

ԳԵՈՐԳ ԳԱՌԵԱՆ

ՆԱՐՆՋԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՆ ԿԱՆՉԸ

ՄԱՅՐԵՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱՏՈՒՆ
ՈՒՈԼԹՅԵՄ
2002

ՆԱՐԵԶԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՆ ԿԱՆՉԸ

Library of Congress Control Number: 2002101837

Karian, Kevork
The Call of the Orange Groves

Copyright © 2002 by Kevork Karian
All rights reserved.
For information address:
Mayreni Publishing, 65 Colonial Avenue, Waltham, MA 02453, U.S.A.

ISBN: 1-931834-02-4

MAYRENI PUBLISHING 2001

ԳԷՈՐԳ ԳԱՌԵԱՆ

ՆԱՐԵՋԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՆ ԿԱՆՉԸ

**Մայրենի Հրատարակչատուն
Ուտփիմ
2002**

Հեղինակը՝ Գեորգ Գառեան

Բովանդակություն

Այս Կանչը

9

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ ԵՒ ՅՈՒՇԵՐ

Թուրքի Մարգարէացումը	13
Լաւաշը	19
Փառքէն Հզօր	22
«Տէլի» Յակոբը	25
Կաթնեղբայրը	29
Դառնութեան Բաժակով	33
Տաճարային Ռոժէ	56
Աճիւտան Մանժէն	62
Տեղակալ Լըրու	68
Պարահանդէսը	78
Աւետարեւրը	83
Արեւածաղիկը	88
Գուրգէնն Ալ Ընդվզեցաւ	92
Մեղաւորը	99
«Քէլ» Պապիկը	103
Մօրս Կաթը	110
Բուին Կանչը	113
Ապօրինի Բաղիկները	116
Արագիւնները	122
Դուն Մի՛ Գար	126
Մատանին	131
Նէնէթը	135
Կեանքիս Բովէն	139
Եղեռնախոց	142
Համազգեստը	146
Կեանքիս Գիրքէն	149
Հօրս Քենեկալը	154
Իմ Մանկութեան Ընկերը	159
Մօրս Ծանօթուհին	163
«Մոխրագոյնը»	166
«Եփրատ»ին Թաղումը	170
«Արմէնեան» Վարժարանը	173
Կիսանդրին	177
Հայկանուշ Հօրաքոյրս	182

ԼՈՒՍԱՆՑՔՆԵՐԷՆ

Եղեւինները	187
Սիրելի Աբբարիկ	189
Սփեւքի Հեռաւոր Բարեկամ	193
1937-ի Ձմեռն էր	196
Մոնթրէալի Կարօտը	198
Օրօ՛րը	201
Բարեկիրթ Հաւերը	203
Հին Բայց Միշտ Նոր	205
Այդ Ամառ	208
Տասնութը Տարին	210
Ալեքսանտրէթը	213
Կլենտէյլ Եմ	215
Իմ Հին Ծանօթ	217
Ճիշդ Վաթսուն Տարի Առաջ	220
Թոռնուհիս	223
Քանի Մը Ամիս Առաջ	225
Հայ Մէյրէմը	227
Մանկապարտէզի Երազային Աշխարհ	229
Ասք Մատիտի Մասին	231
Թռչնազգիներու Մէջ	233
Սանթա-Մոնիքա	235
Իւրաքանչիւր Տարեց	237
Ընթացիկ Տարուան	240
Իմ Համերկրացի	242
Հոլիվուտ Բնակեւէս Ի Վեր	244
Այս Քանի Տարի է	246
Ծաւալով Մեծ	248
Լեռնային Ղարաբաղի	251
Ցերեկները	253
Եօթանասուն Տարի	255
Ներկայ Հայաստանի	257
Լոս-Անճելըսեան	259
Ալեքսանտրէթին	261
Կիրակի է	263
Ատենէ Մը Ի Վեր	266
Ամրան Կիզիչ	269

ԳԱՄՓՈՐԷՆ

Վարքի Նիշ	273
-----------	-----

Ամրան Վերջերուն էր	276
Կը Պատմուի Թէ	279
Մանկապատանեկան Իմ Օրերուն	282
Եղեռնէն Վերապրողներու	285
Արեւը Բարձրացեր էր	287
Յամի Տեառն 2001	289
Իմ Համերկրացիները	291
«Եէ՛չ», Վահան, «Եէ՛չ»	294

Չօն

Նարնջենիի իմ համեստ բերքին՝

Չորս տան սիւներ

Յիվհաննէսիս

Արամիս

Տիրանիս

Արմէնիս

Եւ ութը թոռ ու մէկ ծոռիս

Երախտիք

Հեղինակը շնորհապարտ է Չորք Մարզպանի Հայրենակցական Միութեան՝
«Նարնջաստաններուն Կանչը»-ին տպագրական ծախսերուն անոր կատարած
նիւթական օժանդակութեան համար:

Այս Կանչը

Գէորգ Գառեան (Գարասարգիսեան) իր գրութիւններուն ընդ-մէջէն կը թողու այն տպաւորութիւնը՝ թէ ներկային մէջ շարունակ կ'ապրի անցեալը և անցեալն ու ներկան կ'ագուցէ իրարու՝ այնպիսի ինքատպութեամբ մը, որ շունչ կու տայ իր պապենական Չորք Մարգպանի նարնջաստաններու բոյրին:

Որքան ալ տիրական այդ բոյրը՝ հետագայ էջերը ընթերցողին հոգիին կը բանան նաև առանձնայատուկ և առաջինէն տարբեր գոյները արևելեան բանաստեղծական քաղաք Հալէպի և բազմաթիւ մշակոյթներու միաձուլումով իր ուրոյն մշակոյթը փնտռող ու դեռ չգտած Լոս Անճելըսի և շրջակայ քաղաքներուն:

Այս հատորին մէջ պայմանական ենթաբաժանումներով մէկ-տեղուած գրութիւնները՝ հատընտիր մը իր վաստակէն,՝ հոգիի խորունկ կանչեր են՝ քի՛չ անգամ առանձնական: Հաւաքականութիւնն է մտահոգութեան առանցքը և թիրախը Գառեանի. հա՛յ հաւաքականութիւնը, որուն ներկայով և մանաւանդ ապագայով կը տագնապի ան, երբ կը քրքրէ իր և իրեն նման պապենական հողերէն դուրս քշուած տարագիր հայոց փորձառութեան էջերը՝ դասեր քաղելու և զանոնք փոխանցելու մտադրութեամբ:

Բանաստեղծաշունչ նկարագրականները կը մատնեն զգայուն հոգին հեղինակին, որ 1987-ին «Միմունջներ» անունին տակ արդէն հանրութեան ներկայացուցած է իր չափածոյ ստեղծագործութիւններէն փունջ մը:

Գառեան իր գրական շնորհը յղած ու զարգացուցած է ԻՆՔ-ՆԱԾԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ և յամառ ընթերցանութեամբ, որովհետև թըրքութիւնը Չորք Մարգպանի հետ իրմէ խլած է նաև պատեհութիւնը իր ուսումը շարունակելու:

Հրապարակագրական և թարգմանական իր առաջին փորձերը կատարելէ ետք Հալէպի «Եփրատ» և՛ անոր փակումէն ետք՝ «Սուրիա» օրաթերթերուն մէջ, մասնակից դարձած է «Երկիր» գրական պարբերագիրքին ծննդոցին, դա՛րձեալ Հալէպ, 1956-ին, անոր էջերուն յանձնելով իր առաջին պատմութեանները:

Ընթերցողներու հետ հաղորդակցելու և իր ըսելիքին համար աւելի մեծաթիւ լսողներ գտնելու մղումով, կեանքի պայմանները ուր որ ալ առաջնորդած են զինք՝ աշխատակցութիւն բերած է տեղական հայ մամուլին՝ տոմսերով, թարգմանութիւններով, չափածոյ գրութիւններով, պատմութեաններով և մա՛նաւանդ ծուէն ծուէն քակոտող յուշերով:

Այսպես՝ Պէյրութի մէջ «Զարթօնք», «Ծիրակ», «Մեր Նշանաբանն է Յառաջ» և «Սփիւոք» թերթերը, Մոնթրէալի մէջ «Ապագայ» շաբաթաթերթը, իսկ Լոս Անճելըսի մէջ «Նոր Հայաստան»ը, «Նոր Կեանք»ը և մասնաւորաբար «Նոր Օր»ը եղած են հիւրընկալները իր գրութիւններուն:

Գառեանի այս հատընտիր ժողովածուին կարգ մը էջերը պիտի ապրին զուգահեռաբար մեռնիլ չուզող այն երագին, որ թաթաւուն է պատկերներովը և բոյրովը պապենական կորուսեալ նարնջաստաններու:

Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

ԵՒ

ՅՈՒՇԵՐ

Թուրքի Մարգարէացունը

Իմ համաքաղաքացի Միսաք Վասիլեանն էր խօսողը։ Բազմանդամ ընտանիքի մը վերջին շառաւիղը, տարագրութեան ողբերգութենէն ետք։

«Տասնչորս տարեկան պատանի մըն էի։ 1915-ի գարնան էր։ Թուրք իթթիհատական իշխանութեան՝ պատերազմի ենթադրեալ ճակատէն հեռացնելու եւ «անվտանգ» շրջաններ տեղափոխելու հրահանգը հասած էր նաեւ մեր քաղաքին, ծովեզերքի մօտ՝ Զորք-Մարգպանի (Տէօրթ-Եոլ) բնակչութեան։

«Ամիսներ առաջ, ամէլէ թապուրը-ին համար տարուած էին բոլոր երիտասարդներն ու աշխատելու ատակ տարեց այրերը։ Ժիւղային այդ հաւաքի ատեն, իմ հասակիս կարճութիւնն ու հազած կարճ տաքատս՝ շարքէն դուրս հանել տուին զիս՝ իբրեւ անչափահաս «չօճուխ», մանչուկ։

«Իրիկնամուտ մըն էր. մոկնետիկին հաղորդումէն անմիջապէս ետք, մեծ հայրս գործի էր անցած ու իր գերդաստանին կին ու անչափահաս անդամներուն անհրաժեշտ գոյքերն ու պարէնը բարձած էր հօրս ճոնչացող սայլակին վրայ եւ զոյգ մը եզ լծած անոր։ Արեւածագէն առաջ, ունեւորները՝ փոխադրամիջոցներով, չքաւորները՝ հետիոտն, կեդրոնական շուկայի հրապարակին վրայ հաւաքուած էինք՝ տոհմ առ տոհմ։ Խայտաբղէտ բազմութիւն մըն էր այդ՝ ծերերու, կիներու, դեռատի աղջիկներու, հարսերու. շատերու գրկին՝ ծծուոր մանուկներ, որոնց դէմքերուն վրայ մուսլ գիշերուան մը պէս նստած էր տխրութիւնը։

«Երկու թէ երեք ձիաւոր ոստիկաններ դաժան հրահանգներով աճապարել կու տային մեզ՝ վայրկեան մը առաջ ճամբայ իյնալու։ Ու կանացի սարսափահար ճիչերու սիրտ բզբտող շեշտերովը լեցուած հրապարակէն, մարդկային այդ զանգուածը սկսաւ շարժիլ դէպի արեւելք՝ երբեմն հարթ, երբեմն վերելքներով տանջալից քայլերով։

«Երկրորդ իրիկնամուտին, մեծ հօրս համաձայն, Քաթմա կոչուող բնակավայրին մօտերը գտնուող կիրճն էինք հասեր, երբ ոստիկանները պարտադրեցին գիշերել հոն։ Ուշադրութիւնս գրաւեց մեր կարաւանին նօսրացած վիճակը։ Ե՞տ էին մնացած, թէ՛ յաւիտեանս դադրած էին քալելու կարողութենէն, անլուծելի առեղծուած մը մնաց ինծի։

«Միայն գիտեմ թէ մինչեւ այդ վայրը, լման էր իմ հարազատներուս կազմը։ Մօրս ու իր հարսերուն պատրաստած

ընթերցելը՝ սովորական ճառարի բիլալը՝ մեծ ախորժակով կերանք բոլորա: Ընթերցե՛ն ետք, ուղղակի գետնին վրայ նստած մեծ հօրս ծունկերուն քով կծկուած, լալու չափ յուզուած՝ սկսայ դիտել մօրս, հարսնուկներուս եւ փոքր հարազատներուս դէմքերը, անմեկնելի ջերմութեամբ: Բոլորին, նոյնիսկ ծծկերներուն շրթունքները փակ էին: Մեծ հօրս ծխելու ձեւն անգամ անբնական թուեցաւ ինծի: Յոգնածութիւնը, թէ՛ անանուն տազնապի մը խռովքն էր ատոր պատճառը, անկարող եղայ զանազանելու: Անբացատրելի նախազգացում մը կը հրդեհէր իմ հոգիս ու ինծի ենթադրել կու տար թէ վերջին անգամն էր որ կը տեսնէի իմ սիրելիները:

«Խոնջանքէն ծանրացող կոպերս տակաւ միջոցող գիշերուան հետ փակեցին իմ աչքերը: Քնացեր եմ. բայց որքա՞ն... չեմ գիտեր: Ահաւոր աղաղակներով լեցուած էր կիրճը, երբ կէս քուն-կէս արթուն ոտքի ելայ: Ի՞նչ էր պատահած. ինչո՞ւ կը ճչային՝ մօրմէս սկսեալ բոլոր կիները, նոյնիսկ մանուկները. ի՞նչ էր պատճառը այդ խառնաշփոթութեան՝ ոչինչ կըցայ հասկնալ: Տակաւին լրիւ չէի սփաթած, երբ լսեցի մեծ հօրս «ետեւէ՛ս եկէք» կանչը: Դէպի ո՞ւր՝ կուպրի պէս այդ գիշերուան մէջ. իմ պատանի ուղեղս տրամաբանելու ատակ չէր: Սկսանք վազել: Միայն մենք չէինք: Կը վազէին բոլորը՝ անպատակ: Արդիւնքը եղաւ զիրար կորսնցնել: Դեռ կը լսեմ մօրս աղիողորմ ճիչն ու սարսափահար աղաղակը...»

«Ե՞րբ էր վերջացած, ի՞նչ էր եղած վախճանը այդ խելառ վազքին, ոչինչ կը յիշեմ: Ինծի համար կրկնակիօրէն լուսթիւն մը տիրեց յանկարծ եւ ճիչ ու աղաղակ դադրեցան միանգամ ընդմիշտ: Միայն կըցայ ենթադրել, երբ ուշքի եկայ...»

«Արդէն քնաթաթախ, առաւել զարհուրած, անգիտակից սրունքներուս օգնած էր անթափանց մութը ու զիս տարած դէպի ձորեզրը եւ... գլտորած անոր յատակը: Արե՞ւն էր զիս գիտակցութեան կանչած, թէ՛ բուն ինքը, կեանքը, ինծի համար միեւնոյն բանն է հիմա: Գիտակցութեան գալով, առաջին արարքս եղաւ ոտքի ելլելու փորձը: Զարմանալի բան, բարտիի մը հասակը ունեցող բարձունքէն վար գլորուած էի եւ սակայն՝ բացի գիտակցութենէս, ոչինչ պատահած էր մարմնիս՝ պատահական քերծուածքներէն եւ գանկիս վերեւ գոյացած կէս ընկոյզի չափ ուռեցքէն զատ: Սկսայ չորեքթաթ բարձրանալ դէպի վեր: Երբ հարթավայր հասայ, իմ շուրջը գտայ գետնամած անթիւ մարմիններ, որոնց վերեւ շուրջպար էին բռնած անթիւ անհամար ճանճերը: Շչմած, շուարած ու անթաղ մեռելադաշտէն սարսափած, ուժ տուի իմ սրունքներուս եւ փախայ այդ դժոխքէն՝

արահետի մը ուղղութիւնը բռնած: Որքա՞ն վազեցի՜ անգուլթ արեւին հրաշէկ լեզուներուն տակ, չեմ յիշեր: Իրիկնադէմ հրարէն: Քայլերս փոխողը ես չէի: Կեանքի եւ գոյատեւելու հօր բնագոյնը եւ խմելիք ջուրի պահանջն էին զիս յառաջ մղող խթանը: Պուտ մը ջուրի համար հոգիս տալու պատրաստ էի, երբ հեռուէն նշմարեցի գետակի մը արծաթեայ գօտին, որ Աֆրին քաղաքի Աֆրին գետն է եղեր: Ինչպէ՞ս վազեցի ջուրին, այդ մի՛այն ես գիտեմ: Բայց գետեզրին չհասայ. աւելի ճիշդ, չկրցայ հասնիլ: Թուփի մը շուքին նստած գոյգ մը գինուորներուն վրայ ինկայ. գրեթէ ուշակորոյս եւ անընդհատ հեւալով: Ինչպէ՞ս չէի կրցած նշմարել անոնց գոյուլթիւնը հոն: Ոչինչ կը յիշեմ: Միայն գիտեմ թէ լեզուս չորցած հըրքած հըրքերնիս մէջ ու ճաթուտած շրթունքներուս արիւնը կը ծծէի ատենէ մը ի վեր: Անօթուլթեան պահանջը շատոնց չքացած, ես ջուր կ'երագէի, միայն ջուր...: Ահա այդ գրուլթեան մէջ հըր որ տեսայ գետը, մի՛այն գետը, ուրիշ ոչինչ:

«Զինուորները, որոնց վրայ ինկած էի, գերմանացիներ էին: Գերմանացիներ շատ էի տեսեր մեր երթի երկայնքին: Կարեկցանքի նուազագոյն նշոյլն անգամ չէի գտած անոնց մէջ: Մինչդեռ այդ երկուքը անհաւատալի մարդկայնութեամբ մը օժտուած ըլլալու էին: Իմ խղճալի վիճակս տեսնելով, կարեկցանքի անհաւատալի բարութեամբ մը խնամեցին եւ կեանքին վերադարձուցին զիս: Նոյն իրիկուան շոգեկառքի գնացքով անոնք զիս Հալէպ տարին եւ գերմանական մարդասիրական հաստատութեան մը հայ մանուկներու որբանոցը յանձնեցին:

«Որբանոցային կեանքը երազի մը պէս անցաւ: Տասնօթ տարիքիս թեւակոխած էի 1918-ի սկիզբներուն: Սահուն կերպով կը խօսէի գերմաներէնը: Համեմատաբար առնականացած հըր իմ կարճ հասակս: Թէեւ երիտասարդ մը չէի տակաւին, բայց պատանի մըն ալ չէի մնացած:

«Օր մը, որբանոցի վերակացուին կողմէ կանչուելով՝ ներկայացայ իր պաշտօնավայրը: Վերակացուին մօտ նստած հըր գերմանացի սպայ մը: Դրան մօտ, դաւընկերներէս մէկն հըր կեցած՝ այլայլած դէմքով: Վերակացուն անաքօղ հպարտութեամբ մը ներկայացուց զիս ու ընկերս սպային եւ առաջարկեց խօսիլ մեզի հետ գերմաներէնով: Քննութիւնը յաջող անցաւ: Սպային հիացական «չէօն»ներուն (լաւ) տակ քիչ մնաց կքէին մեր նիհարակազմ ուսերը: Նոյն օրն իսկ, ես ու ընկերս գերմանացի գինուորին տարագըր հագած՝ թարգմանի պաշտօնով յանձնուեցանք շոգեկառքի կայարանին մէջ գործող գերմանական բանակի հրամանատարին:

«Ծիծաղելի տեսք ունէինք. իմ եւ ընկերոջս հասակները կորսուած էին գինուորական երկար ու լայն համազգեստին մէջ ու մեր ճակատները բոլորովին աներեւութացած՝ երկաթէ գլխարկներուն ներքեւ: Ծաղրածուի երեւոյթով ալ, օրն ի բուն կը վազվզէինք մէկ գրասենեակէ միւսը եւ անընդհատ կը թարգմանէինք գերմաներէնէ թուրքերէնի եւ փոխադարձաբար: Միայն գիշերելու համար կ'երթայինք որբանոց:

«Թուրք սպաները մեզի հրահանգելու իրաւունք չունէին: Արդէն, մեր ինքնութիւնը ծանօթ էր քանի մը հատին, որոնց համար գերմանացիներու կողմէ պահուող «պիտէրլիքներ» (սերմնացուններ) էինք մենք: Թէեւ ցոյց չէինք տար թէ կը հասկնայինք իրենց ըսել ուզածը, բայց գերմանացիին վարքը կապկելով՝ չեշտուած կերպով կ'արհամարհէինք թուրք սպաները եւ չէինք պատասխաններ անոնց անպաշտօն հարցումներուն: Եթէ առիթն ալ ներկայանար, ի վնաս թուրքին գործելու չէինք տատամներ մեր թարգմանութիւններու ընթացքին:

«Այդ օր, կայարանին եռուզեռը յոգնեցուցիչ եղած էր: Ժամերով ոտքի վրայ մնալու դատապարտուած էի գերմանացի սպայի մը կողքին, կառաչարքը դասաւորելու համար արձակած հրահանգները թարգմանելով: Վակոնի մը առաջամասի հարթակին վրայ կեցող թուրք սպայի մը վար իջնել հրահանգեց գերմանացին: Հրահանգը թարգմանեցի թուրքին:

«Փաշայա մահսուս տըր, պրաքամամ երիմի», պատասխանեց անտարբեր չեշտով մը (փաշային յատուկ է, չեմ կրնար ձգել տեղս):

«Իր աստուածը չի կրնար իջեցնել», թարգմանեցի ես գերմանացիին:

«Պիզմարքեան սերունդին այդ գոռոզը, հազիւ զիս լսած՝ ուստումով մը հաւասարեցաւ թուրքին եւ օձիքէն բռնելով վար չպրտեց լեցուն տիկի մը նման: Կռնակին վրայ փռուած թուրք սպան դիտեցի չեշտուած անտարբերութեամբ: Բաճկոնէն փրթած կոճակներէն մին կօշիկիս քիթով դէպի իրեն հրեցի, առանց տեղէն շարժելու:

«Աշխատանքի դադար էր: Խոշոր սնտուկի մը վրայ նստած՝ ես ու ընկերս կը ճաշէինք՝ մեզ շրջապատող անցուղարձերուն բոլորովին անտարբեր: Քիչ անդին, մեր դիմաց «փաշայա մահսուստըր» եղող վակոնն էր եւ «պրաքամամ երիմի» ըսող սպան՝ զգաստ դիրքով: Յանկարծ, խումբ մը թուրք սպաներու առջեւէն, երկարաճիտ կօշիկներ հագած, բարձրաստիճան անձնաւորութիւն մը սկսաւ յառաջանալ «փաշայա մահսուստըր» վակոնին:

«Ո՞վ էր՝ չհետաքրքրուեցայ. բայց ուշադրութիւնս գրաւեց դեռ իր դիրքին մէջ գտնուող իմ գոհը, որ վար իջաւ եւ պատուի կենալով սկսաւ բաներ մը ըսել ու բաճկոնէն փրթած կոճակներն ու զիս մատնացոյց ընել անոր: Ենթադրելու կարիք չկար. կը գանգատէր: Նոյն պահուն ուրիշ սպայ մը մօտեցաւ մեր նստած սնտուկին եւ խօսքը ուղղելով ինծի, ըսաւ.

«— Ծեմալ փաշա սիզի կէօրմէք իստիյօր (Ճեմալ փաշան ձեզ տեսնել կ'ուզէ):

«Անփոյթ շարժումներով վար իջայ նստած տեղէս եւ դանդաղ քայլերով մօտեցայ փաշային:

«— Ալմա՛ն մըսըն, գուզում (Գերմանացի՞ ես, գառնուկս),— հարցունց՝ երբ հաւասարեր էի իրեն:

«— Խաչըր էֆէնտիմ, Էրմինիյիմ (Ոչ, հայ եմ),— պատասխանեցի՝ հայեացքս շեշտակիօրէն պահելով փաշայի աչքերուն եւ աւելցուցի.— Ալման ասկէրիյիմ (Գերմանացի զինուոր եմ):

«— Ալման ասկէրի մի՛...,— զարմացած բացազանչեց փաշան եւ ապշած երեւոյթով մը հարցունց.

«— Ալմանճաչը ներէտէ՞ թախիլ Էդրիմ, գուզում (Գերմաներէնը ո՞ր սորվեցար):

«— Սիրկիմ չըքտըք... ալման Էօքսիխանէսինտէ օգուտում... շիմտի թէրճումանլըք եսփրյօրըմ (Գաղթական ելանք, գերմանական որբանոցին մէջ ուսում առի... հիմա թարգմանութեամբ կը զբաղիմ),— եղաւ իմ համարձակ պատասխանս՝ միշտ նոյն հանդարտութեամբ:

«Փաշային նայուածքը երկարօրէն գամուած մնաց իմ դէմքիս վրայ: Յետոյ, դանդաղօրէն դարձաւ զինք չըջապատող սպաներուն եւ իւրաքանչիւր բառը հատ հատ արտասանելով ըսաւ՝ հեղճուկ շեշտերով. «Սիւրկիմ չըքտըք... ալման Էօքսիլ-խանէսինտէ օգուտում... Ալման ասկէրիյիմ... թէրճումէնլիք եսփրյօրըմ...»:

«Պահ մը փաշան լուռ մնաց եւ քանի մը անգամ աջ-ձախ տարուբերելէ ետք գլուխը՝ ափսոսանքի պէս հառաչեց՝ նայուածքը սեւեռած պահելով իր դէմ անշարժացած թուրք սպաներուն վրայ»:

«— Հէ՛յ թիւրքիւք, պու միլլէթ իմհա օլմազ... (Հէյ թրքութիւն, այս ազգը բնաջինջ չ'ըլլար):

Համաքաղաքացիս՝ Միսաք Վասիլեանը գլուխը կուրծքին կախած լուեց:

Այսօր, տարիներ ետք, երբ կը վերյիշեմ անհաւատալի, բայց իրական կեանքէն վերցուած այս դրուագը, իմ ալեհեր գլուխը կը բարձրացնեմ վեր եւ արդար հպարտութեամբ մը կը դիտեմ

եղեռնէն հազիւ 82 տարի ետք, բազմացած, համեմատաբար բարգաւաճ հայ սփիւռքը եւ խիզախօրէն ոտքի կանգնած նորանկախ հայրենիքը հայուն՝ մեր փառապանծ Հայաստանը եւ ազատագրուած Արցախը, հաստատ համոզումը կ'ունենամ, թէ ջարդարար թուրք ձեմալ փաշան իրապէս մարգարէացած ըլլալու էր այդ պահուն՝ ըսելու համար:

«— Պու միլլէթ իմհա օլմազ...»:

Հոլիվուտ, 23 Ապրիլ 1997

Լաւաշը

Երբ մանչուկ մըն էի տակաւին, յօժարակամ եւ միշտ պատ-
րաստ օգնականն էի մօրս: Տնային աշխատանքը՝ տախտակամած
աւելի, թաց լաթով սրբել, ակէն ջուր բերել ծանրութենէս աւելի
կշռող ջրամաններով, սովորական ծառայութիւններս էին: Մինչ
լաւաշ՝ գրտակ հաց եփելու համար շնորհք եւ ձիւրք կը պահան-
ջուէր, որոնցմէ զուրկ չէի ես, համեմատած իմ անչափահա-
սութեան:

Մօրս հետ փոխնիփոխ կը շաղէի խմորը, որուն պնդութիւնը
մատի ճնշումով ստուգելէ ետք, համաչափ գունդերու կը
վերածէր ինք՝ ինծի վստահելով կրակարանին պատրաստութիւնը:

Թգաչափ մեծութեամբ քարեր կը շարէի աջ ու ձախ, փոքր
ի շատէ իրարմէ հեռու, բակի ստուերոտ անկիւնին: Գոյացած
փոսին մէջ, իրարու վրայ, կոնաձեւ կը դիզէի փայտերը կեդրոնի
ցախերուն շուրջ ու կը վառէի յատուկ խնամքով: Մինչեւ անոնց
մասամբ կարմրած, ածխակրակի վերածուելու պահը, ձեռք
կ'առնէի մօտ եօթանասուն սանթիմ տրամագիծով մետաղեայ
«սաճ»ը, որուն թեթեւօրէն ուռած ներքնամասը կը ծեփէի մոխի-
րի տիղմով եւ զգուշօրէն կը տեղաւորէի կրակարանի քարերուն
վրայ, առաջամասը յետնամասէն քիչ մը աւելի բարձր, ու կը
թողէի որ տաքնայ:

Այդ ժամանակամիջոցին, ճիշդ կրակարանին դիմաց, մայրս
գետին կը փռէր հին, բայց ձիւնի պէս մաքուր սաւան մը, որուն
վրայ կը տեղաւորէր լաւաշ բանալու յատուկ, ծառի հաստ,
միակտոր կոճղէն պատրաստուած, թզուկ ոտքերով եւ
ականջաւոր սեղանը: Անոր մօտ, խմորագունդերով լեցուն տաշտն
ու հինգ վեց հատ փայտէ գրտնակ (օգլաղը) կը դնէր եւ
ծալապատիկ նստելով կը սկսէր աշխատանքի, նուազագոյնը
հարիւր գրտակ բանալու համար:

Վարպետ էր մայրս լաւաշ բանալու արուեստին մէջ:
Խմորագունդին վրայ ափ մը ալիւր կ'աւելցնէր եւ ձեռքի մայր
գրտնակին առջեւ ետեւ տարուբերելու լողակային շարժումներու
շնորհիւ, այնպիսի շրջապտոյտ մը կատարել կու տար
խմորագունդին, որ ան կը կլորնար եւ զայն քանի մը անգամ
փաթթել քակելէ ետք գրտնակին շուրջ, կը ստանար անհրաժեշտ
ծաւայն ու թուղթի բարակութիւնը եւ կը վերածուէր մեր՝ Չորք-
Մարգպանի յատուկ «սաճ»ի հացին, այսինքն գրտակին: Ու
մայրս, անգամ մը որ բաւարար նկատէր իր ձեռակերտին չափը,

անհավատալիորեն նույն մեծութիւնը կ'ունենային յաջորդները եւս, ապա, քովի գրտնակներէն մէկուն շուրջ կ'ոլորէր եւ իրարու մօտ, իմ հասողութեան կը շարէր զանոնք, մէկ ծայրը գետնէն թեթեւօրէն բարձր յենարանի մը եզերքին:

Տաքցած «սաճ»ին ձախ կողմը, ակթռակի մը վրայ կը նստէի ես ու երկաթէ երկար ունելիով մը ածխակրակը կը քաշէի վառարանի ներսէն, կը տարածէի յառաջամասին, մինչ կ'իսափառ փայտերը կը հրէի դէպի ետեւ ու ձեռք կ'առնէի խմոր լաւաշով փաթթուած առաջին գրտնակը եւ զգուշութեամբ, դանդաղօրէն քակելով կը փռէի տաք «սաճ»ին վրայ՝ պարապ գրտնակը տեղաւորելով մօրս հասողութեան. եւ կը վերցնէի երեք չորս սանթիմ լայնքով, կէս սանթիմ հաստութեամբ եւ մօտաւորապէս ութսուն սանթիմ երկայնքով տախտակեայ թին (էվրէնկէճ) ու անոր օգնութեամբ մեղմօրէն բարձրացնելով կ'իսաեփ լաւաշը «սաճ»էն, կը դարձնէի կռնակին՝ մէկ մասը ածխակրակին վրայ կախուած, ու կը սկսէի թիով բոլորաձեւ թաւալումներով համբուրել տալ անոր եզերքները թէ՛ յառաջամասի կրակին եւ թէ՛ ներսէն ալիքուող բոցի յուշիկ-յուշիկ տարածուող լեզուներուն, մինչեւ որ ոսկեգօծւէր՝ տեղ տեղ վարդագոյն ուռեցքներ գոյցանելով:

Դրացի կիներուն հիացումին առարկան էր իմ նրբաճաշակ աշխատանքը: Կանացի քնքոյշ ժպիտով յաջողութիւն մաղթելէ ետք՝ «աղջիկ ծնելու տեղ, տղայ ես ծներ...» կ'ըսէին մօրս: Երկաթագործ Կարապետին կ'ինը՝ տիկին Ազգանուշը, պատշաճութեան սահմանը ոտնակոխելով՝ «տղայ չէ՛... աղջիկ է՛...» կը բացազանչէր, ուղղակիօրէն գրգռելով իմ մանուկ հոգին:

Այնքան յաճախ լսեցի այդ վրդովիչ գոչիւնը տիկին Ազգանուշի բերնէն, որ առիթով մը, երբ մեր տան տախտակամածը կը սրբէի թաց լաթով, պատուհանին առջեւ հագիւ թէ կեցած, «տղայ չէ՛...» ըսելու ժամանակ չտուի, արագօրէն գետին դրի թաց լաթը, ծոնկերս վերցուցի տախտակամածէն, շտկուեցայ, հապճեպօրէն վար առի շապրնկերս եւ... մերկութիւնս ցոյց տալով պրուացի. «լա՛ւ նայէ, տղա՞յ է, թէ՛ աղջիկ...»:

Խեղճ տիկին Ազգանուշ, պարզուած տեսարանէն անակնկալի գալով, յանկարծ շէմեցաւ եւ սովորականէն տարբեր ճիշ մը արձակեց «օտըն օճախըն եանա, Ծանժ...» (տունդ տոհմդ վառ մնայ...) եւ ասեղագող խնդուքով մը մօրս ձայնեց. «Աման, տիկին Հռիփսիմէ՛, տղայ է եղեր, տղայ...» եւ որոտընդոստ խնդուքովը դեռ պատուհանէն չհեռացած, մայրս հասաւ ու ակնանտեա դառնալով պատահարին, ինք ալ չկարենալով զսպել իր քահաբան, զոյգ ավերովը կողերը սեղմած, ուժ գտաւ փողոց

ելլելու եւ մեկնող տիկնոջ ետեւէն կանչելու. «Տիկին Ազգանուշ, տիկին Ազգանուշ... եկուր սուրճ մը խմենք, տիկին Ազգանուշ...»:

Տիկին Ազգանուշը չվերադարձաւ: Դուք ըսէք. կը վերադառնա՞ր:

Հէյ վա՛րս գրտակ հաց, յիշատակդ ուրտեղերը տարաւ զիս...:

Հա՛, այդ կ'ըսէի, «էվրէնկէճ»ին օգնութեամբ եփելէ ետք լաւաշները, ցորենի չոր ծղիկներով հիւսուած կլոր ու տափակ տաշտի մը նմանող «սէլէ»ին վրայ կը դիզէի զանոնք: Հոն կը չորնային թէեւ անոնք, բայց կերակուրէն առաջ, կարիքի համեմատ, անոնցմէ հինգ-վեց հատը սաւանի մը մէջ կը փաթթէի նախ թեթեւօրէն մէկ առ մէկ անոնց վրայ ջուր սրսկելով: Պահ մը այդպէս մնալէ ետք, կակուղցած գրտակները սեղան կը դրուէին ծալուած թարմ հացի պէս ու... կեր ցորենի յատուկ զգլխիչ բոյրով համեմուած այդ գրտակը. կեր, եթէ կրնաս կշտանալ:

Փոքրերուս համար, սակայն, լաւաշ եփելու առիւնքնող հմայքը թերի կը մնար, եթէ չըլլային հմայեցնելու չափ անմոռանալի «պազլամա»ները: Անոնց խմորագունդը չէր ծաւալեր մայրս: Կէս գրտակի մեծութիւնը կ'ունենային անոնք: Իւրաքաչնիւրը, որ եփէի, մայրս կը փռէր լաւաշ բանալու ծառայող սեղանին վրայ, դգալ մը ոչխարի արդար իւղ կը քսէր շուրջբոլորը, քիչ մըն ալ մանր շաքար կը ցանէր, կ'ոլորէր ու հերթով կու տար մեզի: Փոքր եղբայրս ու քոյրիկս համեղագոյն անուշեղէնը նսեմացնելու աստիճան ախորժակով կ'ուտէին: Ես ալ նոյնպէս, միեւնոյն ատեն շարունակելով «էվրէնկէճ»ին դադար չտալ՝ «սաճ»ին վրայ եփուող գրտակ-լաւաշին, մօրս ժպտացող աչքերուն քնքոյշ նայուածքին տակ:

Այսօր, արդէն բազմաթիւ թոռներու մեծ հայր, ամէն անգամ որ ցորենի անուշ բոյրէն զուրկ, լաւաշի նմանակին հանդիպիմ այս օտար ափերու խանութներուն մէջ, տարերայնօրէն կը վերամանկանամ յանկարծ ու կը յիշեմ իմ մօրս պատրաստած Չորք-Մարգպանի յատուկ գրտակ լաւաշը եւ կարօտով կը վերապրիմ դիւթական հմայքը անոր, որ իւրայատուկ խռովքով մը թունդ կը հանէ իմ հոգին եւ լալու չափ կը յուզէ զիս...:

Հոլիվուտ, 20 Յունիս 1996

Փառքէն Հօր

Մաքսատան պաշտօնէութենէն հեռացուելէս ետք էր, 1947-ին, Հալէպ: Կորսուած դատ մը վերականգնելու յոյսով, եղբօրս՝ Ալիշանին թելադրութեամբ, խորհրդակցական հանդիպումի մը համար իրաւաբան Նիքոլայ Պէյին տունը գացի: Մուտքի դրան ուռնակը թակելու չմնաց, բացուեցաւ: Կարծահասակ, հրապուրիչ դէմքով պարմանուհի մը գտայ իմ դէմ:

— «Ըսթէզ» Նիքոլայ Պէյին հետ ժամադրութիւն ունիմ,— ըսի արաբերէնով և տուի եղբօրս անունը: Ժպտեցաւ ու զիս առաջնորդեց փակ դուռով սենեակի մը մուտքին, բացաւ և «Ֆատտայու» (հրամմեցէք) ըսելով հեռացաւ:

Ներսը, գլուխը սեղանին հակած, գրեթէ սպիտակ մագերով անձը, անունէն դատելով, յոյն ըլլալու էր առնուազն և ոչ թէ հայ: Ֆրանսերէնով ալ բարևեցի և սպասեցի որ նոյն լեզուով տեղի ունենար մեր զրոյցը: Եղբայրս հայի, յոյնի մասին ոչինչ ըսած էր: Պաղ ջուր թափուեցաւ գլխուս՝ երբ պոլսահայի աւինքնող արևմտահայերէնով սկսաւ իր խօսքը, դէմքը ինծի ուղղելով.

— Ալիշանին եղբայրն ես:

— Ալիշանը իմ եղբայրս է. ես եմ մեծը,— ըսի թեթև ժպիտով մը:

Իմ պատասխանը զուարթ տրամադրութիւն մը ստեղծեց իր մօտ: Սրտաբուխ խնդուքով մը ոտքի ելաւ սեղանին առջևէն, քովս եկաւ, թեէս բռնեց ու sofa-ին վրայ, իր կողքին նստեցուց զիս այնպէս ջերմօրէն, կարծես հին ծանօթներ ըլլայինք:

— Ֆրանսերէն բարևիդ չպատասխանեցի: Սրտիդ մի՛ մեծցներ: Կ'երևի թէ Ալիշանը քեզի չէ ըսած որ ես հայ եմ, այդ ալ չա՛տ հին հայու զաւակ: Հաւանաբար անունս չփոթեցուց քեզ: Դուն առաջինը չես: Շատերուն համար յոյն մըն եմ ես...:

Պահ մը լռեց: Ակնոցը հանեց քիթին վրայէն: Մաքրութիւնը ստուգեց և հանդարտ շարժումներով կրկին տեղաւորելէ ետք աչքերուն առջև, մեղմօրէն ինծի ուղղեց խօսքը.

— Մեզի, ըսել կ'ուզեմ իմ համայնքին, Հայ Հոռոմ կ'ըսեն: Պատմական Հայաստանի յունական կայսրութեան սահմանակից տարածքին հայութիւնը դարերու ընթացքին խզուած է իր մայր երկրէն: Յունադաւան եղած է թէև, բայց ժողովուրդը և անկէ ալ կարևոր հատուած մը, երկար ատեն, մինչև իմ սերունդը, չէ անջատուած իր արմատէն: Պահած է իր հայութիւնն ու հայոց լեզուն, բայց... տուներէն ներս:

Եւ ամիսոսայու պէս առաստաղին ուղղելով զոյգ ամիերը, տարերային թախիծի մը նշոյլով պարուրուեցաւ նայուածքը, որ մնաց դիմացի պատի՞ն ուղղուած, թէ աւելի հեռուներուն, ո՞վ գիտէ: Բայց երբ վերսկսաւ խօսակցութեան, տխուր շէշտի մը թեթեւ երանգը խառնուած էր իր ձայնին.

— Հայերէն խօսեր ենք: Գերմարդկային ճիգ ալ թափեր ենք հայ մնալու համար և սակայն... առկայծող մոմը քեզի օրինակ, մենք մեզ այրելով հալեր ենք: Եղեռնէն դեռ շատ առաջ, Օսմանեան բռնակալութիւնը «Հայ»ն ալ ջնջեր է մեր անձնագիրներուն վրայէն ու վերածեր ո՛չ հայ և ո՛չ ալ յոյն համանքի մը... Հոռոմ: Կ'երևի թէ Քեմալականները Հոռոմն ալ չեն մարած, որ իմ համայնքը չի յիշուիր այլևս Թուրքիոյ մէջ թէ այլուր...:

Կարճ դադարէ մը ետք, խօսքին թելը կրկին ձեռք առաւ.

— Համաշխարհային Ա. պատերազմի գինադուլէն ետք, 1919-ի սկիզբին, Պոլսոյ թուրք իշխանութիւնը «քայմաքամ» (կուսակալ) նշանակեց զիս Ճէպէլ Պէրէքէթ նահանգին: Այցելու-թիւններու շարքը կանգ առաւ երկնային դրախտէն կտոր մը երկիր իջած Տէօրթ-Եօլի, բնիկներու լեզուով՝ Չէօք-Մէզմէնի վրայ: Զուտ հայաբնակ այդ փոքրիկ քաղաքին սիրահարեցայ: Նարնջենիներուն անտառը դիւթեց զիս: Հոն ալ հաստատուեցայ ընտանեօք: Բռնագաղթէն դեռ նոր վերադարձած տէօրթ-Եօլցի վերապրողները հիւծած, մեծաւ մասամբ ցնցոտիներով, բայց մեղուներու ժրաշանութեամբ վերսկսած էին իրենց տունները նորոգելու, բարձրաբերձ նարնջենիներն ու պարտէզները խնամելու նուիրական աշխատանքին: Փոքրաթիւ աւագանիին հետ շատ շուտ մտերմացայ: Ազնիւ մարդիկ՝ բոլորն ալ: Հայրդ՝ Խոսրով էֆէնտին, քաղաքապետ ընտրեցինք: Անշահախնդիր նուիրումով մը փարեցաւ պաշտօնին: Բնակչութեան չքաւոր դասակարգին ցաւերը մեղմելու հնարքներ կը փնտռէր միշտ: Միտքը կեդրոնացած էր քաղաքապետարանի հովանիին տակ կարիքաւորներու համար դարմանատուն մը հաստատելու վրայ: Քաջալերեցի: Իմ ալ աջակցութիւնս բերի տէօրթ-Եօլցիի մը պէս, տէօրթ-Եօլցիի մը չափ: Ծրագիրը ՀԲԸՄ-ի օժանդակութեամբ յաջողեցաւ: Պոլիսէն Տոքթ. Գեղամ Թաթարեանն ու երկու բուժքոյրեր եկան: Կարճ ժամանակի մը մէջ ժողովուրդին բարգաւաճումը զգալի դարձաւ: Իմացայ թէ կը գինուէին: Պուկարական պետութիւնը նաևով մը գէնք ու գինամթերք ճամբեր էր: Գիշերով՝ տղամարդ, կին թէ պատանի, ձեռքէ ձեռք փոխադրեր ու ամբարեր էին Փրանսական գումարտակի քթին տակէն: Ներքնապէս ուրախացայ: Աչք ու ականջ փակեցի: Հայութեամբս հպարտացայ: Ափսոս որ երկար չտուեց: Յաղթական Փրանսայի այդ օրերու բոզի ծնունդ իշխա-

նաւորներուն դաւադրութիւնը օրէ օր կ'աւելցնէր իմ մտաւա-
խութիւնը: Քաղաքապետ հայրդ ու աւագանին տեղեակ պահեցի:
Ժողով ժողովականութենէ ետք, պատուիրակութիւն մը խիզա-
խութիւնը կ'ունենայ դիմելու շրջանի ֆրանսացի հրամանատա-
րին ու կը յայտնէ տէօրթ-եօլցիներուն վճռակամութիւնը— չհե-
ռանալ. մնալ ծննդավայրին մէջ...:

Նիքոլայ Պէյը դարձեալ լռեց: Գետին հակած գլուխը աջ ու
ձախ երերեց ու մեղմօրէն շարունակեց.

— Խէղճ, միամիտ տէօրթ-եօլցիներ... Տամատեանի անկախու-
թեան mort-née (մեռծին) հռչակագրի արդիւնքէն դաս չէին
քաղած: «Թնդանօթներուս փողերը կը դարձնեմ քաղաքին վրայ
և թուրքին փոխարէն՝ ձեր տուներու փրատակներուն տակ կը
թաղեմ բոլոր ողջերը...» կը պատասխանէ շանորդի հրամանատա-
րը: Երբ իմացայ, աշխարհը փուլ եկաւ կարծես գլխուս վրայ:
Շանթահար կաղնիի մը նման բոցավառեցաւ իմ Հայ-Հոռոմ, թէ՛
Հոռոմ Հայու հոգիս ու յանկարծ ոտքի ելայ և թքեցի խաչա-
պաշտ Եւրոպայի, քեմալական Թուրքիոյ, «քայմաքամ»ի աթո-
ռին, պատիւին, փառքին վրայ, և թէկուզ օտար երկնակամար-
ներու տակ, հայ ապրելու, հայ սերունդ պահելու, աճելու,
հզօրանալու համար որոշեցի հետեիլ տէօրթ-եօլցիներուն, առանց
սակայն անոնց —կը ներես— յիմար միամտութիւնը որդեգրելով
կայք հաստատելու թուրքին մօտ՝ Ալեքսանտրէթի ճահիճներուն
շուրջ, մանկամտօրէն յուսալով որ Համաձայնականներու
հաշտութեան խրախճանքի սեղանէն կտոր մը հոտած ոսկորի
բաժին կը նետուի ու կրկին կը վերադառնան իրենց աննման
ծննդավայրը՝ Տէօրթ-Եօյ...:

Տիտուր Ժպիտ մը դէմքին, Նիքոլայ Պէյը զիս դիտելով լռեց:

Անմեկնելի յուզումով մըն ալ իմ մշուշոտած նայուածքը
անշարժացաւ այդ Հայ Հոռոմ, թէ՛ Հոռոմ Հայուն տամկացած
աչքերով հիասքանչ դէմքին վրայ և իմ գլուխը խոնարհեցի ու
կը պահեմ խոնարհած մինչև այսօր՝ ազնուագարմ իր հոգիին
առջև:

Ափսո՛ս, հազար ափսոս անհետացած, հիմա յուշ դարձած,
հաւատաւոր հին հայ սերունդին, ափսո՛ս...:

Հովիվուս

«Տէլի» Յակոբը

«Տէլի» Յակոբը, իմ համերկրացի մազազուլներէն ըլլալու էր, եթէ չեմ սխալիր: Թերեւս վեց-եօթը տարեկան ըլլալու էի, որ իմ ենթագիտակցութեան մէջ դրոշմուած ու մնացած է ան ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ կար.– արտաքուստ միջահասակ, ոչ գէշ եւ ոչ նիհար, լայն ալիքերով դէմք մը, որ մօրուք չունէր, բայց առ հասարակ աղ-պղպեղ մազակալած կ'ըլլար, ինչպէս եւ կ'ըր, քիչ մը մեծղի գլուխ մը՝ մաշած խոզանակի նման կարճ խուզ-լած, ու բահածեւ ձեռքեր՝ արտ ու արօրի յատուկ տիպարը յիշեցնող:

Երեւութապէս խենթ էր եւ նոյն ատեն խենթ չէր «տէլի» Յակոբը: Միակ յատկանիշը, ճամբան քալած ատեն, առանց աջ ու ահեակ նայելու, ատենը մէկ զոյգ ափերը երկինք պարզելով տե-լաբար շարժող շրթունքներն էին, որոնք մէկու մը հետ խօսելու տպաւորութիւնը կը թողէին: Թէ ի՞նչ կը խօսէր եւ որո՞ւ կը խօսէր, ո՛չ ոք գիտէր: Օրական որքա՛ն կը քալէր, կամ ո՞ր կ'երթար, դարձեալ ոչ ո՛ք գիտէր: Կանգ կ'առնէր միայն անօթե-ցած պահուն, առհասարակ հայու բնակարանի մը դիմաց: Մուրա-լու համար չէր, սակայն: Արդեօք մուրա՞լ չէր գիտեր, թէ՞ մուրալու համակերպիլ չէր կրնար, դարձեալ ո՛չ ոք գիտէր: Ինք՝ «տէլի» Յակոբը, մանուկի մը ամօթխածութեամբ կը մօտենար բաց դուռին կամ պատուհանին եւ մեղմօրէն ձայն կու տար, անշուշտ թրքերէնով.

– Պա՛ճը... (քոյր) ջուրի պէտք ունի՞ս... թիթեղները տուր, ծորակէն ջուր բերեմ:

Տանտիկինը, բոլոր տանտիկինները վարժուած էին «տէլի» Յակոբին այդ առաջարկին: Գիտէին թէ իր ծառայութեան ետին պնակ մը կերակուրի ակնկալութիւնը կար: Նոյնիսկ եթէ ջուրի կարիք չունենային, չէին մերժեր: Կարելի՞ էր մերժել այդ անվնաս, ծառայասէր խենթը...:

Յաճախ տեսեր եմ զինք մեր տան մուտքին դիմաց, «ջուր բերելու» առաջարկը մօրս ըրած ատեն: Մայրս գիտնալով որ «տէլի» Յակոբը կը մերժէր իր հրամցնելիք պնակ մը կերակուրը նախքան իր ծառայութիւնը, դոյլի վերածուած զոյգ մը թիթեղ կ'երկարէր անոր: Հագիւ ձեռքերուն մէջ առած բռնիչները, ման-կական ժպիտ մը կ'ուրուագծուէր «տէլի» Յակոբին շուրթերէն դէպի ալիքերը, կ'աշխուժանար, կ'արագացնէր քայլերը, կ'երթար կը կենար ճամբուն մէջտեղը եւ զոյգ թիթեղները մէկ դէպի

առջեւ, մէկ՝ դէպի ետեւ թափ տալով կը սկսէր կայտուելով վազքի մը, ճամբուն երկայնքին, մէկ՝ առաջ, մէկ՝ ետ, միեւնոյն ատեն երգելով իր գիտցած միակ երգը, բնականաբար թրքերէնով.

«Կալաքտաքը կարկալար
«Կալաք տալընը ըրկալար,
«Օն պէշինէ տէյէն կըզ
«Սէլվի պոյընը ըրկալար...»:

Որ թարգմանի.

«Բարտիին թառած ագռաներ
«Բարտիի ճիւղը կը ճօճեն,
«Տասնհինգամեայ աղջիկը,
«Նուրբ հասակը կ'օրօրէ...»:

Եւ այսպէս, քանի մը անգամ կայտուելով վազվուտելէ ետք՝ թիթեղներու թափահարումով եւ թաղի լաճերուս զուարթ խնդուքին ընկերակցութեամբ, յոգնած կը կենար հանրային աղբիւր-ծորակին մօտ, ուր, եթէ հերթի սպասող կանայք գտնուէին, առանց իր պահանջին կը զիջէին իրենց հերթը, գիտնալով որ «տէլի» Յակոբը անօթի է եւ պէտք է սպասեցնել մուրալ չկրցող, մուրալու սովորութիւնն չունեցող, ծառայելով վարձահատոյց ըլլալ ուզող այդ ինքնուրոյն խենթը: Բայց հազիւ «տէլի» Յակոբին թիթեղը ծորակին տակ դրուէր, հերթի սպասող ներկայ կիներէն մէկը, չարածճի ժպիտ մը դէմքին. «Ակիւր... օնպէշինէ տէյէն կըզ սէնին նէյինէ...» (տասնհինգամեայ աղջիկը ինչի՞դ է պէտք) ըսելու չէր մնար.

- Պա՛ճը... կէօզէ եասաք վա՞ր մը... (աչքին արգելք մը կա՞յ),- կը պատասխանէր՝ անբնական, բարձրահնչիւն խնդուքով մը վարակելով ներկայ կիները:

«Տէլի» Յակոբը ունէր նաեւ անմեղ սովորութիւն մը: Ծանօթ-անծանօթ չէր ըսեր. իմանար որ տեղ մը հիւանդ կար, կ'երթար, կը գտնէր բնակարանը եւ բաց դուռին կամ լուսամուտին առջեւ կը կենար՝ զոյգ ափերը երկինք պարզած ու կը սկսէր ինքնա-յօրինուածքով եւ համակ ջերմեռանդութեամբ աղօթել այնպիսի սրտազեղ շէշտերով, որ հաւատացեալն ու անհաւատը կ'առինքնէր իր յուզիչ, հոգի հմայող ձայնի ելեւէջներով, երբեմն նոյնիսկ անոնց աչքերէն շիթ-շիթ արցունք թափել տալով: Հիւանդին տէրն ու հարազատները չէին ընդմիջեր «տէլի» Յակոբին

ինքնամոռաց աղօթքը, որ կրնար յաջորդական օրերուն, երբեմն մինչեւ ապաքինում, կրկնուիլ:

Լաւ կը յիշեմ տեսած ըլլալ իր ներկայութիւնը՝ ափերը դէպի երկինք պարզած, աղօթելու սրտառուչ պահուն, իմ անկողնիս մօտը, չեմ գիտեր քանի՜ անգամ, մալարիայի ջերմով կրակներու մէջ տոչորուած միջոցիս:

Յաբէթ էմմիէս լսեր եմ, երբ պատանեկութեան սեմին էի, թէ «տարագրութեան ճամբաներուն վրայ, կամ մակաղատեղերու մէջ, իր տեսած անթիւ անհամար մեռելներու տեսքէն ցնցուած, եղած չեղած կտոր մը խելքն ալ այնտեղ կորսնցուց...»:

Բայց թէ ինչպէ՞ս վերապրած ու գեհե՞նական այդ հոգեհոգ մնացած վերադարձեր էր իր ծննդավայրը՝ Տէօթ-Յոյ, արդեօք ինք՝ «տէլի» Յակոբը գիտէ՞ր: Եւ սակայն բոլորէն աւելի լաւ գիտէր Խսկէնտէրունին ո՛չ միայն քէմբերուն նեղլիկ փողոցներն ու քաղաքին թաղերը, այլ նաեւ իմացեր էի թէ քալելով կ'երթար շրջակայ հայաբնակ վայրեր, ինչպէ՞ս՝ Պէյլան, Սօվուք-Սու, Նար-կիզլիք, մինչեւ իսկ Գրըքխան, ու կը փնտռէր հիւանդ ունեցող տուն մը եւ ինքնակոչ կերպով կը մտնէր ներս, կը կենար ենթակային գլխավերեւը ու ձեռք կ'առնէր ինքնայօրինումով աղօթքին պարանը՝ անհաւատներուն անգամ անսահման մխիթարանքի գոհունակութիւնը շնորհելով:

Ըսողներ կային, թէ ատենը մէկ ալէվիաբնակ Արսուզ կ'երթար, թէկուզ արաբ՝ հիւանդի մը վրայ աղօթելու: Ազնիւ, բարի եւ քիչ մը շատ սնահաւատ համայնք մըն էին ալէվիները, որոնք, երեւութապէս իսլամ, խորապէս կը հաւատային մեռած մարդու վերածնունդին ուրիշ մօր մը արգանդէն, ճիշդ պուտտա-յական հաւատալիքի նման:

Կարճ խօսքով, «տէլի» Յակոբը թէ՛ «տէլի» էր եւ թէ չէր:

Օր մը, սակայն, ճիշդ թուականը չեմ յիշեր, Խսկէնտէրունէն դուրս, թրքաբնակ գիւղի մը մօտերը մորթուած գտեր էին մեր խենթ Յակոբը: Շշուկներ շրջեցան թէ մորթողը թուրք մը ըլլալու էր: Պնդողներ ալ եղան: Անհաւատալի չէր, սակայն՝ այլապէս «տէլի» Յակոբի մը նման մարդը, որ ծակ դրուչ մը անգամ չունէր գրպանին մէջ, կը մորթէի՞ն, կը մորթուէ՞ր: Եւ սակայն միակ հաւանական ենթադրութիւնը ա՛յն էր թէ թուրքի մը հիւանդ լակոտին վրայ աղօթելէ ետք, տուն դարձին՝ թերեւս անօթի, կատարուած էր այդ գազանային ոճիրը, անտարակոյս հիւանդ լակոտին հօրը ձեռքերով՝ կեաւուր մը մատաղ ընծայելու համար իր աստծուն:

Խեղճ «տէլի» Յակոբ: Եղեռնի արհաւիրքին մորթուելէ փրկուած այդ անվնաս խենթին սպանութեան մասին չըջող

կասկածը, աշխարհի բոլոր մեղքերը իմ ճիտին, գրպարտութիւն մը չէր: Թուրքը թո՛ւրք էր եւ է՛, կը մորթէր, հիմա ալ կը մորթէ, մանաւանդ կեաւուրի մը պարագային, որուն համար անդէնականի մէջ անհամար հուրի-բերիններուն տիրանալու հաստատ համոզումը ունի:

Ափսո՛ս, հազա՛ր ափսոս որ հայուն մորթել չեն սորվեցուցած մեր նախնիքը, թէկուզ մէկ հատիկ հուրի-բերիի խոստումով, այլ... գաղթել: Անցնող դարերը վկայ: Գլուխը եաթաղանէն ազատելու համար հայը թողած է արտ ու անդաստան ու գաղթած՝ բռնագաղթն ալ վրան աղ պղպեղ...:

Իսկ այսօր, փոխուած ըլլալով հանդերձ գաղթին աւանդական ոճը, երէկուան զուլում սովեսի եօթանասուն տարիներուն միայն աճած, բազմապատկուած փոքրիկն Հայաստանէն կրկին թափ առնող հայաթափումը միլիոնով՝ գլուխը առած կը շարունակէ ծաւալիլ...: Անոր դադրելուն հաւատացող մը չ'երեւիր հորիզոնին վրայ՝ ազատ, անկախ Հայաստանի Հանրապետութեան ո՛չ բարով նախագահ, պարո՛ն Ռոբերտ Քոչարեան, գիտէ՞ք...:

Հոլիվուտ, 15 Մայիս 2000

Կաթնեղբայրը

Եօզկաթի շրջան, Պողազլեանէն էր իմ խնամի Կարապետ Ուստայեանը, որուն տարիքը ութսունէն վեր ըլլալու էր, երբ առիթով մը հետեւեալը պատմեց ինծի.–

Իմ ծնունդը գուցադիպած է հօրս բարեկամ, մեր շրջանի թուրք պէյի կնոջ ծննդաբերութեան, որ նոյնպէս մանչ ծնած էր: Նորածինին մայրը երկար չէ ապրած. կարծեմ ծննդաբերութեան յաջորդ օրն իսկ կը մեռնի: Յաւակցութեան աւարտին, հայրս թուրք պէյին կ'առաջարկէ նորածինը տանիլ յանձնել մօրս՝ ինծի հետ դիւցնելու համար: Այդպէս ալ կը դասաւորուի: Մօրս կաթը բաւարար եղած ըլլալու է, որ երկուորեակներու նման մեծցանք՝ ես ու թուրքին լաճը: Մեր մօտ ալ մնաց երկար ատեն: Մայրս, առանց խտրականութեան, ոչ միայն իմ, այլ նաեւ անոր հանդէպ ունեցած է հարազատ մօր մը հոգածութիւնը: Կաթնեղբայրներ եղանք: Կաթնեղբայրներ ալ մնացինք մինչեւ մեր չափահասութիւնը: Թուրքի, հայու խտրականութեան զգացումը խորթ էր, յատկապէս իմ պարագային: Միամիտ հայու միամիտ լակոտ մը՝ ես ալ, ինչպէս ամբողջ արեւմտահայութիւնը, քիչ բացառութեամբ:

Համաշխարհային Առաջին Պատերազմէն քանի մը տարի առաջ, մեռան իմ ու իմ կաթնեղբօր՝ Մէհմէտին հայրերը: Մէհմէտը յաջորդեց հօրը եւ դարձաւ շրջանին պէյը: Մեր տան մեծն ալ ես եղայ՝ իբրեւ միակ տղամարդը մեր ընտանիքին:

Օսմանեան կայսրութեան վիժուկ իթթիհատականները երբ Գերմանիոյ կողքին պատերազմ յայտարարեցին համաձայնականներու դէմ, Մէհմէտ պէյի կարծիքով, լաւ ըրած պիտի ըլլայի զօրակոչին մասնակցելով: Այդ միջոցառումով պիտի կարենայի ընտանիքիս անդամներուն անվտանգութիւնը ապահովել: Գոնէ այդպէս էր յայտարարուած:

– Ես հոս եմ, իմ հովանիին ներքեւ կը մնան: Պատերազմը երկար չի տեւեր: Հանգիստ մտքով գնա՛: Գալիք օրերը հայերուն համար աղիտալի կ'երեւին ինծի–, ըսաւ:

Ե՞րբ աղիտալի չէր եղած հայուն կեցութիւնը թուրքի կողքին...: Մէհմէտ պէյին արտայայտութենէն շատ բան կուահեցի: Լեզուին տակ պահուած անխոստովանելի իրադարձութիւններու բեռ մը կար: Անկասկած, թուրքը դարձեալ կը շաղէր նենգութեան իր ճիւղալային խմորը: Երկարօրէն խորհրդածելու կարիքը չզգացի: Թակարդ ինկող գազանը իր գազան վիճակովն իսկ կը

դառնայ վախկոտ, նոյնիսկ հլու: Համամիտ գտնուեցայ թուրք կաթնեղբորս ցուցմունքին: Գացի եւ Օսմանեան բանակին կամաւորագրուեցայ:

Օսմաներէնին լաւապէս տիրապետած ըլլալով, սովորական չարքային զինուոր մը չեղայ ես: Դաշտային դատարանի քարտուղարութիւնը յանձնուեցաւ ինծի: Պատասխանատու պաշտօն մը, որուն շնորհիւ աննկատ մնացի, հակառակ հայ ըլլալուս: Սկիզբի ամիսներուն, յաճախ նամակեցեայ իմ թուրք կաթնեղբոր՝ Մէհմէտ պէյին հետ: Մօրս եւ քոյրերուս վերաբերեալ տեղեկութիւնները անպակաս եղան: Հոգեկան միխլթարութիւնը ունեցայ թէ իրօք հայ զինուորի թիկունքին մնացող հարազատները դժուարութեան մը մէջ չէին, հակառակ տարագրութեան եւ ջարդի սկզբնական շրջանի զարհուրելի օրերուն: Երկար չտեւեց սակայն: Վերջին գրութեամբ մը, Մէհմէտ պէյը կը յայտնէր թէ ի՞ր եւ ի՞մ ընտանեկան պարագաներուն անվտանգութեան համար, նախընտրելի էր դադարեցնել նամակագրութիւնը:

Ամիսներով չգրեցի: Աքսորի ճամբաներուն վրայ կատարուող կոտորածներուն ահաւորութիւնը պատկերող լուրերը շատցան: Անատուգութիւնը հնձանի մը մամուլին պէս սկսաւ ճմլել իմ սիրտն ու հոգին: Անդորրութիւնս կորսնցուցի: Հարազատներէս տեղեկութիւն մը ստանալու յոյսով, թուրք կաթնեղբորս գրելու փորձութեան չգիմացայ: Գրեցի: Նամակս վերադարձաւ: Մէհմէտ պէյը «անծանօթ» մըն էր դարձած ի՞ր իսկ շրջանին մէջ...:

Արիւնով ու արցունքով ողողուած տարիները՝ չարաղէտ պատերազմին, վերջ գտան: Ողջ մնացի: Թէեւ ողջ մնալուս հրաշքին չհաւատացի բնա՛ւ: Քանի՛ քանի՛ անգամ փրկուեցայ մահուան ստոյգ ճիրաններէն՝ մոռցեր եմ հաշիւը: Յիշեմ միայն մէկը՝ երգիծական իր բնոյթին համար: Շինովի մեղադրանքովը թուրք նախանձոտ պաշտօնակիցներուս, ծանրօրէն ամբաստանուած, դատարան ներկայացայ: Մակերեսային հարցումներէ ետք, դատաւորը անմեղ հռչակեց զիս: Չես հաւատար, բաճկոնիս լամբակին անգիտակցօրէն անցած մատս էր ազատած զիս: Ազատ որմնադիրներու յատուկ բռնուածք մըն է եղեր այդ: Խեղճ մարդկութիւն... դատաւորն ալ ազատ որմնադիր մը ըլլալով, միլիոն ու մէկերորդ հայ նոխազին, որ գուցէ ես էի, կեանք չնորհեց՝ անհատական իտէալի մը ցնորքէն տարուած:

Հասաւ վերջապէս Օսմանեան կայսրութեան անկումն ու քայքայումը: Չարաչար կերպով պարտուեցաւ հինգ հարիւրամեայ բարբարոս տիրապետութիւնը սուլթաններուն:

Համաձայնականներու անհաւատալի «միասնականութեան» օրերու սկիզբին վերադարձայ իմ ծննդավայրը: Հեռուէն տեսայ

մեր տունը: Հարագատներուս միանալու ուրախութիւնը թեւաւորեց քայլերս: Հասայ եւ փոթորիկի մը նման ներս մտայ մուտքի բաց դռնէն: Ահաւոր լուծթիւն մը դիմաւորեց զիս: Ոչ ո՛ք կար իմ հօրենական տան մէջ: Յուզումը չզգեսնեց սակայն զիս: Նոյն թափով ուղղուեցայ թուրք կաթնեղբօրս բնակարանը՝ հակառակ նամակիս պահարանին վրայ «անծանօթ» մը ըլլալուն: Միամիտ հայու միամիտ յոյս...:

Մօրս կաթով սնած, մեծցած թուրքի լակոտը անակնկալի եկաւ: Եղած տեղը սառած մնաց պահ մը: Հաւանաբար չէր սպասեր ողջ տեսնել զիս:

- Քարտաշը՛մ... (եղբայրս իմ) Կարապետ...,- կակազեց ու վարանոտ քայլերով մօտեցաւ, փաթթուեցաւ վզիս ու հեկեկալու ձեւով սկսաւ մրթմրթալ բաներ մը, որոնց հնչեղութեան կեղծաւոր ըլլալուն տպաւորութիւնը զգացի տարեբայնօրէն: Թող տուի, սակայն, որ թեւանցուկ ընելով հիւրասրահ տանի զիս: Հազիւ նստած, բռնազբօսիկ եւ խաբեպատիր հեծկլտուքով մը դարձեալ թոթովեց:

- Սէպէպ օլսն քէպսպ օլսուն (պատճառ եղողը խորոված ըլլայ):

Համբերութիւնս հատաւ. մեղմօրէն հարցուցի.- Մէհմէտ պէյ. մայրիկէն, քոյրիկներէն ի՞նչ լուր... ո՞ր են:

Դերասանական շարժումներով գլուխը առաւ ամբողջ մէջ, թեքեց կուրծքին ու մնաց այդպէս, երկար ատեն, առանց պատասխանելու: Յանկարծ, չոր, խեղդուկ ձայնով.

- Աֆ էդ պանա... (ներէ ինծի) քարտաշը՛մ Կարապետ...:- Եւ կարճատեւ ընդմիջում մը եւս ըրաւ ու շարունակեց.- Կէօզիլ քէօր օլսուն Իթթիհատըն (աչքը կուրնայ Իթթիհատին)... ո՛չ հայուն խնայեց, ո՛չ ալ թուրքին: Խիստ, շատ խիստ էին հրահանգները... պահել չկրցայ... պէտք էր աքսորուէին... Գիտե՞ս ինչ կը սպասէր իրենց... կիներ՝ բոլորն ալ...: Մայրիկը տեղեակ եղաւ: Նախընտրեց իր տան առջեւ մորթուած տեսնել բոլորը, անպատուութիւն առաջ...:

- Մորթեցի՞ր...:

- Դանակին շեղբը ածելիի պէս սրել տուի... չչարչարուեցան:

- Քե՛զ իր ստինքներուն կաթով սնուցանած մայրիկն ալ:

- Ուրիշ ելք չկար... մայրիկը՝ «Ալլահ սանա աֆ էթսին»՝ (Աստուած քեզի թողութիւն չնորհէ),- ըսաւ...:

Շարունակութիւնը մտիկ ընել չկրցայ: Ընդվզումով մը ոտքի ելայ եւ գինովի քայլերով ուղղուեցայ դէպի ելքի դուռը...:

Իմ խնամի Ուստայեան Կարապետը դադա՞ր տուաւ իր գրոյցին, թէ բառերը քարէ խցաններ դարձան ու խզեցին իր

ձայնը, չեմ յիշեր հիմա: Երբ փորձեց աւարտել իր հոգին ճենճերող քստմանելի յուշը, դողդողացող շուրթերով կը կակազէր արդէն:

- Ինչպէ՞ս չխելագարեցայ եւ տեղւոյն վրայ չկրցայ սեղմել, խածնել իմ թուրք կաթնեղբօր՝ Մէհմէտ պէյին խուչափողը նոյն վայրկեանին, հանելուկ մըն է, որ չեմ կրցած լուծել մինչեւ այսօր....:

Եւ Ուստայեան Կարապետը լռեց: Յստակ տեսնելու կարողութենէն զրկուած աչքերէն, սակայն, բիւրեղի պէս հատիկ հատիկ սկսան թափիլ արցունքի խոշոր կաթիլները, որոնք փշաքաղուած հոգիիս վրայ ինկան կարծէք՝ հրդեհէն ժայթքող խոշոր կայծերու նման:

Արդարութեան խիղճէն տակաւին ուրացուած իմ ժողովուրդին անցեալէն եթէ գրի առի իմ խնամի Կարապետին - լոյս իջնէ իր գերեզմանին- եւ իր կաթնեղբօր՝ թուրք Մէհմէտ պէյին՝ գազաններն անգամ սարսուացնող դէպքը, պատճառը հայոց պատմութեան անկրկնելի կրկնումն է: Ափսո՛ս, չա՛տ ափսոս որ հայ մարդը եղած է ու պիտի մնայ բարեմիտ միամիտը մի՛շտ, երբ թուրքը - հին կամ նոր- թուրք էր ու պիտի մնայ թուրք՝ Սումգայիթն ու Պաքուն վկայ, Արցախի սկզբնական օրերու զարհուրելի ցեղասպանութեան բնոյթով միասին...

Հոլիվուտ, 15 Մարտ 1996

Դառնութեան Բաժակով

ԺԱՆՈՐ

1989-ի Սեպտեմբեր ամսու 17-ն է:

Պայծառ առաւօտը իր գիրկն է առած Պէյրութն ու ամբողջ
Լիբանանը:

Պատրաստ եմ Գանատա մեկնելու: Կէս քուն, կէս արթուն՝
յուզումով, բայց նաեւ չոր, կարմրակալած կոպերով կը համբու-
րեմ թոռնիկներս՝ Վրէժը, Թալինը եւ Մհերը:

Ֆարայայի բարձունքէն վեր է խոյացեր արեւը: Տղուս տան
երրորդ յարկէն կ'իջնեմ վար՝ Տորա թաղամասի Մահաթթա խու-
րիի մայթին: Զով է տակաւին: Արամ տղաս իմ պայուսակները
կը տեղաւորէ «Տատսըն» ինքնաշարժին մէջ, ուր հարսիս՝ Զեփիւ-
ռին հետ տեղ կը գրաւեմ երթալու համար խալտէի օդակայանը
տանող օթոպիւսին կանգաւր:

Փողոցը գրեթէ ամայի է խճողումէ զուրկ: Բայց խճողում
կայ իմ ուղեղին մէջ: Լիբանանէն պիտի բաժնուիմ դառնութեան
բաժակը կուրծքիս սեղմելով:

Հասեր ենք արդէն Նահըր պողոտայի ծովափնեայ մայթին
մօտ կանգնած օթոպիւսին: Վարորդը էշէկ Գէորգ կը կոչուի:
Արջ Գէորգը աւելի պատշաճ պիտի ըլլար: Գլխէն մինչեւ
ոտքերն ու քալուածքը արջը կը յիշեցնեն: Լայնածաւալ ուսերուն
ամրակուռ պատուանդանին կպած է գրեթէ անգոյ վիզ մը, որուն
վերեւ վեհափառօրէն բազմած է սովորականէն մեծ, շատ մեծ
գլուխ մը: Կը զարմանամ, սակայն, թէ ինչպէ՞ս բնութիւնը այդ
զանգուածի յառաջամասին շռայլօրէն քանդակած է մարդկային
ազնիւ յատկանիշներով օժտուած բարի դէմք մը՝ սօմուն հացի
պէս ուռած այտերով: Բացառիկ տեղ մը գրաւած է խոշոր ու
քիչ մը տափակ, սովորականէն բոլորովին տարբեր քիթ մը, որ
հակապատկերն է հայկական պատկառելի կեռ քիթին: Կարծէք
կուփամարտիկի մը հուժկու բռնցքով ճգմուած, դօդօշի վե-
րածուած ու անխղճօրէն փակցուած ըլլայ ան դէմքին կէս
տրամագիծին վրայ: Հաստ են նաեւ շրթունքները, որոնց վեր
բարձրացած ծայրամասերը, ծուռ դարձած սիրունիկ ստորա-
կէտներու նման, մնայուն ժպիտի արտայայտութիւն մը կու տան
իրեն: Փոքր են, սակայն, աչքերը, որոնց խորը ծիծաղ, թէ՛ ծաղր
կայ պարուրուած՝ դժուար է հաստատել: Թերեւս երկուքը
միասին՝ իրարու հետ ընդելուզուած: Այնքա՛ն սարսափ, ուռմբի

որոտ, արձակագէշներու մարդորսութիւն, ատելութիւն, ցաւ, բայց նաեւ գուլթ, մարդկային գուլթ կայ հոն՝ անմեռուկներու փունջի մը պէս...:

Պատրաստութիւնները վերջ կը գտնեն: Զեփիւռին հետ ողջագուրուելէ ետք, անգամ մըն ալ կը դիտեմ շուրջս՝ ի զուր փնտռելով իմ սիրելին: Ափսոսալով տեղ կը գրաւեմ մարդատարին մէջ՝ Արամ տղաս միայն ունենալով իմ կողքին:

Էշէկ Գէորգը մի կերպ կը տեղաւորէ իր վսեմափայլ փորն ու յետոյքը դեկին առջեւ: Իր ետին տեղ կը գրաւէ իր եղբայրը: Քովի աթոռին կը տեղաւորուի անընդհատ շաղակրատող արաբախօս լիբանանցի մը: Վարորդը բանալին դարձնելէ առաջ՝ համոզումով, թէ՛ սովորութեամբ, «Շա Յիսուս» մը կը մըթմըթայ եւ հապճեպով կիսատ-պուստ կը խաչակնքէ ինքզինքը՝ գլուխէն սկսելով:

Օթոպիւսը ուղղութիւն կը վերցնէ դէպի արեւմտեան Պէյրութ:

Քորնիշ Նահըրի վերջաւորութեան անցարգելն է՝ «հաճեց»ը: Սեւ, կուպրի պէս սեւ կնիք մը՝ կիսուած քաղաքին երկու ճակատներուն կեդրոնը: Մեծ ու փոքր ինքնաշարժներ գիրար կը հրմշտկեն: Անցնիլը կը թուի անհնարին: Էշէկ Գէորգը, սակայն, վարդի պէս բացուած ժպիտ մը դէմքին, բաղաձայն «Զիհ ուլէք աքրութ» մը կը մըթմըթայ գինեալներու հասցէին ու մարդատարին քիթը ձախ դարձնելով՝ օթոպիւսը կ'առաջնորդէ երբեմնի շոգեկառքի կայարանին աւերակ հրապարակը, քանդուած ցանկապատը կոխկռտելով: Մարդկային արժանապատուութիւններ տրորած լիբանանցիին՝ փլած ցանկապատներ յարգելն էր պակաս...:

Աջ ու ձախ վազվզող գինեալները վայրկեանի մը համար կ'ազնուանան ու զուարթօրէն «Շու մահտում հէլ էրմէնի, եօ՛» (որքա՛ն համակրելի է այս հայը, ծօ) կը բացազանչեն և անվնաս «արսա»ներ կը տեղացնեն իրենց ծանօթ Գէորգի հասցէին՝ մահացու փամփուշտներու փոխարէն:

Թաէֆեան համաձայնութեան օրերն են: Զոյգ համայնքները իրարու հետ հաշտուելու մեծ երազներով կ'օրօրուին: Բայց դեռ կանգուն են «հաճեց»ները: Մինչեւ Խալտէի օդակայան, անհունօրէն վիրաւոր ճամբան լեցուն է «հաճեց»ներով: Աջ ու ձախ՝ աւերակոյտ: Մեծ ու փոքր տրամագծերով ուռմբերը քանդած, հրդեհած, կմախքի են վերածած շէնքերը: Թախիծը, համատարած ու այրող թախիծը տիրական է ամէնուր: Քաղաքացիական անգուլթ կռիւին մոլեգնութեան պարզ բնակչութեան բաժին ինկածը սարափելի է...:

Օդակայանին ճիշդ դիմացը վերջին անցարգեղն է: Փոխադրակառքը կանգ կ'առնէ: Էշէկ Գէորգին խօսելաոճը յանկարծ կ'անուշնայ, կը դառնայ մեղրածօր. «Ես հապիպնէ...» (մեր սիրելին) ըսելէ ետք գինուորին, կը դառնայ եղբօրը ու «Ակա, շօ սահաթը վեր շու բէգէվէնկէ» կ'ըսէ՝ քաղցածոր ժպիտ մը փռելով իր փարթամ դէմքին, ի ցոյց սուրիացի գինուորին:

Պայուսակներու ձեւական քննութեան համար... բախտաւորութեամբ իմը: Անշնորհք գինուորին պրպտումը դուրս սահեցուց բիւրեղապակեայ գեղեցիկ մոխրամանս, որ վար իյնալով մատաղ դարձաւ անիծեալ «հաճէզ»ին:

— Սալէ՛շ (հոգ չէ)...,- մըմնջեցի՝ լեղի-անուշ իմ կեանքին լեղի-անուշ ժպիտով:

* * *

Խալտէի օդակայանի մուտքին, կը վարուիմ աշնպէս ինչպէս տղաս թելադրած է: Ան իր ձեռքին գործը կ'ընէ. կ'անուշցնէ սուրիացի սպային կոկորդը, մինչ ես կղպուած շուրթերով կը բանամ պայուսակներս: Սպան, լրջութեան կեղծ դիմակը դէմքին, մատին ծայրով կը տնտղէ իմ իրեղէնները եւ կը փակէ կափարիչը: Հազիւ կը կղպեմ՝ բեռնակիրը զանոնք ձեռնակառքին մէջ դրած կ'առնէ կը քայլէ: Արամին հետ հապճեպ գրկախառնումէ մը ետք կը հասնիմ գոյքահաւաք կեդրոն եւ գոյգ պայուսակներս կը յանձնեմ պճտուն աչքերով անուշիկ պարմանուհի պաշտօնեային՝ Մոնթրէալի մէջ զանոնք վերստանալու թէական յոյսով:

Խեղդուելու աստիճան լեցուն իմ ձեռնապայուսակը կը վերցնեմ գետնէն, կաշիէ կախիչը կ'անցնեմ ուսիս եւ կը դիտեմ իմ շուրջը: Կիսուած սրահին արտօնեալ գօտիին մէջ՝ կրկնակիօրէն որբացած տեսքով՝ անզգամ ձողերուն է յեցած իմ տղան: Կը մօտենամ: Չոր, անարցունք աչքերով կը նայինք իրարու: Խօսելիք, ըսելիք ոչինչ կը գտնեմ՝ հաւանական ծիծաղելիութենէ խուսափելու համար: Միայն իրարու դէմ գոյգ մը մունջ նայուածք՝ անխոստովանելի յուզում մը անոնց խորը: Բրտօրէն կը ճնշեմ իմ հոգիէն դուրս ժայթքելու պատրաստ խռովքի լաւան: Չեմ ուզեր տեսնել իրը: Կռնակս կը դարձնեմ ու կ'ուղղուիմ սպասման սրահի աստիճաններուն՝ վերջին անգամ ճօճելով իմ թեւը օդին մէջ:

Սպասման սրահի հանգստաւէտ աթոռներէն մէկուն վրայ սիկառէթ մը կը վառեմ: Ջղայնօրէն կ'արտաշնչեմ գորշ ծուխը եւ հոգեկան աչքերով կը դիտեմ ձողերուն յեցած տղուս որբի կեցուածքը...:

* * *

Օդանաւ բարձրացողներուն գրեթէ վերջինն եմ: Կը փնտռեմ իմ նստատեղիին թիւն ու կ'երթամ կը տեղաւորուիմ պատու-

հանին քով՝ ձեռնապայուսակը ոտքերուս առջեւ: Երեք աթոռներէ կը բաղկանայ իմ գրաւած շարքը: Երկուքը մնացին պարապ: Զաւակներուս մօր կորուստէն ետք կեանքի մէջ մինակ մնացած ըլլալու դառնութեան գումարուած օդանաւին մէջ անընկեր ճամբորդելու իրողութիւնը՝ ծանրացուց իմ ուղեղը եւ զիս տա-րաւ տասնվեց տարի ետ...:

Հալէպէն Պէյրութ տեղափոխուելու օրերուն էր: Ճենանեան-ներուն մօտ սուրճ խմելէ ետք, բոլորին նման ես ալ դարձուցի իմ գաւաթը: Կանչեցին դրացուհին, որ ներկաներուն գաւաթները կարդալէ ետք, երբ հերթը եկաւ ինծի, ըսաւ. «Այս գաւաթին տէրը հոս պիտի չմնայ. ծովերէն անդին պիտի երթայ...»: Լսեցի ու ծիծաղեցայ՝ զայն ընդունելով իբրեւ սնոտիապաշտութիւն եւ անհեթեթութիւն, հակառակ անոր որ իմ յիշողութեան պաս-տառէն անջինջ կը մնար գաւաթ մը ջուրին վրայ կեղրոնացած գուշակը, որ դեռ ընտանիք կազմելէ իսկ առաջ ինծի յայտնած էր. «Չորս մանչ պիտի ունենաս...»:

Սնոտիութիւն, թէ՛ չչմեցուցիչ թաքնագիտութիւն... ծովերէն անդին տանող օդանաւին մէջ եմ, ահա՛, ու կ'երթամ չորս մանչերէս առջինեկին՝ Յովհաննէսին մօտ, Գանատա:

Թէ ինչո՞ւ Գանատա եւ ո՛չ Լոս Անճելըս, չորրորդ մանչիս՝ Արմէնին մօտ, պատասխան չունիմ: Միայն գիտեմ թէ թան-կագին կորուստիս գէթ կրկներեւոյթին փնտռտուքն է որ կ'եռայ իմ կուրծքի կաթնային մէջ: Առած քայլիս ճիշդ կամ սխալ ըլլալու թնճուկը՝ անծանօթին մեկնողի մտային խռովքով, տարերայնօրէն կը մղէ ձեռքս ասիի մեծութեամբ իմ խմիչքի շիշին եւ ինծի կլլել կու տայ ումպ մը ուխքի՝ անվերջանալի հնհնութները ինձմէ հեռացնելու, փշուրներու վերածելու համար, թելը կտրած համրիչի մը հատիկներուն նման:

Ափսոս որ փոքր, շատ փոքր է իմ խմիչքի շիշը՝ մարդկային անթիւ ու անհամար փոքրողութիւններու նման:

Հուժկու հոնդիւն մը... եւ օդանաւը կը շարժի, թեթեւօրէն կը բարձրանայ, կ'անցնի Համրայի ծայրամասէն, ու կ'ուղղուի վեր, աւելի՛ վեր: Ակնթարթի մը մէջ Պէյրութը կը մնայ իմ ետին: Օդանաւին լուսամուտէն ի գուր կ'որոնեմ Պուրճ Համուտն ու իր հայոց գերեզմանատունը: Հո՛ն է, հո՛ն իմ մեծ կորուստին դամ-բանը, որուն փոխարէն ինծի այնպէս կը թուի թէ իմ սիրածին տխրադէմ ուրուականը կը դիտէ իմ միայնակ մեկնումը ծովէն հեռո՛ւ, ովկիանոսէն անդի՛ն...: Տամկացած նայուածքս դժկամօրէն կ'անջատեմ մշուշոտ քաղաքէն ու կը գամեմ կօշիկներուս քիթերուն, հատ հատ մրմնջելով.

— Հանգիստ, հանգիստ աճիւնիդ, իմ սիրուած սիրելիս...:

* * *

Անաւարտ վէպի մը առկաի մ'նացած գլուխին նման, ես ինծի հետ եմ հսկայ արագութեամբ սուրացող օդանաւին մէջ: Վերը՝ պարապութիւն. վարը՝ պարապութիւն: Եւ այդ պարապութիւններուն միջեւ՝ իբրեւ հեզնանքը կեանքին՝ ճաշի սպասարկութիւն: Այլազան ու համեղ է մատուցուածը: Ամօթով կը յիշեմ Հայաստանէն վերադարձիս սովետական օդանաւին մէջ հրամացուած հնդկահաւի կէս ազդրը: Ծամելն անհնար՝ քառաչուկի կտոր մըն էր անիծեալը: Ափսո՛ս Մարքսին ու Էնկելսին եւ իրենց անթացուպին...: Աղաւաղուած, յեղաշրջուած, ծաղրածուի վերածուած, անպատասխանատուներու ընկերային կառոյցի երկիր՝ սովետի երկիր...:

Ճաշէն ետք, գաւաթ մը սուրճին հետ, կ'ըմբռնէի սիւկառէթին թանձր ծուխը: Անզգայաբար, օդանաւին լուսամուտէն դուրս կը սահի իմ նայուածքը: Կուշտ մարդու նայուածք մը՝ վերէն վար: Տասը հազար մեթր վերէն կը դիտեմ ետ-ետ սողացող լեռները, խումբ-խումբ իրարմէ անջատուող ամպակոյտերը, եւ կը ջանամ մոռնալ թէ ամպերէն վար կայ մարդը՝ իր առօրեայ պայքարով, տկարութիւններով, ուրացումներով եւ տիրանենդութեամբ խղճալի...:

Անխուսափելի մտորումներու հեղեղէն խուսափելու համար, դանդաղօրէն կը շրջեմ իմ նայուածքը ու դարձեալ կը կեդրոնանամ իմ առջեւ կաղամբի գունդերու նման շարուած մարդկային գլուխներուն վրայ: Նորութիւն մը կը գրաւէ իմ ուշադրութիւնը: Ճանճ մը, սովորական ճանճ մը, միայնակ ճանճ մը, կը թեւածէ օդանաւի միջոցին մէջ: Գրաւչութենէ գուրկ, ոչ ոքի ուշադրութիւնը գրաւող, փոքր թառերու ընդմիջումով՝ քիչ մը առաջ, քիչ մը ետ շրջանակներ են ըրածները: Վստահ եմ թէ միայն ես եմ որ կը հետեւիմ իր թռչկոտուն խաղերուն, փշրելու համար իմ յոռի մտածումներու շղթան: Ճանճն ալ, կարծես գիտակցելով իմ հոգեվիճակին, յաջորդական շրջադարձերով «Ահա՛ քեզի ընկեր...» ըսելու պէս կանգ կ'առնէ իմ դիմացի նստարանի յենակին վերեւ եւ աշխուժօրէն կը շփէ ետեւի ոտքերը: Վախ չունի ինձմէ: Նկատել անգամ չ'ուզեր գիտ:

Օդանաւի ճանճին անվախութիւնը կը ժպտեցնէ գիտ: Հոն, Պէյրութ, ճանճ մը սատկեցնելու հաճոյքին համար պարզապէս՝ թափով մը եղած տեղը կը ձգէի ճանճերը, ճգմուած: Սակայն սա դիմացի ճանճին վրայ ձեռք չեմ բարձրացներ: Խղճահարութիւն մը չէ պատճառը: Ի՛նչ է արժէքը ճանճին: Տասնհինգ տարի շարունակ մարդը արժէք ունեցա՞լ, մարդուն մեղքցող եղա՞ւ Լիբանանի ամբողջ տարածքին...:

Բայց ի՞նչ անհանդարտ է սա ճանճը. թառած տեղը երկար չի մնար. կը թռչկոտի: Ճամբորդներու գլխավերեւը կը շրջի. ապա, իմ ալ գլխավերեւէն անցած պահուն, կը նախընտրէ թառիլ իմ ուսին: Կը խուսափիմ նուազագոյն շարժումն իսկ ընելէ: Նոյնիսկ կ'ուզեմ որ երկա՛ր մնայ հոն եւ մէկ առջեւի ու մէկ ետեւի վեջաւորութիւնները չփէ իրարու անվերջօրէն, յաւերժաբար: Ճանճին ձեռք-ոտք չփելու այդ շատ բնական manège-ը, արարքը կամ խաղը, ինչ կ'ուզէք ըսէք, անմեկնելի խորհուրդ մը կը յուշէ ինծի. «Սորվէ՛, ձեռք-ոտք չփել սորվէ՛...»: Ինծի՛ եօթանասուն տարեկան հայր, մեծ-հայր ու անընկեր մնացած մարդուն, որ չի գիտեր թէ ո՞ւր կ'երթայ, ինչո՞ւ կ'երթայ, որո՞ւ քով կ'երթայ...:

* * *

Լոնտոնի ժամով կէսօրէ ետքի հինգն է: Անամպ երկնա-կամարին վերեւ փառաւոր արեւ մը կը շողայ: Լոնտոնը դէպի Գանատա իմ ուղեւորութեան միջանկեալ հանգրուանն է: Ճանճին հետ Հիթրօ օդակայանին վերեւն եմ: Զգալի է մետաղեայ թռչունին էջքը, հանդարտ ու դանդաղ: Անիւնները կը հպին կարծր գետնին ու կը թաւալին հարթակին վրայ: Աստիճանաբար կը մեղմանայ գնացքին թափը՝ վազքէն պարտասած մարզիկի մը նման, ու կանգ կ'առնէ:

Ճամբորդները ոտքի են: Ոտքի եմ նաեւ ես: Դարձեալ վերջիններէն եմ շարքին: Չեմ գարմանար. միշտ վերջիններէն եղած եմ իմ կեանքի նեղ արահետներուն վրայ: Հոգ չեմ ըրած, սակայն: Ընդհակառակը, միշտ բարձր պահած եմ իմ գլուխը՝ նոյնիսկ ամբոխներու ետեւէն քայելով:

Ձեռնապայուսակը դարձեալ ուսէս կախ՝ հնդիկ ճգնաւորներու պէս, վերարկուս ալ թեւիս վրայ, օդանաւէն դուրս կու գամ ու դանդաղօրէն կ'իջնեմ աստիճաններէն: Օդակայանի հարթակին վրայ եմ արդէն եւ ճամբորդներու խումբին մէջ: Անծանօթ դէմքեր՝ բոլորն ալ: Ոչ ոք կը խօսի հետս: Տխրութիւն մը կաթիլ-կաթիլ կրկին կը գլորի դէմքս ի վար: Անկասկած, այդ տխրութիւնն է պատճառը, որ ինծի յիշել կու տայ օդանաւի ճանճը: Չկայ ան: Թերեւս օդանաւին մէջ մնաց. կամ ալ դուրսն է՝ իր տարերքին մէջ:

Դէպի պանդոկ առաջնորդուող մարդերու ջուլիրին մէջ եմ. ուշքս, սակայն, ետիս է: Ճանճը, օդանաւի իմ ընկեր ճանճը, անտեսուած ճանճը կը փնտռեմ՝ ողջերթի համար:

Օ՛ մարդ. ապերախտ մարդ...:

ԻՄ ԳԱՆԱՏԱՆ

Իրիկնամութիւն հետ, Հիթրօ օդակայանի փոխադրակառքէն վար կ'իջնեմ Իպիս պանդոկի մուտքին: Ձեռնապայուսակս միշտ ուսիս, վերարկուս՝ թեւիս, կը հետեւիմ սպասեակին, որ զիս կ'առաջնորդէ ինծի յատկացուած սենեակին յարկը: Դուռը կը բանայ եւ «Կուտ նայթ» մաղթելով կը հեռանայ:

Ձոյգ մահճակալ ունի սենեակը: Առաջին անգամ ըլլալով դժգոհ չեմ իմ մինակ մնալուն համար: Իրերս կը տեղաւորեմ. բաղնիք կը մտնեմ: Պաղ ջուրով կը լուամ դէմքս, կը սանտրուիմ ու հանգստացած դուրս կու գամ սենեակէն: Ճաշասրահը գետնայարկն է: Պարապ սեղան չեմ տեսներ: Մուտքին առջեւ երկար է շարքը: Գարեջուր մը առնելու դիտաւորութեամբ կը մօտենամ «պառ»ին:

— Ուան պաթըլ պիր (չիշ մը գարեջուր),— կ'ըսեմ, անգլիսիօսի հովեր տալով ես ինծի: Լեցուն գաւաթը ինծի երկարող քնքոյշ ձեռքին անգլիական փառնետ մը կը սահեցնեմ: Սաթի պէս դեղին մագերով մատակարարուհին, քաղցր ժպիտ մը դէմքին, կը մերժէ իմ փառնետը: Կ'ապշիմ: Շուրջս մարդիկ կը խնդան ու կը բացատրեն եղելութիւնը: Պուրճ Համուտի լումայափոխը խաբեր է Արամս՝ խղճի ամենայն հանդարտութեամբ ժամանցուած փառնետեր ծախելով անոր:

Գաւաթ մը գարեջուրը լաւայի նման խանձելով կը սահի կոկորդէս վար՝ հարիւրաւոր լիբանանեան թղթոսկի արժող տոլարին հետ...:

Որքա՛ն անարժէք մարդիկ կան... անարժէք փառնետերու նման, որքա՛ն...:

* * *

Ճաշասրահ մուտքի հերթը իմն է: Դիմացս կը գտնեմ սեղանակից մը: Մանրակազմ եւ բարեհամբոյր դիմագիծով երիտասարդ մըն է: Կը ծանօթանանք իրարու: Նոյն օդանաւով հասեր ենք Լոնտոն Ալին ու ես: Ետին է թողած երիտասարդ կիինն ու երեք անչափահաս զաւակներ. փոքրը՝ վեց ամսու տակաւին: Թախիծ կը հոսի Ալիին աչքերէն: Օթառու կ'երթայ՝ Լիբանանի քառսէ՞ն խոյս տալու, թէ՛ երազ մը հետապնդելու. չեմ հարցնէր պատճառը: Ցնորքը թեւ ունի՞: Ոստայնանկին ձեռքի մագոզը գիտէ՞ թէ ի՞նչ կը հիւսէ: Մարդը մագոզ մը չէ՞...:

Արաբերէն բարձրագոյզ գանգատ մը կը պատռէ մտորումներուս հիււքը: Անհամեստ որովայնով կին մըն է պոռչտացողը: Պնակ մը աղցան կայ իր առջեւ: Օտարներու թթու նայուածքները կը նետահարեն լիբանանցի անկենցաղագէտ կիւնը: Ալին ոտքի

կը ցցուի, կը մօտենայ կնոջ եւ շշուկով կը բացատրէ թէ օղանաւի ընկերութեան տուած կտրօնը պնակ մը աղցանի համարժէք է: Տիկին լիբանանցին կը լռէ: Հասկցա՞ւ արդեօք: Ալին կը վերադառնայ իմ մօտ:

Հանդարտ բնաւորութեան տէր մէկը կ'երեւի Ալին: Բնա՛ւ նման չէ իր ցեղակից մօրուսաւոր գինեալներուն: Ծայրայեղութիւններով լեցուն Բաբելոն աշխարհ...:

Ընթրիքէն ետք, Ալին հետ եմ վերելակին մէջ: Քնանալու անզուսպ պահանջ մը ունի:

— Երկու գիշեր է արթուն եմ, կ'ըսէ բաժնուէլէ առաջ:

Նոյն յարկը պիտի գիշերենք: Ալին հոգեվիճակը ծանօթ է ինծի: Յաճախ անցած եմ այդ ճամբէն: Կեանքը դաժա՛ն, շա՛տ դաժան է...:

Սենեակիս մէջ, գոյգ մահճակալներուն դիմաց, առաստաղին մօտիկ ամրացուած է պատկերասփիւռը: Կ'աշխատցնեմ: Հին օրերու «Թարգան»ի ժապաւնն է ցուցադրուողը: Անկողնին վրայ թիկն տուած, չտեսի նման կը դիտեմ ամբողջական անտառները, վայրի կենդանիներն ու կապիկները. մա՛նաւանդ կապիկները: Ափրիկեան կապիկները մարդ կապիկներէն սիրուն կը գտնեմ...:

Մինչեւ ուշատեն, մինչեւ Թարգանին ու իր ընկերուհիին Ձիթա կապիկին ձեռքէն բռնած ամբողջական անտառներուն խորը անհետանալը, արթուն կը մնամ, հեռո՛ւ՝ մարդ կապիկներու ներկայութենէն:

* * *

Լոնտոնի գիշերը եզով թաւալող սայլի տպաւորութիւն կը թողու վրաս: Աւելի արթուն, քան՝ քուն, կը դիմաւորեմ լուսածագի առաջին շողերը: Ննջարանիս պատուհանին առջեւ կեցած երկարօրէն կը դիտեմ ծագող արշալոյսը: Արեւապաշտ հեթանոս հայը կ'արթնայ իմ մէջ: Զարմանալիօրէն իրական, ջերմ, գերող, բայց հեռուէն, շա՛տ հեռուէն կը լսեմ իմ անգիտակ մանկութեան հոգեհմայ երգը:

Առաւօտ լուսոյ,

Արեգակն արդար,

Առ իս լոյս ծագեա՛ւ...

Ծիծաղս չեմ յաջողիր զսպել: Կրկնակիօրէն հաւատքէ պարպուած մարդու զառանցա՞նք, թէ՛ ուշացած պաշտամունք արեւի ու լոյսի, որոնց կարիքը ունիմ, պիտի ունենամ՝ յատկապէս կեանքիս մայրամուտին:

Լողցած, ածիլուած, թարմացած՝ աշխուժօրէն կ'իջնեմ նախաճաշի: Ալին ալ կազդուրուած կը միանայ ինծի: Կը ժպտինք իրարու:

Օղակայան մեկնելու համար պատրաստ են ճամբորդները: Օթառույթի բաժանմունքին առջեւ Ալին հրաժեշտ կու տայ ինծի: Բարի ճանապարհ, Ալի...:

Մոնթրէյալ մեկնող երկյարկանի օդանաւի մուտքին եմ: Պաշտօնեան վերնայարկ կ'ուղղէ զիս: Կը գտնեմ իմ նստարանն ու կը տեղաւորուիմ դարձեալ պատուհանին կից: Կրկին երեք հոգիի համար է իմ նստաշարքը: Եւ կրկին մինակ եմ: Կը փորձեմ կարդալ. անօգուտ: Չեմ կրնար կեդրոնանալ: Դարձեալ մուսյլ մտորումներու ստրուկն եմ դարձած: Մայրը կորսնցուցած ու զայն փնտռող մանուկի մը նման կը ճչայ հոգիս:

Կատաղօրէն հռնդացող օդանաւը կը սթափեցնէ զիս, երբ ամպակոյտի սաւանին վերեւն եմ արդէն: Ովկիանոսին անսահման ջուրը անտեսանելի է: Միայն արեւն է որ աւելի կենսատու հզօրութեամբ կը ճառագայթէ ամպերուն վրայ՝ զմայլելի երանգաւորումներով: Կրկին կը մխրճուիմ յուշերու ովկիանին մէջ: Յնորածին բայց դիւթական գեղգեղանքի մը մեղմ ղօղանջը կը տարածուի ներաշխարհիս մէջ. «Արեւիդ մեռնեմ եար ճան, սիրեր եմ կ'առնեմ...»: Թերեւս նոյն այս արեւն էր որ գրկեցի տարիներ առաջ. չքնանղ երազը իմ կեանքին: Յնորք. անժամանակ մայր մտնող արեւի ցնորք, որ իմ ձեռքը տարած է արդէն գրպանս եւ կառչեցուցած սիկառէթի տուփին...:

Տատամսոտ ականարկ մը կը նետեմ իմ շուրջը. ո՛չ ոք կը ծխէ: Կը զարմանամ: Նայուածքս կը հանդիպի միջանցքին մէջ կեցող «օթէս»ին: «Օթէսները սիրուն կ'ըլլան», լսեր եմ յաճախ: Աչքերուս տեսածին հետ չեմ հաշտուիր: Թարմութենէ զուրկ կին մըն է այս «օթէս»ը: Եթէ չըլլար սիկառէթին գրգիռը, իմ ձայնին քնքշութիւն չէի խառներ:

— Փիղ, քէն այ սմոք:

Ժխտական է ստացած պատասխանս: Կ'ապշիմ: Պէյրութէն մինչեւ Լոնտոն ծխող էի: Կ'առաջարկէ վարի յարկը իջնել: Պահ մը կը տատամսիմ: Կեանք մը ամբողջ վարի յարկերուն մէջ ապրելէ ետք, թո՛ղ որ օդանաւի վերի յարկին մէջ ճամբորդեմ: Հապճեպօրէն կ'որոշեմ եօթը ժամ չծխել:

Քանի՜ անգամներ անխոհեմ եւ անհեռատես որոշումներ տուած եմ՝ յաճախ լեղի իմ կեանքի օրերուն. ա՛յ կորսնցուցած եմ հաշիւն անոնց: Չծխելու որոշումն ալ կ'արձանագրեմ անոնց շարքին: Ժամ մը ետք, հերքիւլեան ուժի կը դիմեմ՝ խեղդելու համար իմ մէջ մոռնացող սիկառէթին աներես յամառութիւնը:

Ինծի կը թուի թէ անհամբուրելի «օթէս»ին աչքը վրաս է միշտ: Ես հպարտ եմ. հպարտօրէն ձեռքս ետ եմ քաշեր գրպանէս, հակառակ անգուսպ պահանջքիս, որմէ ձերբազատուելու միջոց

մը կ'որոնեմ: Յանկարծ կը յիշեմ տղուս «Մի՛ գինովնար» պատուէրը: Ծիծաղելի պատուէրը անմիջապէս դուրս կը հանեմ ականջիս խոր վիրապէն, ոտքերուս տակ կը տրորեմ եւ քաղցրագոյն ժպիտի մը դիմակը կրկին անցընելով դէմքիս, կը դիմեմ «օթէս» ին. «Փլիզ, քէն այ հէվ է ուխաքի»: Կը բերէ բթամատիս մեծութեամբ շիշ մը՝ փլաթիքէ գաւաթի եւ սառի կտորի մը ընկերակցութեամբ: Աչքի դե՞ղ, թէ՛ խմիչք: Շատ չանցած՝ կ'երկրորդեմ: Երրորդին հետ հաշուեցոյցը կը պահանջեմ: Կը զարմանամ լսածէս. կրկնել կու տամ: Ձրի է, անվճար...:

Ականջդ խօսի, ընկեր Թադէո՛ս: «Քու ջաղացը հովը կը դարձնէ», կ'ըսէիր յաճախ:

Ճիշդ կամ սխալ, իմ ջաղացը հովը դարձուց. բայց վերջաւորութեան վատ դարձուց, քանդեց ջաղացն ու ջաղացականին հողին...:

* * *

Օդանաւին ներքեւ կուտակուած ամպերը ետեւ կը մնան: գանատական հողամասը կ'երեւի հորիզոնին վրայ, Ատլանտեանի ափին: Ամուր հողին տեսքը կը դիւթէ իմ հոգին: Կ'ուզեմ ժամ առաջ իջնել օդանաւէն ու քալել, քալել՝ բայց մինչեւ ո՞ր, մինչեւ ե՞րբ:

Մոնթրէալի միջազգային օդակայան Միրապէլն է վարը: Ձիւնի թեթեւ խաւ մը կ'երեւի մարգերուն վրայ: Այս որքա՛ն շուտ է ձիւններ: Սեպտեմբեր 18-ն է տակաւին: Կէսօրէ ետք է. դեռ լոյս կայ:

Օդանաւը դանդաղօրէն կանգ կ'առնէ ճամբորդներու ընդունման սրահի մուտքին: Ուղեւորներուն մեծ մասը ոտքի է: Խորունկ երազէ մը արթնցողի տպաւորութիւնը ունիմ: Երբ միջանցքով դուրս եկողներու շարքին պոչը կը հասնի ինծի, մեքենականօրէն ոտքի կ'ելլեմ եւ տա՛-տի, տա՛-տի կը յառաջանամ դէպի ելք:

Պայուսակները վերստանալու սրահն եմ: Դիմացս, Ալեքսանտրէթի մեր հինաւուրց եկեղեցիին վերնատունը յիշեցնող պատշգամբ գրաւուած է դիմաւորողներու բազմութեամբ: Օդը պատռող բազուկներու անտառ մը կը ճօճուի փոթորկումով: Թեւ մը ինծի՞ համար է արդեօք: Աչքերուս թէեւ հաւատալ չեմ ուզեր, բայց ես ալ կը բարձրացնեմ իմ մէկ թեւն ու կը շարժեմ՝ փոխադարձաբար, առանց ուշադրութիւնս շեղելու պայուսակները բերող տափակ անիւէն:

Մէկը միւսին ետեւէն, գտածի նման, կը գրկեմ իմ ճամպրուկները եւ կաշիէ օղակներէն բռնած կը քաշքշեմ ետեւէս:

Օղակայանի ելքին, «Քեռի» կը կանչէ Անուշիկ քրոջս անուշիկ աղջիկը՝ Սիլվան:

Պայուսակներու օղակները կը սահին իմ ձեռքերէն: Լայնօրէն կը բանամ իմ թեւերը եւ իր նմանը չունեցող ջերմութեամբ կը գրկեմ... իմ Գանատան:

ՅՆՈՐՔԸ

Ոտքերու տակն է գանատական հողը՝ Մոնթրէալի երկնակամարին տակ: Հողը ոտքերով կը կոխոտեն. պարզ է: Ոտքը ոտք է, անկախ չափէ եւ գոյնէ: Իմ ոտքերն ալ ոտք են. կը կոխեն, կը քալեն: Միայն հիւանդ ոտքերն են որ չեն քալեր: Ծայրայեղ պարագաներու, միշտ կը գտնուին առողջ ոտքեր՝ աղբափոս նետելու համար անպէտք ոտքերն ու անոնց տէրերը: Փակք ծնողներու որ այդ օրին չեմ հասած. դեռ կրնամ քալել, կը քալեմ:

Գանատան՝ հսկայածաւալ, Մոնթրէալը՝ նոյնպէս: Ես, դեռ նորեկ, գալէս ի վեր միշտ միմեկ, յաճախ քալելով կը շրջիմ սահմանափակ տարածութեան մը վրայ եւ միամտօրէն կը փնտռեմ իմ տունը սա զոյգ մեծութիւններուն մէջ: Ծիծաղելի եմ, քիչ մը շատ ծիծաղելի՝ անկասկած: Ե՞րբ ունեցեր եմ իմ սեփական տունը եւ ո՞ր: Կեանք մը ամբողջ վարձովի բնակարանն է եղած իմ տունը: Սեփական տունի կարօտը, անոր մէն մի անկիւնը պահուած քաղցր յուշը եւ ջերմ քաջողականութիւնը անգոյ են իմ մէջ: Հօրենական մեր տունն ալ մնացեր է հեռուն, Չորք Մարգարիտի անուշաբոյր նարնջաստանին մէջ, թուրքին երախը: Ու ես, երեք տարեկան տղեկ, աճեր, հասակ եմ առել՝ ճահիճներով, մօեղներով եւ գորտերու անդուլ երաժշտութեամբ հարուստ Ալեքսանտրէթի մէջ, մալարիային հետ սիրաբանելով յաճախ, գրեթէ մերը չեղող տախտակաշէն բնակարանի մը մէջ, որ դարձեալ բաժին ինկաւ թուրքին՝ Սանճաքի պարպումին հետեւանքով: Սեփական տուն ունեցող զաւակ ալ չունիմ: Չորս տղաքս ձեռով վերամշակուած, բայց խորքով ես եմ՝ վարձու բնակարանի կենուոր:

Ոտքեր, իմ անտէր ոտքեր, խեղճ ոտքեր. ո՞ր բերիք գիւս...:

* * *

Մոնթրէալ հասած օրէս ի վեր, մէկէ աւելի անգամ լուսցաւ գիշերը: Բարի գալուստ մաղթողները եղան շուայ: Հեռաձայնողը՝ հեռաձայնեց. եկողը՝ եկաւ: Ես իմ երգը երգեցի. իրենք՝ իրենցը: Կողովներով բարեմաղթութիւն ստացայ. աւելին ակնկալելու իրաւունք չունիմ: Աւելին տալ՝ չեն կրնար:

Սկիզբի շրջանին, մօտ քսան օր, արեւը բարեացակամ գտնուեցաւ: Առիթ տուաւ որ քալեմ տունէն դուրս: Իմ հիւրընկալին՝ Սիլվային տան մօտ են ձենանեան Վիթթորիան եւ իր աղջիկները՝ Սիրանն ու Սոնիկը: Յաճախ կ'այցելեմ անոնց՝ պարզապէս սպաննելու համար ցերեկներու իմ մինակութիւնը: Երթ ու դարձի համար ոտքերուս կ'ապաւինիմ: Ամայի են փողոցները: Պատահական քալողները չուն կը պտտցնեն: Շուներու բնական արտադրանքներով են զարդարուած մայթերը... քաղաքակիրթ Մոնթրէալի մայթերը: Խայտաբղէտ ազատութիւններու երկրին մէջ, սակայն, մարդուն արգիլուած է միզելու պարզագոյն ազատութիւնը: Անսկիզբ եւ անվախճան պողոտաները զուրկ են հանրային միզարաններէ: Պատահի որ մարդ նեղը մնայ, ազատ է տափատին մէջ միզելու, բայց բնա՛ւ ցանկապատի մը կիսաքօղարկուած անկիւնը:

Ազատութիւն, ծաղրածուններո՛ւ ազատութիւն, ուր միայն մարդուն համար են բոլոր արգելքները: Արդէն ազատութեան շուրջ հարայ-հրոցն ալ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ շան վզի օղակը՝ մարդո՛ւն վիզին անցուած ամէնուրեք: Սկիւռները զերծ են այդ առանձնաշնորհումէն. ագռաւները՝ նոյնպէս: Աղանիները՝ հիմնովին: Զեռք որ ունիս, հրամմէ, բարձրացուր եւ փորձուիր իջեցնել մեծապատիւ այդ կենդանիներուն վրայ: Մենչդեռ մարդուն... Ո՞վ է մարդը: Աշխատաւոր բազմ՞կ. զա՛րկ, որքան կրնաս ուժգին զարկ բազուկին: Մտածո՞ղ էակ. զա՛րկ ուղեղին: Սիրո՞ղ. զա՛րկ սրտին, զա՛րկ հոգիին, զա՛րկ... զա՛րկ...:

Գանատական կենդանին մոռցած է վախը: Ճնճողակն անգամ կ'արհամարհէ մարդ արարածին գոյութիւնը՝ նոյնիսկ քովէն անցած պահուն: Իսկ մա՛րդը... զոյգ կղպանքի տակ կը պահէ իր տան մուտքը. կը սարսափի՝ իր նմանէն:

Ե՛ս ալ կը վախնամ մարդէն. նոյնիսկ անգէն մարդէն: Լեզուն, լեզուն կը բաւէ...:

* * *

Գանատա կեցութեան համար հինգ շաբթուան արտօնութիւն տուած է Դամասկոսի հիւպատոսարանը ինծի: Միրապէլի օղակայանէն դուրս գալու արտօնութիւն տուող պաշտօնեան երեք ամսուան տեւողութեան կնիքով է դրոշմեր իմ անցագիրը: Ես նորեկ. բայց իմ շրջապատն ալ չկրցաւ լուծել այդ հանելուկը: Մինչեւ որ պարզեցի՝ ութսուն տոլար արժեց ինծի: Քերթեցին, անամօթաբար քերթեցին գիս Մոնթրէալի թաքսիներու անազնիւ վարորդները: Մե՛ղք որ անունը ելած է Պէյրութի վարորդներուն: Ինչ փոյթ թէ իմ քսակէն, բայց համոզուեցայ թէ չահամոլ, խաբեբայ եւ սրիկայ մարդը նոյնն է ամէն տեղ. ափսո՛ս...:

Սակայն ես Մոնթրէյալ մնալու համար չեմ եկած: Հոն, Պէյ-րուիթ, իմ ուղեղը խոշոր ծրար մը ինքնախաբէութիւն թխած էին. բոլոր երկիրներու սահմանները Լիբանանի անցանկապատ սահմաններուն հետ շփոթել տուած էին ինծի: «Առանց հարց ու փորձի՝ զանատական սահմանէն կը մտնես Միացեալ Նահանգներ» հաւատացուցած էին: Անհեթեթ ու գլխազիր Յնորք, որմէ կարճ ժամանակ ետք հրաժարելով հրաժարեցայ՝ թաքուն ծաղրի ենթարկուելէ ետք:

Ահա՛, այդ ցնորքին միամիտ զոհն եմ. բայց ուշ է արդէն: Ու դառնօրէն կը մտածեմ թէ առանց այդ հիւանալի ցնորքին՝ արդեօք կու գայի՞ Մոնթրէյալ: Խելագարի ծիծաղ մը կը դիմաւորէ իմ հարցադրումը: Ես երբ թեր ու դէմի հետ սեղան եմ նստեր. երբ եմ կըցեր լաւն ու վատը զանազանել. երբ: Ծայրայեղ լաւատեսութենէ զատ, ուրիշ ի՞նչ եմ ունեցեր, ի՞նչ՝ իմ կեանքի ամբողջ երկայնքին...:

Ծանօթ բարեկամներ կը թելադրեն ապաստանեալի գոյավիճակ խնդրել զանատական պետութենէն: «Կը ստանաս», կը պնդեն անոնք: Ու ես իմ անգուգական միամտութեամբ կը հաւատամ՝ հակառակ «il est très beau, pour être vrai...» ըլլալուն: Իմ ներաշխարհին մէջ, սակայն, տարակուսանքը կը գերիշխէ եւ կ'ընդդիմանայ նոր ցնորքի մը: Ոտքերս ալ չեն հաւատար, բայց կը քալեն՝ մինչեւ կ'իջնէ առաջին ձիւնը եւ կը բանտարկէ զիս իմ հիւրնկալներուն նկուղածեւ յարկաբաժնին մէջ:

Բա՛նտ...: Անզգա՛մ բանտ...: Սուրիական «մուխապարաթ աս-կէրիէ»ի բա՛նտ, որուն յիշատակն անգամ կը սարսուցնէ զիս: Հոն էր որ օդ բարձրացած զոյգ ոտքերուս վրայ ժամեր շարունակ իջած էին ելեքտրալարէ խարազանին անհամար հարուածները՝ պարզապէս իրաքի նախագահ Պաքըրին մեծցուած նկարը Հալէպի «Գառնակ» ճամբորդական գրասենեակին յանձնելու մեղքիս համար:

Անիծեա՛լ բանտ...:

ՈՐՋԸ

Առաջին ձիւն:

Նոյեմբերի երկրորդ կիսու սկիզբն է: Ճերմակ թիթեռնիկներու պէս, մեծ ու փոքր փաթիլներ կ'իջնեն երկնակամարի հսկայ արգանդէն՝ Մոնթրէյալի ամբողջ տարածքին վրայ: Ու մէկ մէկ, իրարու քով, իրարու վրայ հանգչող փաթիլներով՝ անտեսանելի ձեռք մը, կաթնաթոյր վիթխարի սաւան մը կը հիւսէ եւ

կը փռէ տանիքներուն վրայ, մարգերուն վրայ, տօնածառի վերածելով մշտադալար եղեւինները:

Առաջին ձիւն...:

Նկուղային իմ կացարանի նեղ բայց լայն պատուհանին առջեւ փռուած մարգագետինն կանաչը չ'երեւիր. հարսնագգեստ է հագեր: Խաւը հաստ է արդէն: Հիւրընկալներուս զաւակները՝ Գարինը, Նիվինն ու Ալինը, դեռ չեն վերադարձած դպրոցէն. բայց ձիւնով հարբած մանուկներ կան դուռսը: Դրացիներուն մանուկներն են. աշխուժօրէն կը կայտեն, գիրար կը հրմշտկեն: Իրենց զգեստները կը պաշտպանեն գիրենք ձիւնին դէմ: Կը տեսնեմ անոնց փոքրիկ հասակները եւ կը լսեմ զուարթ ճիչերը: Մարմնով մէկ կը նետուին ձիւնէ փափուկ անկողինն վրայ: Կը տապալտկին, ոտքի կ'ելլեն: Ըմբիշներու նման կը գրկեն գիրար: Պայքարի եռանդ մը կայ անոնց գրկախառնումին մէջ: Զգեստնոլն ու զգեստնոլը կը քրքջան հրճուալի: Յուրտը կծած է անոնց վարդագոյն այտերը: Սպիտակ ձիւն, չիկացած երջանկութիւն. բոց կը ժայթքէ մանուկներուն հրավառ դէմքերէն:

* * *

Բոց կը ժայթքէ նաեւ իմ ատրուշան հոգիէն: Մանուկները վառօդի վերածուած ձիւնը ցանեցին իմ ներաշխարհին վրայ եւ հրդեհեցին զայն անխնայօրէն: Կրակ է առած իմ ներաշխարհը, եւ այրող իմ ներաշխարհով կը փնտռեմ իմ հեռաւոր թոռնիկները: Տենդահարի նման կը փնտռեմ անոնց անսանձելի խաղերը, լաւայի վերածուած դէմքերը: Կը փնտռեմ անոնցմէ իւրաքանչիւրին աչքերէն շանթող կեանքի հուրը: Ու կը փնտռեմ տակաւին անոնց աղմկարար չարութիւններէն ծոթորաբոյր բալասանը իմ մղկտացող սրտին համար:

Եւ կը փնտռեմ...:

Կը փնտռեմ մեր Մհերն ու անոր վազնիվազ տունը գալու պահը՝ Ապու Սիմոնին պարարտ աքլորը գետին փռելէ ետք, կապարարձակ որսագէնքին ոսպի մեծութեամբ գնդիկով, գէնքի երկայնքին չհասնող իր հասակով:

Կը փնտռեմ իմ փոքրիկ Լոռիին bouche à bouche (շրթունք առ շրթունք) պաչիկին մեղրի համը:

Կը փնտռեմ Թալինին անգիջող կամքին անխորտակելիութիւնը:

Կը փնտռեմ Սեւակին արասանէ պարսատիկով նետած քարը եւ հարուածընկալ մարդուն կատղած դէմքը:

Կը փնտռեմ իմ պատանի Վրէժն ու անոր ճախլիկ նշանաւութեամբ որսացած անհամար թռչունները՝ որպէս «տէտէ» ինօղի «մէզէ»ցու:

Կը փնտռեմ, յատուկ կարօտով, Արտան ու Պերճը եւ անոնց արեւահամ խնդուքին կանչը:

Կարճ... այս որքա՛ն շուտ դարձայ կարօտներու անտառ, կարօտի ճենճերանոց: Ասո՞նց համար եկայ հոս, իմ անուշ մայրիկ...:

* * *

Օտար մանչերն ու աղջնակները վերջ կու տան իրենց խաղին եւ յոգնած կ'երթան տուն:

Տո՛ւն...:

Տուն կը վերադառնայ նաեւ իմ տարեց հոգին: Բահով ձիւն կը լեցնէ իմ սրտի բոցին վրայ եւ կը սթափեցնէ զիս՝ իմ էութիւնը կրծող տեսիլքներէն:

Մայրամուտին թեքող արեւը կայծկլտացող աստղիկներ կը ցանէ ձիւնածածկ մարգագետինն վրայ: Սկիւռ մը կու գայ ցատկուտելով: Թաքստոցէն դո՛ւրս է ելեր, թէ՛ թաքստոց կ'երթայ. ո՞վ գիտէ: Խոշոր ոստումներուն դադար տուած չունի: Կ'անցնի իմ նայուածքին առջեւէն ու կ'անհետանայ եղեւինի մը հովանիին ներքեւ: Հաւանաբար ընկերը կը փնտռէ: Անբան կենդանին ալ ընկեր կ'ունենայ: Գիշատիչներն անգամ իրարու հետ կ'ապրին: Բացառութիւն կը կազմեն կարիճները. յատկապէս՝ էգը: Արգահատելի է էգ կարիճը: Հազիւ արգասաւորուած արուի մը հետ՝ վայրագօրէն կը յօշոտէ զայն: Այո՛, էգ կարիճը յօշոտելով կ'ուտէ իր նմանը՝ արուն:

Մարդը ետ չի մնար էգ կարիճէն:

* * *

Սկիւռը գտա՞ւ իր որջը. գտա՞ւ իր ընկերը: Երանի իրեն: Որքա՛ն քաղցր է ապրիլ գոյգ՝ նոյնիսկ որջի մը մէջ:

Որջի՛ մը մէջ:

Անընկեր ապրելու երկունքին սկիզբն է հաւանաբար ասիկա: Այս դատականիքով ծնար զիս, մայրիկ, իմ անգին, իմ քնքո՛յշ մայրիկ: Ինչո՞ւ...:

ՎԱԽԸ

Դեկտեմբեր 2-ն է:

Առաւօտէն ձիւներ հը արդէն, երբ իմ հիւրընկալներուն մօտէն փոխադրուեցայ վարձու բնակարան մը, Սալապէրիի պողոտան եզերող չէնքին մէջ: Անմիջական կարիքներուս գոհացում կրնայ տալ ան:

Առաւօտ է: Գրեթէ անքուն լուսցուցած եմ առաջին գիշերը՝

իմ տան մէջ: Կը շարունակէ ձիւնել խոշոր փաթիլներով, տեղատարափ անձրեւի նման: Հով կայ դուրսը: Ձիւնին փաթիլները կատաղօրէն իրարու կը բախին, զիրար կը խաչաձեւեն, եւ խելացնոր պարով մը կը հանգչին ուր որ պատահի: Այդպէս կը պարէին Ալեքսանտրէթի մօեղներու պարսերը՝ ամրան մայրամուտին հետ, օդ բարձրանալէ ետք ճահիճներու թաքստոցներէն: Ձիւնը անվնաս է. բայց մօեղները վտանգաւոր էին: Անոնք մութին հետ կը խուժէին տուներէ ներս՝ սողոսկելով նոյնիսկ մօեղադէշներու գնդասեղի գլխու մեծութեամբ ծակերէն, եւ անմեղօրէն քնացող մեծերուն թէ փոքրերուն կը ներարկէին անդուլթ մալարիայի անիծեալ մանրէն՝ անխնայօրէն:

Ձիւնի փաթիլները չէին թափանցեր իմ բնակարանէն ներս, բայց քամիին ուժգնութենէն ուղղութիւն կորսնցուցած, օրօրուելով զիրար գրկած, ճերմակ բեհեզ կը հագցնէին իմ սենեակի լայնածաւալ լուսամուտի ապակիին կէսին: Ներսէն դիտուած՝ չեչոտ, ծաղկախտաւոր հին հայելիի մը վերածուած, ապակին իմ ալեհեր գլուխն ու թեթեւօրէն խորշումած դէմքը կը ցոլացնէ կարեկցոտ նայուածքով: Անծանօթ մը չէ իմ դէմքը ինծի: Կարիքն ալ չունիմ դիտելու զինք, երբ անոր վրայ ու հոգիիս մէջ թուխպի նման փռուած է թախիծը:

Մինակ եմ. կրկնակիօրէն մինակ: Դուրսի ձիւնին նման, իրարու հետ գիրկընդխառն մտածումներ սզրուկներու պէս կառչած են իմ ուղեղին: Պատուհանիս պեպենոտ հայելիէն քիչ մը անդին, իմ աչքերը ինծի ուղղած, անդուլ աշխատող իմ ուղեղը զիս կը մղէ մտածումներու: Յատկապէս կը մտածեմ ինծի սպասող գալիքին մասին. սեւ լաջակի մը ետին պահոււտած իսլամուհիի մը անծանօթ դէմքով գալիքին մասին, որ դամոկլէան սուրի նման կախուած է գլխուս վերեւ, բնակարանիս առաստաղէն:

Առաջ թէ ետ, իմ ամէն մէկ քայլափոխին, թա՛ք, թա՛ք, թա՛ք անգթօրէն կը մրճահարեն անոնք իմ ճակատը եւ ճաթած տանիքէ թըպ, թըպ, թըպ կաթկթող անձրեւաջուրի նման անդադար կը յուշեն. «Ո՛ւր եկար, ինչո՞ւ եկար, միայնակ, անընկեր, ո՛ւր պիտի մնաս, ո՛ւր...»:

* * *

— Ո՛ւր պիտի մնաս, ո՛ւր...:

Ահա՛ նորութիւն մը, որուն հետ բնաւ դէմ առ դէմ չէի եկած իմ հիւրընկալներուն մօտ: Բնական էր, սակայն, որ ինքնակոչ, երկարատեւ իմ կեցութիւնը անփափկանկատութեան գիտակցութիւնն արթնցնէր իմ մէջ՝ զիս հալածելու աստիճան: Անհիմն ալ չէր այդ զգացումը: Ժամ առաջ հարկ էր ձերբազատուիլ զիս

չըջապատող գլխոս նայուածքներէն՝ առանց անդրադառնալու ինծի վերապահուելիք դաժան միայնութեան հետեւանքներուն:

* * *

Որքա՛ն շուտ եմ մոռցեր օրերուն հաշիւը: Դա՛րձեալ առաւօտ է, եւ ես իր կալանաւորն եմ իմ բնակարանին մէջ: Ո՛չ մէկ ծանօթ, որպէս դրացի: Այրող կարօտը ունիմ մարդու եւ զրուցակցի: Երկինքը յոգնած է ձիւն մաղելու սպառիչ աշխատանքէն: Արեւ չկայ: Կաթի պէս ճերմակ ամպհովանիի նման սաւան մըն է կախուած երկնակամարէն: Յորդաբուխ լոյս մը, բիւրեղեայ լոյս մըն է ողողած դուրսը: Անկասկած, սաստիկ ցուրտ է: Հակառակ բնակարանիս ջերմութեան, լուսամուտին կէսը ծածկող ձիւնը չէ հալած: Սառած ըլլալու է: Հոն է տակաւին գիս դիտող իմ դէմքը, որուն վրայ անտես քանդակագործի մը դուրը նրբահիւս քերծուածքով իսկական տարեց մարդու մը կերպարանքն է աւելցուցած: Անուրանալի իրողութիւն մը. չէ՛հոտ հայելիին հնարքը չէ գիս դիտող իմ դէմքը: Հարազատօրէն ես եմ. իմն է՝ իմ տարեց մարդու պատկերը, որ չեմ գիտեր ինչու կը սկսի սարսափեցնել գիս: Թէ՛եւ ատենէ մը ի վեր կը զգայի թէ՛ շուքի նման հետեւող մը ունիմ իմ թիկունքին. հետեւո՛ղ, որուն հետ բնաւ չեմ ուզած ծանօթանալ, մանաւանդ որ իմ առողջութիւնը դեռ չէ դաւաճանած իմ ձեռքին մաճը ամրօրէն սեղմելու եւ առանց յենակի իմ կեանքի արօրին ետեւէն քալելու կարողութեան:

Թերեւս դեռ երկա՛ր մնայի անտարբեր, եթէ իմ դէմ չգտնէի անողորք իրականութիւնը իմ եօթանասուն տարիներու բեռով արձանին ընտանեկան ջերմութեան մը կարօտովը բոցավառ...:

Խեղճ տարեց մարդ...:

* * *

Զիւնի, սառի, կաթնաթոյր լոյսի օրերէն ետք, երկար ատեն քէն ընելէ յետոյ, ծագեր է արեւը: Գրեթէ կիսուեր է օրը: Կարօտով կը նայիմ Մոնթրէալի երկնակամարին ու չեմ գտներ Ամանոսի լերկ գագաթէն կամ Սաննիի բարձունքէն ուղղակի մարդու գլխավերեւէն քալող արեւը: Ասիկա միջօրեականէն ցած, դէպի հորիզոն թեքած ուրիշ արեւ մըն է, որ աւելի նարնջագոյն է քան կարմիր, եւ ուր որ է պիտի կորսուի անհունին մէջ՝ մայրամուտ խոնարհած իմ տարեց մարդու կեանքէն քիչ տարբերութեամբ:

Պատշգամէն, իմ դիտարանի սովորական համայնապատկերին մէջ կ'առանձնացնեմ դիմացի պուրակը իր մութ-կանաչ մշտադալար եղեւիներով: Որքա՛ն աւելի սեւեռուն նայիմ, այնքան աւելի երանի կու տամ ես անոնց: Զիւնին, բորանին անտարբեր,

միայնակ բայց հպարտ կեցողաձքով՝ կարծես կը ծաղրեն գիս ու կը ծիծաղին շրջապատի մեռելայնութեան, մարդուն դէպի մայրամուտ երթին եւ Գանատայի երկնակամարէն վար սահող արեւին վրայ, առանց տրտունջի, առանց սարսափելու ծերութեան արհաւիրքէն:

Երանի՛, կրկնակիօրէն երանի մշտադալար եղեւիններուն, որոնք չեն ծերանար, չեն ծերանար...:

ԳՈՂԳՈԹԱՅԻ ՎԵՐԵԼՔԻՆ

1989-ի Դեկտեմբերի կէսն է: Տղաս՝ Յովհաննէսը, պիտի գայ Ճաբոնէն՝ ինը տարուան կարօտի հսկայ բեռը շալկած սգաւոր, միայնակ, թափառականի ցուպը ձեռքին հօրը քով, որուն Մոնթրէալ մեկնումին մասին տեղեակ պահուած էր Պէյրութէն: Հեռաձայնով խօսեր էի հետը Արմէն Պիլեմճեանի ճամբորդական գրասենեակէն եւ երկրորդ ամիսն էր որ կը սպասէի իր ժամանումին:

Սառցակալած է դուրսը: Տորվալի օդակայանէն մինչեւ իմ բնակարանը անհամբերութիւնը խարտոցի նման կը քերթէ իմ հոգին: Երկու ամսուան անորոշութիւններով լեցուն իմ տուայտանքը ուր որ է պիտի չքանայ եւ քառասուն երեք տարեկան իմ տղան իր մանուկ օրերու ջերմ գգուանքներով պիտի սեղմեմ իմ կուրծքին՝ դերերու մեծ փոփոխութեամբ մը: Անցած գացած հին օրերու մանուկին փոխարէն, ե՛ս եմ հիմա բուն մանուկը՝ պաշտպանի, հովանաւորի անհորիզոն կարիքով իսկական մանուկը...:

Իմ դրան չեմին գրկախառնուեցանք տղաս ու ես: Յուզումն ու ուրախութիւնը մրցումի ելան պահ մը: Յաղթական անդորրին հետ անհետացաւ պատուհանիս չեչոտ հայելիէն ինծի նայող հրէշ դէմքը՝ իր հետ տանելով տարեց մարդու դէպի ծերութիւն յառաջացող իմ սարսափը:

Շուրջ քսան օր, տղուս ներկայութեան, երանութեան ծոցին մէջ անէացած՝ առիթ չունեցայ ես ինծի հետ նստելու եւ թեր ու դէմին աչքերուն իրապաշտօրէն ու չեչտակիօրէն նայելու: Նոյնը պատահեցաւ տղուս հետ: Սկզբնական շրջանին խիստ թերահաւատ, նոյնիսկ անհաւատ մեր անմիջական շրջապատի ծանօթները զինք մատնեցին տեղատուութեան: Համոզեցին, ամենայն պարզութեամբ, թէ իր հայրը, շատերու նման, կրնայ ներկայանալ ներգաղթի կեդրոն եւ դիմել ապաստանեալի (réfugier) դրութեան: Եւ պնդեցին թէ անպայման կը նպաստաւորուիմ նիւթապէս,

կարծես թէ իմ մեծ հօր՝ Կարա Սարգիսին ագարակն ըլլար գանատական պետութիւնը:

Եզրակացութիւնն եղաւ այն, որ Յունուար 2-ին Յովհաննէսս մեկնեցաւ Ֆրանսա, իսկ ես մնացի Յունուարի վերջերուն ներգաղթի կեդրոն ներկայանալու շողշողուն յոյսերով՝ սառնամանիքի երկրին մէջ: Հետագային, եղբայրս՝ Ալիշանը, Հալէպէն գրած իր նամակին մէջ արտայայտեց իր թերահաւատութիւնը սա բանաձեւով. «Il est très beau, pour être vrai» (չատ լաւ է՝ իրաւ ըլլալու համար):

* * *

Տղուս մեկնումէն ետք, կրկին մնացի տնային կալանքի տակ՝ դէպի Գրէմազի տանող գողգոթային հետ:

Գրէմազի՝, թիւ 3730 չէնք, 4-րդ յարկ:

Պողոտայի անուն մը եւ հաստատութեան մը կառույցը, ուր ծուարած է օտարականներուն ճակատագիրը որոշող պետական կեդրոնը:

Թուահամար: Ո՛չ միայն չէնքերը, այլեւ շունն ու կատուն թիւ ունին հոս: Երէկուան պէս կը յիշեմ թէ իմ կեանքի ասպարէզ մոտքի արշալոյսին, 17 տարեկանիս, երբ բանակի ծառայութեան գացի, ես ալ իմ թիւը ունեցայ՝ իմ անունէն առաջ, իմ անունին առջեւ: 17673 էր իմ թիւը, որ շան վիզին կախուող շղթայի նման ամրացուած էր իմ դաստակին. տափակ, հաւկթածեւ, մետաղեայ իմ այդ թիւը: Երանելի՛ օրեր...: Ամէն առաւօտ, հրապարակային ստուգումի պահուն, հազիւ լսէի «Տիզ սէթ-սի սան-սուսան-թրէզ», անմիջապէս «Բրէզան» կը պոռայի՝ զօրանոցէն ալ անդին լսելի ձայնով մը:

Անկասկած, ասուն թէ անասուն, երբ թիւ ունին, չեն կորսուիր: Անկորնչելիներու գլխաւորներէն է Գրէմազին եզերող չէնքը: Տեսակաւոր եւ բազմազոյն են հոն ներկայացող մարդերը: Հաւանաբար ինծի պէս ցնորքի զոհեր ալ կան անոնց մէջ: Բոլորին յամառ պայքարը գանատական դրախտին մէջ մնալու համար է: Գուցէ ես միակն եմ իբրեւ այցելու (թուրիստ), որուն ընդունումն ու մերժումը մազի թելէ մըն է կախուած: Արդէն շան գլուխն ալ հոն է թաղուած եւ Սֆինքսի նման՝ խորհրդաւոր հարցականը դէմքին, ինծի կը նայի շարունակ:

Անլուծելի, անողո՛ք հարցական: Մանաւանդ տղուս մեկնումէն ետք, այդ հարցականը ինձմէ ներս ստացաւ սատակակեր անգղի կերպարանք եւ անոր մագիլներուն մէջ սկսաւ սեղմուիլ իմ տարեց հոգին: «Թուր էյֆէլ»էն մեծ, անհամեմատօրէն մեծ տառերով գրուած թուեցաւ ինծի Գրէմազի բառին իւրաքանչիւր տառը:

Գրէմագի՛ր...

Երեւակայելի եւ աներեւակայելի հրէշի տեսքով տեղաւորւած կը գտնեմ զայն իմ միտքին եւ ուղեղին բոլոր բջիջներուն մէջ անխտիր: Հեռաձայնային յատուկ սարքերով իրարու միացած, տեղի անտեղի կը զանգահարեն յանկարծ եւ «Կ'ընդունուիս, չես ընդունուիր... կ'ընդունուիս, չես ընդունուիր...» կը մրթմրթան անդադար՝ ջղագարեցնող զարթուցիչի մը զրնգոցին նման: Միայնակութեան մաշեցնող տուայտանքին վրայ աւելցող այս մղձաւանջը՝ ներկայանալու Գրէմագի, յոռեգոյնին կը հասցնէ իմ ջղային դրուժիւնը:

Սովորական մղձաւանջին երանի՛ր...: Կարճատեւ, ցնցիչ տեսիլքներով երագի մը սահմանէն անդին չեն անցնիր անոնք: Մինչ Գրէմագին եօթ-գլխանի վիշապն ալ կը գերազանցէ իր ահաւորութեամբ, մա՛նաւանդ կէս քուն-կէս արթուն գիշերներէ ետք, երբ ամբողջն օրն ինծի կը հետեւի անոր պարզ մղձաւանջի հետ բոլորովին անհամեմատելի ուրուականը:

Գրէմագի...:

Երբ ոտքի եմ, ինձմէ առաջ ոտքի է ան արդէն եւ իմ հետ դուրս կու գայ իմ մենաստանէն: Զիւնագերծ կամ սառած մայթերուն վրայ՝ իմ քայլերուն հետ քայլ կը պահէ, իմ անբաժան շուքը կը դառնայ եւ կը հետեւի ինծի: Իր ներկայութենէն ձերբազատուելու համար հազար միջոցի կը դիմեմ. իմ մտածումներուն տարբեր ուղղութիւն կը ջանամ տալ: Զիս խաչաձեւող կամ քովէս անցնող սեւ ու դեղին, ճերմակ ու թուխ կիներու ականջներուն տակ կը սուլեմ լպիրշօրէն: Մէկն ու մէկուն բարկութիւնը կ'ուզեմ գրգռել, լեզուակռիւի տեղի տալ, նախատուիլ ու նախատել: Պարզապէս պատրուակի մը ծնունդ տալ կը փորձեմ՝ իմ անազնիւ հետեւորդը հեռացնելու ճիգով: Անօգնւտ...:

Մայթերուն երկայնքը չափել-չափչափել եւ արդիւնքի մը չյանգող անփառունակ ճիգէն յոգնած, երբ կը վերադառնամ իմ բնակարանի մենութեան, սրիկան քովս է արդէն՝ աստիճաններուն առջեւ: Երեք յարկ բարձրանալու համար գինք շալակս առնելու պէտք չունիմ: Աճուկոջիլի նման կառչած է մարմնիս բոլոր մասերուն. նո՛յնիսկ մտած է երակներու մէջ ու իմ արեան հետ կը շրջի առեղծոածային իր մրմուռոցով:

Մինչեւ հասնիմ Գրէմագի ներկայանալու թուականին, ամէնօրեայ իմ մենամարտն է այս, որմէ փրկուելու եւ իմ մենաւո՛ր, իմ միայնակ մարդուն անդորրութիւն բերելու հնարաւորութիւնը չի տրուիր ինծի:

* * *

Օրե՛ր...:

Միապաղաղ, անպաճո՛յճ օրեր...:

Մանդամթերքի համար կ'իջնեմ մօտակայ խանութը. գնումներ կ'ընեմ ու կը վերադառնամ իմ տնային կալանքին: Հարկադրաբար կ'ուտեմ ու կը դիմեմ ջրախառն օդիին շնորհե-լիք թմրութեան՝ մտածելէ դադրելու յաճախ ապարդիւն յոյսով:

Կը նամակակցեմ եղբօրս՝ Ալիշանին հետ: Ինքնամոռացման գրաւիչ պահեր կը վայելեմ կարդալով իր նամակները եւ պա-տասխանելով անոնց: Կարճատեւ են, սակայն, այդ պահերը: Մարդոց հետ ըլլալու, անոնց հետ զրուցելու պահանջն է գերա-կշիռը: Կը հեռաձայնեմ սակաւաթիւ ծանօթներու գէթ քանի մը վայրկեանի համար մարդու ձայն լսելու խաբկանքով տարուած: Բայց Գրէմազի-Գողգոթան հո՛ն է միշտ եւ ամէն վայրկեան իրեն կը քաշէ մտածումներս բոլոր: Տեղի ունենալիք հարցա-զրոյցին համար պատասխաններ կը յօրինեմ: Սկզբնական յօրինումներս չեմ հաւնիր եւ փոփոխակներ կը շարադրեմ: Նոր ոճերու եւ նոր բանաձեւերու համար գործի կը լծեմ իմ չնաշխարհիկ երեւակայութիւնը: Ինչե՛ր չի հնարեր իմ ցաւազար երեւակայութիւնը. ինչե՛ր:

Ինքզինքս կը դնեմ աղաչողի դերին մէջ: Ծունկի գալու նուաստացումին չեմ իջներ, բայց ձայնիս շեշտը կ'ենթարկեմ փոփոխութեան: Սրտաճմլիկ ու խռովայոյց բառերով կը նկա-րագրեմ իմ անօթեւան վիճակը Լիբանանի մէջ՝ ումբակոծում-ներու հետեւանքով: Գիտեմ թէ սուտ է իմ յօրինածը: Միայն տղաներուս մօր կորուստին ականարկելու ատեն է որ ի՛րապէս կը խոնաւանան աչքերս եւ իմ նախադասութիւնը կը մնայ կիսատ՝ յուզումի մը ցուցադրական արտագեղումին մէջ խեղդուած: Կը հիանամ իմ դերասանական կարողութեան վրայ եւ ինծի այնպէս կը թուի թէ իմ դիմաց նստող պաշտօնեային աչքերը կը խոնաւանան. պահը յարմար է ապաստանեալի գոյավիճակին շնորհումը աղաչելու համար:

Սքանչելի կը գտնեմ իմ ելոյթը: Իմ երեւակայութիւնը գոհունակ կը ծափահարէ ու կը վստահեցնէ թէ ուր որ է այդ ապաստանեալի գոյավիճակը պիտի շնորհեն ինծի՝ թուղթէ թաշկինակ մը տալու պէս...:

Իմ խեղճ երեւակայութիւն, որ այս անգամ... կը ծիծաղի իմ միամտութեան վրայ:

Տարիներ առաջ, իմ անշնորհք երեւակայութիւնը անգամ մը խաբեր էր զիս: Մաքսատան պաշտօնեայ էի: Պէյրութ, Սայտա, Տէր-Զօր, Շէտտէտէ, Հասաքէ, Դամասկոս, Քունէթրա փոխադ-

րուելէ ետք կարճատեւ հանգրուաններով, զիս նետած էին Հալվրան՝ Տըրայի ենթակայ Սահրմ Ճուլէն գիւղը, որ ծայր աստիճան դժուարաբնակելի ըլլալուն համար՝ վեց ամիս կը տեւէր անձի մը պաշտօնավարութեան շրջանը: Բազմաթիւ պաշտօնակիցներ եկած ու գացած էին նշանակուած ժամանակաշրջանէն շատ քիչ անց, մինչ ես իմ սիրած աղջկան հետ, նշանուած արդէն Դամասկոս պաշտօնավարած օրերուս, Սահրմ Ճուլէն մնացեր էի երկուքուկէս տարի, հակառակ բազմաթիւ աղերսագրերու: Իմ միամիտ երեւակայութիւնը զիս մղած էր պատկուելու՝ իմ մեծաւորներուն նոր առիթ մը ներկայացնելու, որպէսզի մարդկայնօրէն մօտենան իմ հարցին: Անօգուտ: Առաջին տղուս ծնունդէն ետք ալ երբ շարունակեր էին անտեսել իմ արդար պահանջը, դիմեր էի ըմբոստութեան: Հնգօրեայ հանգիստի իմ արտօնագիրը օգտագործելով, հեռացեր էի իմ պաշտօնավայրէն, անգամ մըն ալ չդառնալու հաստատ վճռակամութեամբ:

Հալէպ, կնոջս եւ նործին տղուս մօտ գտնուած շրջանիս էր որ կանչուեր էի մաքսատան դատական ատեան: Տղուս կաթի գինին կարօտ, փաստաբան ունենալու անկարող, մէն մինակ ներկայացեր էի իմ դատը պաշտպանելու՝ վստահելով մարդկային խիղճին:

Մարդկային խիղճ...:

Իմ ծիծաղելիութեան վերահասու դարձեր էի այն ատեն միայն, երբ ապօրինաբար եւ անմարդկայնօրէն պաշտօնազրկեր էին զիս, մինչդեռ իմ բարի, իմ միամիտ երեւակայութիւնը զիս թեւաւորած էր արդար դատի յաղթական արդիւնքով:

Ուրկէ՞ ուր, սակայն, տարիներ ետք, հեռաւոր Մոնթրէալի մէջ, գիշատիչ գազանի նման դէմս կ'ելլէ իրական կասկածը եւ մէկ հարուածով կը սպառնայ խորտակել իմ տնայնագործի բոլոր չնաշխարհիկ յօրինումները: Օրերով միտք ու հոգի մաշեցուցած, երանելի յոյսերով հագիւ օրօրուիլ սկսած՝ սարսափով մը կը ճչամ. «Ինչո՞ւ...»:

* * *

Յունուար 1990-ի վերջերուն, քանի մը վայրկեանի մէջ, վերջ կը գտնէ իմ հոգեկան տառապանքը: Կը ներկայանամ Գրէմազի:

Զիս կ'ընդունի իգական սեռէն սիրունատես, հմայիչ ժպիտով եւ գերող նայուածքով երիտասարդ պաշտօնէուհին: Շինծո՞ւ, թէ՛ իրական քնքշանքով մը կը սկսի եւ նոյնքան գողտրիկ ժպիտով կը վերջացնէ հարցազրոյցը:

Ապաստանեալի գոյավիճակին չեմ արժանանար: Պարզապէս կը մերժուիմ: Եւ հակառակ այդ մերժումին, խաղաղութիւն մը կ'իջնէ ներաշխարհիս վրայ: Պաշտօնէուհիին քնքոյշ ժպիտն էր,

Թէ՛ անսահմանափակ ժամկէտով Գանատա մնալու իրաւունքին շնորհումը, չեմ գիտեր:

Գրէմագիի 3730 համարակալ շէնքին 4-րդ յարկէն վար կ'իջնեմ վերելակով: Կծող ցուրտը սառեցուցեր է ձիւնը: Իմ իւրաքանչիւր քայլափոխին հետ ճըրթ-ճըրթ-ճըրթ կը ճչա՞յ Թէ կը հեկեկայ գանատական ամայի մայթին ձիւնը՝ իմ միայնակ, տարեց մարդու արձանին ծանրութենէն, վստահ չեմ: Վստահ եմ, սակայն, Թէ յուսահատի վիճակը այնպէ՛ս կը ճնշէ վրաս, որ արցունքի տաք ու խոշոր կաթիլներ կ'ակօսեն իմ այտերուն սառած խնձորիկները....:

Մոնթրէալ, 1989-1992

Տասնապետ Ռօժե

Ֆրանսական գաղութներու զանազան կլիմաներուն ներքեւ խաշուելէ եւ խանձուելէ ետք, տասնապետ Ռօժէին դէմքը չորացած մորթիի երեւոյթն էր ստացած: Գէթ այդպէս տեսայ զինք, երբ Ալեքսանտրէթէն Հալէպ անցայ թնդանօթածիգներուն վաշտին որպէս զինուոր:

Ամէն առաւօտ, ջորիով կառքը պատրաստ, կառապան զինուորը զինք կը սպասէր զօրանոցի ելքին մօտ: Տասնապետ Ռօժէն պաշտօնական անձնաւորութեան մը հովերով կ'իջնէր երկրորդ յարկի ննջարանէն, վեհաշուք դանդաղութեամբ կը մօտենար կառքին եւ իրեն յատկացուած տեղը կը գրաւէր կառապանին մօտ, որպէսզի երթար քաղաքի ծայրամասին գտնուող պարենակեղրոն, վաշտին յատկացուած ամէնօրեայ բաժինը բերելու եւ խոհարարին յանձնելու համար:

Կառապանին հաստատումով, երկու տարի առաջ ինք առանձինն կը կատարէր այդ գործողութիւնը:

— Պարզ զինուոր մըն էր, երբ եկաւ: Քանի մը ամիս հազիւ անցած, տասնապետի աստիճանը տեսայ թեզանիքներուն վրայ: Սկզբնական շրջանին բնաւ չէր խօսեր հետս. արհամարհանքով կը դիտէր ըրածս ու միշտ քովս նստած կը վերադառնար՝ խիստ պատասխանատու գործ կատարածի յոխորտանքով: Երկու տարի այս միեւնոյն խրատիլակը գացած-եկած էր հետս, երբ օր մը հարցուցի իրեն. «Ինչո՞ւ արձակուրդի չես երթար»: Պատասխանը եղաւ «Pourquoi faire»¹ մը: Ինչպէ՞ս թէ «pourquoi faire»: Երբ հարց տուի՝ հապա կի՞նդ. «Des femmes? ya n'a partout»,² «elle n'a qu'à faire autant»³ պատասխանեց, առանց փոխելու դէմքին աշնանային տերեւ յիշեցնող գոյնը:

Կառապանին համոզումով, տասնապետ Ռօժէն իր իւրայատուկ ըմբռնումը ունէր այր ու կնոջ յարաբերութեան հարցին շուրջ: Օրինաւոր ամուսինի մը պարտաւորութիւնը կը սահմանափակուէր ամէն ամիս «mandat-poste»⁴ մը ճամբելու մէջ կնոջը: Մնացեալը «Quand je serais, chez moi»⁵ էր՝ խոշոր ատամներու

¹ Ի՞նչ ընելու

² Կիներ. ամէն տեղ կայ:

³ Թող ինք ալ նոյնը ընէ:

⁴ Նամակատան դրամագիր

⁵ Երբ իմ տունս ըլլամ

ցուցադրութեամբ, ժպտելու նման բանի մը պէս:

Անբնական դատողութիւն մը չէր կառապանինը, որովհետեւ տասնապետ Ռօֆէն թնդանօթային սպասարկութեան ճիւղերուն անընդունակ ըլլալով՝ իր երկարամեայ գինուորական ծառայութեան շրջանին միշտ եղած էր *planton*, պարզապէս՝ ծառայ: Գրասենեակի ծառայ, սպաներու ընտանիքներուն ծառայ, մեծաւորին գրասենեակին մաքրութիւնը իրագործող ծառայ եւ, իբրեւ վերջին հանգրուան, Գ. վաշտի պարենաւորումի հսկիչ, որուն համար, անկասկած, տասնապետի աստիճանը իրեն տրուած էր իբրեւ շնորհ եւ ո՛չ թէ իբրեւ գնահատում մասնաւոր արժանիքի:

* * *

Տարինէր առաջ, Ռօֆէ Գուրօ իր քաղաքացիական պարտականութիւնը կատարելու համար զօրակոչուած էր բանակ: Երկու տարի ճրի կերած, զգեստաւորուած եւ զօրանոցին մէջ քնացած էր: Աշխարհական կեանքի մէջ այս բարիքներուն համար ան պէտք էր աշխատէր, այդ ալ ինչպէս: Այդ բարիքներէն քաջալերուած, պարտադիր գինակոչութեան աւարտին, առանց վարանումի ստորագրած էր գաղութներու մէջ ծառայելու դիմումնադիրը: Ուրիշ ո՞ւր պիտի գտնէր ճրի սնունդ, հագուստ, օթեւան ու թոշակ: յատկապէս թոշակ: Ռօֆէ Գուրօ նախընտրած էր բանակայինի մը կեանքը աշխատաւորի մը չարքաշ ու ազնիւ կեանքէն, եւ դեռ երիտասարդ՝ մեկնած իր հայրենիքէն:

Գտնուած էր Մատակասքար, Հնդկասիին, Ալժերիա եւ Քոնկօ: Քոնկոյէն արձակուրդով իր ծննդավայր գիւղը վերադարձին, ամուսնացեր էր. իր բառերով՝ «ça fait plus de dix ans»:⁶ Բայց իւրաքանչիւր կարճատեւ այցելութենէ ետք, ամէն անգամ որ դարձեր էր գաղթավայր մը, կինը թողուցած էր հայրենի տան մէջ՝ ձեւական համբոյրով ու «Ցտեսութիւն, սիրելիս»ով մը:

Եւ թաւալեր էին տարիները՝ միշտ գինք գտնելով իբրեւ ծառայ, մինչեւ այն օրը, երբ փոխադրուած էր Հալէպ եւ դարձեր տասնապետ: Օ՛ր այդ տասնապետի աստիճանը, որ գինք շլացուցեր էր ատոր չհաւատացողի մը հոգեբանութեամբ, այն աստիճան որ զուգընթաց եռանկիւն կարմիր ժապաւէնները միշտ ցուցադրական կերպով կը կրէր ձմեռը իր թեզանիքներուն վրայ, իսկ ամառը իր ուսերուն՝ երբ կարճաթեւ չապիկ ու կարճ տափառ հագած ըլլար:

Ամառնային տարագը, մանաւանդ, չափազանց ծիծաղելի կը դարձնէր տասնապետ Ռօֆէն: Չորցած ծառի մը նիհար ճիւղերուն

⁶ Տաւր տարի կ'ընէ:

պէս դէպի վար, ուսերէն կախ թեւերով, կրկէսի հապիտը կը գերազանցէր ինք յայտնապէս: Դիմալարդարումի ալ պէտք չունէր: Բնականէն դալուկ, ճմուլկուած դէմքին վրայ, թուխ շրջանակի մը մէջ գտնուող զոյգ աչքերուն խոշոր գունդերը գորշացած ջուրով լեցուն աւազանի մը մակերեսին վրայ անշարժացած գորտերու կը նմանէին՝ պառաւ եզի մը հայեացքով: Զեւազեղծուած կոնքերէն ալ ճօճուող սրունքները՝ իրենց ստորին մասերուն ագուցուած անհամեմատելիօրէն կոշտ ու խոշոր գինուորական կօշիկներով, շարժուն Փինտքիոյի մը (փայտէ մարդակերպ խաղալիկ) կերպարը կը ցուցադրէին բոլորին:

* * *

Սակաւախօս եւ անհաղորդ մէկն էր տասնապետ Ռօփէն: Նախադասութիւններու փոխարէն կը գործածէր առանձին բառեր, որոնց միջոցաւ կ'արտայայտէր իր միտքը կամ տեսակէտը, եթէ միտք կամ տեսակէտ կարելի էր անուանել իր անջատ ու անկապ բառերուն արտայայտած իմաստը:

Արդէն ի՛նչ միտք կամ տեսակէտ կրնար ունենալ, երբ չէր հետաքրքրուեր զօրանոցի հարցերով ու արտաքին աշխարհի քաղաքական եւ ընկերային անցուդարձերով: Թերեւս ինք մեղք չունէր այս պարագային: Զինուորը քաղաքական եւ ընկերային հարցերով զբաղելու իրաւունք չունի ըստած էր իրեն: Ինք ալ այդպէս ըրած էր: Իրեն տրուած հրամանները հլու-հպատակ գործադրող մը: Նոյնիակ եթէ իր մեծաւորը իրեն ըսէր «կրակէ՛ նմանիդ վրայ», կը կրակէր՝ առանց հասկնալ ուղեղու իր արարքին նպատակը: «Հնազանդէ՛, յետոյ բողոքէ՛», սորվեցուցած էին իրեն եւ գինք վերածած հլու կամակատարի:

Որքան սակաւախօս ու անհաղորդ, նոյնքան ալ սակաւադէպ դատողութեան տէր էր տասնապետ Ռօփէն: Կարծէք աւելիին ալ կարիքը չունէր, մանաւանդ երբ կար գինուորական առօրեան ու գաղութային գինուորի ճոխ թոշակը: Եւ գինուորական կեանքի չափուած ու ձեւուած կաղապարին մէջ ձուլուած՝ Պլումի կամ Տալատիէի ճամբարտակութիւնները «Je m'en fout»⁷ էին իրեն համար: Կենսապայմաններու բարելաւման համար մղուող բանուորական պայքարը «Des saloperies»⁸ էր. արաբը՝ «bédouin»,⁹ իսկ գաղութացուած ժողովուրդներու ազատագրական ձգտումը՝ «cochonerie»¹⁰ պարզապէս: Մինչդեռ ֆրանսացիները «O! mon

⁷ Ինձի ինչ:

⁸ Աղտնեղութիւն

⁹ Պէտէվի

¹⁰ Խոզութիւն

vieux...»¹¹ ասպետական ժողովուրդ մըն էին, ինք եւ իր նմաններն ալ հետը, անշուշտ:

Տասնապետ Ռօփէին համար Մորիս Թորէզ, Ժագ Տիւզլօ, Վայեան Գուլիլիէ եւ ուրիշներ «des sans culottes»¹² էին. այդքան միայն: Իսկ կոմունիզմը՝ «une putainerie»:¹³

Ինչո՞ւ. մի՞ հարցնէք: Ինք այդպէս էր լսած եւ ատով ալ բաւարարուած: Բայց երբեմն, իր շահերէն մեկնելով, չէր կրնար իր զայրոյթը ծածկել եւ զօրանոցային բառամթերքին ամենէն կեղտոտները օգտագործելէ ետք անոնց հասցէին, իզացած ծայնովը կը ճչար.

— Հապա Ֆրանսան իր գաղութներէն զրկե՞ն...:

Բայց թէ ինչպէ՞ս եւ ինչո՞ւ համար, կարեւոր չէր գտներ ինք: Ով ալ ըլլար Ֆրանսան իր գաղութներէն զրկել ուզողը, իրեն համար batard¹⁴ մըն էր եւ Ֆրանսացի կոչուելու անարժան: Որովհետեւ, անկախաբար այն իրողութենէն թէ գաղութներու գոյութիւնը իրեն պէս սղորակներու կեանքին իմաստն էր, գաղութավայրերու մէջ գտնուող Ֆրանսացիները, մի՞ զարմանաք, քաղաքակրթութեան առաքեալներ էին միայն եւ եկած էին յատկապէս տեղւոյն «վայրենի» բնիկները կրթելու: Կար եւ աւելին: Եթէ տասնապետ Ռօփէն եւ իր նմանները չըլլային, քաղաքակրթութիւնը գոյութիւն չէր ունենար Ափրիկէի, Հնդկաչինի, Զինաստանի, արաբական երկիրներու եւ մինչեւ իսկ Եւրոպայի մէջ:

Այլ խօսքով, գաղութները, իրենց բնական եւ մարդկային հարստութիւններէն կողոպտուելէ ետք, դեռ բան մըն ալ պարտական էին տասնապետ Ռօփէին եւ իր նմաններուն:

Դատողութեան այսպիսի հազուադէպ փայլատակումներու կողքին, սակայն, արդարութիւնը կը պահանջէ նշել թէ տասնապետ Ռօփէն նախանձայարոյց առաքինութիւն մը ունէր: Տեսակ մը հակապատկերն էր իր համերկրացիներուն, որոնք իրենց բազմազան անառակութիւններուն ախտերը ցուցադրելու եռանդով էին տարուած: Ինք, զօրանոցի աշխատանքային ժամերէն ետք, կը կծկուէր իր պատեանին մէջ, կը մեկուսանար եւ ոչ ոքի հետ կը տեսնուէր: Ինչպէ՞ս եւ ինչո՞վ կանցընէր իր ժամանակը, միայն ինք գիտէր:

Օր մը, սակայն, տասնապետ Ռօփէն յանկարծ փոխուեցաւ եւ

¹¹ Օ, ծերուկս

¹² Անվարտիներ

¹³ Բոգոյթիւն մը

¹⁴ Ապօրինի զաւակ

անօրինակ մտերմութիւն մը սկսաւ ցոյց տալ բոլորին, Ֆրանսացի թէ տեղացի ենթասպաներուն, նոյնիսկ ինծի պէս տասնապետին: Այս հոգեփոխութիւնը պատահեցաւ իր մեկնումէն կամ հանգստեան կոչուելէն քանի մը ամիս առաջ: Անհաւատալի էր պատեանէն իր դուռն գալը: Արդեօ՞ք բանակէն վերջնականապէս արձակուելու պարագան էր մղիչ ուժը, թէ՞...

* * *

Տարին դեռ նոր բոլորած, աստիճանաւորութեան զոյգ դասընթացքները աւարտելով հազիւ տասնապետի աստիճանը թեզանիքներուս անցուցած, պատասխանատու նշանակուած էի motoris¹⁵ մեր վաշտին բեռնատար Berlier-ներու եւ tracteur-ներու խումբին՝ իմ յատուկ գրասենեակով, ինքնաշարժներու կանգառին կից: Հալէպի յունուարեան սառեցնող ցուրտէն փախած, Ֆրանսացի մէկէ աւելի անգբաղ ենթասպաներ ու տասնապետներ բոլորուած էին իմ պաշտօնատեղիի վառարանին շուրջ, երբ անապատելիօրէն ներս մտաւ տասնապետ Ռօֆէն, որուն ո՛չ միայն գորտանման աչքերը կը փայլէին անսովոր կերպով, այլեւ հագուադէպօրէն ժպիտի մը ուրուականը ցայտեցնող դէմքը կը շողշողար աննախադէպօրէն:

— Այս գիշեր բոլորդ foyer¹⁶ կը հրաւիրեմ,– ըսաւ, բարեւելն անգամ մօռցած:

Բոլորս իրեն նայեցանք ապշած: Ինք, տասնապետ Ռօֆէն, խոշոր բերանը լայն բացած կը խնդար:

— J'ai eu un gosse, ma femme me l'écrit¹⁷,– խօսեցաւ վերջապէս՝ միանգամընդմիշտ փարատելու համար մեր զարմանքը:

— Ի՛նչ բախտ,– ըսինք ու սկսանք շնորհաւորել գինք ջերմ բառերով:

— Տրանսուա է դրեր անունը. լաւ անուն է, չէ՞...,- ըսելու չմնաց, երբ գիրուկիրան եւ միշտ կատակաբան ենթասպայ Լըֆէվրը հարցուց.

— Mais voyons, comment?¹⁸,– նկատի ունենալով տասնապետին երեք տարիէ ի վեր տունէն բացակայութեան պարագան:

— Comme-ça...¹⁹,– պատասխանեց տասնապետ Ռօֆէն ամենայն բնականութեամբ, աւելցնելով. – Առանց իմ յոգնելուս, կրնա մանչ մըն է շնորհեր ինծի,– ու շարունակեց խնդուքը:

¹⁵ Մեքենայացուած

¹⁶ Տուն (սրճարանի իմաստով)

¹⁷ Տղայ մը ունեցայ. կինս է գրողը:

¹⁸ Բայց ինչպէ՞ս:

¹⁹ Այդպէս:

— Et ben, mon vieux, t'a du culot²⁰,— *ըսաւ Լըֆէվրը, խօսքը տասնապետին, իսկ ծիծաղող աչքերուն նշանակալից քթ/թումը ինծի ուղղելով:*

Բոլորս, տասնապետ Ռօփէն ալ միասին, քիչ մը աւելի աղմկելով շարունակեցինք խնդալ Լըֆէվրին արտայայտութեան վրայ:

Բայց երբ խնդուքը տեղի տուաւ լրջութեան, տասնապետ Ռօփէն ակնակապիճներէն դուրս իյնալու պատրաստ չլացած աչքերը աւելի լայն բանալով՝ իբրեւ ինքնարդարացում, բարձրաձայն պարզեց իր միտքը.

— Երեւակայեցէք... մանչ մը... գիտէ՞ք ինչ անդրադարձ կ'ունենայ իմ կենսաթոշակին վրայ...:

— Et-oui... et-oui!²¹,— *ձայնակցեցան յանկարծ տասնապետ Ռօփէին հայրենակիցները՝ նոյնքան շլացած աչքերով, ենթասպայ Լըֆէվրն ալ ներառեալ, պահ մը առաջուան աչքի քթ/թումն ի սպառ մոռնալով:*

Ես, միակ հայս, այլալլած արձանացայ՝ արեւելքցիի իմ խուզարկու աչքերուն նայուածքը սեւեռելով տասնապետ Ռօփէ Քուրթի չկարմրող ճակտին, ուր անպայման գտնուելու էր այծի կոտոշներուն նման բան մը...:

Հալէպ, 1957

²⁰ Ըսելակերպ մը, որ «համարձակութիւն ունիս»ի իմաստը կու տայ:

²¹ Այո՛, այո՛:

Աճիւտան Մանժէն

Մտուտ, կարմրակալած այտերը Աճիւտան մանժէնին՝ գինի կը բուրդէին միշտ: Արդէն ինք ալ բնա՛ւ ճիգ չէր թափեր թաքցնելու. նոյնիսկ մասնաւոր գոհունակութեան զգացումով մը կ'ըսէր.

— Գինի՛... մի՛այն գինի... ջուր համտեսած չեմ տակաւին:

Կասկածողներ կրնային ըլլալ. բայց կարելի չէր անտեսել անոր ծալք-ծալք եւ թոյլ կերպով կախուած միտերը լայն վիզին, որ աջ կամ ձախ դարձնելու համար՝ անխուսափելիօրէն կը դիմէր իր մարմնին օժանդակութեան: Արտաքին երեւոյթով կարծէք ըլլար տիպարը արջի մը, որ սակայն գոյգ մը պճլտուն, ծիծաղկոտ աչքերու անմիջականութեան շնորհիւ, ինքզինք համակրելի կը դարձնէր բոլորին:

Գաղութային բանակի մէջ ծառայող տեղացի զինուորները առաւելաբար՝ անոր հետ համարձակ էին: Երբեմն, իրենց գիտցած Ֆրանսերէնի հատ ու կենտ բառերով նոյնիսկ կը փորձէին կատակել հետը:

Շէն, զրուցասէր ա՛յն Ֆրանսացիներէն էր Աճիւտան Մանժէն, որուն խօսելակերպը գրաւիչ ալ էր՝ սովորականէն աւելի: Լսածները հասկցող կա՞ր, թէ՛ ո՛չ, կարեւորութիւն չունէր: Խօսելու առիթը միայն կը բաւէր իրեն: Արդէն ինք կը ստեղծէր առիթները:

— Մեր գիւղին մէջ,՝ կը բանար բերանը,՝ մանկութենէն ջորեպան մըն էի...՝ կ'ըսէր ու կը սկսէր իր կենսագրութեան՝ միշտ առաջին տողէն:

Շարունակութիւնը թէեւ ծանօթ էր, բայց զինուորները, ջորիներու խնամքը թողած, անշշուկ կը մօտենային, կը շրջապատէին գինք, եւ լարուած ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէին՝ ամենայն լրջութեամբ:

Անոր պատմածին առանցքը նա՛խ ջորին էր, յետոյ ինք եւ վերջապէս՝ լեռներու մէջ ծուարած, անզուգականօրէն շքեղ իր գիւղը, ուրկէ ելլելով կը սկսէր շրջագայիլ Ֆրանսական գաղութներու լայնքին ու երկայնքին եւ կը հասնէր Անտիոք՝ դեռ սուրիական քաղաք մը այն ատեն:

Իր տեսակին մէջ, անկասկած, ամէնէն աւելի անկեղծը ինք էր: «Ազնուական» ծագումի հովեր չէր առներ բնաւ: «Ասպետական» Ֆրանսայի ջահակիր չէր համարեր ինքզինք: Մասնաւոր առաքելութեան մը թեւերը չէր անցըներ ուսերուն՝ գաղթավայ-

ըրերու բնիկները քաղաքակրթելու սնափառութեամբ: Իրը պարզ, շատ պարզ, գրեթէ անշուք ջորեպանութիւն մըն էր գիւղի թէ բանակի մէջ:

Ո՛չ ոք կ'ընդմիջէր զինք: Ինք կը սկսէր, ինք ալ կը վերջացնէր իր զրոյցը՝ միշտ նոյն եզրափակիչ բացազանչութեամբ.

— Salops! (աղտոտներ).... Հասկցա՞ք:

Աճիւտան Մանօէնի «սալօ» գոչելու ձեւը այնպիսի իւրայատուկ շեշտ մը ունէր, որ անկարելի կը դարձնէր զսպել բարձրաձայն խնդուքը: Շրջապատը կը լեցուէր ուրախ քրքիջով ու աղմուկով եւ պատճառ կ'ըլլար սթափեցնելու զինք իր թուլութենէն: Յանկարծ կը լրջանար, կը կերպարանափոխուէր, կը վերադառնար իր աստիճանաւորի բարձրութեան ու բարկացածի մը երեւոյթը տալով դէմքին, լեռնականի մը թէ՛նոր ձայնով կը գոռար.

— Salops!... foutez moi le camp (կորսուեցէ՛ք):

* * *

Այդպէս չէր վարուէր, սակայն, իր ցեղակիցներուն հետ: Անոնց հանդէպ բիրտ, հեզնոտ եւ անզիջող էր մանաւանդ՝ երբ «chez nous, à Paris» (մեր մօտ՝ Բարիզ) արտայայտութիւնը լսէր: Աճիւտան Մանօէնի ջիղերը չէին դիմանար ատոր: Կարծէք մօրը հայհոյէին: Ո՛չ վայրը, ո՛չ ալ խօսողին աստիճանը նշանակութիւն կ'ունենար. անմիջապէս կը մօտենար, կը կենար անոր դիմաց եւ ծաղրական շեշտով մը կը հարցնէր.

— Բարիզէ՛ն ես...

Եթէ «ոչ» ըլլար պատասխանը, թէեւ գրգռուածութիւնը կը մեղմանար, բայց պահելով իր ձայնին ծաղրալից շեշտը՝ «t'es pas rigolo?...» (ծիծաղելի չե՞ս) ըսելով կը հեռանար քովէն, շուրջիններուն ժպտելու առիթ տալով՝ ապուշ կտրած ենթակային հաշուոյն: Մինչ ինք, անխօս, արհամարհոտ նայուածքը բեւեռելէ յետոյ՝ պարզամտօրէն եւ առանց յետին նպատակի ըսողի աչքերուն, հաստ բազուկները լայն-լայն շարժելով կը հեռանար՝ լսելի կերպով մրթմրթալով.

— Salop!... Salop!...

Ի՞նչ ըսել կ'ուզէր իր այդ «սալօ»ներով, գրեթէ բոլորը՝ զինուոր, ենթասպայ թէ սպայ, ունէին իրենց ենթադրութիւնը: Ոմանք, աստիճանով բարձր, ներողամտաբար կ'օրօրէին իրենց գլուխը, մինչ ուրիշներ, բայց միայն իրենք իրենց համար, գրեթէ անշուշտ կը փսփսային.

— ԽռՖած է...:

Այսուհանդերձ, իր ներկայութեան, ո՛չ ոք կը համարձակէր վերէն նայելու փորձ մը ընել՝ ո՛չ միայն իր, այլ նաեւ տեղացի

պարզ գինուորի մը վրայ, մանաւանդ եթէ ջորեպան ըլլար ենթական:

«Բարիզէն ես»ին «այո» պատասխանող նորեկ մը Աճիւտան Մանօֆէնին կատաղութեան դռները լայնօրէն բանալ կու տար եւ իր պատեանէն դուրս հանելով զինք՝ կը ճչացնէր:

— Salop!... Ինչո՞ւ ես եկած... Բարիզ գործ չկա՞ր... Հէ՛... faineant (ծոյլ)...- ու գինեհոտ մուկթը մօտեցնելով բարիզցիի դէմքին, առանց ընդմիջելու առիթ տալու անոր, կը տեղացնէր իր յարձակողական հարցումները:

— Գաղթավայրերու բնիկները քաղաքակրթելու... Հէ՛... salop... դուն աւելի պէտք ունիս ատոր... տգրո՛ւկ... խո՞գ...- Այնքան կը զօրէր լեզուին, որ բարիզցի դատարկապորտը ստիպուած կ'ըլլար հեռանալու քովէն... Իբրեւ թէ գինովի մը հետ չիյնալու համար:

Նման արտայայտութիւնները՝ գաղափարախօսութեան մը տէր մէկուն յատուկ ըլլալ կը թուէին: Պատահական այդ վերագրումին համար ինք չէր վրդովուեր բնաւ: Նոյնիսկ կը խնդար, եւ առիթը ներկայանալուն պէս կ'ըսէր:

— Բոլոր «իզմ»երը գինիի տեսակներ են ինծի համար: Մէկը՝ թունդ, երակներուդ բռնկում տուող, միւսը՝ թթու, քացախահամ, երրորդը՝ ջրախառն, վատուժ, կեղծ...:

* * *

Աճիւտան մանօֆէնի յառաջացեալ տարիքը երդուեալ ամուրիի իր վիճակէն ոչինչ կըցած էր փոխել: Այդ մասին իրեն ակնարկութիւն ընողը,- ամուսնացած ըլլար թէ ոչ,- վիրաւորուելու աստիճան կը ծաղրուէր՝ գաւառացիի իր բարբառով «Dis!... t'es pas toqué?...» (յիմար չե՞ս) կ'ըսէր՝ մատը քունքին դնելով, եւ կը սկսէր ամուսնութիւնը պնդազարդել զինուորական բառարանին աղտեղութիւններով: Եւ խօսակիցէն առաջ ու անկէ աւելի ինք կը փրփրէր ու կ'անցնէր գրոհի:

— Թնդանօթի մի՞ս պատրաստելու... Գաղութներու մէջ փճացուելու ենթակայ սերո՞ւնդ մը յառաջացնելու... Cocu-ներու (կինէն խաբուողներու) թի՞ւր շատցնելու... Ինչո՞ւ... Ինչո՞ւ...:

— Կին մը պէտք է վերջապէս այր մարդու համար,- եթէ փորձուէր առարկել խօսակիցը, գուցէ բարեմտօրէն, այդքանն ալ կը բաւէր յորդեցնելու համար Աճիւտան Մանօֆէնի բարկութեան բաժակը:

Ու բանավէճի մը սովորական սահմանները ոտնատակելով, յարձակելու պատրաստ մէկու մը պէս կը ցցէր իր բռնացքը դիմացինին դէմքին եւ ամբողջ ուժով կը գոռար:

— Salop!... լա՞ցս տեսար...,- ու կը սկսէր իր զայրոյթը թափել խաբուող ամուսիններու գլխուն, «մայր» կոչումին անարժան

կիներու հասցէին, եւ կը վերջացնէր արգահատանքով մը. «Մայ-թաղիճները վերցուած են աշխարհի վրայէն...»:

Տարերային տեսլութեան մը պոռթկումն էր այդ թէ՛ ծախսուող կիներու գոյութիւնը հաստատող եւ թէ՛ քաղաքային կենցաղին մէջ սպրդած յուռի երեւոյթի մը դէմ ծառացող անձի մը, որ հակառակ քսան տարի գաղութավայրերու մէջ անցուցած իր կեանքին, նկարագրով տակաւին մնացած էր գիւղացի: Ածիւտան Մանօէնի համար կիներ, ինչպէս իր մայրը, մայրական կոչումը կրող վեհութիւն մըն էր: Եւ որովհետեւ, տարիներ առաջ, հանրատան մը մէջ զգուանքով տեսեր էր այլասերումը իր ըմբռնումին, միանգամընդմիջտ հրաժարած էր ընտանիք կազմելու գաղափարէն: Գուցէ այդ էր պատճառը, որ կնոջ եւ ընտանիքի հետ կապ ունեցող զրոյցները չէր սիրեր: Թէեւ՝ ո՛չ կինը եւ ո՛չ ալ ընտանիքը կ'ատէր: Թերեւս ալ ուշացած զոյժումի մը դառնութիւնն էր որ կորսնցնել տալով իր հաւասարակշռութիւնը, զինք կը մղէր կիսատ թողելու խօսակցութիւնը եւ բաժնուելով զրուցակիցէն, արագ քայլերով դիմելու դէպի իր կացարանը՝ Բագոսի խնկարկումին մէջ փնտռելու համար իր հոգեկան խռովքին անդորրութիւնը:

* * *

Ածիւտան Մանօէնին միակ սփոփանքը ջորիներն էին: Անոնց նկատմամբ ցուցաբերած վերաբերումը երբեմն մարդկայինէն քիչ մը անդին կ'անցնէր: Վա՛յն էր եկեր այն ջորեպան զինուորին, որուն ջորին վիրաւորուէր՝ համետը թոյլ կապած ըլլալուն կամ նոյնինքն համետին թերի ըլլալուն համար: Բոլոր պարագաներուն ալ ջորեպանն էր մեղաւորը եւ կը ստանար իր պատիժը՝ սովորաբար չորս օր բանտ:

Արհեստով ջորեպաններուն հանդէպ, սակայն, շեշտուած տկարութիւն մը ունէր Ածիւտանը:

Մենաշնորհեալ դասակարգէն անջատ, տեսակ մը մտերիմի աստիճանին վրայ կը գտնուէր Սարգիսը՝ Ածիւտանին հետ: Փորձառու, ծնունդէն ջորեպան այդ տղան կենդանիին ցաւը զգացող, լեզուն հասկցող լեռնցի մըն էր, որ փորը կշտացնող հացի եւ հոգեյոյզ երազի մը՝ Սիրանուշին հետ ամուսնանալու նիւթական միջոցներու որոնումով եկած հասած էր Կասիոս լերան հայկական գիւղերէն մէկէն:

«Երկու տարին շուտ կ'անցնի», մտածած էր ան, եւ առանց կշռադատելու զինուորական կեանքին թերն ու դէմը, լեռնային թնդանօթաձիգներու վաշտին մէջ ծառայելու պայմանագիրը ստորագրած էր... բթամատով:

Առաջին օրէն իսկ, ինքզինք իր տարերքին մէջ էր գտած

Սարգիս: Ջորի, ախող, ջորեպանութիւն. ահա՛ իր աշխարհը: Այդ-տեղ ալ զինք գտած էր Աճիւտան Մանօէնը՝ զինուորագրուելէն տասը տարի յետոյ, իբրեւ առաջին կարգի զինուոր, անուանի ջորեպան եւ ախողապետ:

Սարգիս իր մշտական բնակավայրը հաստատած էր ախողին ու անոր կից գտնուող մարազին մէջ, որ տեսակ մը սենեակ-ննջարանի էր վերածած: Աճիւտանը կարելի էր հոն գտնել օրուան գրեթէ բոլոր ժամերուն: Անպայման ըսելիք մը կ'ունենար ան Սարգիսին, որուն մօտ արհեստակիցի մը բոլոր յատկու-թիւնները գտած էր առաջին մէկ օրէն:

Ջօրանոցէն դուրս, ռազմափորձերու ատեն ալ իրարու հետ էին անոնք՝ ջորիներով չրջապատուած: Անոնց համար կարեւորը վայրը չէր. ներքին մղում մըն էր որ իրարու քով կը բերէր զիրենք եւ կը տանէր ջորիներուն մօտ՝ մանրագնին քննութենէ մը անցընելու համար իւրաքանչիւր ջորի, համետ ու կաշեսարք: Անասունի մը վէրքերը բուժելու համար անասնաբոյժի թելա-դրութեան չէին սպասէր: Համետագործն ու կաշեգործը դադար չունէին իրենց պատճառաւ:

Օրերն ալ տարբերութիւն չունէին անոնց համար. տօնականն ու սովորականը նոյնն էին: Կրնային շաբաթներով դուրս չելլել զօրանոցէն, բացի խմիչք ապահովելու կարճատեւ պահերէն: Հանգիստի ժամերուն, կրնային երկար ատեն քով քովի նստիլ եւ առանց բառ մը փոխանակելու՝ բաժնուիլ իրարմէ, մէկը՝ սենեակ, իր զինիին, իսկ միւսը՝ մարազ, իր օղիին միանալու համար:

Այդ մտերմութեան մէջ թերեւս Սարգիսին ալ ամուրիի վիճակը բաժին մը ունէր: Գիւղէն հետը բերած երազը՝ Սիրա-նուշը, շատոնց չբացած էր: Ջինուորական շրջանի հազիւ առա-ջին տարին բոլորած, Սիրանուշին ամուսնութեան լուրն առած օրն իսկ, թուզի օղիին յանձնած էր իր ցնորքը:

Աճիւտանն ու շարքային զինուորը նոյն կադապարէն ձուլուած էին կարծէք: Երկուքն ալ միջահասակ, լեցուն, կախած միսերով աչտեր եւ հաստ բազուկներով խոշոր ակեր, գրեթէ նոյն կարծրութեամբ: Միայն բնաւորութեան եւ նախասիրութեան մէջ էր անոնց տարբերութիւնը:

Աճիւտան Մանօէնի զրուցասիրութեան դիմաց՝ լռակեաց էր Սարգիս: Առաջինին դիւրաբորբոքութեան փոխարէն, կատարեալ սառնամանիք էր երկրորդը: Մէկը գինիին առաւելութիւնները կը դրուատէր, միւսը՝ թուզի օղիին աժանութիւնը: Կէտի մը շուրջ, սակայն, ոչինչ ունէին զիրար մեղադրելիք: Որքան յաճախ սենեակ կը մտնէր Աճիւտանը, նոյնքան մըն ալ մարազ կ'առանձնանար Սարգիս:

* * *

Մեծ ռազմափորձերու տասնօրեակէն վերադարձեր էին շատոնց: Լուսկեաց Սարգիսը մռայլ էր շարունակ: Ածիւտան Մանօէնէն կը խուսափէր, զայն չտեսնել կը ձեւացնէր: Իր կարգին, զրուցասէրն ալ չէր մօտենար Սարգիսին: Զորեպան զինուորները դադրեցուցեր էին իրենց կատակները Ածիւտանին հետ: Ախոռի շրջապատէն չքացեր էին «սալօ» բացագանչու-թիւնը, խնդուքը, աղմուկը: Զինուորական առօրեան լրիւ կոր-սնցուցեր էր իր համը: Ածիւտան Մանօէնը չդիմացաւ ատոր: Առաւօտ մը, սովորականէն աւելի փայլուն, կարմրատակած այտերով եկաւ, կեցաւ ախոռի լայն դրան մէջ ու աղաղակելու պէս ձայնեց.

— Salops!... salops!...

Ո՛չ մէկ չչուկ: Տարբեր էր իր ակնկալութիւնը, սակայն: Անասման կարօտով մը կը սպասէր խնդուքի, աղմուկի պոռթ-կումին: Ի գուր: Անտարբերութիւնը ընդհանուր էր: Ծանրաշարժ մարմինը դարձուց աջ, դարձուց ձախ եւ դիտեց շուրջը: Ո՛չ ոք կը նայէր իրեն: Ալէվի, հայ եւ արաբ զինուորները, իրենց զբաղումով տարուած, դիտումնաւոր կերպով կ'անտեսէին իր ներկայութիւնը: Զորիներն անգամ լուռ էին: Անոնք իսկ իրենց անհանդարտ դոփիւններով չէին հարուածեր սալայատակի քա-րերը: Համատարած այդ լուռութիւնը անհանդուրժելի, ձեւով մը անարգական գտաւ Ածիւտանը եւ յանկարծ «Սարգիս... սալօ...» կանչեց, դեռ չլսուած ձայնով մը:

Պատասխան չելաւ Սարգիսէն: Նոյն ուժգնութեամբ դարձեալ կրկնեց իր անեղազու բացագանչութիւնը: Ակամայ բացող մարագի դրան խուլ ճոխչը կենդանութիւն սփռեց ախոռէն ներս: Դանդաղ քայլերով յառաջացող Սարգիսը, որոշ հեռաւորու-թեան մը հասնելէ ետք, պատուի կեցաւ, բարեւեց՝ ամբ քունքին տանելով, եւ... մնաց լուռ:

Սարգիսին պաշտօնական կեցուածքը Ածիւտան մանօէնի դէմքին վրայ թեթեւ ժպիտ մը ուրուադժեց: Վայրկեան մը իր հայեացքը մնաց զուսպ՝ ներքին ատելութեամբ իրեն նայող Սարգիսին վրայ: Անտեսելու տալով անոր հոգեկան վիճակը, ուրախ չեշտ մը դնելով իր ձայնին մէջ, կրկին կանչեց.

— Սարգիս... սալօ...:

Արտաքին երեւոյթով խաղաղ, նոյն անտարբերութեամբ Սարգիսն էր դիմացը: Շրջապատին մէջ՝ նոյն լուռութիւնը, կրկնա-կիօրէն ծանր, ճնշող:

Ածիւտանը չդիմացաւ: Դէմքէն չքացան ժպիտին ուրուա-գիծերը: Տխուր, կարեկցութիւն հայցող տեսք մը առին աչքերը:

Յամր, անշտապ քայլերով մօտեցաւ Սարգիսին, կեցաւ անոր դիմաց, լայն ափերը դանդաղօրէն բարձրացնելով դրաւ ախո՛ւռապետին ուսերուն վրայ եւ յուզումէն խեղդուող մեղմ, շատ մեղմ ձայնով մը սկսաւ կակազել։

— Dis (Ըսէ')... Սարգիս... «սալօ»ն ես եմ, չէ՞... յանցանքը իմն էր, չէ՞... ջորեպանի արժանապատուութիւնդ մէկ կոպեկի իջեցուցի, չէ՞... Գիտեմ...։ «Անդունդ է», ըսիր... «ջորին կը սահի», ըսիր։ Գիտեմ...։ Հրահանգը վերէն էր... ուրիշ ելք չունէի... «Քալէ՛», ըսի...։ Արձագանգ մըն էր իմը...։ Քալեցիր...։ Դուն ալ պիտի գլտորուէիր... գիտեմ...։ Ջորին մեռաւ...։ Պետութեան սնտուկին համար ջորին դրամ է... դուն... ո՛չ։ Մեռած ջորին համար պէտք էր մէկը պատժել...։ Ինծի հրահանգ տուող սպան չեն պատժեր... գիս չեն պատժեր...։ Մենք Ֆրանսացի ենք... այս գաղութին տէրը...։ Պատահէր որ ջորին հետ դո՛ւն ալ մեռնէիր, գիս... գիս մինչեւ անգամ գերեզմանդ կը ղրկէին՝ պատժելու համար քեզ։ Ջորեպանը դո՛ւն էիր... ջորին մահուան պատճառը դո՛ւն կը նկատուիս...։ Օրէնք է... բանակի օրէնք...։ Ես... ես ի՞նչ կրնայի ընել... կրնամ օրէնքը փոխել... ըսէ՛, Սարգիս... մինակս կրնամ օրէնք փոխել...։

Հալէպ, 1958

Տեղակալ Լըրու

Պահեստի սպաներու դասին կը պատկանէր տեղակալ Լըրուն: Երկրորդ աշխարհամարտի զօրակոչը բանակ բերաւ զինք՝ Հալէպի Ֆրանսական Լիսէէն, որուն դասախօսներէն էր մինչ այդ: Զինուորական արժանիք մը ունէ՞ր, թէ՞ պարզապէս Ֆրանսացի ըլլալուն համար էր որ թնդանօթածիզներու Գ. վաշտի հրամանատարին տեղակալ նշանակուեցաւ՝ ծագումով թուրք հարիւրապետ Ալաէտիւնի գլխուն վրայէն ցատկելով:

Drole de guerre-ի (արտառուց պատերազմ) օրերն էին: Հիթլէրեան բանակները տակաւին զբաղած էին Բոլոնիոյ հաշուեյարդարով՝ Ստալինի մեղասկցութեամբ: «Հոգատար» Ֆրանսան, Ligne Maginot-ի պաշտպանական խաբուսիկ ամրութիւններուն ապաւինած, երանաւէտ գինովութեան մը հեշտանքին մէջ էր: 1938-39ի ձմրան ամիսներն էին: Սուրիան եւ Լիբանանը ողողած էին ափրիկեան եւ ասիական գաղութներու երիտասարդութեամբ կազմուած բանակներով: Անմասն չէր մնացած նաեւ Հալէպը, որուն «Թըքական զօրանոց»ին մէջ գտնուող տեղացի թօշակառու զինուորներու վաշտերը քաղաքին «խան»երուն եւ բռնագրաւուած շէնքերուն մէջ էին տեղաւորուած: Մեր վաշտն ալ նոյն վիճակին ենթարկուելով, Պէպ-էլ-Ֆարաճի հին, անշնորհք պանդոկի մը մէջ էր տեղափոխուած: Քանի մը շէնք անդին, բռնագրաւեալ բնակարանի մը Յրդ յարկին մէջ էր հրամանատարին պաշտօնավայրը եւ անոր գրեթէ կից՝ մեր վաշտին պատկանող փոխադրակառքերու կանգառը, որուն պատասխանատուն էի ես՝ Brigadier chef-ի իմ հանգամանքով: Նոյն ատեն, Ֆրանսերէն լեզուին գիտակ ըլլալով, հրամանատարութեան պաշտօնավայրի հեռաձայնին ալ գիշերները սպասարկելու կոչուած էի ատենը մէկ:

Օրը Կիրակի էր: Հեռաձայնի սպասարկութեան սկսած էի առաւօտուն: Ամբողջ ցերեկն ու գիշերը պէտք է մնայի հոն՝ առանձինն, սպայակոյտի կեդրոնէն գալիք հաւանական հրահանգի մը գործադրութեան համար: Ճիշդ է թէ planton (սպասաւոր) զինուոր մը ունէի հետս, բայց ան իր ժամանակին մեծ մասը ցերեկ թէ գիշեր՝ կ'անցընէր զինուորական բուրդէ ծածկոցին վրայ... քնանալով:

Հիւանդացնելու աստիճան ձանձրացուցիչ էր 24-ժամեայ այդ հերթապահութիւնը, մանաւանդ երբ առիթն անգամ չէի ունենար ընկալուչը ձեռք առնելու: Այդպիսի օրերուն, կարծէք

մասնակիորէն կաթուածահարի մը մէկ ոտքին պէս կը կախուէր ժամացոյցի սլաքը եւ ո՛չ ցերեկը գիշերի, ո՛չ ալ գիշերը ցերեկի վերածելու միտում կը ցուցադրէր: Ժամանցի լաւագոյն կերպը ընթերցանութեան մէջ էի գտած: Կարդալ կը սիրէի:

Կարդալուն հետ համընթաց, կը սիրէի արտագրումներ կատարել մասնաւոր տետրակի մը մէջ իմ նախասիրած հայ թէ ֆրանսացի հեղինակներէն: Այդ օր ալ, բոլորովին տարուած իմ զբաղումով, Վերլէնի քերթուածներէն հատուածներ կ'արտագրէի իմ հատընտիրին մէջ: Յանկարծ զգացի թիկունքիս մօտ կեցողի մը ներկայութիւնը: Ետիս դարձայ. տեղակալ Լըրուն էր: Ե՞րբ էր ներս մտած բաց դռնէն: Անակնկալի եկած, ուզեցի ոտքի ելլել՝ պատուի կենալու համար:

— Ce n'est pas nécessaire (անհրաժեշտ չէ)... չարունակէ՛, — ըսա՛ն թեթեւօրէն ճնշելով ուսերուս վրայ:

Կրնայի՞ չարունակել: Շիկնելով դադրեցուցի աշխատանքս՝ յանցանքի վրայ բռնուած աշակերտի մը նման:

Հոգեվիճակս զգաց անպայման: Խնդաց եւ թերեւս համարձակութիւն ներշնչելու համար ինծի, արտագրութեան տետրակս ձեռքը առաւ եւ սկսաւ յամենալով թերթատել: Շատ չանցած, իր տարերքը գտնող ձուկի մը նման, սուզուեցաւ ընթերցանութեան մէջ եւ մոռցաւ իմ գոյութիւնը:

Տեղակալ Լըրուն, իր այդ դիրքով, պահ մը ինծի տուաւ այն տպաւորութիւնը, թէ գինուորական մը ըլլալէ դադրած էր ու տակաւ դուրս գալով իր համազգեստին մէջէն՝ բարի դաստիարակի մը պէս կեցեր մօտս: Արտագրումները, մեծ մասամբ Վերլէնէն, Ռեմպոլէն, Պոտլէրէն, հոգածու մեղմութեամբ մը իր պրիսմակէն անցընելէ ետք, բարի ժպիտ մը դէմքին, տետրակը վերադարձուց ինծի ու համակրական ձեւով մը աչքը քթթեցնելով, ըսաւ.

— Jeune homme, նախասիրութիւններուդ հորիզոնը նեղ է. լայնցո՛ւր:

* * *

Այդ դէպքէն ետք, ինք՝ ուսուցիչ, ես՝ աշակերտ եղանք կարծէք: Կարելի չափով հետեւեցայ իր ցուցմունքներուն եւ զանազանութիւն բերի ընթերցումներուս: Ինք ալ անմասն չմնաց: Յաճախ, տունէն գալու ատեն, մտերմօրէն մօտեցաւ փոխադրակառքերու կանգաւորին, հանդիսաւոր կերպով բացաւ իր թղթապանակը, գիրք մը հանեց անկէ եւ ինծի տալով պատուիրեց.

— Կարդա՛...:

Յաճախ, սակայն, ձանձրացուցիչ էին իր բերած գիրքերը: Ընդհանրապէս՝ դասական հեղինակներու գործեր, որոնք ծանրա-

բեռնուած սայլերու երթին տպաւորութիւնը կը դրոշմէին: Արդէն բաւարար պատրաստութիւն ալ չունէի Փրանսական զրականութեան մէջ: Հիմքս տկար էր: Բացառութիւն կազմեց Վիքթոր Հիւկոյի «Aux soldat de l'an deux» պօէմը, որ Չարենցի «Ամբոխները խելագարուած»-ը յիշեցուց ինծի եւ արտագրութեան տես-րիս առաջին էջը զարդարեցի անկէ երկու հատուածներով՝

«Կամաւորնե՛ր, գոչեց յեղափոխութիւնն անոնց,
«Ազատագրելու համար ժողովուրդները բոլոր
«—Ձեր եղբայրները, զոհաբերուեցէ՛ք...»

Եւ

«... Անկասկած, անոնք ուսունէին գուցէ
«Ամպերու ալ վրայէն, եթէ
«Խիզախներն աչդ՝
«Ողիմպիական իրենց արշաւին մէջ
«Աչքերն ետ դարձնելով տեսնէին
«Իրենց ետին
«Հանրապետութիւնը մեծ՝
«Մատով երկինքը ցոյց տուող...»:

— Վտանգաւոր...,– ըսաւ տեղակալ Լըրոն՝ արտագրուած ստղերը մատնանշելով, երբ ձեռք առաւ տետրակը:

Ապշած իրեն նայեցայ: Վիքթոր Հիւկոյի մասին իր շուայլած սքանչացումին տպաւորութիւնը դեռ թարմ էր մտքիս մէջ: Քիչ մնաց փութկացնէի՝ երբ ամենայն լրջութեամբ եւ ծուռ–ծուռ նայելով ինծի, «Մատով երկինքը ցոյց տուող» ստղին վրայ հրաւիրելով ուշադրութիւնս, հարցուց.

— Որո՞նք կ'ակնարկես...:

— Վիքթոր Հիւկոյին պէտք է հարցնել,– ըսի միամտաբար եւ նայուածքս պահեցի իր վրայ:

— Tu es malin (խորամանկ ես)...,- չչնչաց ու տետրակը վերադարձնելով ինծի՝ քիչ մը չոր կերպով մրթմրթաց.– Գրականութեամբ... միայն գրականութեամբ զբաղէ՛:

* * *

Պատուէրը աւելորդ էր: Ես շարունակեցի իմ անկազմակերպ, բայց յարատեւ ընթերցանութիւնները՝ հայերէն ըլլային թէ ֆրանսերէն: Տեղակալ Լըրոն ալ մնաց նոյնը՝ միշտ բարեացակամ:

— Գիտես՞,– ըսաւ օր մը,– վիպայնական շրջանի տարիքը ունիս: Նախասիրութիւններուդ խորքն ալ այդ է արդէն: Սէր կամ ընդվզում: Բայց սպասէ՛... կեանքը վարդազոյն չի՛ մնար, կը յոգնիս: Ու երբ հասունութեան տարիքը ունենաս, շատ բաներու շարքին կը ծիծաղիս նաեւ այսօրուան հակումներուդ վրայ:

— Օրինակ:

— Սէրը՝ «Paul et Virginie»-ական ձեւով, յեղափոխութիւնը՝ Ռուսական հեղափոխական բարոյութեամբ...:

— Պատճառը:

— Պարզ է. քեզի համար երբ սաղմոնային վիճակի մէջ են անոնք, պէտք է զօրել անոնց վրայ:

— Պոտլէրին պէս ընելու է, ըսել կ'ուզէք:— Եւ սկսայ արտասանել. «Je hais les mouvements qui font déplacés les lignes» (Կ'ատեմ շարժերը, որոնք կը շեղեն ուղղութիւնները)....:

— Գրեթէ:

— Ո՛րը հասնելու:

— Խաղաղութեան...:

— Բայց ճահիճը կեանք ունի:

— Առանց յեղափոխութեան... առանց տեղաշարժի:

— Վստա՞հ էք:

— Անշուշտ... արիւնահեղութիւն չկայ գոնէ:

Ժպիտ մը ուրուագծուեցաւ դէմքիս վրայ:

— Կը ժպտի՞ս, ըսաւ եւ ցոյց տալով համազգեստը, աւելցուց ժպտեմ... գինուորական եմ, ատո՞ր համար հաշտ չհնչեցին բառերս ականջներուդ:

— Թերեւս...:

— Երիտասարդ ես, շա՛տ երիտասարդ: Համազգեստս Պոտլէրին ըսած դրուածքն է: Կը հնազանդիմ. չեմ ըմբոստանար: Մինչդեռ յեղափոխութիւնը, jeune homme, գոյութիւն ունեցող կարգերուն դէմ ուղղուած բրտութիւն մըն է: Մեծութիւններու դէմ, որպիսին է Ֆրանսան՝ օրինակի համար, կարելի է ըմբոստանալ: Մե՛ծ է ան. այդպէս է ծնած...: Ո՛վ է սեւամորթ փրիկեցին կամ «պէ-տէվի» արաբը, որ անկախութիւն որոճայ անոր դէմ: Կը ճգմուի, իր իսկ արեան մէջ կը խեղդուի: Ո՛չ, սիրելիս, մատղաշ ուղեղներու համար, ինչպէս է քու պարագադ, Վիքթոր Հիւկոյի «aux soldat de l'an deux»-ի ոգին իսկ թոյն է:

Չհակառակեցայ: Առարկութիւն անգամ չըրի: Կրնայի՞ր...: Ու ներքնապէս անհամաձայն ըլլալով հանդերձ իր միտքերուն, ձգեցի որ խօսի:

— Նպատակդ, խրատական չեչտով մը շարունակեց տեղա-կալը, տիրող պայմաններուն հետ հաշտ ապրիլ պէտք է ըլլայ: Կարձ է տեւողութիւնը կեանքին: Կարիք չկայ հրմշտկելու: Գալիք սերունդները, հանգրուան առ հանգրուան, կը ստեղծեն իրենց գոյակեցութեան պայմանները: Դուն խաղաղ ապրելու մասին մտածէ:

— Ինչպէ՞ս:

— Ինչպէս որ կրնաս... ձեւը կարեւոր չէ:

Խաղաղ ապրելու մասին ըսելիք չունէի: Մանկութենէս սկսեալ խուսափած էի կռուազանութենէ. բայց չկրցայ հաշտուիլ տեղակալին «ձեւը կարեւոր չէ» ըմբռնումին հետ: Անհաշտութեան այդ զգացումը աւելի եւս շեշտուեցաւ եւ իմ համակրութիւնը հիմնովին քանդուեցաւ միակ գաղութայինին՝ տեղակալ Լըրուին հանդէպ ալ:

Անակնկալ պատահար մը փետրաթափեց նաեւ բարի դաստիարակի հմայքը, որ ան թողած էր վրաս:

* * *

Հեռաձայնի սպասարկութեան հերթը դարձեալ իմն էր այդ օր: Գարունը նոր էր սկսած: Յերեկները երկարեր ու քիչ մըն ալ ջերմացեր էին: Դեռ արեւ կար, երբ պաշտօնիս գլուխն անցայ:

Վաշտապետարանի գլխաւոր քարտուղարը տակաւին հոն էր: Յրանսացի այդ ենթասպան տեղացիներուս հանդէպ չոր, անբարեացակամ, նոյնիսկ ամբարտաւան ոգի մը կը ցուցաբերէր միշտ: Բարեւս անգամ չառաւ, չգիջեցաւ: Արագ շարժումներով հագաւ վերարկուն, «քէբի»ն դրաւ գլուխը եւ ժանտախտաւորի մը ներկայութենէն փախուստ տուողի մը նման դուրս ելաւ սենեակէն:

Planton-ը դեռ չէր եկած: Առանձին էի: Դանդաղ շարժումներով սկսայ կարդալու պատրաստուիլ, երբ յանկարծ հեռաձայնին զանգը ճչաց: Ընկալուչը դեռ ականջիս չմօտեցուցած, սկսայ լսել:

— Հանրատան պահակախումբը ինչո՞ւ չէք ճամբած տակաւին:

— ...

Մարդը կրկնեց իր հարցումը: Ոչինչ հասկցայ: Նման հարց մը կարգադրելը իմ իրաւասութենէն դուրս էր: Ըսի.

— Ներեցէք... գրասենեակի պատասխանատուն հոս չէ... Ես...:

Խօսքը բերնաս մնաց:

— Cochon (խո՛գ), salo, գտի՛ր..., պոռաց հեռաձայնողը՝ անբնական կատաղութեամբ մը:

— Շատ լաւ... վայրկեան մը..., ըսի ու ընկալուչը սեղանին դնելով մօտեցայ հրամանատարին առանձնասենեակին դրան: Նախազգացումէ տարուած՝ կը յուսայի մէկը գտնել հոն: Գրեթէ առանց բախելու բացի դուռը: Տեղակալ Լըրուն հոն էր՝ իր սեղանին առջեւ: Հանգիստ շունչ մը առի եւ չփոթութիւնս գսպելով ըսի.

— Ներեցէք, mon Lieutenant, սպայակոյտէն կը հեռաձայնեն:

— Ի՞նչ կ'ուզեն, հարցուց, դժկամօրէն վերցնելով գլուխը իր առջեւ դրուած գրութենէն:

— Պոռնկանոցին համար պահակախումբը չէ ճամբուած, հերթը թնդանօթածիզներունն է եղեր:

— Il m'emmerde (Կը թրիքոտեն)... գացած պէտք էր ըլլայի... ըսէ՛ թէ ոչ ոք կայ հոս:

Այդպէս ալ ըսի: Հերածայնողը չուզեց հասկնալ զիս. գոռաց. պահանջեց:

Շուարած էի: Կոշտօրէն ստելու ճիզն ալ ծանր կը ճնշէր վրաս: Յուսահատ նայուածքով շուրջս դիտեցի: Տեղակալ Լըրուն, մէկ ոտքը ելքի դրան մէջ, ինծի կը նայէր: Խեղճացած հայեացքս իրեն ուղղեցի՝ օգնութիւն աղերսողի մը նման եւ վերջին անգամ մը դարձեալ կրկնեցի հեռաձայնողին.

— Ո՛չ ոք կայ հոս... անմիջապէս որ plantone-ը գայ, քարտուղարը փնտռելու կը ճամբեմ:

Տուած պատասխանս օգուտ չունեցաւ: Հեռաձայնողը քիչ մը եւս պոռաց, զինուորական բառարանին աղտեղութիւնները թափեց վրաս: Մտիկ ըրի մինչեւ վերջ: Յետոյ ընկալուչը տեղը դրի՝ Տեղակալ Լըրունին զիս դիտող նայուածքին առջեւ ու ներս մտնող շարքային զինուորը ճամբեցի՝ ուր որ կրնայի:

* * *

Հանրատան պահակախումբին դէպքը մեծցաւ, գլորուող ձիւնագնդակի մը նման ծաւալեցաւ ու քանի մը ժամ ետք եկաւ գլխուս վրայ փշրուեցաւ՝ անասելի ուժգնութեամբ: Եղբրական բնոյթ մըն էր ստացած պատահարը, որուն պատասխանատուն կարծէք հերածայնի սպասարկուն՝ ես էի: Գլխաւոր քարտուղար, Տեղակալ Լըրուն եւ չեմ գիտեր տակաւին ովքեր՝ չոգիացան, իսկ ես մնացի մէջտեղ իբրեւ միակ մեղաւորի:

Յաջորդ առաւօտ, ատելաւառ հայեացքով հրամանատարը հարցաքննութեան ենթարկեց զիս:

— Ե՞րբ հեռաձայնեցին:

— Արեւամուտին:

— Քարտուղարը հոս չէ՞ր:

— Ոչ... քառորդ ժամ առաջ մեկնած էր:

— Ուրիշ մէկը չկա՞ր:

Անուղղակիօրէն տեղակալ Լըրունին ուղղեցի իմ նայուածքը: Երկվայրկեան մը, աչքս աչքին, արդար ակնկալութեամբ սպասեցի որ ինք պատասխանէր հարցումին: Այդպէս չեղաւ: Տեղակալին գլուխը դանդաղօրէն ծռեցաւ իր առջեւի սեղանին, նայուածքը խոյս տուաւ ինձմէ եւ ինք մնաց լուռ:

Չարմացայ. բայց միենոյն ատեն մտածեցի թէ գուցէ իմ ներկայութեան չուզեց խօսիլ: Այդ միամտութեամբ ալ հրամանատարին ուղղելով խօսքս, պատասխանեցի.

— Ո՛չ ոք, — տեղակալին գործածած միեւնոյն բառերով:

Պատասխանս կատաղութեան փոթորիկ մը փրցուց հրամանատարէն եւ իմանալի ու անիմանալի ածականներով պճնազարդելէ ետք զիս, ճչաց.

— Fout moi le camps (Հեռացի՛ր)....

Դուրս ելայ: Կարեւորութիւն չտուի եղածին: Տազնապելու պատճառ մը չունէի: Տեղակալը հոն էր. անշուշտ պիտի լուսաբանէր դէպքը եւ, ինչո՞ւ չէ, յայտնէր նաեւ իրողութիւնը: Այդ համոզումով ալ հանգստացած՝ առօրեայ զբաղումներս մոռցնել տուին ինծի պատահարը:

Երեկոյեան դէմ, սակայն, պաղ ջուրի անակնկալ լողանք մը ընդունողի տպաւորութիւնն ունեցայ: «Ասբիրանտ» Քէնտրիճին, հայազգի անձնական քարտուղարը հրամանատարին, ըսաւ.

— Վիճակդ ծանր է... Պատերազմական Ատեան պիտի ճամբուիս: Ամբաստանագիրդ վաղը կը մեքենագրեմ:

— Ի՛նչ... ինչ ըսի՛ր...:

— Կատակ չեմ ըներ. վաղը կը խօսինք. հիմա ատեն չունիմ... պատասխանեց ու հեռացաւ աճապարանքով:

Պատերազմական Ատեան: Գիշերը դժուարաւ լուսցուցի՛ ճիշդ մահապարտի մը պէս, որ լուսաբացին կախաղան պիտի բարձրանայ: Աչքերուս կոպերը իրարու չմիացան: Ի՛նչ խոսք, անմեղ ըլլալուս մասին կասկած չունէի, բայց Պատերազմական Ատեանն ալ հարսնատուն մը չէր, անշուշտ:

Լոյսը բացուելուն պէս, փոխադրակառքերու կանգառը գացի: Տեղակալ Լըրուն այդ փողոցէն կ'անցնէր պաշտօնավայր գալու համար: Որոշած էի հանդիպիլ իրեն եւ կացութեանս մասին տեղեկանալ: Տակաւին կը յուսայի թէ միջամտած ըլլալու էր իմ օգտին:

Սովորական ժամուն, կաշիէ թղթապանակը թելին տակ, անփոյթ քայլերով եկաւ՝ առանց ուշադրութիւն դարձնելու ինծի: Յանկարծ դէմը ելայ, բարեւեցի ու բարեացակամ ժպիտէն քաջալերուած՝ հարցուցի.

— Ճի՞շդ է... Պատերազմական Ատեան՞ պիտի ճամբեն զիս:

— Կարծեմ թէ այո՛:

— Արդար կը գտնէ՞ք:

Հարցումիս չեշտը իրեն էր ուղղուած: Կարծեմ անդրադարձաւ թէ ինչ ըսել կ'ուզէի: Կարծէք դասախօսութեան մը նիւթ ըլլար պարագաս, սկսաւ մտերմական եղանակով բացատրել ինծի՝ բացատրութեան կարիք չունեցող դէպքին հանգամանքները եւ իբրեւ եզրակացութիւն՝ անփութօրէն ըսաւ.

— Eh! Jeune homme, այսպէս է բանակին մէջ:

—Այդպէս... կակազեցի ես՝ ասելու/թեան պոռթկումը զսպելով իմ մէջ:

Տեղակալ Լըրուն չպատասխանեց: Աւելցնելիք ոչինչ գտայ նաեւ ես: Մարդկային այդ տականքը խաղաղ ապրիլ կ'ուզէր: Իր հոգը, թէ ես ի՞նչ պատճառաւ՝ Պատերազմական Ատեան պիտի հանուէի եւ ապա բանտի կամ առնուազն տաժանակիր աշխատանքի դատապարտուէի՝ բոլորովին անմեղօրէն:

Բաժնուելէ առաջ, մեր նայուածքները իրարու վրայ սեւեռեցան պահ մը: Ինք՝ պատասխանատուութենէ խուսափող, դիակակեր անզղի մը նման վախկոտ, ես՝ թէեւ անզօր ուրուր մը փոքրիկ, բայց բզկտելու կատաղութեամբ յորդուն:

— Eh! oui,— եղաւ վերջին արտայայտութիւնը եւ անկարողութիւնը բացայայտող ձեւով մը թօթափելով թեւերը՝ կատարեալ անտարբերութեամբ մեկնեցաւ քովէս:

* * *

Շշմած էի: Հիասթափութիւնը կլանած էր զիս: Մտաւորականի, դասախօսի, մարդկութեան համար նոր սերունդ պատրաստողի կոչում ունենալ, բայց մարդկային ոչի՞նչ...: Վայրկենաբար ստորին արարածի մը հաւասարեցաւ Տեղակալ Լըրուն աչքիս: Նոյնիսկ սկսայ ամչնալ ես ինձմէ՝ գաղութային մարդոց մէջէն առանձնացուցած ըլլալուս համար գինք:

Շշմելու ատենը չէր, սակայն: Պէտք էր բան մը ընէի եւ փրկէի ինքզինքս: Տրամաբանելու տեղ չէր մնացած: Ընդոստ կերպով վրիժառութիւն մը եռաց մէջս: Գուցէ այդ էր պատճառը որ պրկեց սրունքներուս մկանները եւ անգիտակցաբար առաջ մղեց զիս: Գրեթէ զոյգ զոյգ ոստոստելով վաշտապետարանի սանդուխներուն վրայ, հեւալով հասայ մուտքի դրան: Կուրծքիս հեւքը հազիւ զսպած, դուրս կանչեցի plantone-ը եւ խնդրեցի որ Ասպիրան Քէնտիրճին մօտս ղրկէ:

Վայրկեան մը չանցած, եկաւ այդ պատուական հայ տղան:

—Դո՞ւն ես...

— Այո՛... Ճշմարտութիւնը խոստովանելու եկայ քեզի: Հեռաձայնային հաղորդակցութեան պահուն տեղակալ Լըրուն դեռ չէր գացած: Տեղեկացուցի իրեն: Բարկացաւ. «Ո՛չ ոք կայ, ըսէ՛» հրահանգեց: Այդպէս ալ պատասխանեցի իր ներկայութեան:

— Ինչո՞ւ հրամանատարին չըսիր:

— Տեղակալ Լըրուն կը յարգէի... չատ կը յարգէի: Կարծեցի թէ ինք կ'ունենար ազնուութիւնը՝ իրականութիւնը ըսելու համար:

— Հայվան,— ըսաւ Քէնտիրճին՝ յայտնապէս սրտնեղած:

Իրաւունք ունէր: Անձիս ուղղած ոչ-փաղաքշական վերադիրը գրպանեցի լուռութեամբ:

— Լա՛ւ... գնա՛...,- ըսաւ ու ներս անցաւ:

Երբ կանգառ հասայ, հոգիս թեթեւցած էր: Գիշերուան մղձաւանջէն ձերբազատուած եւ իմ անդորրը վերազտած էի: Ամբողջական անդորրի մը հեշտանքէն տարուած՝ նոյնիսկ սկսայ կատակել վարիչներուն հետ: Խիղճս ալ հանգիստ էր: Այդ համատարած խաղաղութեան մէջ էր որ, կէսօրուան դադարին, կանչուեցայ հրամանատարին ներկայանալու: Հանդիպումը տեղի ունեցաւ վաշտապետարանէն հեռու, իմ պատկանած գումարտակի հարիւրապետին առանձնասենեակը: Հազիւ ներս էի մտած, հրամանատարին եւ իմ հարիւրապետին հարցական նայուածքները բեւեռեցան վրաս: Հոգեբանական գրոհ մըն էր կարծէք ըրածնին: Առանց քթթելու աչքերս՝ դիմացայ ատոր: Չեմ կրնար ըսել թէ նահանջեցին անոնք, բայց մեղմացում մը նշմարեցի սովորաբար խոփոռ նայուածքով վաշտապետին մօտ, որ հանդարտ, բոլորովին մեղմ ձայնով մը հարցուց.

— Ո՞վ կար հերածայնային հաղորդակցութեան պահուն:

— Տեղական Լըրուին:

Եւ պատմեցի իմ ու անոր միջեւ տեղի ունեցած խօսակցութիւնը:

— Չե՞ս ստեր...:

— Կարիքը չմնաց, mon Commandant,- ըսի՝ ակնարկելով նախորդ օրուան ելոյթիս:

Պահ մը լուռիւն տիրեց: Վաշտապետը գլուխը օրօրեց՝ ինծի անյայտ զգացումէ մը մղուած: Տեղակալ Լըրուին տմարդի խուսափումը կ'ափսոսար, թէ՞ տակաւին կը կասկածէր իմ խոստովանութեան, չեմ գիտեր: Հարիւրապետին հետ ակնարկ մը փոխանակելէ ետք, հրամանատարը մեղմօրէն հրահանգեց.

— Գնա՛...:

Ժամ մը ետք, Ասպիրան Քէնտիրճին քովս եկաւ.

— Լաւ ազատեցիր օճիքդ,- ըսաւ ու խնդաց:- Բայց զգո՛յ՛՛, ուրիշ տասը օր դուրսը շատ մի մնար. անախորժ դէպքի մը առիթ մի՛ տար:

— Ինչո՞ւ:

— Հայվան,- կրկնեց նորէն ժպտելով:- Տեղակալ Լըրուին Ֆրանսացի է. յանցաւոր կը հանե՞ն... դարձեալ քեզ պիտի պատժեն, բայց ձեւականօրէն:

Այդպէս ալ եղաւ: Պատերազմական Ատեան չճամբուեցայ ես. բայց անգամ մըն ալ չարժանացայ անագնիւ տեղակալին «Bonjour! jeune homme»ին...:

Պարահանդեսը

Պարահանդեսին միջնորդությամբ տաքցած էր արդեն ու տենչավառ հայեացքներուն հուրը՝ ծարաւ շուրթերու հրայրքով բոցավառ, փռուած էր կանացի բուրումնաւէտ մերկութիւններուն վրայ:

Պարահարթակը լեցուն էր պարող գոյգերով: Տուփանքով գրկած գիրար, անոնք մերթ առուակի մը պէս հեզ, մերթ հեղեղի մը նման խենթ, կը դառնային, կը դառնային անընդհատ:

Օրօրուող գոյգերու հոգիներուն վրայէն շոյանքի մը պէս կը սահէին նուազածուներուն պարեղանակները եւ մեղմ, անոյշ գինովութեամբ մը կը լեցնէին անոնց ներաշխարհը:

Երաժշտութեան իւրաքանչիւր հնչիւնը անհուն հեշտանքով մը կ'ուռնացնէր պարին վայելքը եւ զայն փրփուր առ փրփուր կը սփռէր ներկաներուն վրայ հաւասարապէս:

Պարելու անդիմադրելի ցանկութիւնն էր որ Հրայրը մղեց Աստղիկին առաջարկելու.

— Պարե՞նք...:

— Սիրով:

Եւ կանացի քնքուշ ժպիտով մը ոտքի ելաւ Աստղիկ:

Սրահին շիկացած միջնորդությամբ, պարեղանակներուն դիւթանքը եւ թեւերուն միջեւ սեղմուած ընկերակցութիւն՝ զուարթ տրամադրութեամբ ողողեցին Հրայրը: Ու եղաւ պահ մը, որ գիրար գրկելու սովորական սահմանը անգգալիօրէն ջնջուի եւ փարումը դառնայ անդիմադրելիօրէն գրգռիչ: Ակնյայտ էր մանաւանդ Աստղիկին ցանկութիւնը՝ զոյգ մը հասուն նուռեր ճմլելու Հրայրի կուրծքին վրայ...:

Պահ մը ինքնամոռացութեան վերագրեց Հրայր այդ բուռն փարումը եւ մնաց վերապահ. բայց թեթեւ դող մը ցնցեց զինք, երբ վալսին խօլական ոլորապտոյտին մէջ, հեռաւոր արձագանգի մը նման իրեն հասաւ տոչորող հառաչանքը Աստղիկին.

— Ախ... Հրօ...:

* * *

Հոգեկան թեւածումի մը երեւոյթը արտայայտող իրենց պարը ե՞րբ էր վերջ գտած, չգզացին: Միայն իրարմէ անջատուող, քակուող գոյգերուն երթը գիրենք անգգալաբար տարաւ ու հասցուց իրենց սեղանին:

Թեթեւ յոգնածութեամբ կը հեւային անոնց ելեւէջող կուրծքերը, մինչ իրենց նայուածքները կ'արտայայտէին մեղմ հարբա-

ծուծեան մը մէջ գտնուողի երանութիւնը: Լուռ էին: Ոչ ոք փորձեց խզել լուռութիւնը: Այտը ափին յեցած, Հրայր կը ծխէր խորունկ արբշուութեամբ, մինչ Աստղիկ, անհուն երազանքով մը անէացած, կը դիտէր իր դիմացը նստած կուռքը:

Շատ էր տեսած ինք Հրայրը նման դիրքի մէջ: Դառն վիշտի մը արտայայտութիւնն էր ատիկա անոր մօտ: Բայց տեսած էր նաեւ իսկական Հրայրը յաճախ շէնչող, համակ կեանք՝ ինչպէս արեւը:

Հրայրի մասին իր վերլիշումը իր մէջ արթնցուց սեփական ապրումներու շարք մը: Սիրոյ կարօտ աղջիկ մըն էր ինք, երբ թաքուն սէր մըն էր զգացած Հրայրի հանդէպ, որ հայր էր արդէն:

«Հայր է՝ մայր չկրցայ ըլլալ ես», մտածեց յուզումով: Եւ յանկարծ, մայրութեան տենդն ու ի գուր սպասուած զաւկի մը սէրը տակն ու վրայ ըրին իր ստերջութիւնը: Անզգալաբար, աչքերուն դէմը գտաւ Հրայրին զաւակները, որոնք իր թաքուն զգացումը արտայայտող ջերմ համբոյրներուն նոխազներն էին եղած յաճախ:

- Կը ծխե՞ս,– հարցուց Հրայր՝ ծխախոտին տուփը երկարելով:
- Ո՛չ... կ'ուզեմ խմել:
- Խմե՛նք...:
- Վալսին կենացը,– ըսաւ յանկարծ աստղիկ՝ բարձրացնելով

զարեջուրով լեցուն գաւաթը:

Ակնարկութիւնը յստակ էր: Սարսուռ մը անցաւ Հրայրի ներաշխարհէն, բայց չկրցաւ մերժել եւ խմեց առաջարկուած կենացը:

Պարպուած գաւաթը սեղանին վրայ դնելով, Աստղիկ աչքերը սեւեռեց Հրայրի աչքերուն: Անխոստովանելի տենչանքի մը յայտնութիւնը կար անոր նայուածքին մէջ: Դիւթիչ առաջարկէն շփոթեցաւ Հրայր: Տեղի տա՞ր, քալե՞ր անոր հետ...:

Անյատակ, ահաւոր անդունդ մը տեսաւ Հրայր Աստղիկի ոտքերուն առջեւ, որուն մէջ պիտի գլտորուէր ու կորսուէր ան, եթէ ինք տեղի տար անոր ցանկութեան:

- Գինով եմ,– անսպասելիօրէն լսեց Հրայր:
- Մէ՞կ գաւաթով:
- Ո՛չ... սէրէն:
- Խենդո՞ւկ:

— Գիտեմ. նոյնիսկ աւելին... բայց ի՛նչ փոյթ. ես գինով եմ: Գինով՝ քեզ սիրած ըլլալու... քեզ սիրած ըլլալու համար միշտ:

- Ամուսին ունիս... մոռցիր գիտ, մոռցիր նաեւ վալսը:
- Չա՛ր...

— Օգո՞ւտը,— հարցուց Հրայր մեղմօրէն ու հանդարտօրէն նորոգեց ծխախոտի գլանիկը:

— Կեանքէն օր մը...

— Գողնա՞լ...

— Ինչո՞ւ չէ:

— Վտանգաւոր...:

— Հո՞գս:

Նոյն պահուն, երգչուհիին անոյշ ձայնը լեցուց սրահը.

«Օ՛, չես կրնար իմա ըլլալ ու չայրիլ...»

«Ես կրակ եմ, սիրոյ հուր եմ, ես կ'այրեմ»:

Գարնանային անձրեւի մը նման մաղուող երգը ակամայ խորհրդածութեան մղեց Աստղիկը: Հեռուն, իր վերադարձին սպասող ամուսին մը ունէր: Նախապէս ճանչցած, սիրած եւ պսակուած էր անոր հետ, նշանակութենէ գուրկ էր հիմա: Նահապետականօրէն իր ամուսինն էր ան: Հրայրը, սակայն, անիրականանալի երազի մը մարմնաւորումն էր: Եւ է՛: Չէ՞ որ իր մեկնումին մէջ էր գտած իր խաղաղութիւնը: Անթեղուած այդ ցնորքը հրահրելով, իրաւունք չունէ՞ր երգչուհին: Կ'այրէր. կ'այրէին զինք: Դիւրին էր «գողնալ», բայց պահելը՝ անհաւանական:

— Ծխէ՛,— առաջարկեց Հրայր, այս անգամ քիչ մը աւելի հրամայական:

Խորհրդածութիւններէն սթափող Աստղիկը չմերժեց: Ծխեց: Ու ամպոտած դէմքով հարցուց.

— Հրայր, վերջերգ ունի՞ տառապանքը սիրոյ:

— Կ'ունենայ...:

Հրայրին պատասխանը խուսափողական գտնելով, անգամ մը եւս շեշտեց.

— Ըսէ՛, Հրօ՛, մի՛ կեղծեր. վերջերգ ունի՞ տառապանքը սիրոյ:

Հրայրին փոխարէն դարձեալ երգչուհին էր պատասխանողը.

«Կ'ըլլամ տրտմութեանդ պահերուն»

«Գարնան արեւ, գարնան համբոյր ես քեզի...»:

— Այո՛... հեռուէ հեռու,— հառաչեց Աստղիկ մելամաղձօտ շեշտերով:

— Եթէ կ'ուզես չայրիլ...,— պատասխանեց Հրայր:

* * *

Դիւթական երազի մը պէս սահելով, գիշերը մօտեցած էր առաւօտեան սեմին: Դուրսը, փողոցին մէջ, գինով զեփիււռ մը դիմաւորեց զիրենք:

— Ո՛ւՖ պաղ է,— ըսաւ Աստղիկ եւ նազանքով մը թեւը անցուց Հրայրի անութին:

Անոնց յոգնած կոպերուն վրայ փայփայանքի մը պէս սփռուեցան, մահացող գիշերուան հետ, նաեւ փոթորկումները իրենց հոգիներուն:

— Խօսք տուր, Հրօ՛, որ պիտի գաս մեզի... ամէն օր, մինչեւ մեկնիմ,- խնդրեց Աստղիկ շիկնելով եւ քիչ մը աւելի սեղմուելով Հրայրի կողին:

Հրայր չպատասխանեց. բայց իր ափերուն մէջ առաւ Աստղիկին ձեռքը եւ հաւանութիւն յայտնող շոյանքներու բարբառով հասկցուց. «կու գամ... կու գամ...»:

Օրերուն հետ թաւալող իրենց յաճախակի հանդիպումները՝ թէեւ առինքնող՝ զսպուած մարտնչումներէ անդին չանցան: Երբեմն եթէ նոյնիսկ իրենց մկաններուն մէջ բանտարկուած կիրքը ըմբոստացաւ, ուզեց փշրել շղթաները կապանքին եւ գլխիվայր նետուիլ վայելքի հրդեհին մէջ, միասնական ճիգով յաջողեցան ամէն անգամ հեռու մնալ անողոք անդունդի եզրէն: Մենամարտող ըմբիշներու նման ծառացան եւ չզգետնեցին գիրար: Կրանիթեայ մտածումի մըն էր կառչած Հրայր. «Կը սթափի, պէտք է սթափի Աստղիկ. կը բաւէ որ վերադառնայ ամուսինին...»:

Արդէն հաշուրուած էին օրերը: Զուշացաւ նաեւ այդ պահը:

Առաւօտուն, վարդագոյն մեխակ մը ձեռքին, շոգեկառքի կայարանը գնաց Հրայր:

Մեխակ մը միայն...:

Աստղիկին այնպէս թուեցաւ թէ Հրայրին նայուածքը կը շնչար իրեն. «Գնա՛ հեռու եւ լոկ յիշէ թէ ես կամ...»: Յիշէ՛... յիշել որ սիրած մը ունիս...: Ուզեց ծիծաղիլ, բայց մըմնջեց.

— Մեկնի՛լ... դատարկ հոգիով երթալ հեռո՛ւ եւ փմտուել...:

— Զո՞վ...- հարցուց Հրայր ժպտելով:

— Քե՛զ:

Հրայր լռեց: Աստղիկ յուզումէն դողացող շուրթերը կրծելով շարունակեց.

— Գուցէ լաւ ըրիր, Հրօ՛, մնալով անհաս:

Զկրցաւ շարունակել: Անցնող օրերուն փոթորկումները, համբույրները, Հրայրին շուրթերուն ջերմութիւնը, բոլորը, բոլորը սկսան անցնիլ Աստղիկի տեսողութեան առջեւէն՝ հրակէզ կարօտի ալիքներուն պէս: Յանկարծ, մշուշոտած աչքերուն թարթիչներէն վար կախուեցան երկու փայլուն մարգարիտի նման արցունքի կաթիլներ: Այդ վիճակով ալ Հրայրին ուղղեց իր նայուածքը եւ մեղմօրէն հառաչեց.

— Partir... c'est mourir un peu (Մեկնի՛լ... մեռնիլ է քիչ մը)...

— Զե՞ս չափազանցեր:

— Ճշմարտութեան մասնիկ մը չկա՞յ:

— Մորացումի պարագային՝ թերեւս:

— Աւելի վատ...,- եւ անհամարձակ ժպիտ մը ուրուագծուեցաւ Աստղիկի դէմքին վրայ ու Հրայրին երկարելով ձերքը, հարցուց.

— Դուն... պիտի կարենա՞ս չմոռնալ զիս:

— Բնա՛ւ...:- Եւ իրեն երկարած ձեռքը սեղմելով փեղկուն մէջ, մնաց շուարած, համբուրէ՞ր, թէ՞ գգուէր...:

Մինչ Աստղիկ, ազատ ձեռքին մէջ գտնուող մեխակը իր շուրթերուն տանելով, հրաժեշտի որպէս համբոյր վերջին, ուժ-գնօրէն սեղմեց զայն անոնց վրայ:

Յետոյ, իբրեւ ճամբու քնքոյշ ընկեր, սրտին մօտ դնելով ծաղիկը՝ կեանքի խաչմերուկին վրայէն սուրացող գնացքին հետ հեռացաւ... հայեացքը պահած իր անմարմին երազին վրայ...:

Հալէպ, 1959

Աւետարները

Ճահիճներով հարուստ, մօտակայ Ալեքսանտրէթը եղաւ գլխաւոր կայանը չորք մարգպանցիներուն, իրենց նարնջաբոյր բնակավայրէն երկրորդ եւ կամաւոր հեռանալու ստիպողութենէն ետք: Անշուշտ, գուտ հայ բնակչութիւն մը ամբողջ սիրայօժար կերպով չէր որ լքեր էր դարաւոր ծննդավայրը: Նենգամիտ «վհահճն...» Ֆրանսան էր, որ մեր երգուեալ ոսոխին նուիրած Կիլիկիոյ հետ, ընծայած էր նաեւ Ճէպէլ Պէրէքէթի Սանճագը՝ Զորք Մարգպանն ալ անոր կցած: Անկասկած, մեզի ծանօթ թուրքի «գութ»-ին չենթարկուելու համար կրկին, բայց նոյն ատեն յաղթական մեծերու մօտալուտ հաշտութեան դաշնագիրին «արդարադատ...» ստորագրութենէն յետոյ, հաւանական վերադարձի մը ունայնամիտ հաւատքէն անբաժան չորք-մարգպանցիք, տախտակ, գերան կամ նուազագոյնը իրենց լքելիք տուններուն դուռն ու պատուհանները քակելով, հակառակ «մի՛ քանդէք, պիտի վերադառնանք...» ըսողներուն, բերած էին իրենց հետ եւ ճահիճներու եզերքին կառուցած տախտակաչէն «ժամանակաւոր» խրճիթներ՝ առողջապահական տարրական պահանջներէ գուրկ, անունը դնելով... քէմը:

Մերը, թէեւ տախտակաչէն, բայց ճահիճներէն հեռու, Ենի Մահալլէ-ի գլխաւոր փողոցի երկայնքին էր: Երեք ընտանիք էինք այդ քարաչէն ցանկապատաւոր հողաչերտին վրայ: Originale նախատիպ մը կար արդէն՝ քարաչէն, բարձր տանիքով հին առանձնատուն մը, ուր կը բնակէր Սըթ Ուարտէն իր երկու չափահաս տղաներուն հետ: Այդ հին տան դէպի փողոց նայող պարապութեան վրան էր մերինը: Արեւելեան կողմի քարաչէն, մարդուկէս հասակով լայն ու բարձր պատն էր ծառայած իբրեւ թիկունք շինութեանը մեր գետնայարկին, որուն վերեւ շինարարները բարձրացուցեր էին երկրորդ յարկը՝ Զորք Մարգպանի երբեմնի քաղաքապետին վայել տեսք մը տալու համար մեր բնակարանին:

Մեր ապարանքին դիմաց, դէպի արեւմուտք երկարող բացութիւնն ալ օգտագործած էին մօրս զարմիկին՝ Պրն. Մարտիրոսի տունին շինարարները, հիմք ունենալով քարապատ ցանկապատը, որ, սակայն, մեթրաչափ բարձրութիւն ունենալով, յարմար չէին գտած երկրորդ յարկի մը համար: Երկու տուներն ալ ունէին իրենց առաւելութիւնները: Պրն. Մարտիրոսէնցը, արեւելքէն ուղիղ արեւմուտք ընթացող փողոցի երկայնքին շարուած,

պատուհանաւոր սենեակներ ունէր թէեւ, բայց մերինին հետ համեմատել կարելի չէր: Յատկապէս մեր վերնայարկին ընդգրկած panorama-ն (տեսարանը)՝ մինչեւ ծով, շուքի տակ կը թողուր այդ կառոյցը, որ թզուկի մը տեսքը ունէր, ճիշդ ու ճիշդ կուզ ու գաճաճ Եպրաքսին՝ Պրն. Մարտիրոսի քենին նման:

Թէ որքան տեւեց իմ հպարտութիւնը մեր երկյարկանի բնակարանով, չեմ յիշեր: Հինգ տարեկան ըլլալու էի այդ ձմրան տարին, երբ ծանրօրէն հիւանդ պառկած էի վերնայարկի մեր ննջարանին մէջ:

Առաւօտ էր: Զերմին սաստկութենէն ուշակորոյս գիշերէ մը ետք, չըջապատս ճանչնալու կարողութիւնը վերագտած ըլլալու էի, երբ տախտակամածին վրայ փռուած անկողինին մէջ ծալապատիկ նստած հայրս ծխախոտի գլանիկ ոլորելու զբաղումը յանկարծ դադրեցուց եւ նայուածքը սեւեռելով պատուհանին, սկսաւ մրթմրթալ.

- Խէր է... բարին ըլլայ... բարին ըլլայ...:

Պիծակի մը մեծութեամբ թիթեռնիկ մը կար սենեակին մէջ: Զարմանալի էր, թէ ինչպէ՞ս եւ ուրկէ՞ ներս էր մտեր եւ հիմա դուրս ելլելու ճիգին մէջ, անդադար կը զարնուէր պատուհանի ապակիին՝ իր թռիչքի ընթացքին: Հայրս, մոռցած իր գլանիկին ոլորումը, ամբողջովին տարուած էր այդ միջատին մաքառումներով, աստեղ մէկ շարունակելով կրկնել.

- Խէր է... բարին ըլլայ... բարին ըլլայ...:

Ներս մտաւ մայրս՝ սրճեփն ու սուրճի գաւաթները ափսէի մը մէջ: Պահ մը իր հայեացքը սեւեռեց հօրս նայուածքին, եւ հիւանդ գաւկին վրայ գիշերն ի բուն հսկած ըլլալու անքնութենէն յոգնած ձայնով մը հառաչեց.

- Միջատի մը ներկայութենէն բարի՞ք կ'ակնկալես այս փոթորկոտ օդին:

- Բարին ըլլայ... աւետաբերն է... անպայման բարին պիտի կատարուի այսօր,- խօսեցաւ հայրս մեղմօրէն:

Դառն ժպիտ մը ուրուագծուեցաւ մօրս գունատ դէմքին վրայ: Ուսումնական հօրս ունայնամտութիւնը ծիծաղելի գտաւ անկասկած: Սուրճը հրամցնելէ ետք, դարձեալ սկսաւ խօսիլ մայրս՝ նոյն յոգնաբեկ շեշտերով.

- Գիշերն ամբողջ, Եարըք Կաեայէն փչող մրրիկին իւրաքանչիւր շառաչիւնը դէպի բակ ծռեց մեր վերնայարկը, կարծես բնա՛ւ չեն ամրացուած ցանկապատին վրայ շարուած գերանները...:

- Գետնայարկը ամուր է, մի՛ վախնար,- պատասխանեց հայրս՝ ինքնախտահ:

- Մինչեւ լոյս կրակներու մէջ այրեցաւ տղան,- կրկին հառաչեց մայրս՝ հօրս պատասխանին անտարբեր:

- Կը մեղմանայ... անհոգ եղիր... աւետաբերին նայէ... բարի նշան է,- դարձեալ մըթմըթաց հայրս, գուցէ ինք եւս թերահաւատ իր ըսածին:

Ամանոսի լերկ գագաթէն սկսող եւ Աղշէր Պէյլի գիւղին ստորոտը երկարող հսկայածաւալ ժայռաճեղքէն՝ Եարըք Կաեայէն ոռնացող ուրականը մեղմացած կը թուէր. գոնէ չէր մռնչեր: Մօրս յատնած անդոհանքը՝ մեր վերնայարկի մասին, թերեւս անհիմն գտաւ հայրս: Փոթորիկ մը, որքան ալ հուժկու, միթէ կրնար ցնցել երկյարկանի շէնք մը, ինչպիսին էր մերինը...:

- Զապէլ, գաւաթ մը ջուր բեր,- կանչեց հայրս, հաւանաբար մօրս հոգեկան խռովքը շեղելու համար իր հունէն:

Զապէլը ծնողազուրկ պարմանուհի մըն էր: Որդեգիր, թէ՛ հօրս հարազատներէն մէկուն որբուհին, չեմ յիշեր: Ինծի համար մեր ընտանիքի անդամներէն մէկն էր. այդպէս եմ տպաւորուած մինչեւ այսօր:

Ամբողջ ցերեկը, մինչեւ իրիկնամութ, փոթորիկը մեղմ եղաւ: Ծիւղ է թէ չէր դադրած, բայց մեր բնակարանը ցնցելու ուժգնութիւնը չզգացուց: Զերմութիւնս ալ բարձր ըլլալու չէր, որ գիտակցութիւնս տեղն էր: Երեկոյեան հետ սակայն, Եարըք Կաեայի ուրականը վերսկսաւ սաստկանալ: Նախորդ գիշերուան շարժերուն նշանները տակաւ զգալի դարձան: Մօրս ու Զապէլին տաքնապալից երթեւեկը մէկ սենեակէն միւսը յաճախակիացաւ: Ահաւոր սարսափի մը երեւոյթը յայտնի էր մօրս նայուածքին մէջ, որ յաճախակի կերպով կը սեւեռէր հօրս մօունջ արձանին, որ ալեհեր գլուխը կուրծքին հակած, Պոտտայի մը նման նստած կը մնար իր բազմոցին վրան:

Զապէլը քարիւղի լամբը վառած բերաւ եւ սեղանին վրայ հագիւ դրած, թեթեւօրէն դէպի բակը ծռեցաւ: Յաջորդ հողմաշառաչը կրկին թեքեց անոր ուղղահայեացութիւնը:

- Իջնեմ Մարտիրոսին կարծիքը առնեմ,- ըսաւ մայրս եւ դուրս ելաւ սենեակէն:

Շատ չուշացաւ. ետ եկաւ ու՝ «Մարտիրոսը իրենց մօտ ապաստանիլ առաջարկեց...», ըսաւ հեւալով եւ Զապէլին օգնութեամբ վերմակին մէջ փաթթեց գիս, գրկեց ու, առանց հօրս համամտութեան, սկսաւ աստիճաններէն վար իջնել, Զապէլն ալ ետեւէն՝ փոքր եղբայրս իր գրկին: Զիս ու եղբայրս հագիւ տեղաւորած, կրկին ելան մեր վերնայարկը եւ մէկը՝ փոքրիկ քոյրիկս, միւսը՝ անհրաժեշտ առարկաները շալկած ետ եկան: Վեր-վար երթեւեկը երկար չտեւեց: Բոլորս ապաստանած էինք

մօրս զարմիկին նստասենեակը, ուր ածուխի կրակարանին մօտ նստած Հայրս արդէն սկսած էր առաւօտեան «աւետարներ» միջատին դէպքը պատմել, երբ յիշեց թէ թաշկինակ չէր վերցուցած հետը: Հրահանգեց որ բերեն: Զապէլը մօրմէս առաւ դրան բանալին ու գնաց: Աղջկան վերադարձը ուշացաւ: Մրրիկին շառաչիւններէն զատ ոչինչ կը լսուէր: Հայրս քանի մը անգամ ընդմիջեց իր պատումը եւ մտահոգ նայուածքը ուղղեց մօրս, որ դրան կիսաբացուածքէն գլուխը դուրս հանելով «Զապէ՛լ... Զապէ՛լ... Զապէ՛լ...» կանչեց: Պատասխանի փոխարէն հողմաշառանքները, կատղած ծովու կոհակներուն նման, իրարու յաջորդեցին անաւոր բախումներով եւ յանկարծ... փլուզումի, տախտակ գերաններու ճաթնոտութի, փշրուող ապակիներու գիլ ժխորի, տանիքին կղմինտրներուն իրարու վրայ բակ թափուելու աղմուկին հետ եւ անոնց խառնուած մարդկային սուր ճիչ մը լսուեցաւ.– Մայրի՛կ...:

Զապէլէն էր այդ օրհասական ճիչը: Հայրս եւ մօրս զարմիկը ընդոստ դուրս վազեցին: Երկյարկանի գեղեցիկ տեսադաշտով մեր «ապարանք»ը հասակով մէկ պսուկած էր բակին բովանդակ տարածութեան վրայ: Սրթ Ուարտէին տղաքը, արհամարհելով ամէն փտանգ, հասեր եւ ազատեր էին կանգուն մնացած գերաններուն միջեւ սեղմուած աղջիկը:

Զարհուրելի աղէտէն ետք, երբ կրկին տեղաւորուած էինք մօրս զարմիկին նստասենեակը, «Ինչո՞ւ ուշացար...», հարցուց Հայրս Զապէլին՝ մեղաւորի մը շեշտով:

– Զբացուեցաւ... անտէր բանալին չդարձաւ կղպանքին մէջ...– պատասխանեց դեռատի պարմանուհին՝ շարունակելով հեկեկալ:

– Փառք Տիրոջ... փառք Տիրոջ,– սկսաւ ճվճվալ իւրայատուկ ձայնով կուզ ու թզուկ Եպրաքսին, չեմ գիտեր մեզի շնորհուած ո՞ր բարիքին համար, մինչ անկիւն մը կծկուած, սֆինքսի պէս լուռ, իմ քնքոյշ, իմ քաղցր մօրս աչքերէն վար կը գլորուէին արցունքի խոշոր կաթիլները՝ աւերակոյտ դարձած իր բնակարանին առթած վիշտէն քարացած այտերուն վրայէն...:

Արդէն հիւանդ, անկասկած յառաջացող ջերմին ուժգնութենէն անկարող դարձած, իմ յիշողութենէն ի սպառ ջնջուած է հիմա եւ բնա՛ւ չեմ կրնար մտաբերել թէ իմ հայրը շարունակե՞ց «աւետարներ» միջատին պատումը, թէ՛ ոչ:

Բայց... բայց այսօր, իմ յառաջացեալ տարիքին, մտածումիս առջեւ կանգնած կը տեսնեմ ո՛չ միայն իմ հօր, այլ ողջ հայ ժողովուրդին դարաւոր ունայնամտութիւնը՝ «աւետարներ» գլխաւոր միջատներուն հաւատալու, անոնց խարդաւանքներուն ապա–

Լինելու եւ հազար չարիքներէ ետք ալ՝ մեր երկյարկանիին պէս՝
փլած գտնելու ամէն բան: Եւ սակայն ազգովին, բազմաթիւ
անգամներ բնաջնջուելու վիհի եզրին հասած ըլլալով հանդերձ,
դեռ կը շարունակենք չըլլալիք աւետաբերներու ետեւէն վազել՝
անշրջահայեացօրէն...

Հոլիվուտ, 16 Նոյեմբեր 1995

Արեւածաղիկը

(ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՍՔ)

Մեր օրերէն հազարամեակներ առաջ, անսկիզբ եւ անվախճան տիեզերքին մէջ թաւալող կոյս մոլորակներէն Երկիր մոլորակին վրայ կը կեդրոնանայ արեւին նախասիրութիւնը եւ կը սիրաբանի անոր հետ: Անշուշտ անբնական պատահար մը չէր արեւին արարքը: Սիրեր էր, կը սիրէր, չուզողին աչքն ալ հանէր: Բայց անհունին միւս մոլորակները, յատկապէս Երկրին արբանեակները, արհամարհուած ըլլալու ցաւէն կը բռնուին եւ ծնունդ կու տան չար նախանձին ու թունաւոր մանեակի մը նման կ'օղակեն արեւին սիրեցեալը:

Արբանեակներուն կատարածին անտարբեր, նոյնիսկ անտեղեակ, Երկիր մոլորակը կ'արգասաւորուի զմայլելի մթնոլորտով եւ կը ծնի մայր բնութիւնը: Կեանք կ'առնէ բուսական եւ կենդանական աշխարհը: Կրկնակիօրէն կը սիրունայ արեւին սիրունին: Մինչ ստերջ մնացող արբանեակները, գործ բան թողած, տունմնայ աղջիկներու պէս խոթողաղէմ եւ հետաքրքրասէր վրդովմունքով կը դիտեն մայր բնութեան իւրաքանչիւր նոր ծնունդը: Ոչ ոք կը նկատէ, սակայն, արեւին սիրահար արեւածաղիկին ծնունդը. ու եթէ չըլլար անոր եզակի ընթացքը, ան դարձեալ ուշադրութիւն պիտի չգրաւէր:

Եւ իրօք, բուսական աշխարհին մէջ իրմէ գատ չկայ մէկը, որ այնքան փարած ըլլայ արեւին: Պրահմանական ճգնաւորի մը նման յափշտակուած, շրջապատէն վերացած, ամէն այգաբացին, գուարթօրէն, արծիւի թեւերուն պէս թափահարելով իր լայն տերեւները, նազանքով մը կը սպասէ արեւածագին, ամօթխած ժպիտով մը կը դիմաւորէ առաջին ճառագայթները եւ մինչեւ մայրամուտ՝ առանց անջատելու իր դէմքը այրող հրալքէն, կը հետեւի անոր թաւալումին: Իսկ երբ մութը հագիւ գրկէ մայր բնութիւնը, ինք իր անխոնջ գլուխը դանդաղօրէն կրկին կը դարձնէ դէպի արեւելք եւ կարօտաբաղձ հայեացքը կը սեւեռէ արեւածագին ուղղութեամբ:

Արեւածաղիկին արեւապաշտութիւնը աննկատ կը մնայ երկա՛ր ատեն: Առաջին տեսնողները կ'ըլլան արեւէն արհամարհուած արբանեակները, որոնք իրենց դէմ հեգնական գտնելով անոր յանդգնութիւնը, կը զայրանան եւ զազազած հեղեղին ծորակները կը բանան ու ջրամոյն կ'ընեն զայն: Բայց հազիւ

հեղեղատը կը դադարի եւ ջուրները կ'ամփոփուին ծովերու մէջ, արեւածաղիկը կրկին երեւան կ'ելլէ իր ազազուն ոստին վրայ պահելով եզովբոսեան գլուխը, դէմքը միշտ արեւին ուղղած: Դարձեալ կը կատողին նախանձոտ արբանեակները եւ բռունցքի մեծութեամբ կարկուտ կը թափեն, կը հարուածեն, կը վիրաւորեն, կ'արիւնեն ու կը տանջեն արեւածաղիկին մարմինն ու հոգին՝ դարե՛ր շարունակ, ստիպելու համար որ խոնարհէ գլուխը գետնին, ծածկէ դէմքը արեւէն, արեւին լոյսէն եւ արեւին ջերմութենէն: Անկոտորում կ'ըլլայ, սակայն, արեւածաղիկին վիրաւոր ու արիւնակալած գլուխը՝ յամառօրէն չանջատելով իր դէմքը արեւէն:

Ոչ ոք կ'ըմբռնէ արեւածաղիկին ցնորքը: Կը զարմանան նաեւ որ ան իր նիհար մարմինը թողած անխնամ՝ եզովբոսեան գլուխը միայն կ'ուռճացնէ անընդհատ:

Կ'ըլլայ չ'ըլլար, բայց կ'երեւի թէ արեւը կը զգացուի վերջապէս եւ խաղաղ արշալոյսի մը զգլխիչ մէկ պահուն, քաղցր ժպտով մը կ'ողջունէ արեւածաղիկը:

- Հայ...- կ'ըսէ եւ ջերմագին շողերովը կը շոյէ ցօղաթաթաւ այտերը անոր:

Կը շիկնի արեւածաղիկը:

- Խո՛նչ կը փնտռես դուն իմ մէջ,- կը հարցնէ արեւը մեղմաբար:

- Անմար լոյսդ, անշէջ հուրդ,- կը պատասխանէ արեւածաղիկը շառագունելով:

- Ծանր բեռ է... անդուլ վերելք... կը կքիս, որդի՛...:

- Լաւ է կքիլ յաւերժական լոյսի, անշէջ հուրի ծանրութեան տակ, քան թէ ապրիլ խաւարին դէմ ծնրադիր,- կ'ըլլայ պատասխանը արեւածաղիկին եւ անմեղունակ ժպիտ մը շուրթերուն, կ'որոշէ մագլցիլ, բարձրանալ վեր, հասնիլ յաւերժական լոյսին, ջերմին:

Ու դարերուն հետ անգութ, դաժան, արեւածաղիկը կը բարձրանայ դէպի վեր՝ առհասարակ ընթանալով տատասկներու եւ փշոտ արահետներու վրայէն: Երբեմն հասած ըլլալու խաբկանքը կ'ունենայ, բայց ափսոս, կրկներեւոյթներու լանջերուն միայն: Չի վհատիր: Դուրս կու գայ փապուղիներէն: Կը մօտենայ իրաւանման տեսիլքին եւ օր մըն ալ դէմ յանդիման կու գայ Յոյսին՝ երբ արդէն պալարներով զարդարուած կ'ըլլայ սկաւառակը գլխուն: Առանց տատամսելու, հին ծանօթի մը նման կը գրկէ, կուրծքին կը սեղմէ Յոյսը, կ'ողջագուրուի անոր հետ՝ գինք շրջապատող նախանձն ու ատելութիւնը արհամարհելով:

- Ո՞վ ես դուն,- կը հարցնէ Յոյսը իրեն:

- Արեւի որդի, արեւածաղիկը,- կը պատասխանէ ինք:
- Ի՞նչ կը փնտռես:
- Յաւերժական լոյսը, արդարութեան հուրը:
- Ինչո՞վ:

- Արեւի, լոյսի պաշտամունքով,- կը պատասխանէ ինք՝ համեստօրէն:

- Տկար գէնք...,- կը մըմնջէ Յոյսը խոհուն: Բայց ներքնապէս կը հիանայ, կը սքանչանայ արեւածաղիկին կամքին, երբ կը մտաբերէ հզօր կոճղերով խորտակուած, գոյութեան պայքարի հրապարակէն անհետացած հսկայական կաղնիները բերաւոր, եւ թեւը կ'երկարէ արեւածաղիկի անութին ու կը միանայ անոր:

Նոր եռանդով սողորուած, արեւածաղիկը կը վերսկսի յառաջանալ կոշկոռ կապած ներբաններով՝ նոյն փշոտ կածաններէն, տեսակաւոր տատակները կոխկռտելով: Ու կը բարձրանայ վեր, գեղածիծաղ լեռներու գագաթներն ի վեր, կ'իջնէ անդնդախոր ձորերն ի վար ու կը քայլէ, կը քայլէ միշտ հայեացքը սեւեռած դէպի բարձունքները հեռաւոր:

Եւ օրերէն օր մըն ալ, հին ծանօթի մը նման իր դէմ կը գտնէ Հաւատքը: Հարազատի մը նման կ'ողջագուրուի անոր հետ ալ ու կը կենայ մօտը:

- Դէպի ո՞ր,- կը հարցնէ Հաւատքը:
- Դէպի յաւերժական լոյսը... դէպի արդար արեւը...:
- Յաւերժական լոյսը... արդար արեւը...,- եւ տրամօրէն կը շնչէ Հաւատքը.- Ուժի աշխարհ...: Յաւերժական լոյս, արդար արեւ, մի՛ փնտռեր, մի՛ փնտռեր՝ միամիտ ծաղիկ...:

Սահմակեցուցիչ դող մը կ'անցնի յանկարծ արեւածաղիկին էութենէն: Վախուորած կերպով կը դիտէ շուրջը եւ ո՞վ զարմանք, կարծէք առաջին անգամ ըլլալով կը տեսնէ թէ մայր բնութեան մէջ ոչինչ կայ կատարեալ. նոյնիսկ թերի եւ պակասաւոր է ամէն բան: Կոյր ու անգգայ է նաեւ տիեզերքն ամբողջ եւ բոսական ու կենդանական աշխարհը լքուած է ինքնիր վիճակին: Զօրաւորինն է գոյութեան իրաւունքը: Բարիին, ագնիւին գրաւած տեղը նեղ, հեղձուցիչ է ամէնուրեք: Վհատութիւն մը կուգայ վրան: Անգամուտան մը համար կը ծռէ նիհար վիզը դէպի գետին ու կը մնայ երկա՛ր ատեն անշարժ՝ խոկումներու մէջ թաղուած: Յանկարծ կատաղօրէն շարժելով իր ճաթուտած շրթունքները, ահեղագոռ պոռթկումով մը կը գողայ.

- Հապա արեւը, արեւին լոյսը, արեւին հո՞ւրը... Յոյսը... Հաւատքը... փո՛ւճ են բոլորը...:

- Ու...ո՛չ,- կը լսուի մեղմիւ՛ հեռուներէն, շա՛տ հեռուներէն, տաք հոսանքի նման շնչոց մը իր հալումաչ եղած ականջներուն:

Ոգեւորիչ ջերմութիւն մը կ'ունենայ այդ շէնջոցը եւ արեւածաղիկը՝ Յոյսին ու Հաւատքին միջեւ սեղմուած, ձուլուած անոնց, կ'ունկնդրէ։

- Ո՛հ... պիտի ծնի արդարութիւնը՝ արեւը վկայ, արեւին լոյսը վկայ, արեւին հո՛ւրը վկայ...:

Հաստատամիտ ու խիզախ արեւածաղիկը կրկին կը բարձրացնէ իր գլուխը վեր ու կը նայի արեւին։ Խաղաղ ժպիտ մը կը գտնէ անոր դէմքին վրայ։ Կ'ուղղէ իր վտիտ, բայց հազարամեակներուն հասնելու համար դեռ աննկուն մարմինը եւ միշտ բոպիկ, բայց մաքուր ոտքերով կը վերսկսի քայլել՝ դէպի հեռաւոր ու լուսաշող բարձունքները...:

Ու կը քայլէ, պիտի քայլէ արեւածաղիկը Յոյսով եւ Հաւատքով հզօրացած՝ արդարութեան վարդափնէղէն արշալոյսի մը շէնջիւնին ետեւէն, որուն ոտնաձայնը կ'առնէ կարծէք մօտէն, շա՛տ մօտէն...:

Հոլիվուտ, 2 Սեպտեմբեր 1996

Գուրգէնն Ալ Ընդվգեցաւ

Կերպասավաճառներու շուկային մէջ, Թորգոմ էֆէնտիին հաստատութիւնը համբաւի տէր էր շնորհիւ վաճառորդ Գուրգէնին: Շուկայ աշխարհին յատուկ զնահատականին տէրը, իրապէս, սովորական ծախողէն գլուխ մը բարձր, յաճախորդ մագնիսացնող, լեզուանի, կատարեալ դերասան, որ դժուարահաճ գնորդին անգամ, անպայման կերպաս կը ծախէ՝ հիացում պատճառելով ո՛չ միայն Թորգոմ էֆէնտիին, այլեւ՝ կէս աչքով, հարեանցիօրէն զինք դիտող դրացի առեւտրականներուն: Արդէն *vendeur* Գուրգէն որ չըսուէր, ո՛չ ոք կը ճանչնար զինք: Չէ՞ որ Գուրգէն անունով մարդ, հրամմեր էք, որքա՛ն ուզէք՝ կայ:

Եկէք տեսէք, սակայն, որ շուկայի սահմանէն անդին, մարդկային ընկերութեան մէջ, լրիւ անծանօթ մըն էր Գուրգէն: Հա՛ կար, հա՛ չկար: Թէեւ ինք ո՛չ ոքի արգիլած էր ճանչնալ զինք: Թող ճանչնային: Այդ ինչպէ՞ս էր որ ինք մէկ նայուածքով կը զանազանէր մարդոց մէջէն գնորդը, անոր զնելու կարողութիւնը, միամտութեան աստիճանը, կամ սովորական գին հարցնողը: Ի՛նչ մեղքը պահէր, աւելի լայն ճանաչում գտնելու պահանջը չէր զգացած: Մարդը, Գուրգէնին համար, պարզ գնորդ մըն էր միայն եւ այնքան ատեն որ իրեն առիթ կու տար կերպաս ծախելու, կ'արժէր լեզու թափել անոր վրայ: Այլապէս, «Ամա՛ն ճանրմ, գնորդ չեղող մարդը համ չունի» էր եւ այդ ըմբռնումով ալ, կրիայի մը նման ամփոփուած ինք իր պատեանին մէջ, հեռու կը մնար մարդկային ընկերութենէն: Միայն կիրակի օրերը, յատուկ խնամքով հագած եկեղեցի կ'երթար, պատարագին կը հետեւէր, բերան մը շարական կը մրթմրթար եւ հոսկ բանքի նմանող Հայր մերի երգեցողութեան աւարտին դուրս ելլողներու առաջիններէն կ'ըլլար, առանց մոռնալու աղքատաց պնակի լուման դնելու՝ «չէն մնաք, պայծառ մնաք»ի սիրոյն: Եւ օրը կէսօր ըրած, ոտքերը կ'ուղղէր «չավուրմա»ի կամ «քէպապ»ի խանութը՝ ստամոքսին պարապը լեցնելու: Կերած, կշտացած տուն կը վերադառնար՝ Թորգոմ էֆէնտիի վաճառատան կարօտին հետ պայքարելու՝ մինչեւ յաջորդ առաւօտ:

Մեղքը Գուրգէնին էր, եթէ պատանի տարիքին աչքը բացած էր շուկային մէջ՝ Թորգոմ էֆէնտիին մօտ, նա՛խ իբրեւ ծառայ, յետոյ՝ վաճառորդ մը, որուն աշխատանքային օրը սկսած էր արեւին հագիւ մարդահասակ բարձրացած պահուն եւ վերջացած՝ իրիկնամութիւն հետ: Տարիներէ ի վեր, տունէն շուկայ եւ նոյն

ճամբով՝ ետ տուն: Այդքան միայն: Այդ երբ էր որ իր դարձին սպասող մեծ մայրիկը՝ չորս հինգ դրացիներով, պատգարակի մը վրայ տարին ու հայոց գերեզմանատան մէկ խուլ անկիւնին մէջ թաղեցին: Այդ օրէն ետք, ինքզինք խնամելու հոգերով տարուած, բնաւ չէր զբաղած իր անձով: Հիմա որ հասուն երիտասարդ մըն էր, միայնակեացի կեանքը կոշկոռ կապած ըլլալով իր մէջ, երբեք չէր ըմբոստանար իր վիճակին դէմ: Ատենը մէկ, սակայն, միտքէն կ'անցընէր ընտանիք կազմել եւ մարդկային ընկերութեան միանալ, բայց ո՛չ գումարումի եւ ո՛չ ալ բազմապատկումի օրէնքին կրցած ըլլալով հաշտուիլ՝ հեռու էր մնացած նման արկածախնդրութենէ:

Գուրգէնին մօտ հայութիւն, հայրենիք կամ հայրենասիրութիւն բառեր էին միայն, որոնք կերպասի դարակներուն վրայ տեղ չունէին: Ինչ մեղքը պահէր, ո՛չ ոքի էր վերացական ապրանք ծախեր: Ինք ալ չէր գնած: Թէեւ տարին անգամ մը «Վարդանանք»ի բեմադրութենէն բացակայ չէր ըլլար, բայց գաւաթ մը տաք թէյի ջերմութենէն աւելին չէր զգացած: Նոյնն էր պարագան ընկերային-քաղաքական հարցերուն նկատմամբ, որոնք փոր կշտացնող նիւթեր չըլլալով հանդերձ, Կիրակի յետմիջօրէններու ձանձրոյթը փարատելու համար, ատենը մէկ Կիլիկեան Ակումբ կ'երթար՝ պարզապէս դասախօսը մտիկ ընելու համար եւ այդ ալ ինչպէս: Ինչ խոսք, սակայն, որ «չարաշահութիւն» եւ «չահագործում» բառերուն հետ չէր կրցած ընտելանալ:

Բնակարանը, ուր կ'ապրէր Գուրգէն, չորս-հինգ դրացիներով էր: Հայեր էին բոլորը: Վստահ էր ասորը: Բայց թէ ովքե՞ր էին անոնք, հաւատացէ՛ք, սուտ խօսած չէր ըլլար, եթէ «չեմ ճանչնար» ըսէր: Պարզ բարեւէն աւելին չէր փոխանակած անոնց հետ: Բացառութիւն կը կազմէր Մելինէ մայրիկը, այլապէս ծանօթ՝ որպէս սպասուհի Մելինէ, որ իր ճերմակեղէններուն եւ երբեմն ալ սենեակին մաքրութեան հոգ կը տանէր՝ խորհրդանշական վճարումով մը, գրեթէ բարեսիրաբար: Թերեւս թորգոմ էֆէնտին էր միջնորդած՝ իմանալով որ Գուրգէնը դրացին էր անոր:

Արդարեւ, Մելինէ մայրիկը միակն էր, որ սենեակին մաքրութեան հետ համընթաց, յաճախ պատմած էր թէ ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս էին եկած իր ծնողքը Սասունէն Հալէպ: Ինք չէր յիշեր: Հօրմէ մօրմէ ե՞րբ որբ էր մնացեր. դա՛րձեալ չէր յիշեր: Աչքը բացեր եւ սասունցի փռապան ընտանիքի մը մօտ ծառայ էր գտեր ինքզինք: Փոքր տարիքին, աշխատանքէ չէր վախցած. ծանր ու թեթեւ չէր ըրած. կէս կուշտ-կէս անօթի մեծցեր ու տարիներու թաւալքին հետ հասունցեր էր: Օր մըն ալ, աշխարհէն «պէ-խապէր», պսակեր էին զինք՝ անտէր, անտիրական համերկ-

լրացի, չարքաշ երիտասարդի մը հետ, որ գինք որդեգրող փռապանին գործաւորներէն էր: Փռուիին կից խրճիթին մէջ ալ ծնած էր իր աղջնակը՝ Թամարը, որ հագլու երկու տարեկան էր, երբ հայրը ծանր թոքատապէ բռնուելով հրաժեշտ էր տուած կեանքին՝ շանթահար կաղնիի մը պէս տապալելով:

— Օ՛ր... գալիք օրերու անստուգութեամբը լեցուն այդ առաջին գիշերը, — սովոր էր կրկնել Մելինէ մայրիկը, ամէն անգամ որ իր անցեալը յիշելու պատեհութիւնը ներկայանար:

Սուգի, շիւանի առիթ չէր ունեցած, սակայն: Անմիջապէս վերադարձած էր սպասուհիի աշխատանքին՝ աղջնակը թեւին տակ առած: Եւ պահած, մեծցուցած ու պատիւով պսակած էր իր Թամարը, որ հիմա իր գոյգ մը մանչերով դրացի էր իր մօրը:

Մեծ մայրիկի մը սիրոյ, նուիրումի ապրումները, անշուշտ, ոչինչ կ'ըսէին Գուրգէնին: Նոյնիսկ չէր պատկերացներ թէ այդքան գուրգուրանքի կարիքը ունենար մարդը: Հապա ինչպէ՞ս մեծցած էր ինք: Զէր ալ երեւակայեր թէ օր մը իր հոգիին մէջ կրնար ծնիլ որդիական զգացում մը, ըսենք, Մելինէ մայրիկին հանդէպ:

Եւ սակայն ինք ալ զարմացաւ, երբ անակնկալօրէն տեսաւ անոր մոտքը Թորգոմ էֆէնտիի վաճառատունէն ներս: Մայրը տեսած ըլլալու ջերմ հոսանք մը զգաց իր մէջ: Քաղցր ժպիտով մը դիմաւորեց զայն եւ թող տուաւ անհամարձակ քայլերով մօտենալ բազկաթոռին վրայ նստած վաճառականին, որ պահանջ մը ենթադրողի դժկամակութեամբ առաւ անոր բարեւը եւ միթմրթաց:

— Բարի ես եկեր, Մելինէ հանրմ...:

— Թոռներուս համար է, Թորգոմ էֆէնտի...: Մեծը՝ ողջ մնան ձերինները, տարիէ մը ի վեր ստացած չաբաթավարձերուն մէկ մասը խնայած է, որպէսզի Սուրբ Ծնունդի առիթով իրեն եւ եղբօրը մէկական ձեռք costum կարել տանք... ընտիր կերպասէ...:

— Այդպէ՛ս... ապրիս, տղայ, — բացազանչեց էֆէնտին՝ ջերմացնելով իր ոճը, աւելի շատ իր ծախելիք կերպասին, քան թէ համեստ ընտանիքի մը զաւկին ձեռներեցութեան համար ուրախացած:

— Ունիմ չունիմ, — շարունակեց սպասուհին, — Թորգոմ էֆէնտին ունիմ՝ ըսի մտքէս... սանկ, թէ՛ տոկուն եւ թէ... յարմար գինով կերպաս մը... Թորգոմ էֆէնտի... Թոռներուս համար...:

Սպասուհի Մելինէ յանկարծ լռեց. չկրցաւ ամբողջացնել մտքին մէջ նախապէս պատրաստած ըսելիքները: Անիծեալ խօսափողը դաւաճանած էր: Ատե՞նը գտած էր գետին անցնելիք յու՜գումը...:

Թորգոմ էֆէնտին սառնասրտօրէն դիտեց որբեւայրիին հոգեկան խռովքը: Նման պահեր շատ էր տեսած: Թերեւս վաճառատան կերպասները աւելի շատ զգացուէին, քան թէ ինք: Բայց դիմացիներն հոգեվիճակին հետ քայլ պահելու համար, պճեղ մը կեղծ յուզում խառնելով ձայնին, ըսաւ.

— Այդ ի՞նչ խօսք, Մելինէ հանրմ... լաւ ես ըրած քովս գալով...: Դուն չես գիտեր... ինծի հարցուր: Շուկան լեցուն է խաբեբաներով. կը խաբէին քեզ անիրաւները...:— Եւ պաշտպանի հովեր տալով ինքը իրեն, աւելցուց.— Դուն մեր տան մէկ անդամը կը սեպուիս... քու թոռնիկներդ իմա կը համարուին: Դուն մէյ մը կերպասը հաւնէ... ես հոս եմ. անհոգ եղիր:— Եւ դառնալով վաճառորդին՝ հրահանգեց.— Լաւերէ՛ն ցոյց տուր, Գուրգէ՛ն:

Երկարօրէն տնտեղելէ յետոյ կերպասներուն գոյնն ու որակը, Մելինէ մայրիկը կանգ առաւ ձմրան յատուկ «ըսքոջ»ին վրայ եւ դառնալով վաճառականին նստած կողմը, անհամարձակօրէն հարցուց.

— Թորգոմ էֆէնտի, այս կերպասին եարտան քանի՞ է:

— Հարցումդ տեղի՞ն է հիմա, Մելինէ հանրմ... չըսի՞ թէ թոռներդ իմա կը սեպուին,— պատասխանեց էֆէնտին՝ վիրաւորաւոր երեւոյթ մը տալով դէմքին եւ աւելցուց.— քանի՞ եարտա պէտք է քեզի, դուն ատիկա ըսէ ինծի...:

— Չորսուկէսը կը բաւէ,— ըսաւ դերձակը ներքին վախով մը, որ գուցէ չբաւէ քովի դրամը:

— Ի՞նչ կեցեր ես, Գուրգէն, չկտրե՞ս...,— խօսքը ուղղեց վաճառորդին՝ հրամայական եղանակով:

Վարժ շարժումներով, Գուրգէն արագօրէն չափեց կերպասը, երկու մատնաչափ ալ աւելցուց եւ մկրատը ձեռք առնելով՝ «Շնորհաւոր ըլլայ, Մելինէ մայրիկ... բարով հագնին թոռներդ» ըսաւ ու կտրեց, ծալեց, ծրարեց եւ վաճառատան տիրոջ սեղանին դրաւ կերպասը:

— Ի՞նչ պիտի տամ, Թորգոմ էֆէնտի,— հարցուց որբեւայրին ամօթխած ձայնով մը:

Էֆէնտին, դէմքին լուրջ տեսք մը տալով, մատիտը ձեռք առաւ եւ կտոր մը թուղթի վրայ սկսաւ գրել՝ իւրաքանչիւր թուանշանը հատ-հատ արտասանելով.

— Երեսուներկու անգամ չորսուկէս... թէեւ ուրիշին երեսուն-հինգէն պակասի չեմ տար, բայց քեզի համար վնաս չունի... դուն մերն ես...:

Յանկարծ, շանթահարուածի նման լսողութիւն դարձաւ Գուրգէն. «Երեսուներկու», կրկնեց մտովի եւ աչքերը սեւեռեց որբեւայրիին խեղճացած կերպարանքին վրայ՝ ներքնապէս զար-

մանալով իր այլալուծմին համար: Առաջին անգամը չէր որ ականատես կ'ըլլար իր գործատիրոջ՝ նման սակով «ըսքոչ» ծախելուն: Մեկինէի պարագան ինչո՞ւ խռովեց իր հոգին, անհասկնալի մնաց իրեն: Չկրցաւ հասկնալ նաեւ՝ թէ ինչպէ՞ս մտաբերեց «չարաշահութիւն» եւ «չահագործում» բառերը: Գուրգէնին ինքնամոռաց խորհրդածութիւնը ընդհատուեցաւ որբեւայրիին աղերսական ձայնով:

— Շատ է, Թորգոմ էֆէնտի... թոռներուս համար է... Աստուած ձերիններուն երկար կեանք պարգեւէ... պատանի մանչուկիս խնայողութենէն գրեթէ բան չի մնար կարողչէքին... քիչ մը զեղչեցէք...:

— Վա՛յ... ամօթ ըրիր, Մեկինէ հանրմ... քեզմէ չէի սպասեր... ըսել է չե՞ս հաւատար թէ երեսուներկուքով իսկ կը վնասեմ արդէն:— Ու համոզիչ շեշտ մը դնելով ձայնին մէջ, շարունակեց.— Եթէ այսօր նորը բերել տամ Անգլիայէն, քառասունի ապրանք կ'ըլլայ վրաս այս կերպասը. վկայ է Աստուած...:— Եւ սկսաւ առաջ քաշել ներածումի դժուարութիւնները, քաղաքական աննպաստ ճշումները, շուկային վրայ տիրող «քրիզ»ը... եւ դեռ բանե՛ր, որոնք սպասուհիին համար անհասկնալի էին:

Ապա, լալու պատրաստ մէկու մը նման, վերջացուց.— Հաւատա՛, Մեկինէ հանրմ, քու վիճակդ իմինէն լաւ է... եթէ այսպէս տեւելու ըլլայ՝ մոխրի վրայ պիտի նստիմ շատ չանցած...:

— Գոնէ երեսունի հաշուեցէք,— խնդրեց որբեւայրին, կարծէք ի՞րապէս համոզուած ըլլալով էֆէնտիին վնասելուն:

Սպասուհիին առաջարկը անակնկալի բերելու պէս ըրաւ վաճառականը, որ աւելի նուազ սակի մը կը սպասէր: Թռուցիկ ակնարկ մը նետեց Գուրգէնին այլալուծ դէմքին եւ աճապարեց անուշի կապել սակարկութիւնը՝ հառաչելով:

— Է՛հ... թող քու ուզածդ ըլլայ, Մեկինէ հանրմ...: Քեզ չեմ կրնար մերժել... դուն մեր ընտանիքին մաս կը կազմես: Թոռներդ իմս կը սեպուին...: Գոնէ ուրիշի մի՛ ըսեր քանիով գնած ըլլալդ,— ըսաւ ու, կեղծ ժպիտը դէմքին, ճամբու դրաւ որբեւայրին:

Գուրգէն լսեց, տեսաւ այս բոլորը: Հակառակ նման պարագաներու առէն կատարեալ անտարբերութիւն ցուցաբերելուն, առաջին անգամ ըլլալով գիտակցեցաւ թէ ի՞րապէս դրամատէրը մէկ սկզբունք ունէ՛ր՝ անխղճութիւն: Այդ նիւթին վրայ խոկալով ալ օրը ըրաւ իրիկուն:

Վաճառատունը փակելու մօտ էր, երբ Թորգոմ էֆէնտին, զրուցելու սիրոյն, խոսքը իրեն ուղղեց.

— Այս կացութեան վերջը ո՞ւր պիտի հասնի, Գուրգէն:

— Ո՞ր կացութեան,— հարցուց վաճառորդը շուարած:

— Ինչպէս թէ ո՞ր կացութեան. չե՞ս տեսներ թէ երկիրը դէպի համայնավարութիւն կ'երթայ...:

— Ես ի՛նչ գիտեմ որ ի՛նչ ըսեմ, էֆէնտի,— պատասխանեց Գուրգէն՝ ուսերը թօթուելով:

— Ինչպէ՞ս թէ... դուն մարդ չե՞ս, է՞չ ես...: Վաղը երբ սա «Պա՛սա» ականները իշխանութեան գլուխ գան, ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վիճակը,— պոռաց էֆէնտին՝ արտակարգ ջղայնութեամբ:

Ի՛նչ ըսեր Գուրգէն, յատկապէս իր գործատիրոջ, երբ ոեւէ մէկուն հետ նման հարցերով զբաղելու առիթը չէր ունեցած մինչեւ այդ օր: Էֆէնտիին «է՞չ ես»ը, սակայն, շատ վատ արձագանգեց իր ականջներուն եւ պահ մը մտածել տուաւ իրեն, թէ եւ առաջին անգամը չէր որ կը լսէր զայն: Յանկարծ, նայուածքին առջեւ վերակենդանացաւ Մելինէ մայրիկը՝ իր գնած կերպասով: Կերպասը... այո՛, կերպասը: զարմանալի՛ բան: Ինք ալ չհաւատաց թէ ինչպէ՞ս այդքան արագօրէն սկսաւ աշխատիլ իր միտքը եւ որբեւայրիին ու կերպասին տալ ընկերային խորք: Ո՛չ... «է՛չ» չէր. փա՛ստ. ահա՛, յաջողած էր տրամաբանել: Տրամաբանութեան ուղին զինք առաջնորդեց գործատիրոջ արտայայտած «մեր» դերանունին՝ հոն փնտռելու համար իր անձը: Վերլուծեց նաեւ «վիճակը» եւ սպասեց որ ինք եւս դուրս գայ անկէ: Ապարդիւն: Կորսուելով էֆէնտիին «մեր»ին եւ «վիճակը»ին միջեւ, զայրոյթով մը հարց տուաւ ինքն իրեն. «Ո՞ր է իմ տեղը մարդկային ընկերութեան մէջ»:

Հարցումին պատասխանը դեռ չստացած, «Շահագործող»ի գլխագիր «Շ»ին մէջ գտաւ Գուրգէն իր անձը: Քիչ անդին, նոյնքան խոշոր «Զ»ի մը շրջագիծին մէջ տեսաւ «Զարաչահող» թորգոմ էֆէնտին: Պահ մը, տարերայնօրէն անշարժացաւ ապշահար նայուածքը ուղիղ հո՛ն, ուր կեցած էր որբեւայրին՝ աղերսարկու դիրքով: Աւելին պէտք չունեցաւ: Այդ տեսիլքը բաւեց՝ արթնցնելու համար իր մէջ թաքնուած մարդը եւ անսովոր համարձակութեամբ մը դանդաղօրէն վեր բարձրացուց ճակատը: Սառն, ճգմող հայեացքն ալ տարաւ գամեց էֆէնտիի բիբերուն ճիւղ խորը: Դիտեց տարիներու իր գործատիրոջը պարարտ ոչխարի դմակի վերածուած դէմքը, որմէ նողկանքի պէս բանի մը սահիլն ալ զգաց իր հոգիէն ներս եւ կեանքին մէջ առաջինն ըլլալով, վաճառականին քաղաքական հարցումին պատասխանեց՝ հատ-հատ արտասանելով իւրաքանչիւր բառ.

— Էֆէնտի... համայնավարութիւն կամ առհասարակ որեւէ «ութիւն» իմ խելքին գործը չէ. բայց եթէ «վաղը» իսկապէս իրականանայ նման բան մը, կը կարծեմ թէ եարտան քսանչորս թղթոսկիով իսկ ծախելու պարագային քսան առ հարիւր շահ

ապահովող «ըսքոչ»ը պիտի չկարենաք երեսունի ծախել, մա'նա-
լանդ որբեւայրիի մը....:

Եւ քար լռութիւն կտրած էֆէնտիին առջեւէն դանդաղ,
բայց վճռական քայլերով փողոց ելաւ ու այդ իրիկուն, իր
սովորութեան հակառակ, տուն երթալու փոխարէն իր բախտա-
կիցները գտնելու գնաց Գուրգէն:

Հալէպ, 1959

Մեղաւորը

Հարս ու կեսուրի սովորական քրթմնջոցէն տարբեր պատահարի մը առիթով էր որ այցի գացի իմ տարեց ծանօթիս՝ Սմբատին: Տղան՝ Մուշեղը, «Եփրատ» օրաթերթին շուրջ բոլորւած, գրելու նախաքայլեր առնող շնորհալի տղոց մէջէն միակը եղաւ, որուն հետ մտերմացայ: Բնաւորութեամբ մեղմ, ընկերային, հոգիով ազնիւ, որուն նմանները քիչ եղած են ու են, յատկապէս այս օրերուն: Չէր ծխեր. ալքոլային խմիչքին հետ բարեկամ չէր: Ազատ պահերը ընթերցանութեամբ, իսկ կիրակի օրերուն մեծ մասը կ'անցընէր Հ.Ե.Ը.ի ակումբին մէջ՝ ծանօթներուն հետ զրուցելով: Կուսակցական ալ չէր, և եթէ հարցնող մը ըլլար՝ «հետաքրքրուելու առիթ չեմ ունեցած տակաւին...», կ'ըսէր թեթեւօրէն ժպտելով: Ձիս հօրը հետ ծանօթացնողը ինք եղաւ, հաւանաբար հաճոյք պատճառելու համար անոր, որ առհասարակ տունն էր, տարեկիցներու շրջանակ մը չունենալով:

Դէ՛հ, ինչ մեղքս պահեմ, տարեց մարդու հետ շաղուելու, նոյնիսկ անմեղ կատակներով զուարթ humour մը ստեղծելու չարածճիւղութիւնը իմ բնաւորութեան յատկանիշներէն ըլլալով, առաջին մէկ օրէն զգալի համակրանքով մը խնդրեց յաճախ այցելել իրեն: Չմերժեցի: Առիթները չէին պակսէր: Գործի երթալ-գալու ճամբուս եզերքին էր իրենց տունը: Երբեմն կարծէք պահակ կը կենար պատուհանին առջեւ և հագիւ զիս տեսած, ձեռքով կը հրաւիրէր՝ սուրճ խմելու շարժումով: Ուրախ ժպիտով մըն ալ կը դիմաւորէր զիս, միշտ նոյն ջերմութեամբ. «Բարի եկար, իմ լա՛ւ բարեկամ»:

Մօտը նստելու չէր մնար, ձեռքը անցած օրաթերթերէն քաղած տպաւորութիւնները կը սկսէր պատմել, երբեմն ժպտելով, երբեմն դառնութեամբ: Ներգաղթին յաջորդող տարիներ էին: Դեր ու դէմ յօդուածները պատերազմի դաշտ էին իջած: Պատահէր որ այդ օրերու սովետի Հայաստանին նկատմամբ նպաստաւոր գրութիւն մը ըլլար կարգացածը, ատրուշանի կրակին պէս կը բոցավառէր իր պարզ հայու հոգին և պաշտամունքի հասնող հաւատամբ մը կ'եռար իր մէջ, կը խանդավառէր զինք այնպէս, որ կարծէք իրմէ աւելի երջանիկը չըլլար երկրագունդին վրայ: Կը պատահէր նաեւ, որ տարբեր օրաթերթի մը մէջ, իր ըմբռնումով չարամիտ յօդուածի մը հանդիպէր. կը պայթէր և տակաւ կը վերածուէր ճակատամարտողի մը: Նման պարագաներուն երբ հանդիպէի, ամենամեծ թնդանօթները աշխատանքի լծած, տուր

Թէ կու տաս՝ թերթին, խմբագիրին, յօդուածը գրողին, չարողին ու տպողին եօթը պորտին, մինչեւ որ պարպէր սրտին վրայ կուտակուած գայրոյթը և հանգստանար:

Անցած գացած այդ հին օրերուն, երբ անհետացեր էր Զարենցը, երբ Միպիրի սառնամանիքն էին աքսորուեր Մահարին, Ալազանը և տասնեակներով հայ մտաւորականութեան ծաղիկ տաղանդներ, չեմ գիտեր ուրկէ՞ և ի՞նչպէս կը գտնէր հոգեկան արիութիւնը՝ չվհատելու, անխախտ պահելու հաւատքը գալիք լուսաշող ապագային և «Զոհերը անհատոյց չեն մնար» կը հառաչէր, բայց խորունկ համոզումով...:

Մուշեղին ամուսնութիւնը թէեւ ոչինչ փոխեց իմ ու Սմբատին մտերմութենէն, բայց այցելութիւններս նախկին յաճախականութիւնը չունեցան: Ընդհատումները զգալի դարձան, որոնց համար քանի մը անգամ իր դժգոհութիւնը յայտնեց իմ տարեց բարեկամը: Եթէ ըսեմ թէ հարսը չէր պատճառը, կեղծած կ'ըլլամ: Որքան ալ հեզաբարոյ, ընկերային երիտասարդուհի մը ըլլար, գէթ իմ տպաւորութիւնը այդ էր, բայց քոյրս չէր: Ճիշդ կամ սխալ, ատենէ մը ի վեր փոխեր էի արդէն իմ ճամբան:

Յանկարծակիի գալու պէս եղայ, երբ պատահմամբ Մուշեղին մօտիկ ընկեր Վարդանէն իմացայ ցաւալի եղելութեան մասին: Ակնկալելի չէր. նոյնիսկ չուզեցի հաւատալ: Բայց հետաքրքրութենէ մղուած գացի և թեթեւօրէն տկտկացուցի դրան թակը: Մուշեղին մօրուն բացաւ դուռը. ներս մտայ: Տարեց բարեկամս զիս տեսնելով ոտքի ելաւ նստած տեղէն և դառնաժպիտ դէմքով մըմնջեց.՝ Բարի եկար, իմ լա՛ւ բարեկամ:

Նստեցայ Սմբատին դէմ յանդիման գտնուող աթոռին վրայ, նայուածքս դէմքին: Աջ աչքին վերեւ, ճակտին վրայ, հինգ «սէնթ»նոց կապտաւուն հետքը դեռ նշմարելի էր: Բամբասանք չէր ուրեմն լսածս:

- Բարին քեզ հետ, Պարոն Սմբատ,՝ ըսի՝ զինք դիտելով:
- Բարի է..., բարի է...,՝ դարձեալ մըմնջեց տարեց բարեկամս

և գլուխը խոնարհեց կուրծքին:

Պահ մը ծանր լուութիւն տիրեց համեստ հիւրասենեակին մէջ: Տիրող մթնոլորտը խուլվել չուզեցի: Ատեն մը ետք, Պրն. Սմբատ գլուխը բարձրացուց, դիտեց զիս և դէմքին դառն ժպիտը պահելով նոյնութեամբ, սկսաւ խօսիլ.

- Իմ լա՛ւ բարեկամ... հետաքրքրութեանդ գոհացում տալէ առաջ, շա՛տ կը խնդրեմ որ լսես իմ կեանքի պատմութիւնը:

Կարճ դադարէ մը ետք, մեղմօրէն վերսկսաւ.

- Այս գեղեցիկ աշխարհին վրայ, տեղ մը, եղած է գիւղ մը, որ հիմա չկայ. հոն եմ ծնած ես՝ իմ կամքէս անկախ: Գիւղի

չըջապատին մէջ ալ մեծցած, հասակ եմ առած ու անոր տուած բարիքներովը սնած: Մանկութեանս օրերուն, այբբենարան մը հազիւ աւարտած, սկսած եմ օգնել հօրս: Զգարմացայ, երբ պատանեկան խանձարուէն դուրս ելայ, չըջապատուած տեսնելով ինքզինքս խումբ մը անչափահաս եղբայր-քոյրերով: Անգիտակցօրէն, հօրս օգնականը ըլլալէ աւելի, աշխատակիցը եղայ: Գործէն չվախցող տղամարդ դարձայ: Ծակտիս քրտինքը միայն իրիկուան հանգիստի պահը չորցուց: Ընտանիք կազմելու սարսափը բնա՛լ չունեցայ. արդէն ուշացած էի, երբ արեւաշող օր մը պսակեցին զիս իմ ծնողները: Աւօրեայ կեանքիս ընթացքէն ոչինչ փոխեց այդ պսակը: Աշխատանքը նոյնն էր: Տարբերութիւնը այն էր միայն, որ ուտող բերան մը եւս աւելցած էր իմ հօրենական տանս մէջ…:

- Մուշեղիս ծնունդին հետ, անիծեալ տարագրութեան բօթը տարածուեցաւ նաեւ ծննդավայրիս վրայ: Հօրս քիւրտ աղան, որուն պտղատու ծառերն ու խաղողի այգիները խնամողն էր հայրս, ընտանեօք մեզ տարաւ իր կալուածը, որ մէկ օրուայ հեռաւորութեամբ, լեռնային շրջանի մը մէջ կը գտնուէր: Գաղթի, կոտորածի վիշտն ու տառապանքը չտեսայ. բայց մահ՛ չա՛տ…: Համաճարակը մէկը միւսին ետեւէն հնձեց իմ եղբայր ու քոյրերը: Առաւօտ մը մայրս չարթնցաւ: Անոր հետեւեցաւ Մուշեղին մայրը: Զինադադարի վաղորդայնին թաղեցի նաեւ հայրս: Եւ օր մը, մեր պաշտպան քիւրտ աղան արտօնեց որ իմ ծննդավայրը վերադառնամ: Մուշեղին ձեռքէն բռնած, միայնակ եկայ մեր գիւղը: Կիսափուլ էր եղած հօրենական մեր տունը: Չորցած, վայրենացած էին ծառ ծառաստան: Գիւղի բնակիչներէն վերադարձող խլեակներուն թիւը սա երկու ձեռքերուս մատերուն համրանքը չանցաւ: Զեռք ձեռքի տուած կարկտնեցինք ա՛յն, ինչ կարելի էր կարկտնել: Վերադարձողներուն մէջ էր նաեւ սա կաթնակերը, որ Մուշեղիս մայրութիւնը յանձն առաւ:

Ակնարկութիւնը, իրեն պէս բարի, իրեն տարեկից կողակիցին էր, որ տարագրութեան արհաւիրքէն թէեւ ողջ էր դուրս եկած, բայց… հաշմանդամ եւ խուլ:

- Իմ լա՛ւ բարեկամ,- վերսկսաւ Մուշեղին հայրը իր պատմութեան,- երկու տարի չտեւեց մեր կեցութիւնը ծննդավայրիս մէջ: Զարդի նոր սարսափը կրկին կախուեցաւ հայութեան գլխուն վերեւ: Նոր գաղթը, այս անգամ ինքնկամ -գէթ մեր պարագային- լքել տուաւ ինծի իմ հօրենական գիւղը: Շատերու պէս ես ալ առի իմ ընտանիքը ու քալեցի դէպի անյայտ հորիզոն: Հաստատուեցայ արաբական այս քաղաքին մէջ: Ուրիշներու նման ես ալ խառնուեցայ կիսախելագար հայու խլեակնե-

րուն. հիւղաւանը եղաւ իմ նոր բնակավայրը: Հող չկար. հողագործութիւնը մոռացութեան տուի: Եղայ բանուոր, սեւագործ բանուոր: Առողջ էի: Մէկի փոխան՝ երկու հոգիի գործը ընելու չափ ջանասէր եղայ: Աշխատանքին որակով չհետաքրքրուեցայ: Արեւածագին հետ սկսայ, արեւամուտքին հետ տուն վերադարձայ գործէն...:

Տարեց բարեկամս հեւաց: Պահ մը հանգչեցաւ և կրկին ձեռք առաւ ընդհատուած գրոյցը.

- Տարիները սկսան դիզուիլ իրարու վրայ: Չոր հաց կերայ, հնամաշ հագուստ հագուեցայ. բայց յաջողեցայ ուսումնական դարձնել Մուշեղը, որ չըմանաւարտ ըլլալէ ետք եղաւ պաշտօնեայ: Ձեռք ձեռքի տուած, հիւղաւանէն հեռացանք: Քիչ շատ բարեկեցիկ յարմարութեամբ բնակարան վարձեցինք: Մարդու կարգ անցայ՝ մնալով հանդերձ սեւագործ բանուոր, միջտ: Ծայրայեղ խնայողութիւնն ու ինքնապարտադրանքի ձեւով զրկանքը շարունակեցին քալել ինծի հետ: Միտքս պարզ էր. աչքերս չփակած՝ կարգուած տեսնել Մուշեղը: Տեսայ այդ օրն ալ...:

Խօսելէն յոգնած, դարձեալ դադար մը տուաւ ինքզինքին: Քաջութիւնն ալ ունեցաւ ժպտալու, թէեւ դառնօրէն:

- Գլուխդ ցաւցուցի... կը ներես: Արդէն վերջաւորութեան հասայ, - ըսաւ հանդարտօրէն ու շարունակեց: - Դուն լաւ գիտես, որ տարիքը ոչ ոքի կը խնայէ: Ինծի ալ չխնայեց. ինձմէ խլեց իմ առողջութիւնը, իմ դրամագլուխը: Մուշեղին պսակէն ետք, ատեն մը եւս կըցայ իմ նպաստը մոռնել այս ընտանիքին բարեկեցութեան: Վեց ամիս առաջ պաղառութիւն մը զգեստնեց զիս: Ուժասպառ եղայ: Գործատէրը հրաժարեցաւ ինձմէ, մնացի անգործ...:

Երեց բարեկամիս յոգնութիւնը զգալի էր թէեւ, բայց շարունակեց.

- Է՛հ, իմ լա՛ւ բարեկամս, ծերութիւնս ապահովել չկըցայ, չէի կրնար. կարիքը թոյլ չտուաւ: - Ճակտի վէրքին ակնարկելով, ոտքի ելաւ, զսպուած զայրոյթով մը ինծի երկարեց թեւերը, բացաւ ասիւրը ու թեթեւօրէն բարձրացնելով ձայնը, հառաչեց. - Ատնք կը տեսնե՞ս... ասո՛նք... մեղաւորը ասո՛նք են, որոնք դադրեցան աշխատելէ...:

Տարեց բարեկամս լռեց՝ արձանի մը պէս անշարժ ու մագաղաթեայ ասիւրը պարզած ինծի: Հարաւ դուրս չելաւ իր ննջասենեակէն...: Աթոռը, որուն վրայ նստած էի, փշակոյտի մը վերածուեցաւ կարծէք և ընդոստ ոտքի հանեց զիս: Տարերայնօրէն մշուշոտող աչքերս ելքի դուռը փնտռեցին...:

Հոլիվուտ, 18 Ապրիլ 1998

«ՔԷԼ» ՊԱՊԻԿԸ

– Պանատուրա՛... պատինճէ՛ն... պիպէ՛ր... մաղտանո՛ւ... ո՛ւ... ո՛ւ... Կանչը կ'երկարէր, կ'ալիքանար եւ քանի մը անգամ արձագանգելով կը թաւալէր տանիքներու վրայէն, կը մտնէր տուներէն ներս եւ շրջուն կանաչավաճառ պապիկին ժամանումը կ'աւետէր թաղեցիներուն:

Ողջ Ալեքսանտրէթի բնակչութիւնը, մանաւանդ կին դասակարգը, հարազատի մը նման կը ճանչնար իր տիրոջ առջեւէն վազող այդ կանչը եւ «Քէլ պապիկը եկա՛ւ...» կը ձայնէին իրարու՝ աչքերը կանաչավաճառի ճամբուն սեւեռած:

Տարուան չորս եղանակներուն համեմատ, կանաչեղէնի վերաբերեալ ինչ որ ուզէիք, կրնայիք գտնել անոր մօտ: Յերեկուան ժամերուն, յատկապէս միջօրէէն առաջ, գրեթէ ամէն տեղ կարելի էր լսել անոր ձայնը: Աշխատանքի տեւողութիւնը կախում ունէր իր ապրանքին սպառումէն: Ծախե՞ց, վերջացո՞ւց, ա՛յ չէր տնտնար փողոցներուն մէջ: Այդ նպատակին յաջողութեան համար ալ ճիշդ ու ջանք չէր խնայեր: Կուզնիկուզ, հեւալով առաջ կը հրէր ձեռնակառքը եւ մէկ թաղէն միւսը կ'անցնէր, ամառը՝ խորտուբորտ, փոշեծածկ, ձմեռը՝ անհամար ջրափոսերով զարդարուած փողոցներէն, գրեթէ իւրաքանչիւր քայլափոխին կանչելով. «Պանատուրա՛...պատինճէ՛ն...պիպէ՛ր...մաղտանո՛ւ... ո՛ւ... ո՛ւ...»:

Այս «ո՛ւ...ո՛ւ...ո՛ւ...»-ը, կամ «պէ՛...է՛...է՛ր...»-ը եւ կամ որեւէ բանջարեղէնի վանկին ձայնաւորումը այնպիսի իւրայատուկ խազ, ելեւէջ ունէր, որ միայն Պապիկին սեփականութիւնն էր, ինչպէս իր քաջալ գլուխն ու ամբողջ Ալեքսանտրէթին համար եզակի անունը:

Շրջուն կանաչավաճառ Պապիկը, քառասունը չատոնց ետին նետած, յիսունի գլխէն եւ ոտքէն կախուած, նիհարակազմ մէկն էր, որուն ճերմակի մօտեցող դէմքին մազերը երբ անհետանային ամէն Երկուշաբթի առաւօտ, քիչ մը աւելի ակներեւ կը դարձնէին անոր այտոսկրներուն ցցունութիւնը:

Տարուան բոլոր եղանակներուն, անխտիր, հագածը հին, անծանօթ գոյնով շալվար մը եւ նոյնքան հին շապիկ մըն էին, որոնց կու գար աւելնալ մաշած վերարկու մը՝ ցուրտ օրերուն միայն: Յատկանշականը, սակայն, Պապիկին փոքրիկ գլուխը ծածկող հնամաշ, ձեւագեղծ «ֆէս»ն էր: Դժուարին եւ ապերախտ պաշտօն մըն էր անորինը: Սովորական ճաղատ գլուխ մը չէր իրեն բաժին ինկած տարածաշրջանը: Զորք-մարզպանցիներու

«քաշա»ին (խաշ) համար խանձուած ոչխարի գլուխը ձեզի օրինակ, մինչեւ ծոծրակը տարածուող քաջալ գլուխ մըն էր ծածկուելիքը: Իրաւ մարտիրոսացում մը -անկասկած- այդ «ֆէս»ինը, որ կարծէք հոգի ունէր եւ անձնագոհ բուժքոյրի մը նման ճիգ ու նուիրում էր ինայեր: Գուցէ այդ էր պատճառը որ «ֆէս»ի մը բոլոր յատկանիշները ոտնատակելով լայնցած, գրեթէ տափակցած՝ կը շարունակէր գուրգուրանքով գրկել Պապիկին ճակտէն մինչեւ ականջներուն բլթակները բոլորող շրջանակը: Այսուհանդերձ, եթէ էր յաջողեր եւ եթէ էր կրնար ձեռնհասօրէն կատարել իր առաքելութիւնը, ի՞նչ ընէր խեղճը, պատուէ՞ր...:

Պապիկին քաջալ գլուխը բնականաբար երէկուան գործը էր: Շրջուն կանաչավաճառ ըլլալէ առաջ ալ նոյն գլուխն էր որ ունէր ան իր ցցանման վզին վրայ: Բայց մօտիկ անցեալին, այդ քաջալը տեսնող, կամ անոր խօսքն անգամ ընող չկար: Դիմացի մայթին վրայ գտնուող երկրորդ փուռի տիրոջ պէս պարզ փռապան Յովհաննէս մը էր, այլ՝ Պապիկ աղա: «Ֆէս»ն ալ, գոց կարմիր, անթերի կերպով արդուկուած, «ֆէս» աղա մըն էր ինքնին: Անպայման յիշելու էր փառքի այն օրերը, երբ իր տէրը, Շաղեան Արթին էֆէնտի երկյարկանի բնակարանին ճիշդ դիմացը, դէպի արեւելք՝ Ալեքսանտրէթը երկուքի կիսող - անհամեստութիւն թող չըլլայ- պողոտայի եզերքի փուռին տէրն էր: Յամենայն դէպս, աղա կամ ոչ, մարդիկ իրաւունք ունէի՞ն իրենց կլոր ու հաստ քիթը խոթելու Պապիկի քաջալ գլխուն եւ անոր վերեւ ամբարտաւանօրէն սոնքացող «ֆէս»ին դեմոկրատական ազատութեան մէջ: Անշուշտ թէ՛ ոչ:

Ըսի, մօտիկ անցեալին էր այդ, երբ մեղուափեթակի նման եռուզեռ մը կար փուռէն ներս՝ հաց եփել տուող կիներու խմորով լեցուն տաշտերով, շաղակրատանքով եւ հերթի համար ծագող բանալէճերով: Ամբողջ այդ ընթացքին, շրջապատին անտարբեր, փուռին լայնքով ու բարձրութեամբ, գետնէն մեթրաչափ վեր, տախտակամածին ճամբեզրի անկիւնին դրուած բազմոցին վրայ ծալապատիկ նստած կ'ըլլար Պապիկ աղան: Դիմացը, առաստաղէն կախ հսկայ կշիռքն էր, որուն մէկ աչքին հանգստավայրը տախտակէ փոքրածաւալ դրամարկղին տանիքն էր:

Առաւելաբար հայկական «քէմբ»ի բնակիչներուն խմորը եփելու կողքին, մէջ ընդ մէջ կ'եփուէր նաեւ փուռին յատուկ արտադրութիւնը՝ «սօմուն» հացը, որ Պապիկ աղան պատարագիչի մը երկիւղածութեամբ կը շարէր իր հասողութեան, փայտէ թիի մը օգնութեամբ: Գրեթէ առանց խօսելու կը գանձէր եփողչէքներն ու ծախուող «սօմուն» հացին գինը եւ կը նետէր դրամարկղին մէջ:

Կէսօրը բաւական անց, կ'ամայանար փուռը: Գործաւորները, որոնք աշխատանքի սկսած կ'ըլլային կէս գիշերին, յոգնած, քնաթաթախ կը մեկնէին տուն՝ իրենց եփած «սօմուն» հացէն հատ մը տանելով: Դաստարկ փուռին մէջ, ամառ թէ ձմեռ, ամէն օր, յետմիջօրէէն ետք, միշտ նոյն դիրքով նստած կը մնար փռատէրը՝ ընկերակցութեամբը երկարավիզ եւ երկարափող կլկլակին, որ անձնութրաբար եւ առատօրէն կը շնորհէր իր տիրոջ՝ «թէմպէքի»ին մեղմ հեշտանքը, մինչեւ որ սպառէր այդ օրուան պատրաստուած «սօմուն» հացը:

Գարունն ու ամառը երանելի յետմիջօրէներու շարք մը կը բերէին իրենց հետ՝ աղայութեան ամբողջ հմայքը վայելել տալով փռապանին: Շուքը՝ զով, հաճելի շուքը, որ փուռին լայնութեամբ կը փռուէր դէպի արեւելք, դիմացի մայթին արեւէն փախչող փոքր կրպակատէրերը հոն կը հաւաքէր, թէ՛ Գէորգի սրճարանէն գաւաթ մը սուրճին գինը խնայելու եւ թէ՛ աչքերնին իրենց կրպակին վրայ պահելու համար: Դէ՛հ, աղա եղէք ու սեփական փուռի շուքին ապաւինողներուն նկատմամբ գերակայութեան մը վայելքը, եթէ կրնաք, մի՛ ունենաք: Թէեւ կրպակատէրերն ալ ունէին իրենց մեղսակցութիւնը: Չափազանցուած կերպով կը ջերմացնէին իրենց բարեւ տալու ձեւը եւ փռապանին եսը շոյելու աստիճան ուժգնօրէն կը շեշտէին «աղա» կոչումը, ամէն անգամ որ նստելու գային անոր փուռի շուքին, իրենց ցածլիկ աթոռակներով:

Եւ իրօք, Պապիկ աղային ներաշխարհը կը շոյուէր, կ'ուռէր, եւ մեթրաչափ բարձունքէն իր գերակայութիւնը զգացնող նայուածքով մը կը դիտէր վարը, ցածլիկ աթոռակներուն վրայ նստած ատաղձագործ «ուստա» Բերովբը, հնակարկատ Մինասը, կլայագործ Սերովբը եւ դերձակ Հայրապետը: Նման պահերուն, ակնյայտօրէն խրոխտ դիրք մը կը պարզէին փռապանին քաջալ գլուխն ու անոր վերեւ թառած կարմիր ֆէսը՝ սեւ սաթի պէս փայլիլող ծոպով եւ դէպի աջ թեքած: Փառքի օրեր էին թէեւ, բայց կը կարծէ՞ք թէ չէր երեւեր Պապիկին խանձուածի տեսքով գլուխը: Կ'երեւէր: Անշուշտ թէ կ'երեւէր: Եւ սակայն ոչ ոքի միտքէն կ'անցնէր իր նայուածքը շեղել, սանկ, քիչ մը ականջներուն վերեւ, քունքերուն ուղղութեամբ: Գուցէ պարզ արհեստաւորները չէին պատկերացներ թէ աղայի մը գլուխը կրնար քաջալ ըլլալ, կամ երեւիլ հասարակ մահկանացուներուն: Կրնար ըլլալ նաեւ, որ անոնց համար լուրջ հարց մը չէր՝ համեմատած փուռին շնորհած զով շուքին, յատկապէս նման տաք օրերուն...:

* * *

Շատերուն զարմանք պատճառեց, նոյնիսկ հանելուկ եղաւ, երբ առաւօտ մը փակ գտան Պապիկ աղային փուռը: Միակ անձը, որ ուրախացաւ, դիմացի շարքին վրայ գտնուող փռապան Յովհաննէսն էր, որ քանի մը տարի ետք, ճեմիչին մէջ, իր իսկ կղկղանքին վրայ աւանդեց իր հոգին –եթէ ունէր– սրտի ճարպակալումէն...:

Պարզուեցաւ, սակայն, որ Պապիկ աղայի փուռին փակուելու շարժառիթը սեփականատիրոջ հիւանդութիւնն էր: Ալեքսանտրէթի ճահիճներուն արքան՝ «Մալարիա»ի մանրէն, սկիզբը դանդաղ, յետոյ արագօրէն թափ առնելով բարդացած, թոքատապի, ապա թանջի վերածուելով, զգեստնած էր զոհը: Բուժումը երկար էր տեւած: Թէկուզ «աղա», քանի մը անգամ անդենականին դուռը հասեր ու ետ էր եկեր ան՝ անհաւատալիօրէն: Գտնուեցան չարամիտներ, սակայն, որոնք հոգէառը կաշառած ըլլալու մեղադրանքը փաթթեցին բնականէն նիհար անոր ճիտին: Թերեւս ճշմարտութեան նմանակը բաժին ունէր ատոր մէջ: Դրամը, որ ունէր, օգնեց, նեցուկ կեցաւ եւ բժիշկ, դեղորայք ու սնունդ միաբանած՝ իւրաքանչիւրը իր հնարքով հասաւ եւ ոտքի հանեց «աղա»ն:

Ոտքի ելաւ: Ծիւղէ է, բայց ե՞րբ, ի՞նչ գնով՝ հետագային է որ պարզուեցաւ: Առաջին անգամ, երբ դողդոջ քայլերով փուռ գնաց, լացը եկաւ: Գուցէ լացաւ: Անցնող ձմրան, «Շարք-Կայա»էն սանձագերծուած ամեհի փոթորիկը մէկ կողմ նետած էր անոր թիթեղեայ տանիքը եւ կիսով տղմաղիւսով հիսուած հարաւային պատը, որուն կը յենէր ինք իր թիկունքը, երանելի օրերուն: Տախտակէ լայն փեղկն ալ թեքած էր դէպի ձախ՝ Գուլումճուկէնց Մելքոնի ծուռ կզակին պէս:

Տուն վերադարձաւ աւելի դանդաղ, աւելի երերոտ քայլերով ու գերին դարձաւ մտածմունքներու անդոհանքին: Փուռը վերականգնելու համար, մօտաւոր հաշուարկումներով, պատկառելի գումարի մը կը կարօտէր: Զեռք առաւ նուրբ մորթէ պատրաստուած գրեթէ պարապ քսակը: Հիասթափուեցաւ: Ոսկեղէն չունէր: Կնոջական զարդեղէնները չէր սիրած: Անիծեալ հիւանդութիւնը կողոպտած, չըսելու համար փետրատուած աքլորի մը վերածած էր զինք: Օրերով շլմորած վիճակի մը մէջ տուայտելէ ետք, առաւօտ մը, սնտուկէն հանեց տօնական օրերու իր տարագը ու հագաւ՝ զրպանները ոսկեթելով նաշխուած շուխա շալվարը, մէջքին վանի համբաւաւոր գօտին, ասեղնագործուած մետաքսէ վերնաշապիկն ու վերարկուն, եւ դուրս ելաւ տունէն՝ անթերի

«Ֆէս»ն ալ գլխուն:

Ամուր քայլերով, ուղիղ ողնայարով դիմեց իր համերկրացի Համբօ աղային, պարզեց միտքը եւ... փոխառութիւն մը խնդրեց: Այո՛, խնդրեց: Ստացած պատասխանը անյուսադրիչ գտնելով, դիմեց երկրորդի մը, երրորդի մը: Արդիւնքը եղաւ նոյնը: Բոլորն ալ համբերատարօրէն, ակադեմական քաղաքավարութեամբ ու սրտցաւօրէն յայտնեցին իրենց անկարողութիւնը, այսինքն՝ մերժումը, երբ իմացան թէ ոչինչ ունէր երաշխաւորելիք:

Առաջինէն մինչեւ վերջին ծանօթին տուած պատասխանը զարմանք պատճառեց իրեն. նոյնիսկ չուզեց հաւատալ. բայց անզգալաբար դանդաղեցան քայլերը եւ գլուխը գետին կախած վերադարձաւ տուն: Յաջորդող օրերուն, թէեւ անյոյս, բայց շարունակեց հագնիլ տօնականօրէն եւ այցելել իր խորտակուած փուռը, ուր յաճախ կատրած ցուլի մը պէս մռնչեց, գոռաց եւ փլատակներուն մէջ պահմտոց խաղցող «քէմբ»ի տղաքը քէնջ՝ շուրջի խանութպաններուն ծիծաղը գրգռելով: Գտնուեցան նաեւ տմարդիներ, որոնք բարձրաձայն սաստեցին զինք. «Ուլան (ծօ) «քէլ» պապիկ, կը բաւէ դալմադալ (աղմուկ) հանես...»:

Եւ անփառունակ օրերու թաւալքին հետ, անհետացան չուխաւ չալվարը, Վանի գօտին, վերարկուն եւ ինչ որ ունէր՝ անկասկած ի խնդրի հացի: «Քէմբ»ի տղաքը քիչ մը աւելի քանդեցին անոր փուռին պատերը, փլցուցին կրակարանին գմբէթը ու ծլկեցին՝ ամէն անգամ որ երեւցաւ աւերակին տէրը: Երբեմնի աղային ուսերն ալ կքեցան՝ ճակտին կնճիռները բազմապատկելով: Անմասն չմնաց նաեւ Ֆէսը: Ան ալ կորսնցուց նախկին շքեղութիւնը: Շատցան փոթերը. սեւցաւ գլուխը գրկող կլոր երիզը եւ հայեացքը իջեցուց իր տիրոջ մաշած կօշիկներուն:

Այդ օր ալ, երբ մտամոլոր կ'անցնէր իր աւերակին առջեւէն, թերեւս պատահաբար, ծանօթ ձայն մը կեցուց զինք:

- Ո՛ւր այդպէս, Պապիկ աղա... բարեւ մըն ալ չտա՞ս, հէր օրհնած...:

«Ուստա» Քերովըն էր, երբեմնի դրացին:

Յանկարծակիի եկած, կեցաւ: Շատոնց չէր լսած «աղա» յորջորջումը: Զգածուեցաւ. նոյնիսկ յուզուեցաւ եւ նայուածքը դարձուց դէպի «ուստա»ն ու երկվայրկեանի մը տեւողութեամբ, աչքերուն առջեւէն անցան արեւոտ, տաք օրերը, փուռին զով շուքը եւ հոն, ցածլիկ աթոռակներու վրայ նստող կրպակատէրերը:

- Ի՛նչ ես կեցեր, ներս չմտնե՞ս, Պապիկ աղա: Կրկին «ուստա» Քերովըն էր, որուն ջերմ, շոյող հրաւերին չդիմացաւ եւ իր հոգիին մէջ սեղմելով նուաստացումի մը դեռ յամեցող զգա-

ցումը, ներս մտաւ կրպակէն եւ իրեն առաջարկուող սնտուկի մը վրայ նստեցաւ՝ «Ի՛նչ օրերու հասցուցիր, Տէ՛ր...» մտմտալով՝ անցեալի փափուկ բազմոցներու հաշուոյն:

Ատաղճագործը Գէորգի սրճարանէն գաւաթ մը սուրճ բերաւ եւ անորակ «թիւթիւն»ին տուփը երկարեց «աղա»ին, որ փոխանակուած առաջին խօսքերէն մեկնելով, մտերմութիւն մը զգաց «ուստա»ին հանդէպ եւ սրտբացօրէն պարզեց անոր իր տնտեսական անցուկ վիճակը:

- Գնա՛ց... «ուստա» Քերովը, շատ կարճ ժամանակուան մէջ ամէն բան գնաց... փուռն ալ ահա՛, աչքերուդ առջեւ, ու բնագդաբար դարձաւ դէպի իր անցեալը յիշեցնող աւերակոյտին:

- Նորոգելու յոյս չունի՞ս:

- Ինչո՞վ... ունեւոր ծանօթներս երես դարձուցին... փոխառութիւն մը չուզեցին ընել, թո՛ւ...:

- Չնեղանաս եա... դուռն ալ այդպէս էիր, Պապիկ աղա: Կը յիշե՞ս, այս կրպակը առնելու ատեն քեզի ալ դիմեցի: Նրեսիդ տալու պէս չըլլայ... չունիմ ըսիր:

- Չունիմ մը ըսի՛... «ամմա» ըրիր հա՛... ապառիկ հաց որո՞ն չեմ տուած...:

- Սիրտդ մի՛ նեղեր. Պապիկ աղա, անցած բան է... Դուռն հիմա այդ ըսէ, ի՞նչ կը մտածես ընել:

- Չեմ գիտեր... հաւատա՛ չեմ գիտեր...:

- Բայց այսպէս անգործ չ'ըլլար. ապրուստի միջոց մը պէտք է, չէ՞...:

Պապիկ «աղա»ն չափատասխանեց: Ի՛նչ ըսէր: Յետոյ, ո՞վ էր «ուստա»ն, երբեմնի իր գործաւորներուն չափ ալ չկար: Եւ յանկարծ, գրեթէ զղաց ըրած խոստովանանքին համար: Քիչ մնաց ոտքի ելլէր, երբ Քերովը կեցուց զինք.

- Դրացի... եկո՛ւր շրջուն կանաչավաճառութիւն ըրէ: Մեծ դրամագլուխի չի կարօտիր. առեւտուրէն ալ կը հասկնաս արդէն, կրնաս դիւրաւ յաջողիլ:

- Կատա՞կ կ'ընես... մրթմրթաց երբեմնի «աղա»ն՝ ժպտելու պէս բան մըն ալ փորձելով:

- Ո՛չ. լուրջ եմ: Ձեռնակառքը ես կը շինեմ. փոխարժէքը կուտաս մաս առ մաս, երբ որ կարենաս... կ'ընդունի՞ս:

Պապիկ «աղա»ն, որ դեռ «աղա» էր ինքզինքին համար եւ հագիւ թէ հանդուրժած էր «դրացի» յորջորջումին, «ուստա» Քերովի առաջարկին լրջութենէն ծանրօրէն վիրաւորուեցաւ: Իր անձին հանդէպ նախատինք մը նկատեց: Արդէն «ուստա»ին հաւասարէ հաւասարի խօսելակերպին մէջ ալ ծաղրանքի շեշտ մը զգալու պէս էր եղած: Չէ՛, շատ առաջ գացած էր այդ արհեստա-

ւորը: «Սկիզբէն մտնելու չէի ասոր կրպակէն ներս, մեղաւորը ես եմ...», մտմտաց եւ քիչ մը կոշտ ձեւով ոտքի ելաւ՝ քթին տակէն խոստանալով մտածել...:

Շրջուն կանաչավաճա՜ն...: Այդ է պակաս...: Բայց մահագոյժ դողանջի մը պէս ընկերացաւ իրեն «ուստա»ին առաջարկը մինչեւ տուն, ուր, իր չար բախտէն, գինք դիմաւորեց կինը՝ հացի պահանջով: Անմեղ պահանջ մը թէեւ, որ միանալով Քերովբին նուաստացուցիչ առաջարկին, յանկարծ յորդեցուց համբերութեան բաժակը եւ աղավայել կերպով սկսաւ պոռալ, անիծել շրջապատը, կեանքը եւ մարդիկը այնքան, որ յոգնեցուց ինքզինք ու հիւժած մարմինը նետեց բազմոցի մը վրան: Հանգստանալու համար ծխախոտ մը ոլորեց՝ երբեմնի երկարավիզ կլկլակը երագելով, վառեց ու դառնահամ ծուխը ազահօրէն տարաւ թոքերուն: Քանի մը շունչ առնելէ ետք, քաջալ գլուխը առաւ ափերուն մէջ եւ սկսաւ խոկալ: Բայց ո՛ր ուղղութեամբ որ ալ տարաւ այդ անսկիզբ եւ անվախճան խոկումը, ատաղձագործին առաջարկը ելաւ իր դիմաց՝ եօթ գլխանի հրէշի մը պէս: Անիծեալ փուռը վերականգնելու երազն իսկ տեսանելի չեղաւ: Ուրքան տեւեց այդ խոկումը, ինք ալ չիմացաւ: Երբ սթափեցաւ, միտքը կեղրոնացած գտաւ «ուստա»ի գործնական բանաձեւին վրայ: Ոտքի ելաւ, նայուածքը սեւեռեց «սետիր»ին վրայ փուռած պարսկական գորգին. ծալեց, թելին տակ առաւ ու գնաց շուկայ: Ծախեց եւ վճռական քայլերով ներկայացաւ «ուստա» Քերովբին ու տուաւ իր համաձայնութիւնը:

Տուն դարձի ճամբուն, մէկ թելին տակ ունէր հացի տրցակը, իսկ միւսը բարձրացուած էր վեր՝ ափը Փէսին սեղմած, ծածկելու համար իր քաջալ գլուխը, որուն գոյութեան անդրադարձաւ ինք գուցէ առաջին անգամ՝ ցաւագինօրէն:

Հոլիվուտ, 13 Փետրուար 1998

Մօրս Կաթը

Նորածինը ի՞նչ յիշողութիւն կրնայ ունենալ որ ես ունենայի, յատկապէս լոյս աշխարհ գալուս առաջին օրն իսկ: Տարիներ ետք իմացայ թէ 1919 Փետրուարի 15-ին Հալէպ քաղաքի Համիտիէ թաղի հին տուներէն մէկուն մէջ է պատահած այդ համեստ դէպքը:

Ծնունդէս ամիսներ առաջ, անգլիական բանակները գրաւեր են քաղաքը, քանի մը գումարտակ ֆրանսացիներով: Թուրք և գերման զոյգ կայսրութիւններուն բանակները խորտակուած եւ անոնց թունաւոր ժանիքները փշրուած էին թէեւ, բայց կային ու կը մնային տակաւին պետական պաշտօնէութիւնն ու ոստիկանութիւնը՝ առհասարակ թուրքերէ բաղկացած:

Հին Հալէպ և իր թաղերը... Մէկը միւսին թիկնած, քարաշէն, փոքրիկ բերդեր յիշեցնող բակաւոր տուներու զանգուած մը, որուն տափակ տանիքներուն վրայէն կարելի էր քալելով հասնիլ Համիտիէէն մինչեւ Պէպ-էլ-Ֆարաճ, առանց դժուարութեան:

Լսած եմ նաեւ, թէ իմ հայրը, գաղթի սկզբին, տասնհինգամեայ դեռատի գեղեցիկ աղջիկը՝ Հայկուհին, Օսո կոչեցեալ ծանօթ հալէպցի արաբ քրիստոնեայ Եուսէֆ Աքէլին հետ ամուսնացուցած է, աքսորէն ազատելու յուսահատ ակնկալութեամբ: Եւ սակայն, ինք եւ իր բազմանդամ ընտանիքը աքսորուած են դէպի Տէր-Զօր: Ռաքթա քաղաքէն հազիւ հեռացած, ջարդարար վոհմակներուն պատճառած իրարանցումէն օգտուելով, Եփրատի պղտոր ջուրերուն մէջ նետուած և փախուստ տուած կը հասնի Հալէպ, երբ արդէն ոչ ոք մնացած էր ողջ՝ իր պատկանած կարաւանէն:

Բարոյալքուած ու կեանքէն դառնացած թէեւ, բայց ապրելու յամառութիւնը և Օսմաներէնի քաջածանօթութիւնը առիթ կը ստեղծեն իրեն թրքական բանակի պարենաւորման սպասարկութեան մէջ պաշտօնեայ նշանակուելու, որուն շնորհիւ կը սկսի շրջագայիլ Հալէպի ենթակայ գիւղերն ու աւանները: Եւ օր մըն ալ, փեսային տունը կը բերէ մայրս՝ Քիլիսէն, 1918-ի սկիզբներուն:

Հայկուհին, գրեթէ իրեն տարեկից մօրաքոյրը գտած ըլլալու վաղանցուկ ուրախութենէն հազիւ սթափած, երբ կը տեղեկանայ թէ իր հայրը կին էր առած այդ պարմանուհին, ապուշ կտրած կը բացազանչէ.

— Ըլլալիք բա՞ն է, հայր...

Ըլլալիք բա՞ն էր որ իր հայրը՝ քաղաքապետը Չորք-Մարզպանին, կնուլթեան տար զինք քրիստոնեայ արաբի մը, եթէ չըլլային տարագրութեան սեւ ու մուայլ օրերը...: Զինադադարին, գաղթական հայութեան մնացորդացին ներկայութիւնը Հայէպ կը կատողեցնէ թուրք պաշտօնէութիւնը, որ թրքաբարոյ դաւադրութեամբ կը մոլորեցնէ արաբ տգէտ մոլլաներն ու խուժանը և կը յաջողի Հայէպի բերդին շուրջ առուտուրով զբաղող և շրջակայ թաղերու մէջ բնակութիւն հաստատած հայերը ջարդել, կողոպտել տալ:

Դէպքին բօլթը, գազանային իր ահաւորութեամբ, կարճ ատենէն կը տարածուի քրիստոնէաբնակ թաղերու մէջ, ուր կը գտնուէր հօրս փեսային տունը: Փողոցէն հասնող վիվլուկին, սարսափահար կանչերուն, աղիողորմ ճիչերուն եւ խելագար վագբերուն թոհուբոհի պահուն է, որ ծներ եմ ես...:

Նորածինն ու մայրս տեղաւորելէ ետք անկողինի մէջ, Հայկուհի քոյրս դուրս կ'ելլէ և հանդիպակաց պատշգամին վրայ գտնուող արաբ դրացուհիին ուղղելով խօսքը.

— Ծու ֆի, շու ֆի (ի՞նչ կայ), կը հարցնէ:

Դրացուհին, ամենայն հանդարտութեամբ, ափը դանակի շեղբին պէս բացած կը տանի կոկորդին և մորթելու շարժումներ կատարելով կ'ըսէ.

— Քլլու էրմէն... (Բոլոր հայերը):

— Եա ուէյլի՜ր-ի՜ր-ի՜ր, կը ճչայ քոյրս եւ իմ ու իմ մօրս գտնուած սենեակը կը վերադառնայ սարսափէն այլանդակուած դիմագիծով:

Երկունքի ցաւերէն յոգնած մայրս երբ կը տեղեկանայ եղելութեան, նորազատ ծննդականի իր դիւրագգած հոգին կը ցնցուի ուժգնօրէն:

Հայրս տունէն բացակայ էր այդ պահուն:

Երկու մանկամարդուհիները, նայուածքները իրարու սեւեռած, կը մնան մունջ՝ զոյգ մը արձաններու նման, նոր արհաւիրքի մը անհուն յորձանուտին ներքեւ ընկճուած:

Կէսօրուան մօտ կը զսպուի դաւադրութիւնը՝ հայու անսպառ արիւնին կարմիրովը ներկելէ ետք Ճումաա-Պազարի հրապարակն ու յարակից փողոցները: Պատահական թաքստոցներու մէջ ողջ մնացածները դուրս կ'ելլեն եւ աճապարող քայլերով կ'անցնին՝ Օսո քեռայրին բնակարանը եզերող ճամբուն սալաքարերը դղրդացնելով:

Տուն կու գայ նաեւ հայրս:

Բայց... Բայց երբ կը հասնի զիս կերակրելու պահը ու իմ մատղաշ, նորածին մայրս իր քնքոյշ ստինքին ոսկի պտուկը կը

յանձնէ շրթունքներուս աքցանին, զո՛ւր կը սպասէ: Անօթի նորածինը, որ ես էի, ի զո՛ւր ծծեր է այդ ոսկի պտուկը եւ չէ յաջողած համտեսել... իր մօր կաթը:

Ու ճչացեր եմ, ճչացեր եմ անդադար, մինչեւ որ մօրս աչքերէն ջրվէժող արցունքը յայտներ է շուրջիններուն թէ իր ստինքէն՝ անմահական կաթնաղբիւրէն, կաթիլ մը իսկ չէր իջներ բերնիս մէջ:

Չկար որ իջեցնէր: Չորցեր էր սրբազան ական անոր...

Կովու կաթով մեծցեր եմ ես՝ ի հեճուկս արիւնարբու գազան թուրքին սաղրանքներուն:

Հոլիվուտ, 9 Սեպտեմբեր 1995

Բուին Կանչը

Ինը տարին դեռ բոլորած չէի հաւանաբար: Մեր պապե-
նական քաղաքի՝ Չորք-Մարգարանի երբեմնի քաղաքապետ՝ Կարա-
Սարգիսի տղան՝ Յովհաննէսը,- իմ հայրը,- հիւանդ վերադարձաւ
գիւղէ մը: Ի՞նչ էր անունը այդ գիւղին՝ չեմ յիշեր: Չեմ յիշեր
նաեւ, թէ ե՞րբ էր մեկներ և ինչո՞ւ էր մեկներ: Երկար բացակա-
յութենէ մը ետք, երբ կրկին գտայ գինք մեր տան մէջ, բացառիկ
փոփոխութիւն մը՝ պաղ կամ տաք չզգացի իմ մէջ:

Սկիզբի օրերուն, սենեակէն դուրս չելաւ: Յաճախ պառկած
կամ փողոց նայող պատուհանին կից նստած կ'ըլլար՝ գլուխը
կուրծքին կախած: Յոգնած, հիւծած, կրկնակիօրէն ծերացած
երեւոյթ մը ունէր, թէեւ տարիքով փոքր չէր: Գուցէ վաթսուներ
թեւակոխած ըլլալու էր եղեռնի վերջին տարին: Երբ հայ անհա-
տի լինելութիւնը դեռ ահաւոր կերպով անորոշ էր, երկրորդ
կնութեան էր առեր իմ տասնութամեայ պարմանուհի մայրս՝
տարագրութեան աղաղակող չարիքին իբրեւ հետեւանք:

Մօրս խնամքէն փոխանակ կազդուրուելու, լրիւ անկողին
գամուեցաւ իմ հայրը, հակառակ բժիշկին թելադրած կենսա-
նիւթով հարուստ անդառութեան: Շատ չանցած, կծիկի մը
վերածուեցաւ, նոյնիսկ բնական պէտքի համար ինքզինքը հոգա-
լու անկարող դարձաւ:

Եղանակը ամառ էր, Օգոստոս ամիսը՝ հաւանաբար: Ալեք-
սանտրէթը, յատկապէս այդ շրջանին, կրակէ պատմուճան հագած
կ'ըլլար ոչ միայն ցերեկները, այլ նաեւ գիշերները: Իրիկնամութի
մը հետ, Նազարէթ, Յաբէթ և Վահան հօրեղբայրներս մեզի եկան:
Հիւանդին հանգի՞տը, թէ՛ բակին համեմատական զովութիւնն
էր պատաճառը, որ նախընտրեցին դուրսը նստիլ և մնացին հոն:
Ժպիտ չկար իրենց դէմքերուն: Գրեթէ անխօս, գլուխները կախ,
նայուածքները գետին՝ արձանախոսմբի մը տպաւորութիւնը
ունէին:

Մենք՝ երեք փոքրերս, դափնիի տերեւախիտ ճիւղերով
ծածկուած սարփինային տակ փռուած անկողինին մէջ էինք,
անհաւատալիօրէն խելօքցած:

Սենեակ-ննջարանին խորը, տախտակաչէն բարձրութեան մը
փռուած մահիճին վրայ, մորթ ու ոսկոր մնացած հայրս էր
պառկած: Յանկարծ, մեղմ, շատ մեղմ, աղապատանքի պէս ձայն
մը լսուեցաւ.

-Հո՛րի... Հո՛րի...

Հռիփը՝ մայրս, ներս վազեց: Հօրեղբայրներս ոտքի ելան ու սենեակի մուքին առջեւ շարուեցան:

— Մատաղդ ըլլամ, Հռիփ, գիս գետին իջեցուր,— աղաչեց հայրս:

Մօրս հակաճառութիւնը հետաքրքրութիւնս արթնցուց: Տեղէս ելայ, գացի հօրեղբայրներուս առջեւ կեցայ ու սկսայ դիտել ներսի անցուղարձը:

— Մատաղդ ըլլամ, Հռիփ, գիս գետին իջեցուր,— կրկնեց հիւանդը:

Մօրս ընդդիմութեան միացաւ Յարէթ հօրեղբայրս: Երկուքը միասին խնդրեցին, պաղատեցան որ հրաժարի իր պահանջէն: Անօգուտ. ուժասպառ, հազիւ չչնջելով անդրդուելի մնաց հայրս:

Աղերսանքը այնպէս սրտառուչ էր, որ կարելի չեղաւ հակառակիլ: Ու մայրս, 27-ամեայ իմ երիտասարդ մայրս, խուրձ մը փայտի պէս գրկեց և տախտակամածին վրայ դրաւ հիւանդը:

Ապշած, բայց մանկական հետաքրքրութեամբ դիտեցի ոսկորակոյտը՝ իմ հայրը, որ թեթեւօրէն դարձաւ կողին, դէպի դուռը և անկեանք աչքերուն գունդերը շարժեց: Նայուածքը շրջեց ներկաներուն վրայ և դիտեց մեզ: Այդ նայուածքը չխռովեց, չսարսափեցուց իմ մանուկ հոգին: Համարձակօրէն ես ալ իրեն նայեցայ, նոյնիսկ խնդուքս զսպեցի, երբ «խթայի» նման կիսամերկ սրունքները տեսայ:

Հազիւ վայրկեան մը մնալէ ետք տախտակամածին վրայ, դարձեալ անկողին բարձրանալու փափաքը յայտնեց: Մայրս կրկին գրկեց և նոյն մեղմութեամբ վերադարձուց իր տեղը: Հօրս նիհար բազուկները, սակայն, շարունակեցին փաթթուած մնալ մօրս վզին ու տակաւ մարող, խեղդուկ ձայնով կակազեց:

— Հռիփ, ներէ ինծի, Հռիփ...

Սենեակի մուտքէն հեռանալու պահուն, հօրեղբայրներուս կցկտուր խօսքերը լսեցի:

— Հողին կարօտն է... իրեն քաշեց...

Ի՞նչ էր «հողին կարօտը», ինչո՞ւ իրեն «քաշեց», ոչինչ հասկեցայ:

Ձէի հասկեցած նաեւ, թէ ինչո՞ւ ատենէ մը ի վեր մայրս անդադար անէ՞ծք կու տար բուր մը. «Ձայնդ կոկորդիդ մէջ մնայ...: Օտըն օճաղըն մոռնալ միթիւք մնայ...» (մոռայլ ու մոռթ մնայ՝ տէօրթ-եօլցիական հին հայերէնով):

Այդ երեկոյեան ալ, հազիւ մոռթը կոխած, դարձեալ լսուեցաւ բուրն կանչը, որ քիչ մը աւելի յաճախադէպ և քիչ մը աւելի լալկան շեշտ մը ունէր: Նախորդ գիշերուան պէս հեռուէն չէր գար, այլ մօտէն՝ շատ մօտէն, գուցէ մեր տան կտուրէն կու գար

այդ չարագուշակ կանչը: Քունը ծանրացուցած էր արդեն աչքերուս կոպերը, երբ վերջին անգամ մը եւս լսեցի կանչը.

— ԿՈ՛Ն Ո՛Ն Ո՛ՆԿ... ԿՈ՛Ն...

Յաջորդ առաւօտեան, մօրս անմարդկային, աղէկէզ ճիչն էր գլիս արթնցնողը: Ամանոսի ճաղատ գազալթէն գլուխը վեր բարձրացուցած արեւը կարծէք անշարժացեր էր ու մօրս ողբը կ'ունկնդրէր... Աստուծոյ պէս անզգայ:

Տակաւին մանուկ էի. խաղի, բարձրահնչիւն ծիծաղի կարօտ մանչուկ մը, երբ մահ տեսայ, մօրս անմխիթար ողբը տեսայ և մեծ եղբօրս առաջին անգամ ըլլալով ծխելը տեսայ մեր տան մէջ...:

Հոլիվուտ, 1 Սեպտեմբեր 1995

Ապօրինի Բադիկները

Հաւաքուժութիւնը մաս կը կազմէր մօրս խնայասիրութեան: Վերջին հաւնոցը, որ մեր բնակարանին հետ դարձեալ մնաց թուրքին՝ «ասպետակա՛ն» Ֆրանսայի կողմէ բարեսիրաբար յանձնուովը Ալեքսանտրէթի Սանճագին, Վահան հօրեղբօրս ձեռքին գործն էր: Կոկիկ, սիրուն հաւնոց մը, ուր հինգ-վեց հաւ եւ աքլոր մը դիւրաւ կրնային տեղաւորուիլ:

Պարտաճանաչ էին մօրս հաւերը, որոնց բնութեան կողմէ իրենց շնորհուած հաւկիթներուն պաշարը սիրայօժար եւ լրիւ կերպով ածելէ ետք թուխս նստելու շատ բնական պահանջին անգիջող կերպով կ'ընդդիմանար իմ մայրիկս, բրտօրէն ճգմելով այդ օրինաւոր իրաւունքը:

- Ըրածդ անարդար է,- երբ ըսէին, ինք, անխօս, դառնութիւն արտայայտող դէմքով ցոյց կու տար իր երիտասարդ ու բարեձեւ հասակը ծածկող սեւ զգեստը...:

Այլապէս ալ, հնարամիտ մայրս միշտ կը խաբէր իր բարեմիտ թեւաւոր մարիները: Իւրաքանչիւր հաւկիթաբոյնին մէջ անխուսափելիօրէն հաւկիթ մը կը գտնէին միամիտները: Բայց ի՛նչ հաւկիթ...: Միջուկէն պարպուած, կճեպները իրարու փակած, հաւկիթի նմանակ մը, որ «ֆօլ» անունով ծանօթ էր: Պարզամիտ եւ զարմանալու կարողութենէ զուրկ փետրաւորը սրտառուչ գուրգուրանքով կ'ամփոփուէր այդ «ֆօլ»ին վրայ ու կ'ածէր, հա՛ կ'ածէր, մինչեւ որ պարպէր իր մթերքը՝ առանց որ այդ մէկ հատիկ կեղծը ըլլար... երկու:

Անխուսափելի օրը երբ գար, սակայն, մայրանալու անհուն տենդէն բռնուած, մէկ հատիկ կեղծին վրան իսկ կը ծուարէր բարեմիտ կենդանին եւ կը յամառէր դուրս չգալ՝ նոյնիսկ կերի եւ ջուրի համար:

Մօրս դէմքը կը խոժոռէր: Բարութիւն, խիղճ ու դեռ չեմ գիտեր ինչե՛ր ոտնատակ առած, յանկարծ կը կանչէր զիս եւ «ձան՛, դուրս հանէ սա անխելքը...» կը հրահանգէր: Կը մտնէի հաւնոցէն ներս եւ անսակարկօրէն մեզի հաւկիթ պարգեւող ողորմելիի ճիչին անտարբեր, կը յանձնէի մօրս, որ երկու թեւերը մէկ ոտքին, զոյգ տոտիկները միւսին տակ անշարժացնելով, հաստ փետուր մը կը քաշէր թեւէն եւ հորիզոնական ձեւով կ'ամրացնէր թիսկանցուի քթածակերուն մէկ կողմէն միւսը եւ «Հայտէ, գնա՛ թուխս նստիլ...» կ'ըսէր ու թող կու տար բակին մէջ եւ կը գոցէր հաւնոցին դուռը:

Ինքնակոչ կենդանապաշտպանները չկային անցած-գացած, հիմա յուշ դարձած այդ օրերուն: Ու անպաշտպան խեղճը քթին փետուրէն ձերբազատուելու համար գերբնական ճիգ կը թափէր. սրտաճմլիկ եռանդով գետին կը քսէր կտուցը, տոտիկներովը կը գրգռէր քթածակերը եւ օրերով կերն ու ջուրը անտեսելով, խելագարի մը նման անդադար կը դառնար հաւնոցին շուրջը՝ հաւկթաբոյնին մէջ ծուարելու ունայն յոյսով՝ մեր օրերու Արցախէն վտարուած թուրքիկ ազերիներուն պէս:

Եւ տասնեակ մը օրերու տանջանքէն յոգնած, սակաւակերու-թենէ հիւծած, աստիճանաբար կը խաղաղէր մայրանալու բնագ-դին չքնաղ երազէն եւ թէկուզ փետրաւոր կտուցով, ակամայ համակերպումով մը կը մօտենար աքլորին՝ հաւանաբար մոր-մորով սրտով...:

Պատահեցաւ, սակայն, որ թխական մը անդրդրուելի մնաց եւ յամառօրէն պայքարեցաւ քթածակերուն անցուած ոչ միայն մէկ, այլ զոյգ փետուրներուն հակառակ: Առաւօտ մը, հաւնոցի դրան առջեւ դարանակալ, ուժասպառ հաւը դարձեալ բռնեց մայրըս եւ մեր ծաղկանոցին փոքրիկ ջրհորի ծանծաղ ջուրին մէջ նետեց. «Գնա՛ սատկիր, ուտուելիքդ չէ՛ մնացած...», գոռգոռալով:

Այդքան անգթութիւն՝ մայրանալու պահիւ պահանջին հանդէպ, քիչ մը շատ էր, անկասկած: Բայց ամիսներով հաւկիթէ զրկուելու հեռանկարին հետ չէր հաշտուեր, չէր կրնար հաշտուիլ իմ թանկագին մայրիկա: Իրեն համար Նեղոսի հովիտն էին իր հաւերը: Պէտք էր ածէին, անդադար ածէին, թէկուզ օրը երկու անգամ: Այլապէս այ, ճուտիկներու տաղտուկին եւ թխականի ճրիակերութեան չէր հանդուրժեր: Արդէն, այն հաւը, որ չէր ածէր, կամ քիչ կ'ածէր, բարեսիրաբար կերակրելու բնա՛ւ կողմնակից չէր: Թալանչի թուրք մը ըլլար կարծէք:

– Զանճ՝ կը կանչէր եւ դանակը ձեռքս տալով,– մորթէ՛ սա անկուշտը, կը բաւէ որքան ճարպակալեցաւ...,– կ'ըլլար իր վճիռը:

Մորթուած հաւը, նոյն օրուան ճաշին, փորին խոռոչը չոր սոխի բարեձեւ կտրուածքով ու նրբաճաշակօրէն համեմուած լիցքով եփած, ձաւարի եղինձին հետ սեղան կու գար՝ առիթ տալով մեր մեծ եղբօրը ծիծաղախառն բացազանչութեան.

– Բարեկենդան...:

Զինաթափ եղաւ, սակայն, իմ մայրիկա իր այդ հաւուն առջեւ: Ցեղական էր օրհնեալը: Զոյգ դեղնուցով, հնդկահաւի հաւկիթին չափ մեծ էին անորինները: Մօրս բոլոր սաղրանքները, նոյնիսկ ջրհորին ջուրը անգօր էին մնացեր եւ չէին յաջողած մարել մայրանալու ձգտող անոր ներքին կրակը: Եւ մայրս տեղի տուաւ՝ ապշեցնելով բոլորս:

Արդարեւ, ջրհորէն հանեց իր գոհը: Քթածակերէն քաշեց գոյգ փետուրները եւ նոյն օրը, չեմ յիշեր ուրկէ, տասնեակ մը բաղի հաւկիթ ճարելով, յատուկ գուրգուրանքով թուխս նստեցուց իր սիրասունը, որուն, օրե՛ր շարունակ, բացառիկ խնամք ալ չուայլեց, մինչեւ իսկ կերն ու ջուրը մօտը դնելով:

Երջանկութեան եօթերորդ երկինքին մէջ գտնուելու տպաւորութիւնը թողուց երանելիին, մինչեւ որ, կենդանական բնագոյով իր ժամկէտին տեղեակ, երբ ծոցին տակ խլրտացող ոչինչ զգաց, յուսահատած, հրաժարեցաւ իր առաքելութենէն եւ դուրս ելաւ հաւնոցէն:

- Ո՛ր,- ճշաց մայրս, որուն ծանօթ էր ուշացումի պարագան եւ աճապարանքով հասաւ, բռնեց ու փայփայելով կրկին նստեցուց բաղի հաւկիթներուն վրայ, փակեց ելքը եւ ստիպեց, այո՛, ստիպեց մնալ քանի մը օր եւս, մինչեւ որ լոյս աշխարհ գային բաղ ճուտիկները՝ առանց վթարի:

Եւ իրապէս եկան...: Բայց հաւը հաւ ըլլալով, անկասկած չուզեց հաւատալ իր տեսածին: Գուցէ զարմացաւ ալ. փաստը՝ փաստ էր սակայն: Օրերէ ի վեր, առանց հաշուելու բռնադատեալները, գուրգուրանքով գրկած հաւկիթներէն էին դուրս ելած անոնք: Ինչպէ՞ս կասկածէր: Եւ սովորական թխականի մը նման, ապօրինի ծնունդ ճուտիկները իր մարմինն ջերմութեան տակ պահելէ ետք օր մը եւս, երբ բակ ելլելու պատրաստ էր արդէն, մայրս մօտեցաւ հաւնոցին, որուն դիմաց նախապէս սարքած էինք փոքրիկ աւազան մը՝ ջուրով լեցուած, ձեռքին՝ օթեկ դուռմի, վարունգի մանր կտրատուած լեցուն պնակ մը ու բացաւ դուռը: Հաւերն ու աքլորը աճապարանքով դուրս եկան: Մայր թխականն ալ, իւրաքանչեւ կտկտոցներով, հպարտօրէն յառաջացաւ դէպի ելք՝ կորպաչովեան վայրենի բանակայիններու կողքին Արցախ ներխուժող թուրքիկ ազերիներու ինքնավստահութեամբ: Հաւնոցի դրան առջեւ քանի մը տեղքայլ ըրաւ, վիզը ուղղեց, գլուխը բարձրացուց, շուրջը դիտեց եւ վերսկսաւ եռանդաւոր կտկտալով իրեն կանչել բաղ ճուտիկները, որոնք, աջ-ձախ օրօրելով իրենց փոքրիկ, դեղին աղուամզով զարդարուած մարմինները, իրարու ետեւէն հազիւ դուրս եկած, մայրս սկսաւ ափով ցանել պնակին պարունակութիւնը ջրաւազանին մէջ: Կերին բոլոր եւ աւազանը բաւեցին, որ անոնց օրօրուն քայլերը աշխուժանան ու փոխանակ հետեւելու իրենց համար անծանօթ կտկտոցներուն, վազեցին եւ նետուեցան ջուրին մէջ՝ զուարթ վաքվաքներով:

Թխականը ապուշ կտրեցաւ: Աչքերուն չհաւատաց՝ արցախցի հայերու գրոհին առջեւէն առնէտներու պէս փախչող ազերի

բողաներու նման: Մայր հաւը, մղձաւանջալից երազէն յանկարծ սթափեցաւ, սկսաւ տազնապիլ, իրար անցնիլ, աւազանին շուրջը վազվզել, կատաղօրէն թափահարել թեւերը, կտկտոցը վերածել վայնասունի եւ ի գուր փորձել հասկցնելու իր մոլորեալ ճուտիկներուն, թէ ջուրի մէջ չէր իրենց տեղը: Անօգուտ:

Բաղիկները երջանիկ էին իրենց տարերքին մէջ, բոլորովին անտարբեր իրենց մօրուին խելագար շրջագայութիւններուն ջրաւազանին շուրջ, որ ի վերջոյ գլխապտոյտ ունենալով, անկասկած, անկիւն մը քաշած նստեցաւ եւ սփիւքսի մը նման դիտեց իր անհարազատները, որոնք շարունակեցին լողալ, փշրանքները լափել անյազօրէն: Ու երբ կշտացան, ուռած կերապարկերով դուրս ելան աւազանէն, արհամարհելու պէս անտեսելով իրենց մօրուն, օրօրուելով գացին եւ արեւէն ջերմացած հաւնոցի գետնին վրայ փռուեցան:

Քանի մը օր նոյն կատակերգաողբերգական բեմադրութիւնը կրկնուելէ ետք, բաղիկներու մայր հաւը չդիմացաւ այդքան ապերախտութեան: Վերջին անգամ մը եւս կեցաւ ջրաւազանի եզերքին, տխուր-տխուր կտկտաց, դիտեց երախտամոռ ճուտիկները, գլուխը կախեց գետնին եւ դանդաղ քայլերով հեռացաւ ու գնաց խառնուելու իր սեռակիցներու խումբին...:

Այսօր, տարիներ ետք, երբ կը վերյիշեմ մօրս դաւադրութեամբ եւ իր սիրասուն հաւուն մեղսակցութեամբ – ճիշդ սովետի գործընթացով – լոյս աշխարհ եկող ապօրինի բաղիկները, մտածումիս առջեւ կը կանգնի ցաւցնելու աստիճան իմ տարեց հոգին, պատմականօրէն գոյութիւն չունեցող, ապօրէն ծնունդ Ատրպէյճան մը իր խաժամուժով, որուն առջեւ անամօթաբար ծունկի են եկած շահամոլ եւ բարոյագուրկ մեծ ու փոքր պետութիւնները... Նափթին եղկելի հոտէն գինովցած:

* * *

Անելի մը առջեւ գտնուեցաւ, սակայն, իմ կենցաղագէտ մայրիկս, երբ իր անհարազատ բաղիկները սկսան մեծնալ: Կարծէք օրով չէր, ժամով էր անիծեալներուն աճումը: Այգաբացը աւետող մեր մեծաւքանջ աքլորին սօփրանօ-քոլորատուրա զիլ կու-կու-լիկուին երանի տալ տուին բաղերը: Արեւը դեռ չծագած, մեր օրերու «ճագ-միւղիք»ն անգամ գերազանցող տասնեակ մը խուչափողերէն ժայթքող անասելի վաք-վաքի մը գոռում գոչիւնէն մայրս անգամ զգուեցաւ: Դուռ դրացիներուն գանգատելու առիթ չտալու համար, մութնուլոյսին ստիպուեցաւ ելլել անկողինէն, վազել հաւնոց, ձեռքին խոշոր պնակ մը խամրած դդումի, սմբուկի եւ այլ կանաչեղէններու մանր կտորներ, եւ անէծքին շարանը շուրթներուն. «Պապանձի՛ք... կրան (համա-

ճարակ) մտնէ մէջերնիդ...», սատկելիքնէ՛ր...», վերջ տալ վայնասու-
նին՝ կերակրելով:

- Մորթէ՛,- ըսաւ քանի մը անգամ մեր մեծ եղբայրը:

- Չ'ուտուիր. ճահիճի հոտ կ'ունենայ բաղին միւր,- առարկեց
մայրս: Չեմ գիտեր ուրկէ՞ իմացեր էր այդ անճիշդ վճիռը:

Ոչ ոք հակառակեցաւ իրեն: Բայց օր մը մօրս չարացած
նայուածքը կեդրոնացաւ գունդ ու կլոր դարձած բաղերու
օրօրուն քալուածքին եւ հառաչեց.

- Գնող մը ըլլա՛ր... ծախէ՛ր... ազատուէի անիծեալներէդ...:

- Ես կը ծախեմ, յոխորտացի ինքնավստահ շեշտով մը:

- Նոր «սանտալ» մը քեզի,- խոստացաւ մայրս յանկարծ:

Յաջորդ առաւօտ, խօսքէն գործի անցայ: Զոյգ զոյգ, չորս
բաղերուն ոտքերը կապեցի, շարկեցի եւ շուկայ տարի: Ժամերով
պտրտեցայ եւ պտրտցուցի բաղերը՝ գլուխնին գետին հակած: Ոչ
ոքի ուշադրութիւնը գրաւեցի: Ոչ ոք հարցուց. «Ի՞նչ է.. ինչացո՞ւ
է»: Գոնէ մէկը հետաքրքրուէր, ցաւ չէի գգար:

Կէսօր եղաւ: Տուն դարձի ճամբու երկայնքին, նզովից արմատ
բաղերուն քաշը ծանրացաւ, կարծէք կրկնապատկուեցաւ՝ բա-
գուկներս ուսերէս անջատելու աստիճան:

Անյաջողութիւնս ծիծաղ պատճառեց տնեցիներուն: Մեր մեծ
եղբայրը, լրջութեան անառարկելի դիմակը դէմքին, հարցուց.

- Ինչպէ՞ս անցար շուկայէն:

- Քալելով,- պատասխանեցի ապշած:

- Անշուշտ թէ քալելով, այդ չէ որ կը հարցնեմ:

- Հապա՞:

- Բաղէ՛ր... սիրուն բաղէ՛ր... գիրուկ բաղէ՛ր... չկանչեցի՞ր:

- Ոչ:

- Ձեզա՛ւ...: Ահա ա՛յդ է պատճառը որ չես կրցած յաճախոր-
դի մը հանդիպիլ,- եզրակացուց մեծ եղբայրս կատակի նշոյլն
անգամ չարտայայտող երեւոյթով:

Մտածեցի: Հաւանաբար ճիշդ էր մեծ եղբօրս դիտողութիւնը:
Որոշեցի հետեւիլ իր ցուցմունքին: Յաջորդ առաւօտ, կրկին
շարկելով չորս բաղերը, դարձեալ շուկայ գացի: Քանի մը անգամ
փորձուեցայ պոռալ. «Բաղէ՛ր... սիրուն բաղէ՛ր... գիրուկ բաղէ՛ր»:
Ձեզաւ:

Բերանս կէս բաց, կանչելու հազիւ պատրաստ, ձայնս մնաց
խռչափողիս մէջ: Կարելի չեղաւ ձայնանիշ մը արտաբերել: Մերթ
եղանակաւորել չկրցայ, մերթ ալ եղանակը չհաւնեցայ: Խերն
անիծած... ինչպէ՞ս կանչէի, այդ ալ շուկային մէջ, ես՝ երբեմնի
քաղաքապետ խորով էֆէնտի տղան: Զիս ճանչցողը ի՞նչ պիտի
ըսէր...:

Զէ՛, չեղաւ ու չեղաւ, ես չկրցայ ձայնաւորելով կանչել: Նոյնիսկ, կանչելու փոխարէն, քիչ մը աւելի ծռեցի գլուխս՝ ծանօթի մը չհանդիպելու յատուկ դիտաւորութեամբ: Ու այդպէս, դարձեալ շրջեցայ շուկային բոլորտիքը, պտըտեցայ եւ լուռ ու մունջ պտըտցուցի նգովեալները՝ առանց արդիւնքի:

Արեւը մէկ կողմէն, իմ ապիկարութիւնը միւս կողմէն, լրիւ վհատեցուցին զիս: Ապառաժի պէս դէմս կանգնեցաւ իմ պարծենկոտութիւնս. «Ես կը ծախեմ... հա՛... գնա՛ ծախէ՛», հառաչեցի մորմոքած սրտով եւ նոյնիսկ ամչցայ իմ անճարակութեան հետեւանքին մասին մտածել: Ծաղր ու ծանակ ըլլալու գնով, տուն վերադարձայ, բազերը եղածին պէս գետին նետեցի եւ յուզուած ձայնով կակազեցի:

- Նալլէթ բաղերուն ալ եւ բաղերը լոյս աշխարհ բերող տիմար հաւուն ալ... ու լռելեայն հրաժարեցայ սանտալներէն:

- Մէկը մորթէ,- լսեցի իմ մօրս քնքոյշ ձայնը՝ ժպտացող նայուածքը ուղղելով դէմքիս՝ ակնյայտօրէն ցրուելու համար իմ հոգեկան խռովքը: Ախ հոգեբան մայրիկս, ախ... յիշատակդ իսկ զիս կը յուզէ այս պահուս...:

Երկրորդել չտուի...:

Երբե՛ք այդքան համեղ միս չէր ունեցած լաւագոյն հաւն անգամ: Իսկ ճահիճճի հոտ՝ բնա՛ւ...:

- Լաւ որ չկրցաւ ծախել,- ըսաւ մեծ եղբայրս ճաշի ժամանակ, ու քթին տակէն ծիծաղելով աւելցուց,- տասնեակ մը տօնախմբութիւն... տիկին Հռիփսիմէի հաշուոյն:

Տարինե՛ր ետք, երբ կը վերյիշեմ իմ մանուկի յոխորտանքը, անգուսպ ծիծաղ մը կ'ուրուագծուի իմ տարեց մարդու դէմքին վրայ՝ նայուածքիս դէմ գտնելով 70 տարուան սովետին դիակը, որ ինձմէ աւելի պատուաւոր դուրս չելաւ, ամբողջ աշխարհը կարմրցնելու անոր պարծենկոտութիւնը նկատի առնելով...:

Հոլիվուտ, 9 Փետրուար 1995

Արագիլները

Այդ տարին, Հ.Բ.Ը. Միութեան Սուրբոյ Այն Արապ քաղաքի «Իւսէմէ ըպըն Զէյտ», այլապէս՝ Նալպանտեան վարժարանին տնօրէնն էի: Քաղաքը, թրքական սահմանին վրայ, Կիլիկեան Հայաստանի երկրորդ եւ վերջնական պարպումէն ետք, հայահոծ գաղութի մը ապաստանն էր դարձած՝ առաւելաբար քիւրտ բնակչութեան մը կողքին, որուն նորահաս երկսեռ սերունդին մեծ մասը, ջերմօրէն բարեկամացած իրենց հասակակից հայ տղոց եւ աղջիկներուն հետ, անկաշկանդօրէն կը խօսէր հայերէնն ու քիւրտերէնը, որ ներքին գոհունակութիւն մը կ'արժարծէր իմ մէջ, հակառակ իրենց մեծ հայրերուն գործած վայրագութիւններուն:

Կանխահաս ճմեռը, հազուադէպ երեւոյթ՝ բնիկներու վկայութեամբ, առատօրէն ձիւնեց՝ մեղմ, փափուկ, իր ծանրութիւնը չզգացնող փաթիլներով, հարսնազգեստ հազցուց քաղաքին եւ անծայրածիր տափաստանին ու մնաց այդպէս երկա՛ր ատեն՝ սաստիկ ցուրտէն սառած:

Քաղաքը, բացի կարմուճցի Մարտոյին սրճարանէն, ուրիշ զբօսավայր չունէր: Եւ իրապէս, սահմանագիծ հանդիսացող փշալարերէն հագիւ տասը քայլ ասդին, քարաշէն, բայց համեստ երկյարկանի շէնք մըն էր, որուն գետնայարկին բակը, հինգ վեց ծառով գեղեցկացած, կ'երկարէր դէպի սահման, դէպի Թուրքա ու կը վերջանար... փշալարերը համբուրելով: Քիչ անդին, «Թրքական» կոչեցեալ հողին վրայ, շոգեկառքի փոքրիկ կայանին ճիշդ քովիկը, ջրամբարի յատուկ հաստափոր կառոյցն էր՝ ուղտի ոտքերուն պէս երկար չորս սիւներու վերեւ:

Զմրան ցուրտն ու ձիւնը ետին թողած, աղամանդի պէս շողշողուն երկնակամարին արեւը թէեւ չէր սկսած ջերմացնել շրջապատը, բայց ամէն օր քիչ մը աւելի երկար կը յամենար ու ակամայ կ'իջնէր մայրամուտի անծայրածիր հորիզոնէն վար: Գարնան անուշաբոյր շունչը տակաւ սկսած էր քաղցրանալ ու փռուիլ քաղաքին եւ տափաստանին վրայ: Առատ ու խիստ զմրուխտանման կանանչը նոյնպէս սկսած էր շոյել մարդուս նայուածքը:

Աւօրեայ զբաղումներէն ետք, երբ առիթ ունենայի, Մարտոյին սրճարանը կ'երթայի եւ բակին տերեւակալիլ սկսող ծառի մը ենթադրեալ հովանիին տակ դրուած սեղանի մը առջեւ կը նստէի՝ դէմքս ուղղած շոգեկառքի կայանին: Երկաթագիծը

գոյգ մը սեւ օձերու նման կ'երկարէր Պաղտատէն Պոլիս ու Եւրոպա՝ մեծաւ մասամբ թուրքին վերագրուած հողամասին վրայէն: Ամէն օր, գոնէ մէկ անգամ, ճամբորդ եւ ապրանք փոխադրող վաճառները ետին ձգած, հսկայական վիշապի մը գալարումներով կու գար վայրաշարժը, պահ մը կը կենար ու Ֆշֆշացներով կրկին կը հեռանար՝ խորունկ մտորումներու մէջ թաղելով զիս:

Երկաթագիծը... անիծեալ այդ երկաթագիծը կ'այրէր, կը լկէր իմ հոգիս: Մանկութենէն մինչեւ երիտասարդութիւնս ամբողջ սնած՝ բռնագաղթի, տաժանակիր աշխատանքի, սովի, ջարդի կսկծացնող յուշապատումներով, երեւակայութեանս պատանուին վրայէն կը սահեցնէին զարհուրելի տեսարաններ, որոնք դժխեմ բաժինն էին եղած հայ մարդուն: Գուցէ երկաթագիծը ամրացնող իւրաքանչիւր փայտաշերտի հաստ կուրծքին վրայ դեռ կը յամենար հետքը հայ կառուցողներու քրտինքին ու արեան: Կուպրի պէս սեւ, անապատի կիզիչ արեւէն խանձուած այդ փայտաշերտերը, հայ մարդուն չորցած մարմիններուն տպաւորութիւնը կը թողէին վրաս: Երեւոյթը, տեսարժան ոչինչ ունենալով հանդերձ, ինքնամոռացութեան մը մէջ արձանացած, վայրենաբարոյ մարդուն երեսն ի վեր թքելու անգուսպ պահանջը կ'արթնցնէր իմ մէջ եւ կիսավառ սիկարէթին հետ, փրփրացող թուք մը կը շարտէ՝ միջազգայնօրէն անտեսուած ցեղասպանութեան մը շարունակուող ուրացումի ժանդոտած դէմքին:

Մարտոյի սրճարանին արեւմտեան կողմը, չորս-հինգ քայլ անդին, բարձր, բոլորակաձեւ, հողաշէն, կիսափուլ աշտարակ մը կար՝ հին օրերէն մնացած դիտարան մը, անկասկած, որուն վերեւ կը գտնուէր անտաշ ճղիկներու փունջ մը:

- Արագիլի բոյն է, ըսին:

- Ջրամբարին վրան ալ կայ,- աւելցուց ուրիշ մը եւ դառնօրէն ժպտալով շարունակեց.- Ամէն տարի, մեզի՝ հայերուս նման, սուրիահպատակ եւ թրքահպատակ երկու գոյգ արագիլ կ'ունենանք մինչեւ իրենց չուն:

- Մարդուն մօտիկութիւնը անհանգիստ չ'ընե՞ր գիրենք:

- Ոչ, չ'ըներ...,- ու տխուր շէշով մը աւելցուց.- արագիլները հայ չեն... միսը չուտուիր... թուրքերն անգամ չեն ուտեր...:

Եւ իրօք, երբ ամէն կողմ գարնան բեհեզ էր հագեր, արագիլները եկան: «Թրքահպատակ»ը գոյգ էր. սուրիահպատակը՝ միայնակ: Երկար թռիչքէն յոգնած, միայնակը կամացուկ մը իջաւ կիսափուլ աշտարակին վերեւ, թեւերը ծալեց ու կեցաւ՝ հայեացքը հեռուններուն սեւեռած: Յետոյ, հանդարտօրէն դիտեց, ստուգեց իր հին բոյնը: Զմրան ձիւնն ու սառնամանիքը ծանր աւեր գործած ըլլալու էին: Սկսաւ շտկել ճղիկները. թափեց

աղտեղութիւնը եւ դանդաղօրէն շրջելով բոյնին բոլորտիքը, կանգ առաւ:

Անկասկած, գաղթէն ողջ վերադարձող հայերն ալ այդպէս էին գտեր իրենց տունները եւ միայնակ արագիլի նման լծուեր էին վերականգնումի աշխատանքին... խեղդուած արցունքներով:

Միայնակ արագիլը, քանի մը օր, անհաւատալի համբերութեամբ մը չհեռացաւ իր բոյնէն: Հայեացքը միշտ հեռուններուն՝ սպասեց: Երբեմն, մէկ կամ միւս ոտքին վրայ կանգնած, վիզը ուղղահայեաց պահելով երկնակամարին, անվերջանալի եւ սրտաճմլիկ շեշտերով իրարու զարկաւ իր երկար կտուցները եւ... դարձեալ սպասեց:

- Արուն է,- ըսին,- էգը չէ եկած. մեռած ըլլալու է...

- Գաղթէն չվերադարձող բազմաթիւ հայուհիներուն պէս,- դանդաղօրէն մրմրեաց ալեհեր գլուխով Մատոն:

Երրորդ առաւօտն էր, երբ միայնակ արագիլը յանկարծ երեւցաւ օդին մէջ եւ թեւերու քնքոյշ թափահարումներով սկսաւ դառնալ բոյնին վերեւ: Առանձին չէր. հաւանաբար ընկերուհին էր իրեն հետեւողը:

- Այրիւթեան վերջ է տուեր մեր արագիլը,- կանչեց Մարտոն զուարթ ձայնով:

Մօտս նստող Մատոն մրմնջաց.

- Աքսորէն ողջ վերադարձող այրիներն ալ այդպէս ըրին... սերունդ պահել էր պէտք,- ու տխրամած դէմքը խոնարհեց կուրծքին, հաւանաբար դառնաղի յուշերու յաճախանքին ծանրութենէն:

Արդարեւ, մէկը միւսին ետեւէն, մեղմօրէն իջան անոնք ճղիկներուն վրայ եւ հագիւ ամփոփած իրենց երկար թեւերը, արուն վեհապանծ քալուածքով մը շուրջը դարձաւ հզին ու երբ կրկին գրաւեց իր տեղը, նախորդ կափկափներէն բոլորովին տարբեր շեշտերով վերսկսաւ իր կափկափին՝ բազմաթիւ անգամ տարուբերելով իր երկար վիզը, կոնակէն մինչեւ պոչատակը:

Յաղթական կափկափէն ետք, նորակազմ գոյգը աշխոյժ ոստումով մը վեր բարձրացաւ եւ անյայտացաւ նայուածքէս: Շատ չանցած, նիհար, փոքրիկ ճղիկ մը կտուցին, արուն վերադարձաւ ու բերածը յարմարեցուց բոյնին քանդուած մասին ու կրկին թռաւ: Բոյնը երբ դատարկ մնաց, ջրամբարին վերեւի արագիլներէն մէկը եկաւ ու վերցուց նոր տեղադրուած ճղիկը եւ տարաւ իր բոյնը: Անհաւատալի էր պատահարը: Մինչ այդ, մեր արագիլը ուրիշ ճղիկով մը կրկին եկաւ ու բերածը դեռ չտեղաւորած, ապշած երեւոյթով մը փնտռեց քիչ առաջուան ճղիկը: Չգտաւ: Ոչ միայն իր տեղը չէր, այլ վերցուած, գողցուած էր:

Արագօրէն վար դրաւ կտուցինը, երկար սրունքները կծկեց, ցասումնալից թափով վեր բարձրացաւ ու կայծակի պէս խոյացաւ ջրամբարի գոյգին վրայ, որ սարսափած՝ փախաւ: Մեր արագիլը անարգել իջաւ թրքահպտականերու բոյնին վրայ, անշտապ շարժումներով ընտրեց եւ մէկի փոխան երկու ճղիկ վերցնելով, վերադարձաւ իր բոյնը:

- Լաւ ըրաւ,- լսեցի սիրտ պաղշտկող ձայնը Մարտոյին:

- Արագիլ է, թուրքին նկարագիրը իւրացուցած արագիլ...,- զարմացաւ Մստոն՝ ծիծաղելով:

- Արագիլ է, հայ չէ՛...,- ըսի եւ ոտքի ելայ՝ նայուածքս ուղղած աշտարակին, ուր, նոյն պահուն, էգ արագիլը, կանգունահաչափ օձ մը կտուցին, նազանքով մը կ'իջնէր կողոպտիչ արագիլները ահաբեկող իր կեանքի նոր ընկերոջ դիմաց...:

Լոս Անճելըս, 8 Սեպտեմբեր 1995

Դուն Մի՛ Գար

Այդ Երեքշաբթի առաւօտուն, փոքր եղբայրս՝ Ալիշանը, անկողինէն ելլելու արտօնութիւն չստացաւ անիծեալ մալարիայի ճիրաններէն:

Ամառ էր: Տարի մը առաջ մեռած էր հայրս: Մայրս ու իր երեք մանուկները մնացած էինք մեր մեծ եղբօր — ինք եւս դեռ անչափահաս — խնամքին: Փոքր պաշտօնեայ մըն էր մեր մեծ եղբայրը, որուն ստացած ուճիկը, անկասկած, բաւարար ըլլալու չէր հինգ հոգինոց ընտանիքի մը կարիքներուն: Գիւղազնացութիւնը ո՛ր, մենք՝ ուր: Ամարանոցի փոխարէն, զիս ու Ալիշանը աշկերտութեան տուած էին մօրս պահանջով, պարզապէս արեւին տակ խաղալու մեր ունակութիւնը նուազեցնելու համար:

Իմ աշկերտութեան շրջանը կարճ տեւեց: Շաբաթը հազիւ բոլորած, աւարտական «վկայականը» տուի ես ինծի, չեմ յիշեր ինչ պատճառաբանութեամբ:

Ալիշանը վարսավիրանոցի մը աշկերտ էր: Մեզի ծանօթ երկու հայրենակիցներ էին տէրերը: Հոն սափրուողներուն մեծ մասը մեր համաքաղաքացիներն էին: Այն ատեն ալ աշկերտին նուէր տալու սովորութիւնը կար: Այդ անգիր օրէնքէն կ'օգտուէր նաեւ եղբայրս, որուն վարպետները, բծախնդիր «հոգատարութեամբ» օժտուած, գանձանակ մը կախած էին պատին՝ «Բոլոր նուէրներդ, Կիրակի իրիկուն մօրդ կը տանիս...» ըսելով:

Առաջին Կիրակին իսկ, իմ բարի եղբայրս, իրեն տրուած քանի մը «սէքիզիկ»ն ու «Փրանք»ները մօրս տալէ ետք, լալու չափ յուզուած մէկ կողմ քաշուեցաւ ու մնաց մտածկոտ՝ երկա՛ր ատեն: Շաբաթավարձք չէին անոնք, այլ նուէրներ, որոնք արդար իրաւունքն էին աշկերտին:

Բայց իմ եղբօրս մօտաւոր եւ հեռաւոր հաշուումները չէին արդարացներ իրեն տրուած գումարը: Խեղճը գուր տեղ կը չարչարէր իր յիշողութիւնը եւ Երեքշաբթիէն մինչեւ Կիրակի, գանձանակին հանդէպ պարկեշտօրէն վերաբերուելով հանդերձ, տուն բերածին հետ չէր կրնար հաւասարեցնել: Այդպէս ալ շարունակեց երեք, թէ չորս Կիրակի եւ իւրաքանչիւր անգամ որ մօրս յանձնեց իր ընրածը, յուզուած շեշտերով չվարանեցաւ ըսելու.

— Վարպետներս պարպեր են գանձանակը:

— Ամա՛ն, ըլլալիք բա՛ն է...,- հակաճառեց իմ միամիտ մայրս եւ քանայ տարհամոզել իր մանչուկը՝ չկարենալով հաշտուիլ

աշկերտին, այդ ալ ծանօթի մը զաւկին տրուող նուէրները իւրացնելու աստիճան ստորնացումին հետ:

Ու ահա այդ Երեքշաբթի առաւօտուն, եղբօրս փոխարէն ես գացի վարսավիրանոց: Ամօթխածօրէն բարեւելէ ետք, «Ալիշանը հիւանդ է, փոխարինելու եկայ...», ըսի: Զմերժեցին: Իրենց համար ի՛նչ էր տարբերութիւնը իմ կամ եղբօրս: Աւելի մարմնեղ եւ բնականաբար աւելի ուժեղ էի: Կրնայի առաւելագոյն չափով կատարել իմ պարտաւորութիւնները:

Խանութին մաքրութիւնը հազիւ աւարտած, կրտսեր վարպետս հրահանգեց.

— Ճանօ՛, սա «չարի»ը դուրս հանէ նայիմ:

Ցոյց տուած յեսանը փութկոտութեամբ մը մայթին վրայ հանեցի: Վարպետս յարմար դիրքով պատին կռթնեցուց, ցածլիկ աթոռ մը դրաւ դիմացը եւ նստեցաւ: Դանդաղ շարժումներով լաթ մը փռեց աջ կողմի գետնին վրան ու տրցակ մը ածելի հանելով գրպանէն, երկիւղածութեամբ շարեց անոր մակերեսին: Հանդիսատեսի իմ դիրքէս յանկարծ հանեց զիս վարպետիս կանչը.

— Ճանօ՛,- ըսաւ՝ թեթեւօրէն ժպտելով,- սա աթոռակը հոս բեր նայիմ:

Բերի:

— Գետի՛ն դիր:

Մատով ցոյց տուած տեղը դրի:

— Նստի՛ր:

Նստեցայ:

— Բռնէ նայիմ սա տեղէն,- ըսաւ մատնանշելով յեսանի անիւին բռնակը:

Բռնեցի:

— Դարձո՛ւր նայիմ:

Դարձուցի:

— Այդպէ՛ս...,- բացազանչեց գոհունակութեամբ եւ ածելիի մը բացուած շեղբը հանգչեցուց դարձող յեսանի ողորկ երեսին:

Սկիզբը, մանկական խաղի մը տպաւորութիւնը թողուց վրաս: Ներքին ուրախութիւն մըն ալ զգացի՝ ուժս ցուցադրելու պատեհութենէն փրուած:

Ատեն մը ետք, սակայն, յոգնեցայ: Թեւս ծանրացաւ: Սկսայ քրտնիլ: Մինչդեռ վարպետս, կարծէք աշխուժացած, տակաւ աւելի ուժգնօրէն կը ճնշէր ածելիին շեղբը յեսանին վրայ եւ անգթօրէն կը շարունակէր հրահանգել.

— Դարձուր, ծօ արա՛գ դարձուր...:

Դարձուր... որքան դիւրին էր հրահանգել: Ճակտէս հոսող

քրտինքը հետքն անգամ չձգեց սկզբնական իմ եռանդին: Մանուկ էի. միակ գէնքս անիծելն էր վարսավիրանոցն ու անոր տէրերը: Եւ անիծեցի, բայց ի՛նչ օգուտ: Կամովին ինկած էի այդ տանջարանը, որ գուցէ եղբօրս ալ հիւանդանալուն գլխաւոր պատճառն էր հանդիսացեր:

Փախուստի ծրագիրներ որոճալու սկսած էի արդէն, երբ վերջ գտաւ վարպետիս աշխատանքը:

Օրը վատ էր սկսած: Տրամադրութիւնս բոլորովին խորտակուած էր: Առաջին յաճախորդն ալ կրակ թափեց վրան: Տարեց մըն էր: Աչքով ցոյց տալով գիւ, հարցուց.

— Որո՞նք տղան է:

— Հանգուցեալ խոսքով էֆէնտիին...

— Հէյ վախ... փուճ աշխարհ,- մըթմըթաց սափրուողը քանի մը անգամ եւ տխուր ձայնով մը հառաչեց «է՛հ...»:

— Ալիշանին մեծն է... հիւանդացեր է «մահախմը» (խեղճը)... անոր տեղ ինք եկաւ...,- մանրամասնութեան մէջ մտաւ տարեց վարպետս եւ գուժ հայցող եղանակով մը շարունակեց՝ սափրուողին զգայնութիւնը գազաթնակէտին հասցնելու դիտաւորութեամբ անկասկած.— որբ մնացին խեղճերը, Ակիպ աղա...,- եւ Ակիպ աղայէն աւելի խորունկ «է՛հ» մըն ալ ինք շռայլեց:

Որբ... ա՛խ այդ բառը: Կարմրած շամփուրի պէս կը տաղէր իմ հոգին: Աւելի՛ն, կարծէք խարազանի շառաչուն հարուած մը կու տար դէմքիս, որպէս թէ մահացու մեղք մը գործած ըլլայի որբ մնալով: Կախ գլուխս քիչ մը աւելի հակեցաւ կուրծքիս եւ յուզումը սեղմեց կոկորդս: Քիչ էր մնացած որ արցունքի կաթիլները դուրս ժայթքէին աչքերէս, եթէ չըլլար իմ մանկունակ հպարտութիւնը:

Չէ՛, ճաշէն ետք վերադարձողը չէի ես: Հապճեպօրէն առած որոշումս շուտով մոռցայ, սակայն: Ակիպ աղան մոռցնել տուաւ՝ մեծկակ դրամանիչ մը սեղմելով ափիս մէջ, մեկնելու պահուն:

Առաջին նուէրն էր, որ կը ստանայի ես այդօր: Վայրկեանական վերափոխում մը կատարուեցաւ ներաշխարհիս մէջ: Հիմնովին մոռցայ յեսանին չարչարանքն ու «որբ մնացին»ին առթած յուզումը: Անմեկնելի ուրախութիւն մը ծնաւ իմ մէջ, որ դժբախտաբար կարճ տեւեց: Ակիպ աղան հագիւ դուրս ելած խանութէն, տարեց վարպետս ցուցամատը պատին ամրացուած փոքրիկ գանձանակին ուղղելով, ըսաւ՝ խոթող նայուածքով մը.

— Նուէրները հոն նետէ... Կիրակի կէսօրէ ետք բոլորը մէկ կը տանիս մօրդ:

Դժկամօրէն բարձրացուցի թեւս եւ մատերուս ծայրով բռնուած արծաթեայ դրամը նետեցի գանձանակ՝ ճմլուած սրտիս

հետ: Չէի կրնար խուսափիլ: Տարեց վարպետիս աչքը սեւեռած էր վրաս, ճիշդ մեր եկեղեցիի կեղրոնական խորանին վերեւ նկարած Աստուծոյ անգութ աչքին պէս:

Յաջորդ յաճախորդներ, սակայն, կամացուկ մը գրպանեցի: Կիրակիին սպասելու կարիքը չզգացի... եղբօրս նման: Մտքիս մէջ տակաւին թարմ էին անոր արցունքոտ աչքերն ու դողդղացող շրթունքները:

Չարաճճի մանկութիւն:

Իրիկնամուտին, տուն դարձիս, տրամադրութիւնս բարձր էր: Գրպանած դրամներով պտուղ գնեցի հիւանդ եղբօրս համար եւ մեր տան սեմէն ներս մտայ՝ պատերազմի դաշտէն յաղթական վերադարձող զինուորին նման:

Քաջագործութեանս պատմութիւնը բարեմիտ մօրս ծիծաղը չարժեց. «Անհաւատին հախէն անաստուածը կու գայ», մրմնջեց եւ չկշտամբեց զիս:

Օրերը յաջորդեցին իրարու: Տարեց վարպետս գութ հայցողի տաղանդը հասցուց արուեստի (vituose-ութեան), իսկ ես՝ ինծի տրուող ճոխ նուէրներուն մէկ մասը իւրացնելու հնարամտութիւնը՝ կատարելութեան: Ու եկաւ Կիրակին: «Գանձանակիս» բացումին կը սպասէի անհամբերութեամբ:

Աճալարութեանս հակառակ, բաւականաչափ գումար մը գտնուելու էր տակաւին անոր մէջ՝ նուիրատուներուն առատաձեռնութիւնը վկայ:

Հանդիսաւոր արարողութիւնը սկսելէ առաջ, աչքի իմաստալից քթթում մը նետելէ ետք իմ ուղղութեամբ, կրտսեր վարպետս ըսաւ.

— Ճանօ՛, դուրս ելիր նայիմ քիչ մը:

Վարսաւիրանոցէն դուրս ելայ: Հետաքրքրութիւնը սակայն կեցնել տուաւ զիս լայն դրան պատի անկիւնին: Շատ չանցած, գանձանակին պարունակութեան պարպուելու դաւաճան խշրտոցը հասաւ ականջիս: Դար մը տեւող երկարութեան տպաւորութիւնը ունեցող վայրկեանէ մը ետք, վարպետներուս փսիսոցը լսեցի, առանց կարենալ ըմբռնելու փոխանակուած բառերուն իմաստը:

Կարճատեւ լռութիւնը դարձեալ խզելով, երիտասարդ վարպետս կանչեց.

— Ճանօ՛, ներս եկուր:

Ներս մտայ: Ձոյգ մը թթուած դէմքերէն, երկու զոյգ խոժոռ աչքեր սեւեռած մնացին պահ մը վրաս: Գանձանակը, իր սովորական անկիւնէն կախուած, պի՛շ-պի՛շ կը դիտէր զիս՝ անխօս մեղսակիցի մը նման:

— Մօտեցի՛ր,- ըսաւ վերջապէս տարեց վարպետս, ձայնին մէջ բռնազբօսիկ մեղմուլթիւն մը դնողի զգալի ճիգով:

Մօտեցայ:

— Ա՛ռ,- մրթմրթաց եւ մատերուն միջեւ սեղմուած մանր դրամները երկարեց ինծի:

Արագ շարժումով մը պարզեցի ասիս, ուր դանդաղօրէն քակուող մատերու աքցանէն ինկաւ ինչ որ կար՝ տարեց վարպետիս չոր ու վանողական ձայնին հետ:

— Երեքաբլթի օրը, դուն մի գար, եղբայրդ թող գայ...:

Յաջորդ Երեքաբլթի օրը եղբայրս գնա՞ց վարսավիրանոց, չեմ յիշեր: Բայց երբե՛ք, երբե՛ք չեմ կրցած մոռնալ՝ տարեց վարպետիս գուլթ մուրացող յուզիչ դիմախաղերն ու օրերով կրկնած հառաչանքը:

— Որբ մնացին խեղճերը, է՛հ...:

Հոլիվուտ, 1 Նոյեմբեր 1995

Մատանին

Բազմաձև եւ մատանիները: Իւրայատուկ անուն ալ ունին անոնք: Այլազան եւ նաեւ անոնց շինութեան համար օգտագործուող նախանիւթերը: Մինչեւ արեհերութիւն, կեանքիս ամբողջ տեւողութեան, իմ միակ ունեցածը եղաւ նշանտուքի մատանին:

Միակ որ ըսի, միեւնոյնը ըսել չուզեցի: Մինչեւ ամուսնութիւն եւ անկէ ալ ետք, յաճախ ծախած եւ նորն եմ գնած: Անգամ մը կորսնցուցի, պարզապէս կորսնցուցի մատանին: Մաքսատան պաշտօնեայ էի այն ատեն՝ Սուրիոյ Հաւրանի կուսակալութեան պատկանող Սէհրմ Ճուլէն գիւղը: Ձիւս արտուին մէջ պատահեցաւ այդ անշնորհք դէպքը: Յարդի եւ կղկղանքի հաստ խաւին մէջէն եկուր եւ գտիր: Չգտայ:

Առաջին անգամ որ ծախեցի, Պէյրութէն Դամասկոս վերադարձիս էր: Ամսաթիւներէս խնայուած գումարը եղածին պէս ծախսեր էի նշանածիս մօտ՝ անհեռատեսօրէն: Պաշտօնավայր վերադառնալու հարցը՝ գոնէ մինչեւ Դամասկոս՝ անակնկալօրէն լուծեց իմ մօրաքրոջս տղան՝ Տիգրանը, իր ինքնաշարժով: Ճամբու ընթացքին, ինչ որ ալ եղաւ մեր խօսակցութեան նիւթը, ուղեղիս մէջ չդադրեցաւ, սակայն, հոլովուելէ փոխառութեան մը միտքը: Բազմաթիւ բանաձևեր մշակելէ ետք, մէկը միւսին ետեւէն քանդեցի՝ արտայայտուելու սեմին հասնելով հանդերձ: Անաստուած արժանապատուութեան զոհ գացի. չէ՛, չկրցայ ուզել, չեղաւ:

Դատարկ գրպանով հասեր էի, ուրեմն, Դամասկոսի կեդրոնական հրապարակը՝ Մէրճէ: Ինքնաշարժէն դուրս ելայ՝ առանց զգացնել տալու իմ հոգեկան խռովքը Տիգրանին, որ ժամավաճառ ըլլալու բնա՛ւ միտք չունէր արդէն: Մայթին վրայ կանգնած, վերջին անգամ մը եւս դիտեցի հեռացող ինքնաշարժը եւ մտքով վերադարձայ իմ մտասեւեռումին:

Դամասկոսի մէջ, Տիգրանէն մօտիկ ծանօթ մը չունէի: Ըլլար իսկ, ո՛ւր եւ ինչպէ՞ս գտնէի այդ պահուն: Ազգական մը կար, ծակ գրպանով համբաւաւոր ու անուանի ազգական մը, որուն դիմելը աւելորդ գտայ:

Յորդանանի սահմանակից Տըրա քաղաքը գացող շոգեկառքին մեկնումի պահը մօտալուտ էր: Կատարելապէս շուարած վիճակի մը մէջ էի: Սիկառէթին տուփը հանեցի գրպանէս, հատ մը դրի շրթունքներուս միջեւ եւ լուցկիով վառելու պահուն, յանկարծ նայուածքս գամուեցաւ մատիս ոսկի մատանիին: Հանք

մը գտած ըլլալու ուրախութիւնը փայլատակեց մտքիս մէջ: Լայն շունչ մը առի: Տազնապող հոգիս խաղաղեցաւ թէեւ, բայց ոսկերիչներու շուկային հեռաւորութիւնը աչքիս մեծցաւ: Փոխարէնը, նայուածքս կեդրոնացաւ մայթի եզրին, գրեթէ մօտս, ապակեայ սնտուկ-կրպակին քովը կանգնած լումայափոխին, որ ազատարարի մը տպաւորութիւնը թողուց վրաս: Համարձակ քայլերով մօտեցայ, բարեւեցի. բախտէս հայ դուրս եկաւ:

- Խնդրեմ, գնեցէ՛ք սա մատանին,- ըսի ժպիտով մը, որուն ետին ծածկուած էր իմ մատանիիս ողջակիզումին խորունկ ցաւը:

Մատանին ձեռք առաւ, աչքերուն մօտեցուց, աջ դարձուց, ձախ դարձուց, ծանրութիւնը քննելու համար ափին մէջ դրաւ եւ հակառակ հաստատօրէն համոզուելուն թէ կեղծ է՛ր, կասկածոտ չեչտով մը կմկմաց:

- Կեղծ չըլլայ...:

- Եղբայր,- ըսի պաղարիւնութիւնս պահելով,- նշանտուքի մատանիս է: Պէյրութէն կու գամ: Դրամապանակս հոն եմ մոռցեր: Տըրայի շոգեկառքի տոմսակին գինը տուր միայն. պաշտօնավայրս պիտի մեկնիմ:

Լումայափոխը, կրկին «կեղծ չըլլայ...» ըսելով հանդերձ, ողորմութիւն տալու պէս դանդաղօրէն բացաւ կրպակ սնտուկին փոքրիկ դռնակը եւ ճիշդ տոմսին գինը երկարեց ինծի՝ նմանը չտեսնուած բարիք մը ընելու ոճով եւ աւելցուց.

- Կեղծ ալ ըլլայ պիտի առնեմ, հայ ենք վերջապէս...:

Ոչ առաջինը եւ ոչ ալ վերջինը եղաւ այդ դէպքը: Անհաշիւ ծախսելու անբուժելի հիւանդութիւնը յաճախ կրկնել տուաւ ինծի նշանտուքի մատանիիս վաճառքը: Նշանուածի կարգավիճակն ալ երկար տեւեց եւ Պէյրութէն պաշտօնավայր վերադառնալու համար իմ նոխազը իմ խեղճ մատանիս եղաւ միշտ: Խնայողութիւն բառն ալ անծանօթ մնաց ինծի եւ օրին մէկը - ի՛նչ մեղքս պահեմ- փոխառութեամբ ալ պսակուեցայ, անգիտակցօրէն հաստատելով «պարտքով ամուսնացողը տոկոսով գաւակ կ'ունենայ...» ասոյթը:

Թէեւ ասոյթը ճիշդ դուրս եկաւ, բայց անոր համար բնա՛ւ դառնութիւն չեմ զգար այսօր: Թերեւս, եւ շա՛տ հաւանաբար, կրկնեմ միեւնոյնը, եթէ երկրորդելու հնարաւորութիւնը տրուի ինծի: Ի՛նչ փոյթ, թէ տարիներ շարունակ կարիքը եղած ըլլայ նապաստակ, ես՝ որսկան, յաճախ՝ ձախորդ որսկան, որուն համար վիզս կտրող չէն իմ չորս տղաները:

Բայց, ա՛խ այդ կարիքը: Յաջորդող իւրաքանչիւր հանգրուանին հետ աճեցաւ, հսկայացաւ եւ կապարի պէս ծանրօրէն

ճնշեց ան ուսերուս վրայ: Երբեմն անմիջական անհրաժեշտութիւնը հալածեց զիս անօթի գայլի նման ու վազել տուաւ ինծի, իմ կեանքի կոյուղիին մէջէն, միշտ բուլիկ, յամառօրէն տոկուն ոտքերով...:

Այդ տարին, արդէն հասակաւոր եւ անչափահաս տղաներով հարուստ՝ բացառաբար, նոյնն էր սակայն իմ նիւթական անձուկ վիճակը: Առօրեայ սնունդի հարցը բան մը չէր: Ուսանող տղաներ, ուսանողական միջավայր եւ ուսանողի ընկերային կեանք: Ինչէ՛ր միայն չէին ակնկալեր: Շաբաթը մէկ, գրպանի ծախս մը, թէկուզ խորհրդանշական, կրնայի՞ չտալ. չտալ կ'ըլլա՞ր:

Օրը շաբաթ էր: Իմ գրպանիս մէջ ամայութիւն կը տիրէր: Կիրակի առաւօտուն, տողոցս հիասթափուած աչքերուն նայելու քաջութենէն զրկուած, իմ հայրական հոգին ժամերէ ի վեր կը մտատանջուէր ելք մը գտնելու: Գրասեղանիս վրայ հանգչող ձեռքերուս խոնարհած էի գլուխս, երբ անզգալաբար նայուածքս դարձեալ կեդրոնացաւ իմ միակ հարստութեան, իմ նշանտուքի ոսկի մատանիին վրայ: Փայլատակող աչքերով ոտքի ելայ: Ոսկերիչներուն շուկան գացի: Ծանօթ մը գտայ եւ մօտենալով՝ «Քնէ՛, սա մատանին...», ըսի կեղծ ժպիտով մը, չզգացնելու համար անոր իմ ներաշխարհիս մէջ լացող յուզումը:

- Գտե՞ր ես,- հարցուց կատակելով:

- Ճիշդ այդպէս,- ըսի, երբ արդէն քննած, կշռած եւ թուղթի մը վրայ սկսած էր իր հաշիւը ընելու:

Ոսկերիչ ծանօթիս հաշուարկումէն դուրս եկած գումարը սկսաւ համրուիլ իմ պարզած ափիս մէջ՝ անտարբերութեան դիմակը միշտ դէմքիս վրայ: Վերջաւորութեան մատերս սեղմեցի դրամանիշերուն վրայ եւ հեկեկացող քայլերով ուղղուեցայ դէպի տուն...:

Աշխարհ մը երջանկութեամբ, պատմութեան անցաւ այդ Կիրակին ինծի համար: Անկասկած բնա՛ւ պիտի չյիշէի, եթէ տարիներ ետք, Արամ տղաս, աղամանդակուռ ոսկի մատանի մը գնելու համար իր եղբօրը, Միլանոյի համալսարանէն շրջանաւարտ իր արքարին, պէյրութցի ծանօթ ոսկերիչի մը խանութը չմտցնէր զիս: Արքարին նուիրելիք մատանին գնելէ եւ անցընելէ ետք անոր մատին, ինծի դառնալով.- Պա՛պ, դուն ալ ընտրէ՛, ըսաւ:

Ընտրեցի. դողացող մատներով ընտրեցի. իմ առաջին, իմ միակ եւ վերջին մատանին, նշանտուքի մատանին:

Ապշած, բարի ժպիտ մը դէմքին, հարցուց.

- Միայն ա՞յդ:

- Այո՛, միայն այս... եւ սկսայ պատմել իմ վերջին անգամ ծախած, իրենց գրպանի ծախսը հոգացած ու տակաւին չփոխարինուած նշանտուքի մատանիիս պատմութիւնը՝ խորքով գուարթ եւ սակայն յուզումնախառն բառերու փշով փշուր շեշտերով...:

Հոլիվուտ, 15 Փետրուար 1996

ՆԷՆԵՐ

Իսկէնտէրունի մէջ ալ շուներ կային: Առհասարակ անտէր: Արդէն մահմետականներուն համար շունը պիղծ էր: Չէին մօտեցներ իրենց: Սակաւաթիւ քրիստոնեաներ, հայերն ալ անոնց կողքին, շուն կը պահէին, բայց բնակարաններէն դուրս, առանց մասնաւոր հոգատարութեան, բակերու մէջ: Տէր ունեցողներուն միակ առաւելութիւնը պատառ մը սնունդի ապահովութիւնն էր, որուն համար ալ ոխերիմ թշնամիներն էին կատուներուն: Անոնք ալ անտէր էին, բայց համեմատած շուներուն, իրենց սնունդը մարդոց գութին չէին վստահեր. մուկի որսորդութեամբ կը զբաղէին:

Անցած դացած այդ հին օրերուն, բժշկական խնամք, հիւանդութեան, յատկապէս կատաղութեան դէմ պատուաստ, կենդանիներու յատուկ հիւանդանոց –ինչպէս ԱՄՆ–ի տարածքին– քաղաքին բնակչութեան մտքէն անգամ չէր անցներ: Ընդհակառակը, տարին գոնէ երկու անգամ քաղաքապետարանը կը ձեռնարկէր բազմացող անտէր շուներուն քանակը թունաւորելով նուազեցնելու աշխատանքին, որուն գոհ կ'երթային նաեւ տէր ունեցողներն ալ՝ կտոր մը հում միսի սիրոյն:

Դեռ կը յիշեմ, մեր շունին ալ, թունաւոր միսի կտորը լափելու երջանիկ բախտին արժանանալէ ետք, խելագար վազքով մեր բակէն ներս մուտքը եւ մեր ոտքերուն առջեւ գետին փռուելով վերջին շունչը փչելու տխուր տեսարանը:

Բնականաբար արցունք չթափեցինք: Յաճախ ականատես եղած էինք իր նմաններուն, որոնց համար մասնաւոր գերեզմանոց ալ չկար, ինչպէս «զարգացած» երկիրներուն մէջ: Քաղաքապետարանին ձիաքարչ աղբակառքին վարիչը կը հաւաքէր փողոցներուն մէջ փռուած սատակները եւ կը տանէր մեզի անծանօթ վայր մը, գուցէ հաւաքական փոսի մը մէջ թաղելու:

Առանց շունի չմնացինք սակայն: Օրերէն օր մը, կաթի պէս ճերմակ մագերով լակոտ մը բերաւ մեր մեծ եղբայրը: Յեղական էր՝ caniche: Աչքերը բացուած էին թէեւ, բայց քալելու դժուարութիւն ունէր. հազիւ քանի մը ոտք փոխած, կը թաւալէր: Կաթով սնուցանեցինք՝ մինչեւ որ ժանիքները կազմաւորուին ու ամրանան: Երբ սկսաւ ուտել, սովորաբար մեր կերակուրներէն, որոնք հազուադէպօրէն միսով կ'ըլլային, բաժին կը հանէինք իրեն: Զկամութիւն չէր ըներ: Կ'ուտէր: Կ'ենթադրեմ թէ իւղի բոյրէն ու համէն կը խաբուէր: Տօնական օր կ'ըլլար, անկասկած,

երբ մտադրեմ ու ծուծէն պարպուած ոսկոր մը ունենար ուտելու: Հում միս չէինք տար: Ունէի՞նք որ տայինք: Զաւարի եղինձէն սկսեալ մինչեւ ոսպապուրին ու ցամաք հացին ոչ չէր ըսեր:

Պատահէր որ «չիյ-քէօֆթէ»ցուի (խնուտիճի) համար այծի միսը թակի հարուածներուն տակ ծեծած միջոցիս չճգմուող հաստ ջիղերը հանէի եւ իրեն նետէի, կը բարեհաճէր մօտենալ ու հոտոտալ: Այդքան միայն: Լեզուն անգամ չէր երկարեր, չէր համտեսեր, ուղղակիօրէն կ'արհամարհէր ու կը հեռանար քովէն: Նոյնը ըրաւ նաեւ քաղաքապետարանի պաշտօնեային նետած հում միսի կտորին նկատմամբ, զարմանքէն սմբած անոր նայուածքին ներքեւ: Մեր մեծ եղբայրը Նէնէթ դրաւ անոր անունը: Մենք՝ փոքրերս, առարկութիւն մը ընելու պատճառ մը չունէինք, նոյնիսկ գեղեցիկ գտանք, անկախ այն իրողութենէն թէ մեր շուներ արո՞ւ էր, թէ՛ էգ: Այդքան նրբութեան գիտակցութիւնը չունէինք տակաւին: Ու Նէնէթը մեծցաւ: Մեծցաւ որ կ'ըսեմ, մեծ բան չկարծէք. հագիւ մէկուկէս թիզ հասակ եւ նոյնքան մըն ալ երկայնք ունեցաւ: Մինչդեռ մազերը գանգուրնալով երկարեցան ու Նէնէթը բուրդէ փունջի մը վերածեցին՝ ծածկելով անոր աչքերը մեր տեսողութենէն: Կը զարմանայինք թէ ինչպէ՞ս կը տեսնէր ինք մեզ:

Փոքրերուս հետ խաղալու խենթ էր: Եթէ թոյլ տայինք, ամբողջ օրը կը զբաղէր մեր ձեռքն ու ոտքը իր փոքրիկ կլափով խածնելու ձեւեր ընելով, առանց զգացնելու ժանիքներուն սրութիւնը: Անհաւատալիօրէն բարի էր: Պատահէր որ ցաւցնէինք զինք, դարձեալ չէր խածներ, ընդհակառակը, աւելի ջերմօրէն կը լիզէր մեր ձեռքն ու ոտքը, կարծէք ըսել ուզէր. «Մեղք եմ, մի՛ ցաւցնէք զիս»:

Անսահմանօրէն կ'ախորժէր նաեւ լողանքէն՝ մանաւանդ տաք օրերուն: Արտակարգ համբերութեամբ մըն ալ կը սպասէր, որ մեր ծաղկանոցի փոքրիկ ջրհօրէն ջուրով լեցնէինք տաշտը, որուն մէջ կը նետուէր ու կը սկսէր տապալտկիլ, մինչեւ որ խխում դառնար երկար, գանգրահեր մարմինը, որմէ ետք խելօքիկ մը կը կենար, որպէսզի օճառէինք զինք ու թասով ջուր թափէինք վրան: Երբ դուրս հանէինք տաշտէն ու հին, բայց չոր լաթի մը վրայ տեղափոխէինք, առաջին գործը կ'ըլլար ուժգնօրէն ցնցել ինքզինք՝ անձրեւելու պէս թրջելով շուրջը, եւ կը սպասէր որ լծուէինք իր առատ մազերը չորցնելու գործողութեան, որ անկատար կը մնար միշտ: Անկասկած Նէնէթն ալ զգալով իր թերի չորացումը, թեթեւ քայլերով մաքուր անկիւն մը կը գտնէր ու կը պառկէր արեւին տակ, մինչեւ որ գլխէն ու ճակտէն իջնող գանգուր մազերը կրկին ծածկէին իր աչքերը:

Մէկ տարեկան ըլլալու էր մեր Նէնէթը այն տարին, երբ ամարանոց ելլել որոշուեցաւ: Նախընտրութիւնը Պէյլանին տրուեցաւ՝ թէ՛ մօտիկութեան եւ թէ՛ նիւթական մատչելիութեան համար: Արդէն բնակարանը վարձուած ու պատրաստութիւններն ալ սկսած էին, երբ մեր մեծ եղբայրը Նէնէթին վզին կապ անցուց ու տարաւ իրեն հետ: Ատեն մը բացակայելէ ետք վերադարձաւ, չունին վզկապը քակեց եւ թող տուաւ որ նախկինին պէս խաղայ մեզի հետ:

Փոքրերուս ոտքերուն տակ ծուարած, «Ֆորտ» մականիշով օթօն գինք ալ հասցուց Պէյլան, որ խորունկ ու լայն ձորի մը երկու ակերուն վրան էր կառուցուած: Մեր բնակարանը մայրուղիի աջին, դիմացի բարձունքին վրան էր: Մեզ եւ մեր առարկաները ջորիները փոխադրեցին: Հաճելի էր մեր վարձած տունէն դիտուող տեսարանը՝ դիմացի ձորափին տուններէն սկսեալ մինչեւ մայրուղի: Մեր բնակարանը ունէր անցանկապատ բակ մը՝ փոքրերուս համար խաղավայր, մօրս համար լուացքի անկիւն մը, հաւերուն՝ հաւնոց, իսկ Նէնէթին՝ փոքրիկ որջ մը, ճիշդ մուտքին: Պէյլանի գիշերները գով էին: Յաճախ արթնցած եմ արշալոյսին՝ մինարէի մը վերէն, մուկզգիւնի մը «ալլահ էքպէր»ի քաղցրահնչիւն եղանակով ու կրկին քնացած:

Կիրակի օրերը, չորք-մարգպանցիներուս սիրած խնութիւնը միսը ծեծելու համար, կ'երթայի մօրս զարմուհիին մօտակայ տունը: Միւս ծեծելու յարմարութիւններ կային հոն՝ տափակ քարէն սկսեալ մինչեւ թակը (թոխմախ) եւ անթերի խմորազուռդի մը վերածելով այծի իւղազերծ միսը, կը վերադառնայի տուն՝ ականատեսներուն ըսել տալով՝ «երանի Հոխիսիմէին», մօրս:

Այդպէս անցաւ ամրան երեք քառորդ շրջանը, երբ առաւօտ մը, որջին առջեւէն անցած միջոցիս, գազանային կատաղութեամբ յարձակումի ենթարկուեցայ Նէնէթին կողմէ: Մայրս վրայ հասաւ, հեռացուց զիս եւ պատուիրեց չմօտենալ չունին՝ «ցնկներ է...» ըսելով:

Բառը նոր էր, փոքրերուս հետաքրքրութիւնը սրեց: Թէ՛հ, մանուկ եղէք ու մի փորձուիք ստուգել մեր բարի շնիկին կատաղութեան պատճառը: Եւ ստուգեցինք, թէ՛եւ հեռուէն: Ընկողմանած Նէնէթի փորին վրայ կը վխտային երկու բթամատի լայնութեամբ եւ երկարութեամբ անոր լակոտները...:

Այդ եղաւ: Քանի մը շաբաթ բոլորովին ի դերեւ ելան մեր փաղաքական կանչերը: Նոյնիսկ իր սնունդը տալու ատեն զգոյշ էինք: Նէնէթը յամառօրէն մնաց իր գազանաբարոյ վերաբերումին մէջ: Երբ դուրս եկաւ իր որջէն՝ ետին ձգած գինովի քայլերով իրեն հետեւող բազմաթիւ, եթէ չեմ սխալիր վեց-եօթը

լակոտները, դարձեալ արգիլեց մեզի մօտենալ իրեն եւ իր սերունդի անդամներուն:

Ամարանոցային օրերը վերջանալու վրայ էին: Իմ բարի, գլխասիրտ մայրիկս կտրուկ կերպով հրաժարեցաւ մեզի հետ խակնտէրուն տանիլ Նէնէթն ու իր գերդաստանը: Սկսած էինք արդէն պատրաստուիլ, երբ լաթէ տոպրակ մը տուաւ ձեռքս, Նէնէթը բանտարկեց ու անառարկելի կերպով հրահանգեց.

– Ճանօ, լեցուր այդ լակոտները տոպրակին մէջ եւ տար թափէ ձորն ի վար:

Լակոտները տոպրակ լեցնելու կարճատեւ պահուն, անտարակոյս, իմ քնքոյշ մայրիկս քար դնելով իր սրտին վրայ, կեցաւ մօտս եւ հաւանաբար ներքին յուզումով մըն ալ դիտեց իմ աշխատանքն ու տունէն հեռանալը: Վերադարձէս ետք, Նէնէթը հազիւ դուրս եկաւ իր բանտէն, նետի պէս սլացաւ դէպի իր որջը, հոտոտաց, նվնվաց ու իմ ոտքի հետքերը հոտոտալով ուղղուեցաւ դէպի ձոր՝ հակառակ մեր փաղաքշական կանչերուն:

Արեւամուտի մօտ էր երբ եկաւ, մօտեցաւ իր ջրամանին եւ սկսաւ լակել ազահօրէն: Լափեց նաեւ իր պնակին մէջ գտնուող ուտելիքը, պահ մը դիտեց իր որջը, թող չտուաւ որ մօտենանք իրեն, այլ՝ ետ դարձաւ ու վազելով հեռացաւ դէպի ձոր:

Յաջորդ առաւօտ, երբ արդէն բեռցուած էին ջորիները, երեք փոքրերս՝ ցրուած ձորի եզերքին, սրտաճմլիկ ձայնով կանչեցինք. «Նէնէթ... Նէնէթ...», եւ սակայն մեր քովէն չհեռացող, նոյնիսկ առանց մեզի փողոց չելլող Նէնէթը չերեւցաւ: Կրկնեցինք, քառապատկեցինք, բայց ի զուր, Նէնէթը չեկաւ ու չեկաւ: Յուսահատ, ջորեպաններուն գանգատին ալ տեղի տալով, հաւաքուեցանք ու սկսանք հետեւիլ մեր փոքրիկ կարաւանին՝ դէպի մայրուղի:

Նէնէթը չեկաւ մեզի հետ: Գուցէ ատեց մեր մարդեղութիւնը եւ մնաց –անկասկած– իր լակոտներուն քով՝ արհամարհելով սնուելու անհրաժեշտ, բայց անստոյգ գոյալիճակն անգամ:

Այսօր, տարիներ, տարիներ ետք, երբ կը վերլիչեմ Նէնէթը և այդ անբան անասունին արարքը կը համեմատեմ ծուկն ծուկն, աշխարհով մէկ տարտղնուող հարիւր հազարաւոր իմ նմաններուն հետ, տարեց հոգիս թունդ կ'ելլէ ու իմ կակծացող աչքերս խոնաւցնելու համար արցունք կը մուրամ անյուսօրէն...:

Հոլիվուտ, Օգոստոս 1997

Կեանքիս Բովէն

Ճէմիլ Զըղպին գրեթէ ոտաբոսիկ եկաւ բանակ: Նոր միջավայրին իւրայատուկ առօրեայէն չղժգոհեցաւ բնաւ: Նորակոչիկներէն շատերու նման, մէջն ըլլալով նաեւ ես, գլուխը պատին չգարկաւ: Առած քայլը չանիծեց: Ամենաշուտը մերուեցաւ բանակայինի կեանքին եւ գնչուի արտաքինին հետ, անյայտացաւ նաեւ դէմքին դալկութիւնը՝ քանի մը ամսուան մէջ:

Զօրանոցի խոհանոցէն եկող բոլոր ճաշերուն հանդէպ միեւնոյն վերաբերումը ունեցաւ: Համեղ թէ անհամ՝ ախորժակով կերաւ: Fils a papa մեծցողներուս նման տունի համադամները չփնտուեց:

- Ստամոքս չէ... աղբանոց է,- ըսին շատեր՝ Ճէմիլին ուղղելով իրենց ակնարկը:

- Ինչո՞ւ կը զարմանաք. որբանոցին կերակուրներէն համեղ է,- եղաւ իր հակադարձութիւնը ու չեչուեց.- Միայն հոս է, որ գաղափար մը կազմեցի թէ ինչ կը նշանակէ կշտանալ...:

Անգբաղ ալ մնալ չկրցաւ: Հանգիստի պահերուն, երբ իր դասակիցները առհասարակ անհաճոյ գրոյցներով եւ թղթախաղով տարուած կ'ըլլային, ինք անպայման գործ մը կ'ուսննար, բանով մը կը զբաղէր, առնուազն կրկնահագուստը, ներքնաշապիկն ու շապիկները կը լուար:

Սկիզբը լուացքը իրմով սկսաւ. բայց շուտով ուրիշներուն ալ լուաց՝ վարձքով: Լայնցուց՝ օրերուն հետ թաւալող աշխատանքին ծիրը: Փափաքողին փոխարէն գիշերապահ եղաւ: Ճաշամատոյցի տաղտկալի սպասարկութեան հերթեր ստանձնեց: Կարճն ասած, անխոնջ գրաստի մը վերածեց Ճէմիլ իր անձը եւ ստացած վարձատրութիւնները դիզեց անձեռնմխելի ամսաթոշակներուն վրայ ու պահեց հաւանաբար վստահելի ազգականի մը մօտ:

Ես եւ իմ նմանները գինք երեւակայելի եւ աներեւակայելի ածականներով պճնազարդելու առիթ շատ ունեցանք: Գերդաստանական Զըղպին անգամ ձեւագեղծեցինք: Ինք սակայն, անբաժան ժպիտ մը դէմքին վրայ, թեւը երկարեց, ափը բացաւ ու. «հէթ մըսըրեէթ... (դրամ տուէք) եւ ինչով որ կ'ուզէք, ատով ալ որակեցէք զիս», եղաւ իր հակադարձութիւնը:

Մինչ ես եւ իմ նմանները մեր քիմքերուն հաճելի ընթրիքի համար գօրանոցէն կ'իջնէինք քաղաք, կ'ուտէինք, կը գուարճանայինք եւ ամիսը կէս չեղած՝ տոկոսով դրամ կը վերցնէինք հրամանատարի վարորդ Յակոբէն...:

Ձինուորագրուելուն հազիւ տասը ամիսը բոլորած, Ճէմիլ Ջըղպին նշանուեցաւ: Հիացողներէն աւելի, զարմացողներ եղան: Ինք, չըջապատին անտարբեր, իր երջանկութիւնը սփռելու հաճոյքով տարուեցաւ: Նշանտուքի մատանիին հանդէպ տաժած գուրգուրանքը հիւանդագին երեւոյթ մը առաւ: Տեղի անտեղի կը հանէր մատէն, կը լուար, կը չորցնէր, կը փայլեցնէր ու կրկին անցընելով մատնեմատին, չեչտուած հպարտութեամբ մը կը ցուցադրէր շուրջիններուն՝ ծիծաղելիութեան չափանիշը գլել անցնելով:

Նշանտուքը ոչինչ փոխեց իր առօրեայէն: Միայն լուացքին ձեւը փոխուեցացաւ: Առաջ, եթէ ինք էր լուացողը, հիմա նշանածին տունը կը տանէր ու մաքրուած, արդուկուած ետ կը բերէր՝ յատկապէս Փրանսացի ամուրի ենթասպաններուն ճերմակեղէնները:

Տարին չբոլորած, ամուսնութեան արտօնագիր մը ձեռքին, գնաց պսակուեցաւ:

- Տան փեսայ եղաւ,- ըսին...:

Մեղրալուսնի կարճատեւ օրերէն ետք, երբ զօրանոց վերադարձաւ, հիմնովին փոխուեցաւ՝ «Ղ»ի փոխարէն գոյգ «Պ»երով կանչուող Ջըղպին: Ուրիշի պահակութեան, կամ ճաշամատոյցի հերթ ստանձնել մերժեց: Իր իսկ հերթը ուրիշին փոխանցել մտքէն անցող, թէ՛ ոչ, վստահ չեմ: Ամբողջ օրը մտածում մը կլանեց իր ուղեղը. ինչպէ՞ս ընէ, որ օրը իրիկուն ըլլայ եւ ինք վազէ դէպի տուն:

Շաբթուան վեց օրը, երբ զօրանոցէն դուրս գիշերելու իրաւունք չունէր, նոյնիսկ ամուսնացած գինուորը, ինք, գիշերւան ստուգումին հազիւ ներկայ եղած, համատարած մթութեան ապաւինելով, կապիկի մը նման կը մագլցէր զօրանոցը չըջապատող բարձր պատը եւ վտանգաւոր ոստումով մը կրկին կը վերադառնար տուն... նորահարսը գրկելով քնանալու համար:

- Ոտքը պիտի կոտրէ...

- Պիտի սատկի...

Ըսողներ եղան. մատնողներ չեղան: Ինք խնդաց: Վայելքին հեշտանքը գինովցուցած էր Ճէմիլը:

Յաճախ բռնուեցաւ առաւօտեան վերադարձի պահուն: Զանազան տեսակի պատիժներու ենթարկուեցաւ. բանտարկուեցաւ. կռնակին տուրբակ մը լեցուն ծանրութիւնով վազեց՝ մինչեւ ուշաթափում. դէմքը անուշածուած, թեւերն ու սրունքները կապուած եւ ժամերով արեւին տակ լքուած՝ ճանճերու գութին, օգուտ չըրաւ: Հազիւ ազատած, կատղած ցուլի մը նման վազեց տուն, դէպի անկողնի Նիրվանան...:

Երկրորդ Աշխարհամարտի բռնկումը կրցաւ միայն, գոնէ մասամբ, զսպել Ճէմիլին մոլեգնութիւնը: Պատերազմական վիճակ էր, ջուրի ձայն չէր: Ու թէեւ դժկամակելով, բայց վերադարձաւ ու վերսկսաւ իր նախկին առօրեային: Դարձեալ պահակութեան, ճաշամատոյցի հերթեր առաջարկողներ գտաւ, լուացք ըրաւ, ընել տուաւ եւ ամսաթոշակին չափ ալ կրկին դրամ հաւաքեց ու դիզեց՝ անկասկած...:

Ութը տարի ետք, արդէն բանակն ու մաքսատունը լքած, անգործ, պատահականօրէն հանդիպեցայ Ճէմիլ Զըղպիին՝ Հալէպի արդարադատութեան պալատի լայն նրբանցքին մէջ: Շնորհքով հազուած, փողկապը վզին, քովը՝ երիտասարդ ու գեղանի կին մը.

- Mes respects... mon Brigadier-chef*, - ըսէն ու գինուորական բարեւ տալը մէկ եղաւ:

Անակնկալի եկայ: Յիշեցի զինք եւ թնդանօթածիզի իմ աստիճանը ու ջերմութեամբ մը սեղմեցի ձեռքը եւ «-Շո՛ւ... հէտէ ընդէ՞, եա Ճէմիլ (այդ դո՛ւն ես...)», ըսի. բայց մնացեալը չամբողջացուցի: Զօրանոցին մէջ չէինք եւ, ի՛նչ խօսք, անպատշաճ էր իզական սեռին ներկայութեան:

Ինք ալ յիշեց եւ հազիւ աչք ունք ընելու սկսած, երբ «Ճէմիլ էֆէնտի» կանչը լսեցի՝ մեզի մօտեցող երիտասարդի մը, «աֆուան մատամ (ներեցէք, տիկին)», ըսաւ, ինծի ալ «ան իզնէք» (արտօնութեամբդ) մը աւելցնելով՝ թեւանցուկ ըրաւ «էֆէնտի» Ճէմիլը ու քանի մը քայլ հեռացաւ միասին: Երբ փափսուքը վերջացաւ, Ճէմիլը մօտեցաւ եւ հին վրէժ մը լուծելու շէտով, խօսքը ուղղեց ինծի.

- «էֆէնտի»... լսեցի՞ր: Եւ ինչո՞ւ չէ...: Քարաղաց մեքենայ՝ ունիմ, տո՛ւն՝ ունիմ, կի՛ն՝ ունիմ. եւ ծանօթացնելով քովի կիներ, շարունակեց. «Հիմա դատ ունիմ... կը տեսնուինք...»: Ըսաւ ու կնոջը հետ հեռացաւ՝ դէմքիս վրայ կիսատ թողելով իմ դառն ժպիտը:

Տարինե՛ր ետք, դեռ կը տեսնեմ հեռացող Ճէմիլն ու իմ անշարժ, արձանացած նայուածքը՝ տափատիս ամայի գրպանին մէջ ունայնօրէն դեգերող իմ ձեռքին հետ...:

Հոլիվուտ, Դեկտեմբեր 1997

* Յարգանքներս... իմ «Պրիկատիէ շէֆ»ին:

Եդեռնախոս

Պէյրուսթէն դէպի Թրիփոլի երկարող ճամբան շոգեկառքի երկաթ կամրջակին տակէն անցնելով կը հատէ առհասարակ հայաբնակ Հաճըն եւ Խալիլ Պէտէվի թաղերը, կը հասնի ամառը ցամքող Նահըր գետի գոյգ ափերը համբուրող ամրաշէն կամուրջին, որուն կուզանման տարածութեան վրայէն սահելով կը մտնէ Պուրճ Համուտ արուարձանէն ներս ու կը շարունակէ իր երթը: Թէքէեան դպրոց թեքուող անկիւնին վրան էր (գուցէ դեռ հոն է) Եփրեմ աղային տախտակաշէն սրճարանը, որուն հիմա յուշ դարձած մշտական գործաւորներն էին Փառէնն ու Տաղլըն: Մէկը՝ սրճեփ եւ օղիի «մէզէ» պատրաստող, միւսը՝ մատուցող՝ «կարսոն»:

Ո՞վ էր Եփրեմ աղան, ես ծանօթ չէի: Իմ տարեկիցս չէր: Ողբացեալ աներհայրս՝ Հայկարամ փաշան, ակնածանք ունէր անոր հանդէպ: Իրմէ ալ լսած եմ, թէ Եդեռնի արհաւիրքէն վերապրող կիլիկեցի մըն էր, որուն խորհրդաւոր անցեալի մասին կէս բերան բաներ մըն ալ պատմած էր թէեւ, բայց առանց յատուկ հետաքրքրութիւն մը արթնցնելու իմ մէջ:

Արդէն ընտանեօք Հալէպ կը բնակէի: Միայն կինս ու մեր մանչերն էին որ, եթէ ոչ ամէն ամառ, գէթ երկու տարին անգամ մը աներմօրս քով կ'ըլլային՝ Լիբանանի հոգեզմայլ ամարանոցներէն մէկուն մէջ: Այդ տարին ալ,՝ գիւղին անունը չեմ յիշեր հիմա,՝ ընտանիքս վերադարձնելու առիթով հոն էի: Ժամանումիս յաջորդ օրը, աներհայրս առաջարկեց Եփրեմ աղային այցելել:

– Հիւանդ է. գրեթէ անդամալոյծ: Սրճարանին վերակացու Պորան «օղլու»ն եւ իր մեծահոգի կինը կը խնամեն զինք:

Այդ օրը չհետաքրքրուեցայ թէ ո՞վ կ'ըլլար Պորան «օղլու»ն: Ազգակա՞ն, թէ՛ համերկրացի: Պարզապէս ընկերացայ աներհօրս ու գացինք:

Սենեակի մը մեծութեամբ, պատշգամբ փոխարինող, տանիքը ծածկուած բացութեան մը մէջ, ճոճաթուռի մը վրան նստած գտանք աղան՝ խնամակալուհիին գուրգուրոտ ձեռքով գլխուն մագերը սանտրելու պահուն: Աներհօրս բարեւը առաւ՝ ծանրօրէն թոթովելով. «Հօս կէտին... փասա»: Դեռ ոտքի էինք, երբ աներհայրս, իր ընկալեալ սովորութեամբ, ուռուցիկ բառերով ծանօթացուց զիս. «Պիզիմ տամատ պէյ, (մեր փեսան) Տէօրթ-Եօլըն էշրէֆլէրինտէն (երեւելիներն) Պէլէտիէ ուէիսի Խոսրով էֆէնտիի

տղան է...», եւ նստեցանք Եփրեմ աղային դիմաց գտնուող «սէտիր»ին վրայ:

Այսօր չեմ յիշեր թէ ի՞նչ եղաւ երկու տարեցներուն խօսակցութեան նիւթը: Թերեւս ժամ մը տեւեց եւ երբ դուրս ելանք, աներհայրս տիտուր հառաչանք մը արձակեց եւ հետեւեալը պատմեց.

- Աթոռին գամուելու արժանի չէ այս ազնիւ մարդը: Բազմանդամ ընտանիքէն վերապրող մը՝ Եղեռնի սպանդանոցէն, որ զինադադարը հազիւ ստորագրուած, բոլոր ողջ մնացողներու փութկոտութեամբ վերադարձած է հօրենական տուն՝ հայկական անկախ Կիլիկիոյ մը գեղեցիկ ցնորքը հոգիին մէջ սեղմած: Մենք, տէօրթ-եռլցիներս ալ նոյնը ըրինք,- եւ բերնէն բախցուց պատկերաւոր յիշոց մը՝ այդ օրերու Փրանսական պետութեան հասցէին ու շարունակեց.

- Երկար չտեւեց սակայն մեր սրտայոյզ երազին կեանքը: Նոյն քաղաքին բնակչութեան կէսը, կամ մէկ երրորդը, ինչպէս նաեւ մեր բնակավայրերուն շուրջը ապրող թուրքերը, կրկին ոտքի ելան ու վերսկսան ճնշել հայ բնակչութիւնը՝ Կիլիկիան գրաւող Փրանսական բանակին կուրնալիք աչքերուն առջեւ: Ամենաշուտը մոռցուեցաւ Արարայի ճակատամարտին մասնակցող, հերոսաբար կռուող մեր լեգէոնական զօրագունդին անձնագոհութիւնը եւ անոր զինաթափումը՝ անխղճօրէն: Ուրացուեցաւ հայկական Կիլիկիոյ մը համար տրուած խոստումը: Ատանայի մէջ, Տամատեանին գլխաւորած կառավարութիւնը, որուն անդամներէն էր տէօրթ-եռլցի Կէպէնլեան Սեդրակը, քանի մը ժամ ետք վտարուեցաւ «սէրայ»էն՝ խաչապաշտ Փրանսայի սուրներով:

Աներհայրս կրկին հառաչեց եւ աւելցուց.

- Միամիտ կիլիկեցիներս,- աներհօրս բարբառով՝ չէօք-մէզ-մէնցիներս ալ միասին,- հակառակ վրան բաց դաւադրութեան, մեր քիթէն անդին տեսնելու անատակ, միեւնոյն հաւկուրի հաւատքով սկսանք զինուիլ ինքնապաշտպանութեան համար: Պատնէշներ կառուցուեցան՝ առհասարակ նոյն քաղաքին մէջ, մեր եւ թուրք թաղերու միջեւ: Մէկ քաղաքէն միւսը երթեւեկը վտանգաւոր դարձաւ: Թուրքը զատ զատ օղակեց հայաբնակ իւրաքանչիւր շրջան ու քաղաք՝ բացայայտ թոյլտուութեամբը նոյն Փրանսական զինեալ ուժերուն: Եփրեմ աղան այդ օրերուն է որ կ'ամուսնանայ եւ երբ բուն առճակատումը կը սկսի, կինը յղի է արդէն եւ ծննդաբերութեան օրերը համրուած: Եփրեմն ու իր համերկրացիները առիւծի նման կը կռուին՝ բոլորովին անտեղեակ գրաւեալ բանակին գաղտագողի հեռանալուն,

գիշերուայ մութին: Տարագրութեան կոտորածը կարծես չէր բաւեր, ինքնապաշտպանութեան բոլոր գործողութիւններն ալ,- անհաշուելի նոր գոհեր տալով,- անողոքաբար կը ճգմուին եւ ողջերը կը մղեն նահանջի: Ամայացող դիրքերէն Եփրեմն ալ տուն կու գայ եւ կիներ կը գտնէ անկողինին մէջ՝ ոտքի ելլելու անկարող: Շուարած, կը նստի աթոռակի մը վրայ՝ գէնքը սրունքներուն միջեւ, գլուխը ասիւրուն մէջ, նայուածքը գետին: Ի՞նչ ընէ, ինչպէ՞ս ընէ: Թուրքին փամփուշտը արհամարհելով կռուած քաջը անելի մը առջեւն է: Տպարակ մը ցորեն չէ որ շալկէ տանի... Սենեակի մեռելային լուութեան մէջ, յանկարծ կը լսէ դեռատի կնոջ քնքոյշ ձայնը. «Եփրեմ, ինչո՞ւ նստած կը մնաս... ես չեմ կրնար քալել... Թուրքին ձեռքը ողջ մի ձգեր գիս... գէնքիդ մէջ եթէ փամփուշտ չէ մնացած, դանակով... գոնէ դուն ողջ մնայ... Ո՞վ գիտէ, թերեւս կրկին վերադառնաս եւ իմ վրէժը լուծես...», եւ դեռ այդ իմաստով աղերսանքներ, որոնց միջեւ կը ճմլուի սիրտը, կը փոթորկի հոգին եւ սարսափած կը դիտէ խաղաղ դէմքը իր սիրեցեալին...:

Պատումի այս հանգրուանին, աներհայրս յանկարծ կանգ առաւ, ինծի դարձաւ եւ կատողած ցուլի մը արիւնակալած աչքերուն նայուածքը դէմքիս սեւեռելով՝ հարցուց.

- Դուն ըլլայիր Եփրեմին տեղ, ի՞նչ կ'ընէիր:

- Նուազագոյնը միասին կը մեռնէի:

- Թուրքին ուզածն ալ այդ էր արդէն. հայութիւնը բնաջնջել: Նահանջողները քեզի չափ խելք չունէին. անոնցմէ իւրաքանչիւրը նուա՞ց տագնապ ունէր. մէկական Եփրեմներ չէին, ինչո՞ւ նահանջեցին... ինչո՞ւ ապրելու, գոյատեւելու, այլ եւ վերաճելու, բազմանալու ձգտեցան, ինչո՞ւ...:

Աներհօրս, հին սերունդի այդ պարզ հայուն ցնցող հարցադրումին պատասխան չունեցայ տալիք: Ինք համեմատաբար խաղաղած, չարունակեց.

- Կրկնուող աղաչանքները, որքան ալ անընդունելի, այլ ընտրանք մը չէին թողուր: Կամ քու ըսածդ, կամ կնոջ թելադրանքը: Երկու իրարամերժ բեւեռներէն, անշուշտ ակամայօրէն, վերադարձի, վրէժի տեսիլքն է որ կը յաղթէ, գինաթափ կ'ընէ Եփրեմը, որ ճարահատ կը գործադրէ իր սիրեցեալին բաղձանքը, կրակի կու տայ հօրենական տունը, կը միանայ հետիոտն նահանջող համերկրացիներուն, կը ճեղքէ պաշարումը եւ երկրորդ ստոյգ կոտորածէն փրկուած փոքրաքանակ վերապրողներուն հետ ձեռք կ'առնէ թափառականի ցուպը: Բազմաթիւ տեղափոխումներէ ետք կը հասնի Իսկէնտէրուն, երբ արդէն պարպուած էր ամբողջ կիլիկեան հայութիւնը իր դարաւոր բնաշխարհէն՝

cynique նայուածքին տակ յաղթական մեծ տէրութիւններուն, որոնք, դարձեալ Ֆրանսայի մեղսակցութեամբ, հոն ալ չձգեցին մեզ, երբ հազիւ թեթեւ շունչ մըն էինք առեր՝ տուն, տնտեսութիւն, դպրոց կառուցեր,- Եփրեմն ալ սրճարան՝ ծովեզերեայ հրապարակի եզերքին,- դարձեալ եղած չեղածը թուրքին թողեցինք եւ տարտղնուցանք՝ Սուրիոյ եւ Լիբանանի տարածքին վրայ...:

Աներհայրս, ինք ալ Եղեռնի բովէն անցած, վերյիշումի ցնցումէն յոգնած, պահ մը դադար տալով իր գրոյցին, վերսկսաւ.

- Իսկէնտէրուն մեր կեցութեան ամբողջ ընթացքին, երբեք չհաւատացինք թէ վերջնականապէս տրորուած էր անկախ Կիլիկիոյ մեր ցնորքը: Եփրեմն ալ չհաւատաց: Շարունակեց յուսալ թէ կը վերադառնայ եւ վրէժ կը լուծէ թուրքէն: Կրկին չամուսնացաւ: Քուն թէ արթուն՝ աչքերուն առջեւէն չկրցաւ հեռացնել դեռատի կնոջ յղի պատկերը եւ իր գործադրած արարքին ահաւորութիւնը ու տառապելով ապրեցաւ: Բայց ամսո՛ս... երկար չ'ապրիր այլեւս եւ ի՛ր ու իր սերունդին հետ կը թաղուի նաեւ անկախ Կիլիկիոյ չքնադագոյն երազն ալ՝ թանգարաններու մէջ թողլով Լեւոններու, Հեթումներու դրամանիշներն ու մեր սրբազան նշխարները բիւրաւոր:

Կրկին անգամ ամսո՛ս...:

Հոլիվուտ, 28 Մարտ 1998

Համագգեստը

Այլի տիկին Հռիփսիմեն՝ իմ մայրիկս, երիտասարդ տարիքէն մինչեւ իր մահը, հմայք ունեցող, ինքզինք յարգել տուող կին եղաւ: Ծանրաբարոյ, լուրջ, բնաւ չիջաւ բամբասանքներու կամ կանացի ասէ-կօսէներու աստիճանին: Չորք Մարգարանի ծանօթ Տէր Ստեփանեան գերդաստանին պատկանելիութիւնը, կամ հանրայայտ Գարասարգիսեան քաղաքապետին կինը եղած ըլլալու հանգամանքը բոլորովին անտարբեր ձգեցին զինք անոր օրէն սկսեալ, երբ հագաւ սուգի սեւ զգեստը, որ մնաց միշտ սեւ... տարիներով:

Անմեկնելի համակերպումով մըն ալ, դեռ պարմանի, տապանաքարի տակ ամփոփեց ինչ որ կեանքէն բաժին էր ինկած իրեն՝ կարճատեւ շրջան մը: Իրեն համար ներկան իր անչափահաս երեք զաւակներն ու ինք եղան միայն, տասնեօթամեայ մեր մեծ եղբօր պարզ պաշտօնեայի մը նիւթական սահմանափակ միջոցներով՝ որբութիւն չզգացնելու հափ մեզի՝ փոքրերուս: Արդէն, փոքր տարիքէն որբանոց, յետոյ եղեռնի հողմայոյզը ճաշակած իմ մանկամարդուհի մայրիկս այրիի իր կանխահաս վիճակը ողբերգութեան մը չվերածեց: Արցունքին ակը չորցուց ամենակարճ ժամանակի մը մէջ ու լծուեցաւ մեր ընտանիքին ամէնօրեայ կարիքները հոգալու: Հօրս մահէն ետք, ի բնէ խնայասէր, ծայրայեղութեան հասցուց խնայասիրութիւնը եւ իր հնարամտութեամբ ու ձեռներէցութեամբ անկարելին կարելի ըրաւ՝ իր եւ իր զաւակներուն բեռը թեթեւցնելու համար մեր մեծ եղբօր ուսերէն: Անոր հնացած տափատներն ու վերարկուները ձեւաւորեց, կարեց եւ նորի տեսք տալով հագցուց իր զոյգ մանչուկներուն: Մինչ փոքրիկ քոյրս զգեստաւորեց ամուսինին օրերէն մնացած իր հագուստներէն սիրունիկ շորեր յարմարցնելով՝ հմայիչ պուպրիկի մը տեսքը տալով անոր:

Ոտնամաններուն խնդիրն ալ դարձեալ ինք եղաւ լուծողը: Դպրոցական իւրաքանչիւր վերամուտին, ամիսներով խնայած լումաները քով-քովի բերելով, մէկական զոյգ «սանտալ» կարել տուաւ՝ ներբանները գոմէշի հաստ կաշիով, տարի մը ամբողջ ցուրտին ու տաքին դիմանալու հեռանկարով:

Խեղճ «սանտալ»ներ...: Մինչեւ որ նորերուն ժամանակը հասնէր, հիները ո՛չ միայն գոլնաթափ եղած կ'ըլլային, այլ նաեւ բազմաթիւ կարկտաններով զարդարուած՝ բարեխիղճ հնակարկատին շնորհիւ:

Այդ տարին, համազգեստի դրուժիչը հաստատուեցաւ Ալեքսանտրէթի մեր տախտակաշէն անպաճոյճ Նուպարեան վարժարանէն ներս: Նախակրթարանին երկսեռ աշակերտութիւնը սեւ գոգնոց պիտի հագնէր, մանկապարտէզինը՝ կարմիր: Հոգաբարձութիւնը այդքա՞նն ալ չընէր: Գոնէ չէնքին անչքութիւնը մասամբ կը վերանար եւ դպրոցը դպրոցի՝ վայել տեսք մը կը ստանար: Ի՞նչ փոյթ թէ այդ օրերուն համար խիստ ծանր բեռ մը ըլլար բազմաթիւ ընտանիքներու նիւթական անձուկ կարողութեան վրայ՝ համազգեստի կտաւին գինն ու կարողչէքը: Մօրս խնայողութիւնն ալ կ'ենթադրեմ թէ գոգնոցներուն կտաւը գնելու հազիւ բաւարարած ըլլալու էր, որ «սանտալ»ներուն համար ոտքի չափ առնել տալու չտարաւ մեզ՝ իր երեք որբերը:

Դասերը սկսած էին արդէն, երբ կէսօր մը տուն գալուս, տեսայ թէ կարած վերջացուցած էր իմ գոգնոցը: Ճաշէն ետք սպասեցի որ թեթեւօրէն արդուկուի եւ անպայման հագած վերադառնամ դպրոց:

Այդպէս ալ եղաւ: Մայրիկս հագցուց իմ գոգնոցը, կոճկեց իր քնքոյշ մատներով ու շուրջս դարձաւ, գննիչ քննութենէ մը անցընելու համար իր ձեռակերտը: Կ'երեւի գոհ էր որ ինքնաբաւ ժպիտով մը դէմս կեցաւ ու պահ մըն ալ գիս դիտեց: Գոհ էի նաեւ ես: Բայց... բայց իմ ու իր նայուածքները տնտնալէն շոյելով համազգեստիս կտաւին փայլը, աստիճանաբար սահեցան վար, հասան «սանտալ»ներուն ու գամուեցան հոն: Հակապատկերը խղճալի էր: Մեղմօրէն բարձրացուցի դէմքս եւ տխրաթաթաւ աչքերս ուղղեցի մօրս նայուածքին: Զարմանալի բան: Այնպէս անուշ, այնպէս դիւթիչ ժպիտ մը գտայ ես անոր մէջ, որ տարերայնօրէն փարատել տուաւ իմ զսպուած յուզումը եւ յանկարծ, դառնաղի խնդուք մը յառաջացուց իմ մէջ ու սկսայ խնդալ: Մայրս ալ խնդաց: Յայտնօրէն կեղծ խնդուք մըն էր մերը եւ սակայն... խնդացինք: Յետոյ, գուցէ բռնազբօսիկ, բայց զուարթ շեշտ մը դնելով իր մեղրաբոյր ձայնին մէջ. «Հայտէ, տղաս, դպրո՞ց... վերը՝ սրինգ, վարը՝ թրիք... ուշադրութիւն մի՛ ըներ, կ'անցնի՛...», ըսաւ՝ անհաճոյ երեւոյթը անտեսել տալու բացայայտ քնքշութեամբ:

Անկասկած, իմ մեկնումէս ետք, իմ չքնաղ մօրս աչքերէն վար գլորեցան արցունքի տաք ու խոշոր կաթիլներ:

Տարիներ, տարիներ են անցեր հիմա ու իմ սերունդի տղոց մանկութեան դառնակսկիծ օրերէն: Արդէն շատերը մեկնած են այս գեղեցիկ աշխարհէն, իրենց հետ տանելով եղեռնին յաջորդող համատարած չքաւորութենէն յառաջացած սրտի ճենճերու մնեւերուն յիշատակները: Գուցէ սակաւաթիւ երանելիներէն եմ

ես, որ հասեր եմ այս օրերուն եւ առիթը ունիմ հայ ուսանող-
ներուն շքեղօրէն համագգեստաւորուած սիրուն տեսքը հպարտօ-
րէն դիտելու եւ իմ տարեց հոգիին մէջ զգալու զարթնումը
անասելի հրճուանքի մը՝ փիւնիկի պէս վերածնած, աճած, բար-
գաւաճած սփռւեալ հայ նոր սերունդին ներկան, որ թուրք
ցեղասպան գիշատիչի վայրագ դէմքին շաւաշուն ապտակ մը
տուած ըլլալու կարողականութեան հիասքանչ վայելքը կը
շնորհէ ինծի... անգերազանցելիօրէն վսեմ:

Հոլիվուտ, 9 Սեպտեմբեր 1996

Կեանքիս Գիրքէն

Մանուկ էի, գուցէ ինը-տասը տարեկան: Հայրս, յոգնա՞ծ, թէ՛ դասալիք, կեանքին բեռը նետելով ուսերէն, տարի մը առաջ մեկնած էր այս աշխարհէն:

Մայրս, արգիլելու համար արեւին տակ իմ խաղերը, համաձայն էր զիս արհեստանոց մը դնելու՝ որեւէ տեղ: Իմ «գեղեցիկ» բախտէն, սակայն, հազիւ դպրոցական արձակուրդները սկսած, հայ ճաշարանատիրոջ մը քով դրուեցայ՝ բարեմիտ ազգականի մը կողմէ:

Այդ տարին ալ, սովորականին պէս, Ալեքսանտրէթը սկսած էր խաշով լեցուն հսկայական կաթսայի մը վերածուիլ՝ դպրոցական տարեշրջանի աւարտէն դեռ շատ առաջ:

Ճաշարանը մեծ չէր: Երեք կամ չորս սեղան պարունակելու չափ խանութ մըն էր: Տէրը՝ նիհարակազմ, վանողական դէմքով անձ մը, որուն չկրցայ համակրիլ առաջին մէկ օրէն: Առաւօտ կանուխ, ճաշարան հասնելու չէր մնար, «բարի լոյս» իս դիմաց՝ «ո՛ւր մնացիր ծօ: Շուտ ըրէ՛, խանութը մաքրէ...» ով կը դիմաւորէր զիս:

Նախ աւելը ձեռք կ'առնէի, կ'աւլէի, յետոյ թաց լաթով մըն ալ գետնի աղտը կը մաքրէի՝ ծունկերս սալաշատակին դրած: Սեղաններուն եւ աթոռներուն փոշին առնելու միջոցին իսկ, ճաշարանատէրը չէր դադրեցներ իր կոկոնցը.

- Արագ... ծօ՛ արագ ըրէ... կէսօր եղաւ:

Նոր թափով կ'աշխուժացնէի բազուկներուս շարժումները եւ հազիւ ձեռքիս լաթը իր տեղը դրած, կը լսէի.

- Շո՛ւտ, նստիր սա բրինձը ստըկէ. մէկ հատ քար որ ելլէ ճաշողին պնակէն, դուն գիտես...:

Կը նստէի սեղանին առջեւ ու կը սկսէի արմատիքներէն՝ հասնելու համար կանաչեղէններուն: Կ'ստէի սակայն սոխը, որ կը կսկծացնէր եւ արցունք թափել կու տար աչքերէս:

Ճաշի ժամերուն կը սպասարկէի յաճախողներուն՝ ճաշարանէն ներս թէ՛ դուրս: Ճաշէն ետք, աղտոտած պնակներն ու գաւաթները լուալն ու իրենց տեղերը շարելն ալ իմ պարտա՝ կանութիւնն էր:

Չափազանց զգոյշ էի գաւաթ կամ պնակ չկոտրելու եւ չորերես վարպետիս բարկութիւնը չբորբոքելու համար: Լուալու արարողութիւնը վերջացնելէ ետք, պնակի մը մէջ կը դնէր իմ ճաշը՝ քիչ մը ամէն բան, ոտքին մէկը ճաշարանի մայթին, եւ կը

մեկնէր ծովեզերեայ սրճարանը, առանց մոռնալու իր պատուէրը ինծի:

– Ձրլլայ՝ քնանաս, ծօ...:

Ճաշարանատիրոջ ծովեզերեայ սրճարան երթալու սովորութիւնը՝ հանգիստէն աւելի մոլութիւն մըն էր, որ կը սկսէր երբեմն ճաշի պահէն առաջ ալ, երբ երկար կրակարանի մաղմաղ ածուխի կրակին վրայ շարէր կերակուրով լեցուն կաթսաները: Եւ երբ երկու ոտքը դուրս դնէր ճաշարանէն, չէր մոռնար պատուիրել:

– Յաճախորդի մը գալուն, թռչունի պէս կը սուրաս ու կը կանչես զիս... հասկցա՞ր:

Յաճախ կանչած եմ զինք ծովեզերեայ սրճարանէն, ուր թղթախաղի մը սեղանին շուրջ տեղ գրաւած, իր նմաններուն հետ խաղով տարուած կ'ըլլար միշտ...:

Կէսօրէ ետք, վարպետիս բացակայութիւնը մեծ նշանակութիւն մը չունէր ինծի համար: Առաւելագոյնը, կը դադրէին իր կռկռան հրահանգները, որոնք արդէն կը տրուէին պարզապէս նստած չտեսնելու համար զիս: Բայց կէսօրուան ճաշէն ետք, երբ սաստկանար օդին ջերմութիւնը, ճաշարանին ստուերոտ մայթին վրայ դրուած սեղանին կից, աթոռի մը վրայ հազիւ նստէի, մարմինս կը թմրէր եւ աչքերէս կը հոսէր զգլխիչ, քաղցր քուն մը: Զգաստանալու ճիգերս կը մնային ապարդիւն: Անզգալաբար կը փակուէին կոպերս, գլուխս կը կքէր կուրծքիս կամ ուսիս եւ եկուր մի՛ քնանար, եթէ կրնաս: Պատահեցաւ որ զիս այդ դիրքին մէջ գտաւ վարպետս: «Ծօ անպէտք, քնանալու տե՞ղ է հոս... քաղաքին մէջ ճանճ չէ մնացած, հոս են հաւաքուած...: Ե՛լ, անձեռոց մը առ եւ դուրս քշէ այդ անիծեալները...», ահեղագոռ ձայնը ցնցումով մը ոտքի հանեց զիս եւ մէկուկէս կանգուն հասակս մղեց գրոհի:

Կրնայի՞ հակառակիլ: Կատաղօրէն յարձակեցայ այդ նզովեալներուն վրայ եւ ջանք չխնայեցի դուրս հանելու ճաշարանէն մասամբ մը քաւելու համար քնանալու մեղքս: Ապարդիւն աշխատանք թէեւ. աջէն փախչողը ձախին կ'ապաւինէր, ձախինը՝ աջին: Ճանճն անգամ դուրս ելլողը չէր այդ սօթին: Կարծէք կը գուարճանային հետս: Որքա՛ն կ'ուզէի ես ալ թռչկոտիլ, վազել սանձարձակօրէն, թէկուզ արեւին տակ...:

Յետմիջօրէն մը ետքն էր: Դրացի նպարավաճառին տղան, հասակակից մը ինծի, ճմութկուած եզերքներով թղթախաղի հին տրցակ մը ձեռքին, քովս եկաւ:

– Կը խաղա՞ս,– հարցուց:

Երկրորդել չտուի: Ճաշարանին մայթի շուքին դրուած

սեղանի մը շուրջը տեղաւորուեցանք ու սկսանք խաղալ: Անուն ունէ՞ր այդ խաղը: Ձեմ յիշեր: Ինը-տասը տարեկան մանչերը ի՛նչ էին, որ ինչ հասկնային թղթախաղի լեզուէն: Պատկերազարդ, թուագրուած խաղաքարդերը կը նետէինք իրարու առջեւ՝ երբեմն վիճելով, երբեմն ուրախ բացազանչութիւններով:

Խաղով տարուած, բնա՛ւ չգզացի ժամանակին թաւալումը: Հոգեպէս հեռացած էի ճաշարանէն: Ո՛չ վարպետս եւ ո՛չ ալ ճանճերը կ'երեւային աչքերուս: Գոյութիւնն անգամ մոռցեր էի ես անոնց: Որքա՞ն տուեց մեր մանկական ժամանցը, չեմ յիշեր: Բայց կը յիշեմ, եւ լա՛ւ կը յիշեմ, անակնկալ որոտումի նման պայթիւն մը:

- Ծօ, անպիտան, ճանճերը քշելու փոխարէն թո՞ղթ կը խաղաս...:

Ճաշարանատէրն էր: Տարեկիցս՝ զարհուրած, արագօրէն հաւաքեց խաղաքարդերը ու փախաւ: Ես՝ ոտքի, ծեծուելու հաւանականութեան մը վախով սմբած, եղած տեղս մնացեր էի շուտաւ: Մինչ ճաշարանատէրը, թրքերէնի աղբանոցէն ընտրուած բառամթերքին տոպրակը բացաւ եւ ծանր քարերու նման նետեց իմ հասցէիս: Բարեբախտաբար այդքանով գոհացաւ, ձեռք չբարձրացուց վրաս: Բայց... բայց ճմլեց, արիւնեց իմ մանուկ հոգիս, երբ անարգանքի մը պէս կաղկանձեց:

- Դուք... տէօրթ-եոլցիներդ... խաղամոլ եւ խմող կ'ըլլաք... բոլորդ:

Փոքր էի: Ես չկրցայ, չէի կրնար վերցնել դէմքիս նետուող ձեռնոցը: Իմ խեղճ մանկութիւն...:

Յաջորդ օր, ես չվերադարձայ ճաշարան:

- Զիս անարգեց, բոլոր տէօրթ-եոլցիները խաղամոլ եւ խմող կ'ըլլան, ըսաւ: Ա՛լ չեմ երթար, ու ծառացայ մօրս թախանձանքներուն դէմ:

Անցան տարիներ: Եղայ բանակային. հասայ մինչեւ յիսնապետի աստիճանին: Ըմբոստ նկարագիրս, սակայն, պատճառ եղաւ որ լքեմ բանակը եւ յաջող ոստումով մը փոխադրուիմ մաքսատան պաշտօնէութեան:

Պէյրութ էի: Կէսօրէ ետք մըն էր: Մօրաքրոջս աղջկան՝ Արուսեակի ամուսնին հետ Պուրճ Համմուտի կամուրջին կից գտնուող Եփրեմ «աղա»ի սրճարանին մէջ տաք ու համեղ գաւաթ մը սուրճն ու սիկառէթին ծուխը կ'ըմբռնէի մեծ գոհունակութեամբ: Յանկարծ, նիհարակազմ, մագաղաթեայ դէմքով անձ մը գրաւեց ուշադրութիւնս:

- Միհրա՛ն, սա մարդուն դէմքը ինծի ծանօթ կը թուի, եւ մատով ցոյց տուի աթուռի մը վրայ նստող կմախակոյտը:

- Ուրկէ՞...,- հարցուց՝ ծիծաղող աչքերը ինծի ուղղելով:
 - Ալեքսանտրէ՛թէն... մանկութեանս շրջանին, քանի մը շաբաթ ծառան եմ եղած իր ճաշարանին,- եւ պատմեցի թղթախաղին դրուագը:

Դառն ժպիտ մը դէմքին, քեռայրս քանի մը անգամ դանդաղօրէն աջ ու ձախ երերցուց գլուխը եւ դեռ առիթը չգտած ինծի հետ խօսելու, իմ հերոսը ոտքի ելաւ եւ ձախ սրունքը քաշքշելով եկաւ կեցաւ մեր սեղանին առջեւ:

- Այսօր բախտդ պիտի չփորձե՞ս, Պարոն Միհրան,- հարցուց:
 - Հնդկահա՞ւ, թէ՛ «Լուքի» սիկարէթ:
 - Հնդկահաւ:

- Բեր տոպրակդ, ուտե՛նք հնդկահաւդ,- ըսաւ քեռայրս գոլարթ չեչտով եւ նայուածքը ինծի ուղղելով, աչքը քթթեց:

Ծանօթս ջարդուած ճիւղի մը նման ուսէն կախուած ձախ թեւի անութին տակէն տոպրակ մը հանեց: Աջ ձեռքին եւ ողջ մնացած քանի մը ակռաներուն օգնութեամբ քակեց անոր հանգոյցը եւ անկիւնէ մը բռնելով, զգայազիրկ բազուկը հրեց բացուածքէն ներս: Հարիւր հատ կարծր փայտէ շրջանակաձեւ գնդիկներ կային հոն՝ մէկէն մինչեւ հարիւր թուագրուած: Շխկացնելով խառնեց եւ տոպրակին բաց բերանը ներկայացուց Միհրանին:

Քեռայրս մեղմօրէն սահեցուց ափը թուագրեալ գնդիկներուն մէջ, որոնցմէ միայն երեք հատը վերցնելու իրաւունք ունէր: Եթէ թուանշաններուն գումարը հարիւրէն վար ըլլար, հնդկահաւը մերն էր:

Կամաց-կամաց տոպրակէն դուրս եկող ափէն՝ քեռայրս հատ մը սեղան դրաւ «տասնհինգ...» գոչելով եւ հնդկահաւին տիրոջ մագաղաթեայ դէմքին գոյնը փոփոխութեան ենթարկեց: Նոյն գոլարթ ձայնով երկրորդ մը եւս դրաւ՝ «քսան...» ճչալով. գրաւատիրոջ դէմքին մկանները սարսուցին ուժգնօրէն: Երրորդ եւ ճակատագրական գնդիկը սեղան դնելու արարողութիւնը ուշացուց՝ մարդուկիս հոգիին հետ խաղալու ակնյայտ դիտաւորութեամբ եւ... «վաթսուն» ըսելէ եւ դիմացինին ցաւագինօրէն այլայլումը դիտելէ ետք, մեղմօրէն աւելցուց. «վեց...»:

Բախտախաղի տիրոջ օրհասական տուայտանքը խաղաղած էր. արդէն հաշուած՝ «Հարիւր մէկ կ'ընէ, Պարոն Միհրան», ըսաւ՝ յաղթական ժպիտ մը դէմքին: Գնդիկներուն տոպրակը հանգուցեց, անութին տակ տեղաւորեց եւ պատրաստուեցաւ մեկնելուն՝ ձեռքին լիբանանեան թղթոսկի մը:

- Զիս ճանչցա՞ր,- հարցուցի յանկարծ, չեչտակիօրէն իրեն նայելով:

Ծայրայեղօրէն ապշած, բայց ուշի ուշով դիտեց դէմքս, համագգեստս եւ շնչաց.

- Ձկըցայ յիշել:

- Ալեքսանտրէ՛թ. ճաշարան մը ունէիր, կը յիշե՞ս...:

Ճաշարան բառը թեթեւ կայծ մը սփռեց, հաւանաբար լուսաւորուելու պէս եղաւ: Գլխու շարժումով մը ընդունեց, բայց շարունակեց դիտել զիս՝ զարմանքն ու ապշութիւնը իրար խառնելով:

- Փոքր տղայ մըն էի... հագիւ ինը-տասը տարեկան... աշակերտ կամ ծառայ եղայ մօտո՞ք քանի մը շաբաթ... յիշեցի՞ր, աւելցուցի, հայեացքս միշտ սեւեռած պահելով իր աչքերուն: Դէմս կեցող խրտուիլակը լուռ էր:

Անցեալի յուշերուն այրող կսկիծը պատմել տուաւ ինծի թղթախաղին միջադէպը, իր անարգանքը եւ հարցուցի ժպտալով.

- Խաղամուղի կամ հարբողի մը երեւոյթը ունի՞մ, ըսէ՛, ունի՞մ...:

Պատասխանի փոխարէն, առողջ ձեռքով աթոռի մը թիկ-նամասը յենարանի վերածեց եւ սկսաւ հեռանալ՝ ձախ սրունքը քաշքշելով աջին մօտ ու գնաց... առանց ետին դառնալու:

- Մեղք էր,- կակազեց քեռայրս՝ յայտնապէս յուզուած, երբ իմ սարսափած մանուկի հին, բայց ջնջելն անհնարին ուրուա-կանը կանգնած էր իմ հայեացքիս առջեւ՝ սֆինքսին պէս լուռ:

Յամեցող լուութիւնը խզելով, դէմքս քեռայրիս դարձուցի եւ արգահատական շեշտով մը.- «Միհրա՛ն, ըսի, փայտոջիլին չեն խղճար... կը ճգմեն...»:

Հոլիվուտ, 17 Փետրուար 1997

Հօրս Քենեկալը

Չորք Մարգարանի որդեգիրն էր Հօրս քենեկալը: Պարզապէս դրսեցի մը, որ ե՞րբ եւ ուրկէ՞ էր եկած, հետաքրքրուած չեմ: Գիտեմ միայն թէ Ովսաննա մօրաքրոջս ամուսինին անունը Չէրքէզ Մինաս էր:

Նարինջի բերքին նման առատ, մեր համեստ, բայց զուտ հայաբնակ գիւղաքաղաքը Մինասներ շատ ունէր, գրեթէ բոլորն ալ պճնուած նախդիրներով, որոնք ազնուականութեան յատուկ տիտղոսի մը նման անջնջելի մնացին ո՛չ միայն մեր բնակավայրին մէջ, այլ նաեւ անկէ դուրս գալէ ետք, եւ իրենց տէրերուն հետ իջան գերեզման, կամ ցրուեցան ի սփիւռս աշխարհի:

Չէրքէզ Մինասէն գատ, Մինասներու երկար շարանէն կը յիշեմ էվիկ Մինասը, Բուլլու Մինասը, Մղորսը Մինասը, Քիւրթիւք Մինասը, Կօճապաշ Մինասը եւ Պալեան Մինասը, որուն կարկտանի մը նման կպած էր էֆէնտի յետադասը, չեմ գիտեր ո՞ր շնորհքին կամ բարեմասնութեան համար:

Պատմութեան անցած այդ հին օրերուն, նարնջենիի պարտէզներուն մէջ ցրուած անթուակիր տուներուն հետ համեմատած, մակդիրաւոր Մինասները առաւելութիւն մը ունէին: Եզակի էին (ինչպէս Խորենացի, Նարեկացի, Չարենց), որոնք օտարականի մը համար, մանաւանդ, անգնահատելի դիւրութիւն մը կ'ընծայէին փնտուռած Մինասը գտնելու համար:

Հօրս քենեկալը, հակառակ դրսեցիի հանգամանքին, զինք չըջապատող միջավայրին ընտելացեր եւ հարազատ չորք-մարգպանցիէ մը աւելի թուող չորք-մարգպանցի էր դարձեր: Յօժարակամօրէն իւրացնելով իրեն տրուած մակդիրը, ան ո՛չ միայն միացած էր Մինասներու անհամար շարքին, այլ նաեւ անձնագրային տոմարին մէջ Չէրքէզեան արձանագրել տուած էր իր եւ իր ընտանիքին անդամները: Վստահ չեմ, բայց ափսո՛ս, եթէ իր շիրմաքարին վրայ Չէրքէզ Մինաս Չէրքէզեան արձանագրել չեն տուած իր ժառանգորդները...:

Ուրկէ՞ եւ ինչպէ՞ս գտած էր հայրս այդ դրսեցին, չեմ հետաքրքրուած, երբ տակաւին ողջ էր մայրս: Լսածներէս կ'ենթադրեմ թէ նախ իբրեւ ծառայ, յետոյ առեւտուրի կենսական պայմանները գնահատելով անոր մօտ, հայրս աստիճանաբար բարձրացնելով զինք ոչ միայն գործակատարի էր վերածած, այլ նաեւ պսակելով իր քենիին հետ, գործակիցի էր բարձրացուցած՝ չարաչար զոջալու համար հետագային:

Շատերու վկայութենէն մեկնելով, դարձեալ կ'ենթադրեմ թէ իմ հայրս առեւտուրի մարդ չէ եղած: Չափազանց դիւրահաւատ, ստելու անատակ, խաբելու անընդունակ, ինք ո՛ւր, առեւտուրը՝ ուր: Օսմաներէնի քաջածանօթ, չեմ գիտեր ո՞ւր է ուսանած, բայց լսած եմ թէ զոյգ ինքնապաշտպանութիւններէն յաղթական դուրս եկած մեր գիւղաքաղաքին քաղաքապետը եղած է տարիներով, մինչեւ վերջնական պարպումը Կիլիկիոյ հայութեան՝ Չորք-Մարգպանն ալ մէջը ըլլալով: Իբրեւ քաղաքապետ, Ֆրանսական հրամանատարութենէն իրեն շնորհուած բարի վարուցի հաստատագիրը ունիմ մինչեւ այսօր:

Չէրքէզ Մինասը հակապատկերն էր հօրս: Որքան որ իմացեր եմ, պարկեշտութիւնը հիւր չէ եղած անոր կրծքավանդակին տակ: Վաշխառութիւնը իրեն հետ ծնած ըլլալու էր: Ստախօսութիւնն ալ նախախնամութեան կողմէ իրեն շնորհուած յատուկ ձիրք մը, որուն հաւասարող չէ եղած ամբողջ Չորք-Մարգպանի մէջ: Մածունին անգամ եթէ ճերմակ է ըսեր, գգուշաւոր վերապահութեամբ է ընդունուած՝ պարզապէս իր բարակ գիծի պէս շրթունքներէն արտաբերուած ըլլալուն համար:

Ինծի համար, մինչեւ այսօր, հանելուկ մը մնացած է թէ հայրս եւ Չէրքէզ Մինասի նման անձ մը գործակիցներ եղած են իրարու հետ: Թէեւ ակամայօրէն, բայց կ'ենթադրեմ թէ առեւտրական խարդաւանքներէն հեռու մնալու կամ առաւելագոյնը ծածկոյթ մը ունենալու պահանջն է եղած իմ հօրս այդ նախաձեռնութիւնը: Արդէն, նախապէս ալ, դարձեալ ի լսողաց, հայրս առեւտրական ձեռնարկի մը չէ սկսած, այնքան ատեն որ չէ ապահոված գործակից մը, որուն անպարկեշտութեան փաստօրէն վերահաս ըլլալէ ետք, երբ որոշած է ձեռքազատուիլ, անպայման խռոված է անոր հետ եւ մնացած է խռոված, ընդհանրապէս մինչեւ իր մահը:

Չէրքէզ Մինասը միակն էր, սակայն, որուն հետ հաշտուած է հայրս եւ վերահաստատած փոխադարձ յարաբերութիւնը, թէեւ միայն ու միայն ընտանեկան գիծով:

Չորք-Մարգպանէն կամաւոր եւ վերջնական գաղթէն ետք, հայրս Ալեքսանտրէթ, իսկ քենեկալը Գրըքխան հաստատուեր են: Ատենը մէկ, Ովսաննա մօրաքրոջս ընկերակցութեամբ այցի կու գային մեզի: Կարճահասակ, գունտ ու կլոր կերտուածքին շեշտուած հրապոյր մը տալու ցուցադրական ճիգը ակնյայտ էր իր մօտ: Բաճկոնին աջ ու ձախ գրպաններէն երկարող ժամացոյցին ոսկիէ հաստ շղթան շա՛տ էր պճնամոլական: Կէս հասակին երկարութեամբ իրմէ անբաժան ձեռնափայտն ալ կու գար իր մասնակցութիւնը բերելու անոր արտաքին հմայքին զօրացման:

Հօրս եւ իր քենեկալին զրոյցը ժամ մը, երկու կը տեւէր: Անչափահաս մանչուկին համար, որ ես էի, անհետաքրքիր էր անշուշտ այդ երկխօսութիւնը: Արդէն մօտերնին ալ չէի երթար: Բայց հագլիւ թէ մեկնէին, մայրս, թեթեւօրէն ժպտալով, խօսքը կ'ուղղէր հօրս.

- Նորէն փչեց...:

- Այդ ալ ինչպէ՛ս,- կ'ըլլար հօրս պատասխանը՝ դանդաղօրէն աջ ու ձախ տարուբերելով իր ալեհեր գլուխը: Ինծի համար անյուծելի հանելուկ մ'նաց եւ դեռ կը մնայ հօրս համբերատարութիւնը: Գիտնալով հանդերձ թէ իր քենեկալին խօսածներուն ինը տասներորդը փչոց էր, հիանալիօրէն կը յաջողէր իր հետաքրքիր ունկնդիրի դիրքը պահել: Յաճախ, պոչը դուրս մ'նացող փչոցի մը պարագային, որ անպակաս էր միշտ, Ձէրքէզ Մինաս վկայութեան կը կանչէր մօրաքոյրս.

- Այդպէս չէ՞ր, Օսաննա:

- Հա, այդպէս էր Մինաս, այդպէ՛ս...,- կը հաստատէր մօրաքոյրս, նոյնիսկ եթէ հետեւած չըլլար իր մեծապատիւ ամուսինին խօսքերուն:

Հերթական այցելութիւններէն մէկուն, Ձէրքէզ Մինասը յանկարծ ոգեւորուեցաւ եւ իր զրոյցը բերաւ կապեց Գրըքիսանի իր տունին եւ տնամերձ պարտէզին.

- Երկրորդ յարկին շինութիւնը գրեթէ վերջացաւ «պաճա-նախ»: Ա՛լ չեմ-մեմ մի՛ ըսեր: Քեզ ու ընտանիքդ նկատի ունեցայ շինութեան սկսելու ատեն: Այդպէս չէ՞, Օսաննա...:- Հարցումը ուղղեց մօրաքրոջս, հաւանաբար անգիտակցօրէն եւ շարունակեց.- Տո՛ւն՝ կայ: Գործիս ասպարէ՛զը՝ լայն: Դուն՝ ո՛վ, ես՝ ո՛վ: Միասին ալ գործ կ'ընենք,- ըսաւ համոզիչ շեշտով մը:

- Շնորհակալ եմ, Մինաս. ողջ մնաս. նեղութիւն ես քաշեր: Դեռ որոշած չեմ, բայց եթէ տեղափոխուելու ըլլամ, անշո՛ւշտ... դուն՝ ո՛վ, ես՝ ո՛վ,- պատասխանեց հայրս՝ միամիտ ժպիտ մը դէմքին:

- Իշտէ այդպէս: Մանաւանդ շա՛տ պիտի սիրես պարտէզը: Այս տարի, նարնջենիներէն զատ, միւս բոլոր ծառերը պտուղ մը տուին, պտո՛ղ մը...: Հելէ թութի ծառը... թո՛ղ մը տուաւ, թո՛ղ մը տուաւ... հաւկիթի մեծութեամբ տանձը քեզի օրինակ:

Հօրս ու մօրս զարմանքի արտայայտութիւնը յանկարծ տեղի տուաւ զսպուած փրթկոցի մը, որ չվրիպեցաւ Ձէրքէզ Մինասի ուշադրութենէն եւ գուցէ զգաց, թէ շատ, շա՛տ էր չափազանցեր, բայց մ'նաց անյալալլ եւ լրջութեան մրցանիշը կոտրող համարձակութեամբ մը՝ մեղմօրէն դարձուց գլուխը մօրաքրոջս ուղղութեամբ եւ կատարեալ բնականութեամբ մը հարցուց.

- Օսաննա՛, դու՛ն ըսէ՛, թու՛թին հատիկները հաւկիթի չափ չկայի՞ն:

- Հա՛՛ Մինաս, այդպէս էր,- շտապեց մօրաքոյրս եւ հօրս ուղղելով խօսքը, շարունակեց՝ առանց այլափոխելու այսերուն յարատեւ կարմրութիւնը.- հաւկիթի չափ կար, էնիշտէ, ամէն մէկ թու՛թին հատը հաւկիթի չափ կար...:

Հօրս քենեկալը «դէ՛հ, եկէ՛ք ու մի՛ հաւատաք...» ըսելու ձեւով ժպտեցաւ եւ քիչ մը աւելի փքուեցաւ:

Ովսաննա մօրաքորջս վկայութիւնը ոտնակոխել չկրցա՞ն, թէ՛ չուզեցին իմ ծնողքը, այսուհանդերձ հաւկիթի մեծութեամբ թու՛թի հատիկները կախուած մնացին իրենց դէմքերուն թերա-հաւատութեան ծառի ճիւղերէն: Հետագային, երբ չեմ գիտեր ինչ-ինչ յոյսերու փէշէն բռնուած, ընտանեօք փոխադրուեցանք Գրըքխան, հաւկիթի մեծութեամբ թու՛թի հատիկները փնտռած միջոցիս, հօրս քենեկալին «պրտու»է տանիքով տախտակաչէն խրճիթը գտայ եւ անպտուղ թթենիի ծառ մը՝ բակին մէջ...:

Որքան կը յիշեմ, տարին հազիւ բոլորած, մենք կրկին վերա-դարձանք Ալեքսանտրէթ, առանց մասնակցելու Զէրքէզ Մինասին հետեղէնի խանութին եւ գիւղացիներու հետ վաշխառութեան գործարքին:

Հօրս հիւանդութեան սկզբնական շրջանին էր, երբ Զէրքէզ Մինաս եւ իրմէ անբաժան մօրաքոյրս այցի եկան մեզի: Դափնիի տերեւախիտ ճիւղերով ծածկուած սարփինայի տակ, քով-քովի նստող հօրմէս եւ իր քենեկալէն քիչ անդին, թէեւ խաղով տարուած, բայց ատենը մէկ կը լսէի անոնց խօսակցութենէն պատառիկներ: Յոռի նախազգացումէ մը տարուած, գուցէ, հայրս բաներ մը ըսաւ: Մահի եւ մեռնելու մասին ըլլալու էր անկասկած: Զէրքէզ Մինասը ընդվզելով յանկարծ եւ հօրս վատ տրամադրութիւնը ցրուելու բարի միտումով, անշուշտ, սկսաւ խօսիլ.

- Զէ՛... պաճանախ, չեղա՛ւ...: Մահը բոլորիս համար է: Մեծի, փոքրի չի նայիր...: Եկուր պայմանաւորուինք, քեզմէ առաջ որ ես մեռնիմ, դու՛ն կ'ըլլաս հայր զաւակներուս: Նոյնը՝ ես... անշուշտ երկա՛ր կեանքէ մը ետք...:

Բառացիօրէն եթէ այս չէր, գէթ խորքը այս էր գրոյցին: Այսօրուան պէս դեռ կը յիշեմ ես այդ ճոռոմաբանութիւնը, որ գուցէ մոռացութեան տրուէր, հետք անգամ չթողուր վրաս, եթէ չկրկնուէր անպատասխանատու պոռոտախօսութիւնը Զէրքէզ Մինասին բարակ գիծի պէս շրթունքներէն... Հանրութեան առջեւ:

Հօրս դադաղը յանձներ էինք գերեզմաննոցին կեդրոնը փորուած փոսի մը բարեխնամ գուրգուրանքին եւ կախ գլուխներով վերադարձեր տուն: Անպատեւիօրէն ուշադրութիւնս

գրաւեց Չէրքէզ Մինասին ու իր շուքին պէս իրեն կպած մօրաքրոջս ներկայութիւնը: Ե՞րբ էին եկած Գրքիսանէն: Մեռելակառքին հետեւող թափօրին մէջ չէի տեսած զինք՝ հօրս քենեկալը: Բայց ահա՛, միտով ոսկորով ինքն էր, ձեռքին՝ հաւատարիմ ձեռնափայտը: Նստողներուն չմիացաւ: Մեր տան բակի մուտքին մնաց՝ կանգնած: Անկասկած սպասեց, որ ամէն մարդ նստի: Յետոյ, կարճ հասակին քիչ մը աւելի հմայք տալու հաստատ միտումով, գլուխը բարձրացուց, նստող երկսեռ հասարակութիւնը դիտեց եւ պահ մը անշարժացաւ: Խօսելու սկսելէ առաջ, ձախ ոտքը թեթեւ մը առաջ բերաւ: ձեռնափայտին ծայրը կօշիկին քիթին մօտ տեղաւորեց եւ խօսքը ուղղելով մօրս, մօտաւորապէս հետեւեալ բառերով սկսաւ.

- Քոյրս՝ Հոփիսիմէ... պաճաճախիս կորուստը ողբալու իրաւունքը չեմ կրնար խլել քեզմէ... կրակը ինկած տեղը կ'այրէ: Վերջին անգամ, երբ եկայ իրեն այցի, ճիշդ այստեղ, ձեռնափայտով հարուածեց կեցած տեղը, խոստում տուինք իրարու...: Ինք կանխեց զիս...: Որբերուն համար բնա՛ւ հոգ մի ընէր... անոնք իմ վզին պարտքն են...:

Սգաւոր բազմութիւնը համակրական լրջութեամբ մը մտիկ ըրաւ զինք: Երբ դադրեցաւ խօսելէ, հանդիսաւոր արարողութեամբ մը աջ գրպանէն հանեց սաւանածաւալ թաշկինակը եւ դանդաղօրէն աչքերուն տարաւ՝ անգոյ արցունքի կաթիլ մը սրբելու ցուցադրականութեամբ: Յետոյ, թաշկինակը վերատին գրպանը դնելու ատեն, դէմքը ծամածռեց, խորունկ վշտի արտայայտութիւն մը տուաւ անոր, կռնակը դարձուց ներկաներուն եւ սկսաւ քալել՝ իրեն հետեւող հլու հնազանդ մօրաքոյրս ալ հետը:

Այդ եղաւ: Անգամ մըն ալ չտեսայ հօրս քենեկալը մեր տան մէջ: «Որբերուն» խնամակալութիւնն ու հոգատարութիւնը մնաց մեր մեծ եղբօր մատղաշ ուսերուն, հակառակ կարգ մը միամիտներու բարեյոյս ենթադրութիւններուն:

Թաւալող տարիները չկրցան մոռցնել տալ ինծի իմ հօրս քենեկալը: Անքէն ժպիտով յաճախ յիշեցի թաղման օրուան իր կոկոզաբանութիւնն ու յատկապէս պոչը դուրս մնացող փչոցներուն համար մօրաքոյրս վկայ կանչելու իր պարզունակ ոճը.

- Այդպէս չէ՞ր... Օսաննա:

Իմ Մանկութեան Ընկերը

Ամէն անգամ, որ ցեխոտ ոտնամաններով, աղտոտած ձեռքի ափերով տուն գալի փողոցէն, մօրս դիտողութիւններու վարդա-
րանին հատիկները կը սկսէին իրարու վրայ շրխկալով իյնալ:

- Ե՞րբ Պարոյրին պէս մաքուր, կոկիկ տղայ պիտի ըլլաս,
ե՞րբ անոր ոտնամանները ցեխոտ տեսեր ես: Հագուստը պատռած
տեսե՞ր ես: Զեռքերուն ափերը ածուխի պէս սեւցած տեսե՞ր ես:
Եւ այլն՝ անվերջ, անհատնում:

Պարոյրը իմ մանկութեան ընկերս էր: Հիմա չեմ յիշեր, թէ
ի՞նչ առիթով ծանօթացեր եմ իրեն: Արդէն ի՞նչ էր իմ տարիքը,
հի՞նգ, գուցէ վեց: Մեր թաղի բնակիչ ալ չէր: Ալեքսանտրէթի
մայր պողոտային, յունաց եկեղեցիին դիմացի շարքին վրայ,
քարաշէն, բազմալարկ բնակարաններէն մէկուն մէջ կ'ապրէին
իրենք: Մենք՝ Եէնի Մահալլէի գլխաւոր փողոցի կեդրոնին: Մեր
տախտակաշէն, թէկուզ երկյարկանի տունին հետ համեմատու-
թեան դնել կարելի չէր իրենցը: Այլապէս ալ, Պարոյրը ման-
կական խաղալիքներու տեսակաւորները ունէր: Ես՝ ոչ:

Ատենը մէկ, Պարոյրին մայրը կը բերէր զինք մեզի՝ ծայր
աստիճան շքեղ հագուած: Օրինակի համար, սեւ կօշիկները միշտ
անաղարտ ու փայլուն էին: Իմ ոտքերունը, հօրս ծախած Հալէպի
սանտալներէն էր: Մեր տունէն ուղիղ դէպի արեւելք, կարելի էր
իրենց երթալ. բան մը, որ յաճախ կ'ընէի մօրմէս գաղտնի, պար-
զապէս Պարոյրին եռանիւ հեծիկը քշելու համար՝ կուշտուկուռ
խնդացնելով իմ ընկերը, որ բնաւ չէր պահանջեր իր հերթը: Այդ
օրերուն, հրաշք խաղալիք մըն էր այդ հեծանիւը, որ մաքնիսի
նման իրեն կը քաշէր ու կը տանէր զիս՝ Պարոյրենց:

Լաւ կը յիշեմ, օր մը, եռանիւի խաղով տարուած, բնա՛ւ չէի
նկատած, թէ իրիկուն էր եղած եւ ես չէի վերադարձած տուն:
Հայրս ու մայրս զիս հոն, եռանիւին վրայ գտան՝ կարմրած
այտերով եւ քրտնած մարմինով: Թէեւ չեմ յիշեր, բայց կ'ենթա-
դրեմ թէ իմ քնքուշ մայրս իր կուրծքին սեղմելով պաշտպանած
է զիս հօրս հաւանական ապտակներէն, որպէս արդար պատիժ
նման յանցանքի մը պարագային...:

Կը յիշեմ, թէ տախտակաշէն Նուպարեանի մանկապարտէզին
մէջ ալ միասին եղանք, գոնէ ատեն մը՝ Պարոյրին հետ: Միշտ
աչքի գարնող շուքով հագուած, դպրոցին ցեխոտ խաղավայրին
չոր անկիւնի մը վրայ կանգնած, իմ ու իր հասակակիցներուն
խելայեղ վազվուտութիւնը կը դիտէր՝ հիւանդ քուռակի մը նման:

Կարծեմ տարին չբոլորեց. իրենց տան աւելի մօտ, Ֆրանսացի Ֆրերներուն դպրոցի վայել չէնքով վարժարանը սկսաւ յաճախել: Բայց իմ քնքուշ մայրս չդադրեցաւ Պարոյրը օրինակ բերելու ինծի, ամէն անգամ որ դիտողութեան արժանանայի: Զարմանալի չէր ուրեմն, որ մօրս դիտողութիւններուն բառացանկը անգիր սորված, ձայնակցէի իրեն. «Պարոյրին պէս մաքուր, Պարոյրին պէս խելօք, Պարոյրին պէս հանդարտ ու... Պարոյրին պէս եւ Պարոյրին նման»: Եւ ասիկա մինչեւ իմ պատանեկութիւնը:

Տասնհինգ, թէ տասնվեց տարեկան ըլլալու էի այդ ամառ, երբ օդափոխութեան համար Սօւուք-Օլուք ելած էինք: Անակալօրէն Պարոյրին հանդիպեցայ՝ հսկայածաւալ, գլուխը միշտ ամպերուն մէջ, կամ մշուշակալած ընկուզենիին գրաւած բացատի մէկ անկիւնին վրայ կեցած:

Մանկութեան ընկերս գտած ըլլալու հաճոյքէն տարուած մօտեցայ իրեն: Ծանչցաւ զիս ու քայլ մը երկու յառաջանալով դիմաւորեց ու ձեռնուեցաւ հետս:

- Մեր տունը սա նրբանցքին մէջ է. երթանք թող մայրս ալ տեսնէ քեզ,- ըսաւ ու զիս տարաւ քարաշէն, կոկիկ չէնք մը, որուն մէջ, թէ երկու սենեակները վարձեր էին իրենք: Մայրը, հազիւ զիս տեսած.

- Ամա՛ն, ճանօ, այս ինչ աղուոր տղայ եղեր ես,- ըսելով գրկեց զիս: Հիմա չեմ յիշեր համբուրե՞ց, թէ՛ ոչ. բայց յուզուած ձայնով. «Պարոյրն ալ որք մնաց քեզի պէս...», ըսաւ, աչքերուն արցունքը սրբեց եւ կակազելով շարունակեց. «Նստէ տղաս, նստէ՛, Պարոյրին մանկութեան ընկերն էիր, հոս ալ իրեն հետ եղիր, տղաս, ընկեր չունի հոս...»:

Նստեցայ Պարոյրին դիմաց: Թէ՛յ ու չամիչով կարկանդակ բերաւ մայրը, հետաքրքրուեցաւ մօրս առողջութեամբ, հարցուց մեր բնակարանին տեղը եւ ջերմ միջնորդորտի մը մէջ պահեց զիս քանի մը ժամ, թող տալով որ Պարոյրին հետ գրուցեմ, աւելի ճիշդը, անուղղակիօրէն ստիպեց որ մնամ սոդուն հետ՝ աստէն մը:

Ձերմ վերաբերմունքն ու հիւրասիրութիւնը մանկական օրերու եռանիւ հեծիկին նման դարձեալ մաքնիսեցին զիս եւ սկսայ գրեթէ ամէն օր երթալ Պարոյրենց, հետը մինչեւ Քրնալը թէփէն երթալ գալու հաճելի պտոյտի անկալութեամբ: Առաջին օրն իսկ, որպէս խօսակցութեան նիւթ, Վիքթոր Հիւկոյէն, Վերլէնէն, Պոտլէրէն սկսայ ես: Ինք, բոլորովին ուրիշ աշխարհի մը մէջ ըլլար կարծէք, յանկարծ ընդմիջեց զիս եւ գրուցելու նախաձեռնութիւնը վերցուց ինձմէ.

- Ծանօ,- ըսաւ՝ շատ լուրջ ձեւով մը,- ամարանոց գալէս ի վեր, ընկուզենիի ծառէն անդին չեմ անցած: Անգգամ Մարտի-

ըոսն ու իր ընկերները կը հետապնդեն գիս: Նպատակնին գիտեմ, գիս ծեծել կ'ուզեն: Ետեւ դարձիր ու նայէ, անպայման կը հետեւին մեզի:

Քիչ մը զարմացած, քիչ մըն ալ հետաքրքրութեան սիրոյն, ետիս դարձայ: Ոչ ո՛ք կար: «Մարդ չկայ...», ըսի: «Չըլլա՛ր, աւելի հեռուն նայէ», կրկնեց: Եւ այս ձեւի խօսակերպով, թէ՛ երթալու եւ թէ՛ վերադառնալու ամբողջ տեւողութեան, ես Վերլէնէն, ինք՝ Մարտիրոսէն ու անոր ընկերներու մասին պատմելու յամառութենէն չհրաժարեցանք:

Յաջորդող օրերուն եւս, խօսակցութեան գլխաւոր բնաբանը մնաց նոյնը: Չպակսեցաւ, նոյնիսկ աւելցաւ: Հետապնդումը վերածուեցաւ հալածանքի, ծեծը փոխակերպուեցաւ՝ մահափորձի: Դաշոյն, դանակ իրար խառնուեցան, ուռճացնելով միեւնոյն միտքը, այն աստիճան, որ ես հրաժարելով հրաժարեցայ ջերմ ընդունելութենէն եւ համադամ հիւրասիրութենէն ու սկսայ խուսափիլ Պարոյրին հանդիպելու առիթներէն:

Կիրակի օր մըն էր, իրիկնամութէն առաջ, մօրս ու մեր դրացուհիներուն հետ դէպի Քընայլը Թէփէ պտոյտի էինք ելած: Ծամբուն աջ կողմը, միջահասակ եղեկներու անտառն էր, մինչեւ Պէյլանի ձորը: Քընայլը Թէփէի ճիշդ վերելը, անտառի եզերքին, ձեռներէց մը, ութը-տասը ծառերուն ներքեւի հողամասը յարդարած, սեղան-աթոռ դրած, բացօդեայ խմիչք-խորտիկարանի էր վերածած, ուր գիշերները, քարիւղով բանող խոշոր լուսատու «լիւքս»երու լոյսին տակ կը հաւաքուէին օղիի սիրահարները՝ միայնակ ջութակի մը թրքական եղանակները ունկնդրելու: Կիրակի յետմիջօրէններուն ալ գրաւուած կ'ըլլային այդ սեղանները՝ օղիի լեցուն գաւաթներով զարդարուած:

Երբ մեր խումբը հասաւ Նարկիզլիկի դարձուածքին, յանկարծ նկատեցի Պարոյրը, որ սեղանի մը շուրջ, օղիի գաւաթը իր առջեւ՝ ինծի անծանօթ անձերու հետ էր նստած: Առիթը հրաշալի գտայ եւ մանկութենէս ի վեր մօրս կատարած դիտողութիւններուն եւ Պարոյրը ինծի օրինակ բերելուն հակադարձելու իմ ներքին մղումը չկարենալով զսպել, կամացուկ մը, իմ քնքուշ մօրս ցոյց տալով իր մտատկպարը, ըսի.

- Պարոյրին պէս ըլլամ..., Պարոյրին պէս ընե՞մ...:

Խեղճ մայրիկս անակնկալի եկաւ ու չպատասխանեց...:

Դպրոցական վերամուտին, Ֆրէրներու քոլէճ ուսանելու իմ երկրորդ տարեշրջանին, առաւօտ մը, «քոլէճ»ին առջեւէն անցնող մայր պողոտային մէջտեղէն քալող Պարոյրը տեսայ՝ չըջապատին բոլորովին անտարբեր: Զայնը ձգած կ'երգէր՝ քայլերը չափաւորելով երգախաղերուն:

«Le coq est mort

«Le coq est mort.

«Il ne dira plus

«Coquedie- Coqueda...»*

Կէսօրուան դադարին տուն դարձիս, մօրս պատմեցի իմ տեսածը: Յանկարծակիի եկաւ.

- Վա՛խ... խեղճ Պարոյր, մեղք եղեր է, մըմնջեց տխրօրէն, անկասկած սրտին խորէն ցաւելով...:

* Աքլորը մեռաւ, կուկուիկու ա՛լ պիտի չերգէ...:

Մօրս Ծանօթուհին

Մեղրի պէս անուշ իմ մայրիկս, իրեն յատուկ իրապաշտու-
թեամբ, երբ պարմանի տղայ ունեցող մօր մը քօղարկուած
ակնարկով գանգատը իմանար, ամենայն լրջութեամբ եւ իմաս-
տալից դարձուածքով մը անոր տագնապը հանդարտեցնելու
համար, թեթեւ ժպիտ մը դէմքին՝ կ'ըսէր․

– Ամա՛ն պէ քոյրս, արու էշին չգուացողը չ'ըլլար…:

Ալեքսանտրէթի Սանճաքին հայաթափումէն ետք, Հալէպ, ա՛լ
չեմ յիշեր ինչ առիթով, մայրս ու ես Հազգէզէի մեր տունէն
ելանք, Ճիտէյտէի ոսկերիչներու շուկան հատելով դէպի Սալիպէ
երթալու: Ծիշդ այդ վայրկեանին, մօրս ծանօթ տէօրթ–եօլցի
տիկին մը մեր դէմը ելաւ ու ժպիտը դէմքին, բարեւելու չմնաց:

– Ամա՛ն Տիկին Հռիփսիմէ, այս ի՞նչ լաւ եղաւ որ հանդի-
պեցանք իրարու: Ինչպէ՞ս ես, ինչպէ՞ս է Պրն. Տիրանը (մեր մեծ
եղբայրը), ինչպէ՞ս են տղաքդ: Իմինը, Աստուած քուկիները պա-
հէ, փառք Տիրոջ, հիմա հասուն երիտասարդ է արդէն: Չտեսնուած
բարի, տունէն գործ, գործէն՝ տուն: Ոչ կը ծխէ, ոչ կը խմէ: Հօրը
հետ մտածեցինք տուն տեղ ընել զինք: Ասոր հարցուցինք, անոր
հարցուցինք եւ «Կալպճըներու» Սեմային աղջիկը թելադրեցին:
Լուր ճամբեցինք: «Թող գան», ըսին: Ես ու մարդս հագուեցանք
չքուեցանք ու ելանք գացինք: Սուրճերնին խմեցինք: Տէօրթ–
եօլէն, Իսկէնտէրունէն, Հալէպի շուկայէն, գործէն, անուշ անուշ
խօսեցանք եւ տեղին բերելով, մեր միտքը յայտնեցինք: «Մտա-
ծենք», ըսին: Տուն վերադարձանք՝ յոյսով որ չենք մերժուիր:
Շաբաթ մը անցաւ:

Առաւօտ մը, Կիւլիզար պաճըն գիտես, «պուռուսճիկ»ներէն,
մեզի եկաւ: Միասին սուրճ մը խմելէ ետք, խօսքը ինծի ուղղելով,
սանկ, տխուր ձեւով մը ըսաւ. «Պաճըմ, կըսմէ՞ք չէ եղեր...», եւ
առանց բացատրութիւն մը տալու, ելաւ գնաց: Եղա՞ւ, դո՛ւն ըսէ,
Տիկին Հռիփսիմէ, դո՛ւն ըսէ, առանց պատճառը յայտնելու
«Կըսմէ՞ք չէ» կ'ըսուի: Մենք ալ մարդ ենք, մենք ալ պատիւ
ունինք: Մտածեմ նէ, խելքիս կու գայ կոր քա՛: Ի՞նչ է եղեր իմ
տղուս. «պօյը–պօսը» տեղը, տունէն գործ, գործէն՝ տուն. չի՛
ծխեր, չի՛ խմեր, թղթախաղի համար սրճարան չ'երթար, ասոր
անոր աղջկան ծուռ չի նայիր, ի՞նչ ըսել է՝ «Կըսմէ՞ք չէ», դո՛ւն
ըսէ, Տիկին Հռիփսիմէ, ըլլալիք բա՛ն է, որ մեր գլխուն եկաւ...:

Մայրս, մինչ այդ համբերութեամբ մտիկ ընող մայրս, ի՞նչ
ըսէր, որքանո՞վ կը հետաքրքէր զինք ուրիշի մը տղուն ամուս-

նական հարցը: Բայց բան մը ըսած ըլլալու փափկանկատու-
թեամբ՝ անկասկած.

- Ամա՛ն, պիրէ քոյրս, Սեմային աղջիկը չեղաւ, Սարային
աղջիկը կ'ըլլայ: «Կըամէթ չէ»ի պատասխան ստացողներուն մէջ,
դուն առաջի՞նն ես. ասանկ բաներ միշտ ալ պատահած են: Դուն
սիրտդ լայն պահէ...:

- Ճիշդ ես, առաջինը չեմ, բայց, «դատէթ» առնեմ, Տիկին
Հռիփսիմէ, եթէ «կըամէթ» չէր, ինչո՞ւ «թող գան» ըսին, ինչո՞ւ
սուրճերնին խմցուցին, յետոյ ալ ելան մեզ անպատուեցին: Տղաս
ծխո՞ղ է, խմո՞ղ է, ուրիշին աղջկան ծուռ նայո՞ղ է: Ի՞նչ ունի իմ
տղաս: «Ջաւալլըս» տունէն՝ գործ, գործէն՝ տուն: Մտածեմ նէ,
խելքէ կ'ըլլամ կոր քա՛...:

Մայրս, դարձեալ բան մը ըսած ըլլալով օձիքը ազատելու
մտադրութեամբ՝ հաւանաբար «Ամա՛ն պիրէ քոյրս, տէրտ մի
ըներ. բախտ չէ եղեր ըսէ եւ ուրիշ մը փնտռէ» ըսելու չմնաց:

- Ճիշդ ես, Տիկին Հռիփսիմէ, շատ ճիշդ ես: Կը ներես որ
գլուխդ ցաւցուցի եւ մոռցայ քովիդ գինուորը հարցնելու:
Ճանոյին կը նմանի կոր: «Մաշալլա», այդ ի՛նչ շնորհքով
երիտասարդ եղեր է: Աստուած պահէ: Այդ չէ ես, «կուսուրիս»
մի նայիր: Աղջիկդ՝ Անուշիկը ինչպէ՞ս է: Անկասկած սիրուն
օրիորդ մը եղած ըլլալու է: Տեղը չէ ես, եթէ արգելք մը չես
տեսներ, տղաս բերեմ, թող իրար տեսնեն:

- Անուշիկը դպրոց կ'երթայ կոր, - եղաւ մօրս չոր պատաս-
խանը:

- Թող երթայ: Փառք Տիրոջ, դեռ ուժս տեղն է: Տունի գործ
է, եփել-թափել է, լուացք է, ձեռքը պաղէն տաքին խոթել չեմ
տար, վարդի պէս կը պահեմ: Արդէն տղաս ալ ուսեալ կին
ունենալ կը փափաքի: Զէ՞ որ ինք չկրցաւ ուսանիլ: Ի՛նչ ըսեմ
այդ Պրն. տնօրէնին, որ «սէպէպ» եղաւ, «տղադ արհեստի դիր»
ըսաւ. դրի, վա՞տ ըրի: Հաւատա՛, Տիկին Հռիփսիմէ, գովելու պէս
թող չըլլայ, դուն ալ պիտի հաւնիս տղաս. մէկ հատ է. ո՛չ կը
ծխէ, ո՛չ կը խմէ, ուրիշի հաւին անգամ «գըշ» չ'ըսեր, տունէն՝
գործ, գործէն՝ տուն...:

Մօրս արեան ճնշումը ո՛չ միայն բարձրացած, այլ նաեւ
համբերութիւնը հատած ըլլալու էր, երբ վերջ տալու համար
ճամբու մէջ ոտքի կենալուն, մեղմ, բայց սովորական պատշաճու-
թիւնը տրորելով՝ «Քոյրս, ինձմէ քեզի խրատ, դուն քու տղուդ
վզին սանձ մը անցուր եւ տունիդ մէկ անկիւնին կապէ»,
պոռթկալն ու դէպի Սալիպէ ուղղուելը մէկ եղաւ: Ես ալ հետը:
Բայց հազիւ 4-5 քայլ հեռացած պատահական տիկինէն, կէս
կատար խնդուքով մը, խօսքը մօրս ուղղելով ըսի.

- Հապա արու էշին չգուացողը չըլլար, կ'ըսէիր...:
 - Լուէ՛՛ ծօ, մըթմըթաց մայրս եւ թթու դէմքով արագացուց քայլերը:
- Ա՛խ, մեղրի պէս քաղցր իմ մայրիկս ա՛խ, յիշատակդ լալու չափ կրկին յուզեց գլխ այսօր...:

«Մոխրագոյնը»

Գլուխ Դարձնել: Գլուխը դարձուցի: Գլուխս դարձուց, այդ ալ ինչպէս...: Մինչդեռ եղած չեղածը բառ մը և բայ մըն է՝ բայց որ թիկունք տան իրարու, Աստուած ձեզի օգնական, ի՛նչ խաղեր կրնան խաղալ մարդուս գլխուն: Տարիքը հարց չէ: «ահելն ու ճահելը» ենթակայ են այդ խաղերէն մէկն ու մէկին: Հաւատալս չէր գար: Բայց եղաւ այնպէս, որ իյնամ թակարդին մէջ: Պատմեմ, դատեցէք:

Ութը օրուան համար Մոնթրէալ երթալ ծրագրեցի: Օդանաւի տոմսը կանուխէն ապահովեցի: Թուիչքին երկու օր մնացած, ինծի ծանօթ, ճամբորդական իմ ընկեր պայուսակը հանեցի պահարանէն: Միջին մեծութեամբ, կոկիկ՝ ենթադրեալ փոշին թօթուցի և լաթով մըն ալ սրբեցի ներսն ու դուրսը: Քննեցի: Ո՛չ պատուածք ունէր և ոչ ալ անշնորհք տեսք: Ուրախացայ: Քիչ մըն ալ զմայլեցայ իր պահուածքին համար և սկսայ անհրաժեշտ ճերմակեղէնն ու ձեռք մըն ալ զգեստ՝ յարակից լրացուցիչներով, տեղադրել:

Ութը օրը ի՛նչ էր, որ տանելիքս ինչ ըլլար: Կափարիչը գոցեցի. ապահովութեան գօտին ամրացուցի և կազմ ու պատրաստ սպասեցի «պոլճուր» տղուս — իմ ըսելուս մի նայիք, երկու զաւակի հայր է— գալուն: Եկաւ և Հոլիվուտէն գիտ ու իմ «բըրը-բըրթը»ն Ռէտոննո-Պիչ՝ իր բնակարանը տարաւ՝ օգակայանին մօտ ըլլալու համար:

Ա՛խ այս «պիչ»ը...: Սխալ չհասկնաք զիս: Ծովափնեայ բնակելի թաղամաս է: Ինչպէս Հերմոզա-Պիչ, Լոնկ-Պիչ, Լակոնա-Պիչ և այլն: Մանէթ և Հոլիվուտ պողոտաներու մայթերուն վրայ դեգերող «Պիչ»երուն հետ մի՛ շփոթէք: Աստուած հեռու պահէ ձեզ և զիս՝ անոնցմէ:

Մանչուկիս տունը որ հասայ, տղաս «օթօ»ին գոյքասնտուկէն դուրս հանեց իմ սիրունիկ պայուսակը և «Ասո՞վ պիտի երթաս արբարիս քով...» ըսաւ ծաղրական շէշտով մը:

Անակնկալի եկայ: Վստահ եմ որ եթէ դուք ալ ըլլայիք իմ տեղը, անկասկած ապշած նայուածքով մը պիտի դիտէիք խօսողը: Նոյնը և քիչ մըն ալ աւելի ես ըրի: Շմորածի մը նման, քանի մը անգամ նայուածքս տարի բերի՝ մէկ տղուս դէմքին, մէկ պայուսակիս, ու հարցուցի.

— Ի՞նչ ըսիր:

— Այս պայուսակդ՝ իր մէջիններով, օգակայանի ելքին, իմ

ճանչցած աբբարս մէկ-երկու չըսած, կը բռնէ և պատահած առաջին աղբակալին մէջ կը նետէ:

— Իեա՛... ինչո՞ւ:

— Ամօթ չէ՞... հին պայուսակով Մոնթրէյալ կ'երթացուի՞...:

— Հին պայուսակ... ճակտին գրուած է:

— Գրուած է կամ ոչ, իմ գիտնալիքը չէ: Նորը ունիմ: Առարկաներդ մէջը կը շարեմ ու ատով ալ կ'երթաս:

Վճռական էր շեշտը և սակայն հակառակեցայ: Աղաչեցի: Պաղատեցայ. «Եկուր իմ պայուսակը մի՛ փոխեր. ծանօթ ենք իրարու. արդէն փեսացու չեմ երթար...», ըսի: Որո՞ւն կ'ըսես. օգուտ չ'ըրաւ: Տէօրթ-եօլցի Թոմպուլեանը ըլլար կարծէք, գնաց բերաւ իրենը և փաղաքշական անուշ խօսքերով ողորդեց իմ ընդդիմութիւնը: Կակուղցայ: Համբերութեամբ մըն ալ դիտեցի իր ճաշակաւոր աշխատանքը: Խնամքով շարեց իմ պայուսակիս պարունակութիւնը իրենինին մէջ՝ նուէրներն ալ անոնց միջև, և ուրախ ժպտով մը գրկեց ուսերս: Թէ՛հ, հայր եղիր և քու էլը առաջ քշէ: Չքշեցի: Համակերպեցայ:

Յաջորդ օր, Լոս-Անճելլոսի օդակայանին սպասման սրահի մուտքին, տղուս «մեծապատի՛ւ» պայուսակին շուրջ անցուցաւ անուն-մականունը կրող երկու մատի լայնքով երիզը և յանձնուցաւ *bagage*՝ ուղեգոյքերու բաժինին: Հանգիստ սրտով ալ հասայ Մոնթրէյալ՝ Տորվալի *terminus*-կանգառին: Ճամբորդներուն հետ՝ ձեռնապայուսակը ուսէս կախ, ես ալ մտայ գոյքայանձնումին սրահը: Մօտեցայ տափակ անիւին ու ձեռնափայտիս յեցած սպասեցի որ այդ երանելին սկսի դառնալ:

Յանկարծ, «Հէ՛յ փախ» ըսի ես ինծի. «պուճուր» տղուս պայուսակին գոյնը ի՞նչ էր արդեօք...: Եկուր և յիշէ: Ու տագնապ մը սկսաւ եռալ իմ հոգիիս մէջ՝ գոյքաբերին շրջապտոյտը հագիւ սկսած:

Բախտաւոր ուղևորները, մէկը միւսին ետևէն, ծրար կամ պայուսակ վերցնողը գնաց: Ես, լարուած ուշադրութեամբ, նայուածքս գամած առջևէս անցնող ծրարներուն վրայ, «Հա՛ տեսայ, հա՛ կը տեսնեմ» մրթմրթալով սպասեցի: Գոյքաբերին ծառայութենէն դժգոհող չեղաւ: Երանելին իր տարերքին մէջ էր և սակայն իմ պայուսակը չէր երևեր: Արդեօ՞ք չեղեցաւ...: Ա՛լ չեմ յիշեր քանիերորդ թաւալքն էր, որ պայուսակիս նմանող մը տեսած ըլլալու պէս եղայ: Գո՞յնը... ասի այդ գոյնը. մութ կարմիր էր անիծեալինը: Իմ ենթադրութեամբ, մոխրագոյն ըլլալու էր՝ ճիշդ իմ «հի՛ն» պայուսակիս նման: Եւ բնականաբար, ի՞նչ մեղքս պահեմ, ձեռք չտուի: Թող տուի որ երթայ: Ու գնաց:

Մտմտութի մէջ էի, երբ դարձեալ եկաւ նոյնը: Շրջապտոյտը

անիւր կը կենա՞ր: Չկեցաւ: Դարձաւ հա՛ դարձաւ՝ մուխ կարմիր, առաւել խոճկորած և պայուսակն ալ հետը: Ծրարներուն և ճամբորդներուն թիւը երթալով նուազեցաւ իմ խռովքին աստիճանը, սակայն, սկսաւ բարձրանալ և հասաւ... անդոհանքի: Հոգեկան ճնշում մը աչքերուս գունտերը քամեց և թեթև եղեամով մշուշոտած ակնոցիս ապակիներուն երկու մաստ լայնքով երիզին գրուծիւնը տեսնելու խօսքն անգամ դարձաւ աւելորդ: Արդէն չէի տեսներ: Նգովից արմատը, սակայն, կ'երթար ու կու գար՝ առանց որ վերցնող մը ըլլար:

Հասաւ նաև գոյքայանձնումի սրահը ամայացնելու պահը: Իրար անցայ: Մէկ սրունքէն միւսին վրայ տեղափոխուելու ջղազրգիւ վիճակս տեսանելի դարձաւ սակաւաթիւ շուրջիններուս: Նոյնիսկ քովս կեցող սիրունատես տիկին կամ օրիորդը «est-ce que je peux vous aider?» (կրնամ օգնել) հարցուց՝ անկասկած գլխուս ձիւնը և ձեռքիս փայտը նկատի ունենալով:

«Կապատայի...», կտրիճութեան աղտ չի քսուիր՝ կ'ըսեն: Այդպէս ալ ըրի: «Merci; vous êtes bien gentille, je me débrouillerai» (Շնորհակալ եմ. ազնիւ էք. մէջէն կ'ելլեմ) ըսի՝ չեմ յիշեր ժպիտով, թէ չոր չոր:

Ինչպէս հասկցնէի. ինչ ձեռով հասկցնէի այդ քնքուշ «Բարի Սամարացի»ին իմ դրուծիւնը: Ծիծաղելի պիտի չդառնայի՞, եթէ ըսէի թէ գեհե՛նի ծնունդ իմ պայուսակը չեմ ճանչնար: Ծիծաղելի չդառնալ կ'ըլլա՞ր...:

Մինչ այդ, ծառայատէր տիկին կամ օրիորդը ինք ևս վերցուց իր գոյքը և «Bon séjour» (Ուրախ կեցուծիւն) մաղթելով գնաց, զիս թողլով իմ մտմտութիւն հետ, ճիշդ այն պահուն, երբ պառաւ եզի իմ աչքերուս պի՛շ պի՛շ նայուածքին առջևէն կ'անցնէր նոյն վիժուկը՝ շորորալով: Այդ երթը յուզեց զիս և տրտո՛ւմ տրտո՛ւմ մըթմըթալ տուաւ ինծի. «Ա՛յ անաստուած իմ մանչուկ, ինչո՞ւ գլուխս դարձնել տալու պատճառ եղար, ինչո՞ւ...»: Եւ սակայն շարունակեցի սպասել՝ միտքիս մէջ արմատ նետած «մոխրագոյն» պայուսակին, որ անպայման պիտի գար:

Եւ սպասեցի... մինչև որ սրահին մէջ մնացի ես, անդադար չըջագայող տափակ անիւն ու անոր վրայ մինակ, մենմինակ՝ իշխանավայել կերպով ընկողմանած այդ անտէրը, որ երբ կրկին մօտեցաւ իմ հասողութեան, սկսայ հետևիլ իրեն՝ իշույամառութեամբ կարդալ փորձելով տիրոջ անունը՝ երկու մաստ լայնքով երիզին վրայէն, այդ ալ հեռուէն և իմ ակնոցիս մշուշոտած ապակիներուն ընդմէջէն:

Պատկերացցէ՛ք, ձեռնապայուսակը՝ ձախ ուսէս կախ, ձեռնափայտը՝ աջ ձեռքիս, և ամայի սրահին մէջ յուշի՛կ յուշի՛կ

չըջագայող տափակ անիւին վրայ մէկ հատիկ ծրարին քովէն քայող մը. այսինքն՝ ես...: Ըսող մը չկայ. «Ա՛յ մոլորուն, վերցո՛ւր, դի՛ր ոտքերուդ մօտ և հանդարտ կերպով կարդա՛ երիզին գրութիւնը...»:

Քրտնած ճակատով և ջղային դրութեանս լրիւ խանգարումէն պահիկ մը առաջ, ա՛լ ի՞նչպէս եղաւ չեմ յիշեր, այդքան խաղքութեան կ'երևի չդիմացայ, ձեռնափայտը գետին նետեցի, թևս երկարեցի, ու փիղի ականջին ծաւալով բռնակը յափշտակեցի, բիրտ շարժումով մը քաշեցի, գետին ձգեցի, ծռեցայ և... ի՛նչ տեսնեմ, է՛ս եմ այդ քածորդիին տէրը:

Դէ՛հ, եկէք և ինծի ըսէք, գլուխ և դարձնել բառն ու բայը՝ երբ նեցուկ կենան իրարու, չորս քսանամեակ տարեցի՞ն միայն գլուխը կը դարձնեն, թէ ոչ «է՛ս եմ» ըսող «ճահել»ին ևս նոյն խաղը կրնա՛ն խաղալ, կը խաղա՛ն. այդ ալ ինչպէ՛ս...:

Հովիվոս, Մայիս 1999

«Եփրատ»-ի Թաղումը

Առաջին օրաթերթը էջի «Եփրատ»ը, որ գնեցի իմ դրամով: 1936-ի Դեկտեմբերի 4-ին, փոքրաթիվ խումբ մը տղոց հետ եկեր էի Հալէպ՝ Իսկէնտէրունէն, որ տակաւին սուրիական նահանգ մըն էր այդ թուականին: Պտոյտի համար էջը սակայն: Հոգատար Ֆրանսայի հրամանատարութեան ներքեւ գտնուող, դաշտային թնդանօթածիգներու վաշտին մէջ որպէս վարձկան գինուոր՝ երեք տարուայ պայմանաժամով ծառայելու համար:

Անցած գացած այդ օրերուն, ամբողջ Սուրիոյ տարածքին, եթէ չեմ սխալիր, միայն «Եփրատ»ը կար իբրեւ հայալեզու օրաթերթ, որ հարուստ գերդաստանի մը աղքատ ազգականին տեսքը ունէր: Այսուհանդերձ, թէկուզ փոքրածաւալ, հայերէն թերթ էր եւ ՌԱԿ-ի օրկան:

Հայերէն թերթ կարդալու ունակութիւնը ունէի Իսկէնտէրունէն, ուր Գահիրէէն կու գար «Արեւ»ը, որմէ հաւաքածոյ մը կազմեր էի: Լէոյի «Ալեքսանդրապոլի Դաշնագիրը» պարունակող բոլոր թիւերով:

Առատաձեռն Ֆրանսայի կողմէ Սանճաքի պարպումին հետեւանքով, լման թերթի մեծութեամբ այդ հսկայ գիրքը իմ քնքուշ մայրս հետն էր բերեր Հալէպ: Որո՞ն համար. զօրանոցի մէջ բնակող, ընթերցասէր իր տղուն. ախ իմ մեղրիկ մայրիկս՝ այրի տիկին Հովհաննէս, ախ...:

Առաջին ամսաթուակը առեր էի: Ունեւորի հպարտ քայլերով թրքական զօրանոցէն իջեր էի քաղաքը պտըտելու, երբ Պէպ էլ Ֆարաճի հրապարակէն դէպի Նէյնլ երկարող փողոցին սկիզբը, հին շէնքի մը գետնայարկին վրայ գտնուող գրավաճարի մը փոքրիկ խանութի փեղկին մէջ տեսայ «Եփրատ»ը եւ ոչ միայն այդ օրուան թիւը գնեցի, այլ նաեւ պայմանաւորուեցայ նամակատուի միջոցաւ յաջորդական թիւերը ստանալ զօրանոցի իմ հասցէին: Զինուորներուն համար անվճար էր նամակատան ծառայութիւնը, նոյնիսկ նամակի պարագային:

Հիմա չեմ յիշեր թէ որքա՞ն տեսեց այդ պայմանաւորուածութիւնը: Կենթադրեմ թէ Վիթթոր Մարկրիտի La Femme en chemin եւ Vers le bonheur վէպերն ու նմանները այնքան աժան էին, որ «Եփրատ»ին աղքատ էջերը գոհացում չկրցան տալ իմ լայնաշունչ ընթերցասիրութեան եւ կամ գգալիօրէն տարուեցայ ո՛չ միայն Ֆրանսերէն վէպ ու ամսագիրքերով, այլ նաեւ հայերէն դասական գրողներու ստեղծագործութիւններով, որոնք կը ճարէի

Թէտրիպէ գտնուող հին գիրքեր ծախող եւ վարձու տուող հայու մը խանութէն:

Զինուորական կեանքիւ չորսուկէս տարիներուն, զօրանոցա-
յին առօրեայի ընծայած անզբաղ ժամերուն կամ իրիկունները,
նոյնիսկ լուսամարէն ետք, մոմի լոյսով կարդալու իմ տենդը՝
մեծապէս նպաստեցին իմ անկատար Փրանսերէնը եւ նաեւ թերի
հայերէնը կոփելու, յղկելու, որուն համար դժգոհ չեմ այսօր:

Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի առաջին տարուան
drôle de guerre-ի վերջաւորութեան, արդէն յիսնապետ, անխո-
հեմօրէն բանակէն փոխադրուելով մաքսատան պաշտօնէութեան,
աւելի քան վեց տարի Հայէպէն հեռու գտնուելով, ակամայօրէն
խզուեցաւ իմ ունեցած կապը «Եփրատ»ին հետ: 1946-ին, սակայն,
մաքսատան պաշտօնէութենէն հրաժարելէ ետք, երբ կրկին
վերադարձայ Հայէպ, անհաւատալի եռուզեռի մը մէջ գտայ
«Եփրատ»ը, որ խիստ կծու լեզուակռիւի մը մէջ էր մխրճուած՝
ՀՅԴ-ի «Արեւելք»ին հետ:

Սովետական Հայաստան ներգաղթի նախօրեակի շրջանին,
«Եփրատ»ի գլխուն սարգոստայն մըն էր հիւսեր խմբագիրը՝
Մ.Տ.Ս.ն (Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան) դաշնակցութենէն հրա-
ժարեալներուն յայտարարութիւնները տպելով: Անոնց մէջ գրա-
նուեցան նաեւ, անկասկած Դաշնակցութեան կողմէ սարքուած,
մեռածներու հրաժարականները, որոնք «Արեւելք»ի մէջ ծաղրի
առարկայ դարձան: Աւելի՛ն, Մ. Տէր Ստեփանեանը ենթա-
կուեցաւ ահաբեկումի բիրերով:

Ապաքինումէն ետք, «Եփրատ»ի խմբագիր Մ.Տ.Ս.ն թերթին
յաջորդական թիւերը լեցուց «Դաշնակցական Եղբօրս» վերնագի-
րով երկարապատում եւ չափազանցեալ զաւեշտական յօդուածա-
շարքով մը, որ բնականաբար քմծիծաղ պատճառեց դաշնակցա-
կան շարքայիներուն, իսկ ընդվզում՝ ՌԱԿ-ի ղեկավարութեան
եւ համեստ անդամներուն...:

Ներգաղթի Կոմիտէին մաս կազմելով, Մ. Տէր Ստեփանեան
հեռացաւ «Եփրատ»էն, որուն խմբագիր կարգուեցաւ Հայկ Պա-
րիկեանը, որ ճիշդ է թէ հրաժարականներու զաւեշտին վերջ
տուաւ, բայց իրեն համար անհաւասար՝ Թէօլէլեանի նման մե-
ծութեան մը գրած խմբագրականներուն դէմ խմբագրականներ
ստորագրելով՝ ուրախութիւն պատճառեց յառաջդիմականներու:

Հաւանաբար 1947-ին ըլլալու է, երբ Պաղեստինը արաբի եւ
հրեայի միջեւ կիսելու ՄԱԿ-ի որոշումին կողմ քուէարկող
Սովետին եւ Ֆրանսային դէմ կատղած ամբողջ թալանի եւ
հրդեհի տուաւ Փրանսացիներէն մնացած Հայիք դպրոցն ու
կարգ մը այլ հաստատութիւններ: Այդ ամբողջին խառնուած հայ

դաշնակցական «սօփաճի»ները կրակի տուին Սուրիական Մարմնամարզական Միությունը եւ Ազիզի-ի ոստիկանութեան շէնքին դիմաց գտնուող «Եփրատ»ին տպարան-խմբագրատունը՝ ոստիկաններու աչքին առջեւ:

Ձլուեց, սակայն, «Եփրատ»ի անխորտակելի լեզուն: Կարճ ժամանակ մը ետք, Մուշիէի հանրային զբօսայգիի կողքին, հին, բայց կոկիկ, եռայարկ փոքրիկ շէնքի մը մէջ փոխադրուեցաւ ան եւ շարունակեց «Արեւելք»ին ժանիք ցոյց տալ, մինչեւ Զաիմ Հիւսնի Զաիմի գլխաւորած բանակի պետական յեղաշրջումը:

Անդրանիկ Ծառուկեանը, իր «Երազային Հայէպ»ը գիրքին մէջ անդրադարձեր էր Հիւսնի Զաիմի շատ հետաքրքրական հրամանագիրին, որ Հայէպի մէջ հրատարակուող զանազան օրաթերթերէն միայն մէկ արաբերէն թերթի եւ «Եփրատ»ին կ'արտօնէր շարունակել իրենց հրատարակութիւնը: Դաշնակցութիւնը իրար կ'անցնի եւ փէշերը հաւաքած կը վազէ Դամասկոս եւ հանգստեան կոչուած զօրավար Հրանդ Մալոյեանի միջամտութեամբ կը վերափոխէ հրամանագիրը եւ կը փակուի «Եփրատ»ը, որուն արտօնատէրը կը գանձէ ութը հազար սուրիական թղթոսկի, իբրեւ վնասուց հատուցում...:

Մինչեւ հոս, գուցէ անշահ շաղակրատութիւն մըն է իմ ըրածս: Կարճ կապելու համար պիտի մէջբերեմ Ծառուկեանին վերեւ յիշուած գիրքին «Կեցուցէք Արեւելք»ը գլուխին վերջաբան սա հատուածը. «Երկու թէ երեք ամիս տեւեց Զաիմի իշխանութիւնը: Սպաննուեցաւ ուրիշ գինուորականի մը կողմէ, որ կը կոչուէր Հիննաուի, որ իր կարգին զոհ գնաց Ձիչէլիի մը...», եւայլն, ու կը յիշատակէ թէ «Հիւսնի Զաիմէն ետք «Եփրատ» վերսկսաւ հրատարակուիլ: Նոյնիսկ ուրիշ թերթ մըն ալ մէջտեղ ելաւ, «Սուրիա» անունով», եւ կը վերջացնէ իր ընկերոջ՝ Օննիկին փիլիսոփայութիւնով.

- «Բախտ ըսածդ «Եփրատ»ին պէս ըլլալու է: Ութը հազար թղթոսկին առին, երկու ամիս հանգիստ ըրին ու նորէն մէջտեղ ելան...»:

Խեղճ «բախտաւոր» «Եփրատ». ո՛չ տէրորը եւ ո՛չ ալ պետական հրամանագիրը կրցան լուեցնել զայն, լուեցուց սակայն իր տէրն ու տիրական բժիշկ Խ. Պ. (Խաչիկ Պօղոսեան), որ քանի մը տարի եւս հրատարակել տալէ ետք թաղեց զայն, առանց դամբանականի, քանի որ ՌԱԿ-ին աղքատ օրկանը չունէր թիկունք կեցող, զայն պահել ուզող շարքային կուսակցականներու ստուար խումբը...:

«Արմէնեան» Վարժարանը

Տարին, 1948 կամ 49 ըլլալու էր: ՌԱԿ-ի օրկան «Եփրատ»ը ողջ էր տակաւին: Ատենէ մը ի վեր, թարգմանութիւններով թէ ինքնագիր յօդուածներով պարբերաբար կ'աշխատակցէի արդէն, երբ առիթը ստեղծուեցաւ անդամակցելու Հայէպի Հերեան ա-կումբին: Տարիքս երեսունի սեմին էր: Այդ օրերուն, «Եփրատ»ին խմբագիրը Հայկ Պարիկեանն էր: Անոր հետ ալ ներկայ եղայ ՌԱԿ-ի նորագիրներու երդման արարողութեան: Միասին ալ երգուեցանք՝ Ազիզիէի բարբարոսական արարքէն ետք, Մուշիէի հանրային պարտէզին կից, հին շէնքի մը մէջ:

Ազատ ժամերուս, յաճախ խմբագրատունն էի: Այդպիսով պատեհութիւնը ունեցայ հետզհետէ ծանօթանալու նոր ընկերներու, յատկապէս աստղծագործ Յովսէփ Գասպեանին, որ ասէնը մէկ կու գար ստուգելու համար, թէ նորոգուելիք բան մը կա՞ր: Իրապէս, նորոգուելիք շատ բան ունէր այդ հին շէնքը:

Յովսէփին ծառայութենէն ես ալ օգտուած ըլլալով, ասէնը մէկ կ'այցելէի իր համեստ աշխատանոցը, ուր գաւաթ մը սուրճի ընկերակցութեամբ կը զրուցէինք միասին: Տարինե՛ր ետք իմացայ թէ Յովսէփը քեռին էր բանաստեղծ, արձակագիր իմ լաւ բարեկամիս՝ Նշան Շահէն-թէքէլեանին:

Օրերէն օր մը, զրոյցի մը ընթացքին, պատահական ձեւով յայտնեց թէ ինք արտօնատէրն է «Արմէնեան» անունով դպրոցի մը՝ Աճուրլը թաղին մէջ, աղիւսաշէն երկյարկանի շէնքով:

«Ինչպէ՞ս», «երբէ՞ն ի վեր» չհարցուցի: «Կատա՞կ կ'ընես», հարցուցի՝ ապշած եւ հիացած: Ատաղծագործ, դպրոցի արտօնատէր, հաւատալիք բան չէր թէեւ, բայց ինք շարունակեց.

– Հոդ, շէնք եւ արտօնագիր որոշած եմ ծախել:

Պի՛շ-պի՛շ նայուածքս նկատելով վերսկսաւ.

– Երբ սկսայ այդ ձեռնարկին, կը կարծէի թէ դիւրին էր դպրոց դեկավարել:

– Ինչո՞ւ ՌԱԿ-ին չես առաջարկեր,– հարցուցի:

– Առաջարկեցի: Անտարբերութիւն գտայ: Հետաքրքրուող չեղաւ:

– Որքա՞ն կ'ակնկալես,– պարզապէս բան մը ըսած ըլլալու համար հարցուցի:

Հիմա, թէեւ չեմ յիշեր իր ակնկալած գումարը, բայց կ'ենթադրեմ թէ փոքր չէր: Ես, ի՞նչ մեղքս պահեմ, հազարներու հետ գործ ունեցած չըլլալով, գաղափար մը չունէի թէ ինչպէ՞ս

կը գոյանար նման գումար մը, բայց մտածեցի՝ ՌԱԿ-ին համար խօսքը կ'ըլլա՞ր քանի մը հազարին, դպրոց մը ունենալու տեսլականի սիրոյն:

Իմ կարճ խելքով սքանչելի գտայ գաղափարը, որ չեմ գիտեր ինչպէ՞ս, բայց խթանեց զիս եւ առիթ ստեղծեց գեղեցիկ երազի մը ետեւէն վազելու: Հալէպահայ գրեթէ բոլոր համայնքներն ու միւս կուսակցութիւնները ունէին իրենց վարժարանները: Գէ՞ջ կ'ըլլար եթէ ՌԱԿ-ն ալ ունենար իրը, երբ ՀԲԸՄ-ը չունէր տակաւին իրենը:

Ծիծաղելի ըլլալու գնով, Յովսէփին յայտնութիւնը պարզեցի, տարիքով ինձմէ մեծ եւ հին կուսակցական՝ Կարօ Սարաֆեանին, որ առանց երկմտելու համամիտ գտնուեցաւ իմ «գառանցանք»ին եւ միասնաբար սկսանք համակիրներ որոնել: Գտանք: Եղանք հինգ-վեց հոգի ու որոշեցինք դիմել երէց ընկերներուն, որոնք վարչութիւն մը ունէի՞ն, թէ՛ ոչ, հիմա չեմ յիշեր:

Հրապարակին վրայ եղած-չեղածը Գուրգէն Համալեանն էր, Նշան Տէկիրմէնճեանը, Ղլախտաբոյժ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանը, Մկրտիչ Ղազարեանը, Լեւոն Ֆապրիքաճեանը եւ համեմատաբար վերոյիշեալներէն աւելի երիտասարդ՝ «սա դիմացի լեռները ես ստեղծեցի»ի հովերով, Պերճ Սապաղեանը: Գուցէ նոյնքան մը եւս ըլլալու էր, ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս, որոնց ծանօթանալու պատեհութիւնը չեմ ունեցած:

Իսկ «դպրոցաշէն»ներէն, ինձմէ եւ Կարոյէն զատ կը յիշեմ գրըքխանցի Չոլաք Պետրոսի տղան՝ Տիգրան Քէշիշեանը, որ տարի մը իմ ուսուցիչը եղաւ Ալեքսանտրէթի Ազգային Նուպարեան վարժարանին մէջ, տախտակաշէն Նուպարեանը եկեղեցիին սենեակներուն մէջ փոխադրուած տարին, հաւանաբար 1933-ին:

Արդ, ինքնակոչ «դպրոցաշէն»ներէն պատուիրակութիւն մը կազմելով ներկայացանք երէց ընկեր Նշան Տէկիրմէնճեանին, որ իբրեւ մարաշցի, համերկրացին էր Յովսէփին:

- Յնորք է,- ըսաւ քմծիծաղով մը եւ կտրականապէս մերժեց:

Բորբոքեցան կիրքերը: Անդամական ընդհանուր ժողով պահանջեցինք: Ընթացք չտրուելով, յամառեցանք եւ դպրոցի կողմնակիցներէն իւրաքանչիւրը իր ծանօթ ընկերոջ այցելելով ժողովի հրաւիրեցինք:

Որոշեալ թուականին, «Արմէնեան»ի շէնքին մէջ հաւաքուածներուն թիւը ողբալի էր՝ 10-15 հոգի, մեծամասամբ չորք մարդկանցի: Այս օրուան պէս կը յիշեմ գոնէ երկուքը: Մեր կորուսեալ բնակավայրին համայնքապետ (մուխթար) Պօղոս աղա Գարատաճանյեանը եւ բեռնատարի վարորդ Միհրան Պոտուրումեանը, որուն կինն ալ կուսակցական էր:

Այսուհանդերձ, ներկաները մեծամասնութիւն նկատելով, վարչութիւն մը ընտրեցինք, եւ որովհետեւ մօտալուտ էր դպրոցական տարեշրջանին վերամուտը, տնօրէն նշանակեցինք Տիգրան Քէշիշեանը, կատարուած իրողութեան մը առջեւ դնելով երէց ընկերները, որոնցմէ պահանջեցինք կուսակցութեան կնիքին փոխանցումը:

«Տէօրթ Եղեցիներու Վարչութիւն» պիտակաւորեցին մեզ եւ արհամարհանքով մերժեցին թէ՛ կնիքը եւ թէ՛ կազմուած վարչութիւնը ճանչնայ:

Չվստեցանք: Յովսէփին աջակցութեամբ սկսանք արձանագրել 50-60 մանկապարտէզցու եւ քանի մը դասարան նախակրթարանցուներ՝ մէկ, թէ երկու ուսուցչուհիներով:

Չեմ յիշեր ի՞նչ հանգամանքով, նամակ մը գրեցի Մեթր Հրաչեայ Սեդրակեանին՝ կուսակցութեան գործիչին, ու պարզեցի իրավիճակը: Ապէցայ, երբ պատասխանը չուշացաւ: Այժմ հանգուցեալ Մեթրը, չքմեղանքի ձեւով, ճիշդ ու ճիշդ Հալէպի երէցներուն դիրքորոշումը որդեգրած եւ քիչ մըն ալ աւելի յստակացնելով միտքը, կը պարզէր թէ այդքան դրամ չունին, հանգանակելու ալ ի վիճակի չեն, կամ մօտաւորապէս այս իմաստով կ'եզրափակէր իր գրութիւնը:

Մեթրին «դամբանական» ի տպաւորութիւնը թողող նամակը աւելի քան քսան տարի մօտս պահելէ ետք, ընտանեօք Պէյրութ փոխադրուելու առիթով, Հալէպի վարչութեանէն եղբօրս՝ Ալիշան Գարասարգիսեանին յանձնեցի, որ ատեն մը ետք կրկին ինծի վերադարձուց՝ Մեթրին Պէյրութի դիւանին փոխանցելու թելադրութեամբ: Ես այդ փաստաթուղթը անձամբ յանձնեցի Յակոբ Աւետիքեանին, թէ անոր ցուցմունքով այլ պատասխանատուի մը՝ չեմ յիշեր. բայց ԹՄՄ-ի չէնքին մէջ գտնուելու է ան, մինչեւ այսօր:

«Արմէնեան» վարժարանը, ի հեծուկս երէց ընկերներու չկամութեան եւ հակառակ «ռամկավարներուն դպրոցը» անուանւելուն, յարատեւեց մինչեւ այն աղիտալի թուականը, երբ ՀՅԴ-ի մականին ներքեւ անցած առաջնորդարանը ձեռնարկեց իր թաթը դնելու հայկական բոլոր դպրոցներուն վրայ: Այդ տարին, Այն Արապ քաղաքին մէջ գտնուող նորահաստատ Իւսէմէ Իպըն Ջէյտ, այլապէս՝ ՀԲԸՄ-ի Նալպանտեան վարժարանին տնօրէնն էի:

Հալէպ վերադարձիս իմացայ թէ Տիգրան Քէշիշեանը, որ «Արմէնեան» ի տնօրէն կը մնար, դպրոցը յանձնած էր առաջնորդարանին, որ իր կարգին աղբանոց նետելով գինք, տնօրէն նշանակած էր իր մարդը՝ Տաճնապետեանը: Տարի մը ետք, ինծի

անծանօթ պատճառներով «Արմէնեան»ը փակուեցաւ ընդմիջտ, Յովսէփ Գասապեանին թողելով պարապ շէնքը...:

Ինչո՞ւ գրի առի ՌԱԿ-ին համար ի սկզբանէ մերժուած, այսօր բնա՛ւ չյիշուող, տապանաքա՛ր անգամ չունեցող «Արմէնեան» դպրոցին պատմութիւնը, պարզեմ միտքս:

Մենք, այսինքն ռամկավար ազատականներս, ունեցած ենք, այսօր ալ ունինք՝ բարձր մակարդակով մտաւորականներէն սկըսեալ, մինչեւ ամենահամեստ անհատ շարքային սիրողականները. բայց չենք ունեցած գալիքը նախատեսող կարգապահ կուսակցական զանգուած՝ Սփիւռքով մէկ: Պատճա՞ռը: Պարզ է, որովհետեւ ՌԱԿ-ը չունեցաւ իր սեփական դպրոցը, դպրոցներու ցանցը եւ անոնցմէ ծլելիք, մեծնալիք պարման-պարմանուհիները, որոնք պիտի մեծնային՝ քանակին հետ ուժ դառնալու անհրաժեշտութեան կիրքով: Ափսո՛ս...:

Հովիվուտ (Լիթըլ Արմենիա)

Կիսանդրի

Անո՞ւնը. Միածին՝ հայ տղամարդու յատուկ անուններու եզակիներէն, բայց իրապէս միածինը՝ նահապետական հայուհիի տիպար մօր մը, որ երկրորդը չէ ծնած, չէ կրցած ծնիլ: Մեղաւորը, Կիլիկիան գալթելու համար ոտքի ելած թուրք վոհմակն էր, որուն դէմ Մարաշի ինքնապաշտպանութեան դիրքերէն մէկուն վրայ զոհուած ամուսինին սուգը սրտին մէջ ծուարած, քալելով հասեր էր Անտիոք՝ միածին մանչուկը շալակին, եւ հաստատուած էր հոն, որբանոցի մը ծառայութեան մէջ տեղաւորուելով: Հետեւաբար, Միածինը չէր ճանչցած իր հայրը: Նոյնիսկ Քրիստոսին նման հոգեհայր ալ չէր ունեցած: Մեծցած էր միայնակ մօրը տքնաջան աշխատանքին շնորհիւ: Ուսանած էր Փրանսացի վարդապետներու բարեսիրական հաստատութեան մէջ եւ օր մը, այտերը դե՛ռ աղուամազով, ուսումնարանին մարդասէր տնօրէնին միջնորդութեամբ տեղաւորուած էր հեռաձայնի հիմնարկին մէջ, ուր օրն ի բուն ձայնափողին առջեւ նստած պիտի կանչէր.

- Ալօ, Հալէպ: Ալօ, Քրքիսան: Ալօ, Ալեքսանտրէթ,- եւ միացնէր հեռախօսողները իրարու:

Իմ մեծ եղբայրս՝ Տիրանն ալ նոյն հիմնարկին մէջ կը պաշտօնավարէր Ալեքսանտրէթի մէջ: Հիմակուան պէս կը յիշեմ իր Փրանսացի մեծաւորը, որ փոքրամարմին սիրուն կապիկ մը ունէր՝ հիմնարկը նորակառոյց «սէրայ»ին շէնքը փոխադրուած շրջանին, երբ դեռ չէի գինուորադրուած Հալէպ գտնուող դաշտային թնդանօթաճիգներու վաշտին:

Ալեքսանտրէթի Սանճաքը «ասպետական» Փրանսան թուրքին նուիրելէ ետք իմ մայրս, քոյրս եւ մեծ եղբայրս, Միածինն ալ իր մօրը հետ, փոխադրուած էին Հալէպ՝ հոս եւս հեռաձայնի միեւնոյն հիմնարկին մէջ տեղաւորուելով:

1946-ի ներգաղթին, «հէյ ճան կարաւան»ի վերջին նաւով, մեծ եղբայրս՝ Տէօրթ Եոլցի Թոմպուլեաններուն առակի կարգ անցած յատուկ յամառութեամբ Սովետական Հայաստան մեկնելէ ետք, Միածինին հետ յաճախ հանդիպումներ կ'ունենայի: Կը հետաքրքրուէր ներգաղթած եղբօրս՝ իր մտերիմ ընկերոջ վիճակով, կամ քաղցրաժպիտ բարեւտութներով կ'անցնէինք իրարու քովէն: Լսեր եմ թէ անուանի հնազէտ մըն էր՝ հին դրամներէն սկսեալ, մինչեւ քարէ եւ պրոնզէ արձանիկներուն իրականն ու կեղծը իրարմէ զանազանելու բացառիկ շնորհքով օժտուած: Անոնց առուտուրովն ալ կը զբաղէր սուսիկ-փուսիկ՝ հեռաձայնի

Հիմնարկին մէջ պաշտօնավարելուն հետ առնթեր: Շրջան ընող տարածայնութեան մը համեմատ, ծայրահեղօրէն խնայասէր մըն էր: Ումանց ըմբռնումով՝ կծծի:

Պատահեցաւ որ յաճախ լսեմ իր բերնէն.

- Միութենականութիւն, կուսակցութիւն, փոր չեն կշտացներ,- եւ իմանամ նոյնհետայն իր սեփական իմաստասիրութիւնը.

- Դրամ որ ունենաս, քեզ շրջապատողներուն համար թէ՛ լաւ հայ ես եւ թէ՛ լաւ միութենական կամ կուսակցական:

Այսուհանդերձ, իր գաւակները կը յաճախէին Դաշնակցութեան հովանին վայելող Քարէն Եփփէ վարժարանը: Ինք ալ ունէր այդ հակումը, բայց միայն հակումը:

1953-ին, ՀԲԸՄ-ի Այն Արապ քաղաքին մէջ Հիմնուած Նայպանտեան վարժարանին,- որուն տնօրէնն էի,- ամալերջի հանդէսէն ետք, երբ Հալէպ վերադարձայ, իմ աննման եղբայրս՝ Ալիշանը, քովս եկաւ եւ յայտնեց Օթէլ Պարոնի իր պաշտօնակից Ժան Խաշխաշեանին հետ հրեայի մը խանութը գնելու ծրագիրը եւ ինծի առաջարկեց անոր վերակացուի պաշտօնը: Ընդունելու պատճառ մը չունէի. հակառակ ստանալիք ամսաթուղակիս համեստութեան, որ անբաւարար էր չորս հոգինոց իմ ընտանիքին ապրուստին, տան վարձքին եւ առջինեկ տղուս դպրոցական կրթութոյսին:

Խանութը, «Մարքո-Բօլօ»ն, ներսի շուկայի «Խան Հիպալ»ի (Օսմանեան շրջանին Փրանսական հիւպատոսարան եղած) շինութեան երկրորդ յարկին, գուցէ ընդունարանի հսկայ սրահին մէջն էր: Գլխաւորաբար օտար գթօսաչրջիկները հետաքրքրող արեւելեան առարկաներ էին ծախուողները եւ հիմնովին կեղծ հին դրամներ եւ հռովմէական սովորութեան յատուկ, ապակեայ արցունքի սրուակներ եւ այլն:

«Մարքո-Բօլօ» խանութը Միածինին հետ աւելի մօտէն չփութ ունենալու առիթ ստեղծեց ինծի: Վաւերական հնութիւն գնող օտարականները իրեն կը տանէի՝ միջնորդէք ստանալու ակնկալութեամբ:

Առաջին օտարականը, որ տարի իր տունը, այդ օրերուն համար պատկառելի գումարով հնութիւն գնեց: Մեկնումի ատեն, Միածինը ընկերացաւ ինծի եւ օտարականին, որուն պանդոկի ճամբան ցոյց տալէ ետք, թեւիս անցուց իր բազուկը եւ զիս հրաւիրեց ճաշարան: Սեւ կամ շագանակագոյն աչքերուս համար չէր: Գիտէի: Միջնորդէքէս բան մը գեղջելու միտումը կար ասոր մէջ: Մենք ալ նոյնը կ'ընէինք մեր միջնորդներուն հետ...:

Օղիի առաջին գաւաթէն ետք, Միածինին լեզուն բացուեցաւ.

- Տիրանը սխալ ըրաւ. աճապարեց: Ներգաղթելու կարիքը չունէր: Մտիկ չըրաւ ինծի:

Պահ մը լռեց. նայուածքը սեւեռեց աչքերուս եւ շարունակեց՝ իմաստալից ժպիտով մը.

- Զէ՞ որ դաշնակցական եմ...:

Զպատասխանեցի: Հաւանաբար զգաց, թէ օղիի սեղանին շուրջ անյարմար էր դաշնակ-հակադաշնակ իրար խառնել: Նրբազգաց գտնուեցաւ եւ փոխեց նիւթը ու սկսաւ պատմել Տիրան եղբօրս հետ ունեցած իր առաջին ծանօթացումին դէպքը:

- Նորեկ մըն էի հեռաձայնի հիմնարկին մէջ: Ալօ՛, Ալեք-սանտրէթ կանչիս «Jécoute, ici Alexandrette (մտիկ կ'ընեմ, հոս Ալեքսանտրէթն է)» պատասխանեց Փրանսերէնով: Փրանսերէնով ալ խնդրեցի յաճախորդիս պահանջած թիւը, որ զբաղած ըլլալով, պէտք էր սպասէի, կամ դարձեալ հերաձայնէի: Բայց որպէսզի Քրըքխանը կամ Հալէպը չկանխէր գիս, շարունակեցի խօսիլ՝ միշտ Փրանսերէնով: Անունս Միածին է ըսելու չմնաց: «Քրիստոսէն զատ, ուրիշ Միածին...», երկարեց հայերէնով: «Եւ անաղարտ Միածին», չեչտեցի, ես ալ հայերէնով: «Ինչպէ՞ս թէ...», հարցուց: «Մայրս յղի չէր, առագաստին գիշերը», վրայ բերի: Ակնարկս ըմբռնեց եւ առողջ քահաբահով մը վարակեց նաեւ գիս ու միասին խնդացինք՝ երկարօրէն...:

Նոյն խնդուքը ըլլալու էր անկասկած, որ տարիներ ետք կրկին յարութիւն կ'առնէր ու կը վարակէր գիս ալ, միասնաբար խնդալու համար օղիի սեղանին շուրջ, կարծէք միայն ես ու ինք գտնուէինք ճաշարանին մէջ:

Տարինէ՛ր, տարիներ ետք, լոյս իջնէ գերեզմանին, բարեկամիս՝ Զէյթունցի Սիրական Ատրունիին տունն էի՝ Պէյրութ: Դուրսը, լիբանանցիներուն իրար յօշոտող օրերէն օր մըն էր: Հալէպ բնակած շրջանի մեր կեանքէն իրարու յուշեր պատմելու միջոցին, Սիրականը յանկարծ սկսաւ.

- Իրիկուն մը, հեռաձայնիս գանգը հնչեց: Դժկամօրէն, բայց հազիւ վերցուցի ընկալուչը: «Սիրական Ատրունի՞ն էք», հարցուց այր մարդու ձայն մը: «Նոյն ինքը, եթէ ուրիշ մը տէր չէլիէ», ըսելու չմնաց, հեռախօսողը շարունակեց. «Ով ըլլալս մի՛ հարցնէք. վաղը իրիկուն ծրար մը պիտի դրուի ձեր դրան առջեւ. ո՞ր ժամուն յարմար կը գտնէք», լսեցի անծանօթ խօսակիցին ձայնը:

Անակնկալի եկայ: Եգիպտոսին հետ Սուրիոյ «Վահտէ»ին՝ միութեան, յեղաշրջումի օրերն էին: Ապահովութեան ուժերուն խիստ հսկողութեան օրերը: Կմկմալով հարցուցի. «Անվնաս»: «Մտիկ ըրէք պարոն Ատրունի, ծրարը, որ պիտի ստանաք,

Թանկարժեք առարկայ մըն է: Ձեզի ծանօթ անձը վստահեցուց ինծի, թէ դուք միայն կրնաք հասցնել զայն Երեւան»: «Ձեզի եւ ինծի ծանօթ անձին ինծի հանդէպ ունեցած վստահութեան համար շնորհակալ եմ», պատասխանեցի եւ հապճեպօրէն տուի ժամադրութիւնը՝ Երեւան բառին յիշատակումէն ուղղակիօրէն թուլցած:

Փոքրիկ, ի՛նչ փոյթ թէ Սովետական Հայաստանը՝ Սիրականին համար աւետարանականի իր պաշտամունքներու սահմանէն անդին կ'անցնէր: Հալէպի սովետական հիւպատոսարանին հայ թէ ռուս պաշտօնեաներուն փնտռուած ընտանեկան յարկն էր Սիրականին տունը, ուր անոնք տիկին Ատրուհին պատրաստած անմահական հերիսան կը վայելէին՝ անյագօրէն:

– Ծրարը,– շարունակեց Սիրականը,– եկաւ: Բաւական ծանր էր: Ներս առի: Հանեցի տոպրակէն: Քարէ կիսանդրի մըն էր՝ կանացի դէմքով, որուն գլխազարդը մեր աշխարհակալ Տիգրան Մեծի թագին ձեւը ունէր: Հաւանական էր, որ մեր աշխարհակալին թագուհին ըլլար: Անկասկած հնագէտ մը ըլլալու էր մոլորի մէջ մնալ ուզող նուիրատուն: Սկսայ մեծ զգուշութեամբ շփում հաստատել հիւպատոսարանի հայ կցորդներուն հետ: Սուրիայէն դուրս հանուելիք հնութիւնը մաքսանենգութիւն մըն էր եւ խիստ վտանգաւոր՝ այդ օրերուն:

Յամառութիւնս յաջողեցաւ սակայն եւ գտայ ո՛չ միայն հիւպատոսարանի պաշտօնեայ հայ կցորդ մը, այլ հայութեանը սիրահար հայ մարդը, որ ամէն վտանգ աչք առնելով, կիսանդրին վերցուց քովէս: Ատեն մը ետք, երբ Երեւան գացեր էի, հնութիւնը տանող հայ մարդը գտայ եւ անոր հետ միասին գացի ու կիսանդրին տեսայ իր արժանաւոր պատուանդանին վրայ՝ ազգաբնական թանգարանին մէջ:

Եւ Սիրականը ցոյց տուաւ ինծի գունաւոր նկարը անոր:

– Սիրական, իրա՞ն է որ չես ճանչնար նուիրատուն,– հարցուցի հետաքրքրութեամբ:

– Անձամբ ծանօթ չեմ իրեն: Տոքթ. Ռոբերտ Ճէպէճեանէն իմացայ թէ Միածին էր անունը նուիրատուին:

Նոյն վայրկեանին, հաւատալս չեկաւ: Նման արարք մը չէի ականակեր միջնորդէ՛ք գեղջող, վերջին դրուշին հաշիւը ընող, ինծի մօտէն ծանօթ Միածինէն: Զգացուեցայ:

– Նուիրատու այդ Միածինը, Սիրական, ես կը ճանչնամ,– ըսի եւ դառնանուշ ժպիտով մը պատմեցի իմ ու անոր միջեւ պատահած տգեղ բխուժմը միջնորդէ՛ք իրաւունքս կիսով չափ գեղջեւուն առիթով: Բնաւորութիւնն էր...:

Եւ յուշերով տարուած, շարունակեցի:

- Նկարի կիսանդրիին մասին իրմէ լսած եմ թէ Սուրիոյ անկախութեան պայքարի օրերուն, խելագարած ամբոխին հետ ինք եւս կը մտնէ Ազիզիէի ոստիկանութեան մօտ գտնուող ֆրանսական հիւպատոսարանին շէնքը, որուն ընդարձակ բակին մէջ կը գտնէ զայն ու կը տանի իր տունը: Վստահելի հնազէտ մը հաստատելով անոր վաւերականութիւնը՝ խոշոր գումար մը կ'առաջարկէ իրեն: Չի ծախեր՝ դրամապաշտի իր համբաւին հակառակ: Ահա քեզի արեւմտահայ խնկելի հայրենասէր մը՝ Միածինը, որ գուցէ մինչեւ ուղն ու ծուծը հակասովես էր եւ ինքնուրոյնօրէն «Դաշնակցական», - եզրակացուցի՝ յուզուած...:

Հովիվուտ (Լիթըլ Արմենիա), 20 Նոյեմբեր 2000

Հայկանուշ Հօրաքոյրս

Մինչև մահը, Հօրաքոյրիս՝ Հայկանուշին —մեռնիմ իր հայաբոյր անունին— համար Տէօրթ-Եօլ-ի իսկական անունը, թէև աղաւաղուած ձևով, Չէօք-մէզմէն մնաց՝ Չորք-Մարգպանի փոխարէն:

— Տէօրթ-Եօլ-ը շուկային անունն էր, քաղաքինը չէր,— կ'ըմբոստանար միշտ, երբ խօսք բացուէր իր ծննդավայրի մասին:

Յամենայն դէպս, իր կեանքին պատմութիւնը ընել չէ միտքս: Օգուտը ի՞նչ, թէ ի՞նչպէս ութը-տասը տարեկան մանր մոռնր ոտքերով քալեր է տարագրութեան դաժան ճամբաներէն և գինադադարին հետ վերադարձեր ողջ՝ իր ապ ու պապերուն բնակավայրը՝ կիսատ-պռատ, աչքի չգարնող կազմով, թերհաս պարմանուհիի մը վերածուած: «Հազար և մէկ գիշերներ»ու պէս անհաւատալի հէքեաթի նման բան մը, որուն վկաներէն հազար հազարապատիկ աւելին թերահաւատ և քմծիծաղով մը խեթ խեթ նայողներուն թիւը ահաւորօրէն ստուարացած է արդէն մեր օրերու նոր սերունդ կոչուող սփիւռքահայուն մօտ:

Տարիներ ետք, պատահաբար դրկիցներ եղանք Հալէպի հին թաղերէն Համիտիէի բերդանման, բակաւոր տունի մը մէջ՝ պատով մը միայն իրարմէ անջատ, մէկական սենեակով: Ինք չեմ յիշեր ե՞րբ էր այրիացած, կը բնակէր Գէորգ տղուն հետ: Իսկ ես, թերհաս հայր՝ առջինեկ և նորածին տղաներուս և անոնց մօրը հետ ընտանիք կազմած:

Գեղեցկուհի մը չէր իմ Հօրաքոյրը: Հասակ ըսէք, հասակ չունէր: Դէմքին գալով, սկսնակ քանդակագործի մը անշնորհ տաշումներով կնկայ նման բան մըն էր ունեցած չունեցածը՝ ճիշդ Հաճի Հօրեղբօրս բնօրինակով: Բայց իբրև կին ու մայր՝ մայրական ամենափխրուն սիրտով: Արտաքինով մանր մոռնր բան մը ըլլալով հանդերձ, երևակայուածէն շատ աւելի չարքաշ, աշխատանքէն չվախցող —չվախցաւ— մինչև որ տղան տիրապետէր մեքանիքին, դառնար ծանօթ արհեստաւոր և կարենար տուն պահել:

Այդպէս ալ եղաւ: Պսակեց: Ինք ալ օտարին ծառայելէ դադրեցաւ և երախտագէտ տղուն ու հարսին հովանիին ներքև ծուարած, կեանքէն իրեն բաժին ինկած համեստ քաղցրութիւնը վայելեց: Երուսաղէմ գնաց. «Հաճի» եղաւ. թէև ոչ ոքէն «Հաճի» Հայկանուշ մը չլսելուն համար բնաւ «տէրտ» չըրաւ: Այցելեց նաև Հայաստան ներգաղթած իր փոքր քրոջ՝ Արուսեակին ու

անոր ընտանիքին՝ Երևան: Յառաջացեալ տարիքին, տունօրհնէքի երանելի օրերուն, որոնք հիմա չկան, Չերմեռանդօրէն շարունակեց համբուրել քահանային ձեռքի աւետարանը, խաչն ու աջը՝ ապին մէջ գետեղելով սրտէն բխած լուման: Հասաւ ութսունութէ աւելի տարիքի և օր մըն ալ, պատահածին գիտակցութիւնը բոլորովին կորսնցուցած, աւանդեց իր բիւրեղեայ հոգին:

Այնքան ատեն որ իրարու հետ դրացնութիւն ըրինք, նոյնիսկ տղան պսակելէ ետքն ալ, Հայկանուշ հօրաքոյրս մեծ մօր մը նման իր անշահախնդիր հովանին տարածած պահեց իմ ընտանիքին վրայ:

Երբ թոռներ չունէր տակաւին, իր թոռներուն հաւասար սիրեց իմ մանչերը՝ Յովհաննէսն ու Արամը: Պատահէր որ կինս՝ Պերճուհին, թեթեւ թափ մը տար անհանդարտ առջինեկիս յետոյքին՝ «էլին կըրըլա» (ձեռքդ կտրուի) ըսելու չէր քաշուեր՝ խոժոռ դէմքով, որ սակայն լոյս իջնէ գերեզմանին՝ յանցաւորի մը նման ակնածելով, չլսելու կու գար և բնա՛ւ չէր դիմադարձեր կինս: «Ամա՛ն, տարեց հօրաքոյրին կը դիմադարձուի՞...»: Այդպէս էին յիսնամեակ մը առաջ մեր բարքերն ու կենցաղը: Հէ՛յ վա՛խ, երանելի օրեր, որոնց յիշատակն անգամ թունդ կը հանէ իմ հոգին այսօր:

Բայց ի՞նչ կ'ուզէի ըսել և ո՞ր տարաւ զիս իմ սրտահատոր մատիտի լեզուն...:

Հա՛, այդ կ'ըսէի. երեկոները, Հայկանուշ հօրաքոյրս մեր մօտ կ'ըլլար առհասարակ՝ Գէորգին ուշացած պահերուն: Հագիւ թէ մեր սենեակին դռնէն ներս մտնէր ու գետնի գորգին վրայ ծալապատիկ նստէր, առջինեկա՛ մեր «չար» մանչուկը, ուր որ ալ գտնուէր, անմիջապէս կ'երթար ու կը տեղաւորուէր անոր գոգին մէջ և կը մնար հոն՝ անհաւատալիօրէն հանդարտ: Հօրաքոյրս, քաղցր ժպիտ մը դէմքին, ակնարկելով ինքնակոչ հիւրին՝ «կոլթուկլուեա» բազկաթոռին նստեցաւ. ա՛լ չարութիւն չ'ըներ» կ'ըսէր և իր գոյգ թւերուն օղակին մէջ կ'առնէր զայն՝ քնքշութեամբ:

Եւ ճիշդ էր իմ բարի, ծառայասէր Հայկանոյշ հօրաքոյրս: Այդ երանելի առիթէն օգտուելով, շատ կը սիրէի խօսեցնել զինք՝ Զէօք-Մէգմէնցիական «մրբիր», «քեռմէր», «ինքապապ», «ինքէմէր», «նանուկ», «հարսնուկ»ներով համեմուտած բառամթերքով, իր «դրախտ կորուսեալ» ծննդավայրի կենցաղէն, սովորոյթներէն և իր անցած գացած մանկութեան յիշատակներէն: Չարածճի դիտումնաւորութեամբ մըն ալ, յաճախ կրկնել կու տայի՝ բարտիներու հասակն ի վեր շուլլուելով բարձրացած որթատունկերէն կատարուող խաղողաքաղի արարողութիւնը:

Նախ խեթ խեթ, աչքին տակէն կը նայէր ինծի և Մոնա Լիզայի յատուկ ժպիտով մը կը սկսէր:

— Ողորդօրհնէքի նախօրեակին, տան չափահաս տղամարդը, այդ օրերուն յատուկ գիշերանոց «գպուն»ը հագած, երկար պարանը օղակաձև ոլորելով ուսէն կախած, ծայրամասին եղեգնեայ կողով կապած, հագիւ առաջին ոտքը ծառի բունին դնէր՝ «չօճուքլար, վեր մի նայիք, շիւղ կ'իյնայ ձեր աչքերուն...» կը թելադրէր և կը սկսէր վերելքը: Մենք՝ փոքրերս, տղայ-աղջիկ, կախ գլուխներով կը սպասէինք որ խաղողով լեցուն կողովը գետին հասնէր, վերցնէինք, պրտուէ հիւսուած խսրիւն վրայ թափէինք ու պարանը ճօճելով վեր քաշելու ազդանշանը տայինք արագիւլի նման բարտիին վերևը թառած խաղող քաղողին: Ահա այդ միջոցին, մեզմէ մէկը, անգիտակցաբար խախտելով տրուած հրահանգը, դէմքը վեր կը բարձրացնէր: Մանուկի հետաքրքրութիւն, թէ՛ պատահաբար, աչքը կը հանդիպէր մերկ սրունքներով յետոյքի մը, կամ բռունցքի մեծութեամբ կծկուած փոքր ողկոյզի նման բանի մը, ու հագիւ լսելի «քըսքըս»տացնելով կը սկսէր խնդալ՝ մանաւանդ եթէ աղջիկ մըն էր տեսնողը, ու կը վարակէր բոլորս...:

Եւ խօսքը դեռ բերնին մէջ, իմ միամիտ հօրաքոյրս, նստած մարմինը վեր վար ցնցելով, բարձրահնչիւն քահաճով մը կը շարունակէր.— Եվի եսփրլասըճան քէօնչէ՞ք (չապընկեր) մըն ալ չունէր ամօթը ծածկելու...— և անգուսպ խնդուքովը կը վարակէր նաև գիւս ու տղաներուս մայրը, երբեմն մինչև խաշած չողգամի մը նման կարմրէին մեր այտերը՝ կողացաւն ալ հետը:

Հէյ ճա՛ն Հայկանուշ հօրաքոյր, հէյ, դուն ի՞նչ գիտէիր, ի՞նչ գիտնայիր թէ «վեր մի նայիք...»ի հրահանգը պիտի յարատեւէր ու հասնէր մեր օրերուն և համատարած «քէօնչէքսիզ»ներ պիտի վխտային մեր շուրջը, յատկապէս Ամենայն Հայոց Հայրապետը ընտրելու սա մօտալուտ շրջանին...:

Այսօր, երբ վերյիշեցի բարտիներու վրայէն կատարուող խաղողաքաղի պատումը, միտքս ինկաւ հարցնել իրեն, թէկուզ անդենականի մէջ գըտնուելուն.

— Անունիդ մեռնիմ, Հայկանոյշ հօրաքոյր, եթէ ողջ ըլլայիր և աճուրդի հանուած էջմիածինի Սուրբ ավթուին հաւանական գահակալ՝ «կին ու գաւակ» կամ սիրուհիին հետ շրջագայող կղերականները տեսնէիր, «քըսքըս»տացնելով պիտի խնդայիր, թէ՛ աղի արցունք թափելով պիտի լայիր...:

Հովիվուտ

ԼՈՒՍԱՆՑՔՆԵՐԷՆ

Եղեւինները

Ալեք Մանուկեանի մահուան քառասունքին առթիւ

Մեծանուն բարերար, իր տեսակին մէջ անգերազանցելի հայ՝ Ալեք Մանուկեանի մահուան տխուր առիթով, իմ յուշերը Մոնթրէյ տարին զիս կրկին: 1991-ն է: Կանգնած եմ Մանուկեան փողոցի, Մանուկեան հրապարակի եւ Ալեք Մանուկեան վարժարանի մուտքին ճիշդ դիմացը, եղեւիններու փոքրիկ պուրակին, խորհրդանշական փոքրիկ պուրակին մօտ, որուն առաջին եղեւինը տնկած են դպրոցին նախակրթարանի շրջանաւարտ-շրջանաւարտուհիները՝ 11 տարի առաջ: Հասակաւոր եւ մատղաշ 11 ծառ կայ արդէն հոն: Նոր փորուած փոսի մը քովն եմ՝ 12-րդին համար: 23 Ապրիլն է օրը: Ամպամած երկինքէն կը մաղուի թեթեւ անձրեւ մը, որ Ապրիլեան եղեւնի զոհերուն անթաղ ոսկորներուն վրայ թափուող արցունքի կաթիլներուն տպաւորութիւնը կը թողու վրաս ու կը յուզէ զիս:

Փոսին մօտ կայ դեռատի եղեւնի տունկ մը, որ նորածինի մը նման կը սպասէ մօր կուրծքը գրկելու: Անյեզու այդ ծառատունկին երջանիկ սպասումը զիս կը տանի հեռո՛ւ-հեռուներ եւ կը մղէ հարց տալու ես ինձի. «Արդեօ՞ք քանի՛-քանի՛ նորածիններ ի զուր ճչացին ու չգտան մայրական կուրծքին ջերմութիւնը՝ եղեւնի մուսյլ օրերուն, ու լռեցին առ յաւիտ...»:

Կսկծոտ խոկումներէն կը սթափիմ յանկարծ: Նախակրթարանի շրջանաւարտից զոյգ դասարաններուն երկսեռ աշակերտները, զոյգ-զոյգ՝ աղջիկ ու տղայ, շարքի են արդէն ելքի սրահին մէջ: Խորհրդաւոր լրջութիւն մը կայ անոնց դէմքերուն վրայ: Սովորական ծառ մը չէ իրենց տնկելիքը այդ օր: Հայու հայրենիքէն հազարաւոր փարսախներով հեռու, օտարի այդ հողին վրայ, հայու հոգիէն մասնիկ մը գետեղելու տարերային գիտակցութեան մը ճառագայթումը կայ անոնց աչքերուն մէջ:

Հայու հոգիէն մասնիկ մը...

Արդեօք երկրագունդին վրայ կա՞յ հողաչերտ մը, ուր հայը ապրած ըլլայ եւ իր հոգիէն մասնիկ մը, որպէս կոթող, որպէս աղօթալայր, որպէս մշակոյթի կեդրոն ու դպրոց հիմնած եւ ապա լքած ու հեռացած, կամ բրտօրէն հեռացուած չըլլայ՝ այրող ցաւ մը իր սրտին մէջ ամբարեկով: Արցունքոտ աչքերով դեռ կը յիշեմ Ալեքսանտրէթի իմ Ագգային Նուպարեանը, որ

քար առ քար կառուցուելէ ետք կիսակուշտ հայ մարդու ձեռքերով, մնաց թուրքին...

Գոյատեւելու պայքարը Գանատա ալ նետած է հայու բեկոր մը հիմա: Հայ ապրելու հզօր կամքը իր թափն է առած հո՛ն եւս: Կառուցում, միշտ կառուցում եւ... ծառատնկում: Պարզ, գուցէ սովորական երեւոյթ մը՝ օտարին համար: Գուցէ գեղեցկագիտական զարդարանք մը պարզապէս՝ դա՛րձեալ օտարին համար: Նոյնը չէ, սակայն, հայուն համար, յատկապէս Ալեք Մանուկեան վարժարանի փոքրիկ պուրակին մէջ փոքրերու ձեռքերով թաղուող եղեւինի պարագային: Անվերժանելի խորհուրդ մըն է ան եւ այդ խորհուրդը քիչ մը աւելի կ'իմաստաւորեն խաչը ձեռքին ներկայ Գանատահայոց Առաջնորդն ու Քահանան: Պուրակի փոսին շուրջ խոնուած աշակերտները երկիւղածութեամբ ունկնդրելէ ետք ծառատնկումի սրբազան արարողութիւնը, իրենց փոքրիկ ձեռքերով քնքշօրէն փոսին մէջ կ'իջեցնեն փոքրահասակ եղեւինը՝ նորածինը մօր գիրկը յանձնող դայեակին նման:

Պիտի մեծնայ, յաջորդներու հետ միասին պիտի ուռճանայ այդ եղեւինի տունկը: Վստահ եմ ասոր: Պիտի մեծնան նաեւ զայն մայր հողին գիրկը յանձնող պատանիները: Գուցէ շատերը անոնցմէ արդէն մեծ հայր եւ մեծ մայր դարձած, այցի պիտի գան այդ պուրակի եղեւիններուն, ձեռք պիտի երկարեն ու ափով պիտի շոյեն, փայփայեն մշտադալար փշատերեւները անոնց, եւ անսահման քաղցրութեամբ մը պիտի յիշեն իրենց մանկութիւնը, որ թաւալեցաւ հոն՝ Մանուկեան փողոցի, Մանուկեան հրապարակի եւ Ալեք Մանուկեան վարժարանի կրկնա-կիօրէն անուշցած յարկէն ներս...:

Սիրելի Աբբարիկ

Սիրելի աբբարիկ՝ Ալիշան,

Հեռաձայնը, ըսելիք չունիմ, սքանչելի գիւտ մըն է: Ինչ որ ճիշդ է՝ ճիշդ է, բայց ի՛նչ մեղքս պահեմ, տասը տարուան անձրպետային կարօտը յագեցնել տուողը չէ, չեղաւ: Արդէն, հինգ-տասը վայրկեանն ալ ինչ է, որ ի՛նչ ըլլայ փոխանակուած գրոյցին որակը: Մինչդեռ նամակագրութիւնը, ա՛խ աբբարիկ, ափսո՛ս իր կրած մերօրեայ տխուր նահանջին, թէ՛ համով հոտով է և թէ՛ կշտացնող՝ առիթ տալով հետաքրքրուելու առաւօտեան քու անուշ քունէն քեզ արթնցնող սոխակին սրտագրաւ դայլայլի մասին, կամ պատմելու իմ շուրջը վիստացող շուն ու կատուին ջիղեր խարտոցող մլաւոցներուն, հաջոցներուն և մայթերը զարդարող անոնց կղկղանքներուն սիրտ խառնուք յառաջացնող տեսքի մասին:

Ահա այս մտածումները ունեցայ, երբ ստացայ նամակդ, որ տարերայնօրէն յուզեց զիս: Հիացայ նաև, որ ութսունի սեմին կանգնած, վեց էջ լեցնելու ո՛չ միայն եռանդը ունիս, այլև կարգ մը ըսելիքներդ ալ յաջորդին կը վերապահես: Կը հաւատա՞ս, եթէ ըսեմ, թէ անսահման ապրումով յիշեցուցիր ինծի անմահն Դանիէլ Վարուժանին «Կը գրէ մայրս» քերթուածը:

Առանց չափազանցելու ըսեմ նաև, թէ այդ ոճով ալ սկսած ես գրել. «Ստացայ ուղարկած վեց պահարաններդ՝ «Նոր Օր»էն վերցուած կտրօններով: Մէկ շունչով կարդացի մտերիմիս՝ Զարեհ Մելքոնեանին, ներհուն գրութիւնը...» և կ'աւելցնես. «միայն մէկ կէտի շուրջ համաձայն չեմ իրեն. ուղղագրութեան հարցն է այդ...», և առանց հեռուն տեսնելու կը մէջբերես քու ունեցած մէկ հանդիպումը Դալլաքեանին հետ, որ ըսած է. «Բարեկամ, Հայաստանի ժողովուրդը, 70–75 տարիէ ի վեր ա՛յս ուղղագրութիւնը կը գործածէ. իր արեան մէջ մտած է ան...» եւ ևայլնները խոշորացոյցին տակ առնելով, աժան ինքնարդարացումներու շարք մը թուած է քեզի...:

Ա՛խ իմ աբբարիկ, դուն կը կարծե՞ս թէ Զարեհն ու իր բիւրաւոր համախոհները անտեղեակ են թէ ո՛չ միայն «միլիոններ կ'արժէ այդ ձեռնարկը», այլ նաև հայաստանահայուն համար գոնէ, 50 տարուայ յամառ աշխատանքի կը կարօտի ան: Գիտեն և լա՛ւ գիտեն: Գուցէ գիտեն նաև, թէ զուր պայքար մըն է իրենց ըրածը: Բայց ո՛ր նետեն իրենց հայու խիղճը՝ բռնաճիւղ անխիղճօրէն մորթուող լեզուն ու անոր վահան ծառայող

ուղղագրութեան ալլանդակումին ի տես, դո՛ւն ըսէ՛, ո՞ւր նետեն...:

Խորապէս ցաւեցայ նաև, որ նեղութիւն ես քաշեր և երկու էջ օտար բառեր ընդօրինակելով ինծի ես ճամբեր՝ Ա. Սուքիասեանի «Հայոց լեզուի հոմանիշների բառարան»էն, մոռնալով իմ մէկ «լուսանցքներէն»ը և Զարեհին գրութեան վերջաբանը, իր հարիւրեակէ մը աւելի օտար բառերու համոյթով: Ինծի որ հարցնելու ըլլաս, գնահատելի աշխատանք մըն է կատարած Սուքիասեան. գոնէ մեզի՝ արևմտահայերուս համար, մեր լեզուն խճողող օտար բառերուն ճիշդ հայերէնը սորվեցնելու ազնիւ միտումով անկասկած: Յետոյ, ինչո՞ւ միայն Սուքիասեան և ոչ նաև Մալխասեանց, որ նոյնը ըրաւ ատենին՝ չորս հատորով:

Շատ կը ներես, աբբարիկ, ինծի, ըսել կ'ուզեմ կիսատ-պւատ հայերէն գիտցող խոնարհիս համար, ուղղագրութենէն անկախ, առաջնահերթը մեր ոսկեղինիկ հայերէն լեզուն օտար բառերէն մաքրելն է: Օրինակ մը տամ քեզի: Հոս, առողջապահական քղամիդ հագած հաստատութիւն մը կայ՝ բազմաթիւ կեդրոններով, որ ձրիօրէն ինծի պէս տարեցներուն կու տայ նոր կօշիկէն սկսեալ երևակայելի և աներևակայելի առարկաներ, յաճախ առանց պահանջելու:

Օրերէն օր մը, հեռաձայնս ճռճուաց ուժգնօրէն: Վերցուցի:

— «Մէտիքըլ սրփլայ»էն է. պարոն Կելորք, «մայկա» ուզո՞ւմ էք,— լսեցի իգական քնքուշ ձայն մը:

«Մայկա՛...», Աստուած թողութիւն շնորհէ ինծի, Մայտա հասկցայ ես: Շփոթեցայ: «Այ իմ սիրունիկ, թոթովեցի, Viagra իսկ գործածելու ըլլամ, անգոր տարեց մըն եմ, ես ի՞նչ ընեմ Մալտան,— և զօրաւոր խնդուք մը փրցուցի: Ինք ալ խնդաց և խնդալով ալ թարգմանեց՝ ներքնաշապիկ: Զգաստացայ. բայց խնդուքս առանց կարենալ զսպելու.— Թռուցիկ (չապընկեր)ն ալ հէ՛տը,— հարցուցի...:

Մեկնաբանութիւնը քեզի կը ձգեմ:

Այսուհանդերձ, բառ մը երկուքի համար հայաստանցի հայուհին ձեռք առնել չէ միտքս: Հոն, քթիդ տակ, արևմտահայերէն և մաշտոցեան ուղղագրութեամբ հրատարակուող օրաթերթի մը մէջ, ատենը մէկ լոյս տեսնող յօդուածի մը խորագիր կամ ենթախորագիր ծառայող երկու բառին մէկը հայերէն է. իսկ միւսը՝ «վալլահի պիլլահի» 99 տոկոսով թրքերէն: Զիչդ է, մէկ բառ է. բայց հայաստանցի հայն ալ մէկական բառով սկսաւ. հապա մէ՞կ անգամէն իւրացուց հազարաւոր բառերը. հէ՛:

«Խուլէսէ իլ քէլէմ» (կարճ խօսքով), շուրջդ դիտելու առիթ չես տուած դուն քեզի. դուն որ հայերէնէն զատ ծանօթ ես նաև անգլերէնին և ֆրանսերէնին, կը կածե՞ս թէ անոնք մեզի՝ հայե—

րուս չափի ալ խելք չունին, որ ձեռք չեն տար ահուելիօրէն սարսափելի իրենց ուղղագրութեան: Ի դէպ, անոնք գրպանի մէջ տեղաւորուելիք ազգ չեն, կշիռ ունեցող ազգ են, հսկայ են, որոնց գիտնական լեզուաբանները շատ լաւ գիտեն թէ Մաշտոցէն առնուազն 500 տարի ետքն է որ ունեցած են իրենց լեզուն արտայայտող տառերը, այդ ալ՝ լատիներէնի հիմքով...:

Ատենէ մը ի վեր, արբարիկ, լուրջ բովանդակութեամբ մեր «Նոր Օր»ի խօսքի ազատութեան և բազմակարծիքութեան վեհ իտէալին համար տրամադրած սուղ էջերէն օգտուեցան բազմաթիւ դոկտորներ, փրոֆէսորներ, նոյն իսկ ՀՅԴ-ական ազնիւ մտաւորականներ՝ այդ թէ կին, իւրաքանչիւրը ձեռք առաւ իր նշդրակը և առանց կոճկուելու տուաւ իր տեսակէտն ու առաջադրանքը, որոնք զարմանալիօրէն յուշել տուին ինծի հետեւեալ առասպելանման դէպքը:

Գիւղացի անգրագէտին մէկը՝ «Խալամ», թէ՞ քրիստոնեայ, կարևոր չէ, իր հիւանդ զաւակը գիրկն առած կը տանի «չէյ-խ»ին, թէ՞ քահանայի, դարձեալ կարևոր չէ, որպէսզի աղօթքի գօրութեամբ բուժել տայ իր սրտահատորը: Կրօնաւորը վերացած ջերմեռանդութեամբ կը սկսի աղօթել հա՛ աղօթել: Հիւանդին հայրը, ուշի ուշով հետեւած ըլլալով աղօթողին և հիւանդ զաւակին, որ արդէն աւանդած էր իր հոգին, լալահառաչ և յուզումէն հեղձուկ ձայնով կը թոթովէ՝ Պատուական «Շէյխ», կամ Տէր Հայր, դուն շատ լաւ աղօթեցիր, բայց զաւակս ձեռքէ գնաց:

Ցուցանէ ասացուածքս, որ հիմնական հարցն ալ ճիշդ այդ է որ կայ Հայաստան աշխարհին մէջ. առանց նկատի ունենալու օտար բառերով խօսակցական վա՛յ հայերէն լեզուն՝ Աբեղեանական անունով հիւանդ ուղղագրութիւն մը ունինք: Հո՛ն, Հայաստանին մէջ, այդ հիւանդը բուժելու տագնապով տառապողներուն թիւը, եկո՛ւր արբարիկ անկեղծ ըլլանք, մեծ բան մը չէ: Հոս՝ սփիւռքի մէջ, իրարու կոկորդ սեղմելով, թերթերուն անադարտ էջերը պճնազարդողներուն քանակը անհաշուելի է: Կը գրեն հա՛ կը գրեն՝ յաճախ խաշած դղումի համ տալու աստիճան, բայց որո՛ւն: Հայաստանցի հայը տեղէն չարժելու համար էլ Նիւնօ ուրականն անգամ անգոր է: Սփիւռքահայո՛ւն: Բայց ի՞նչ է «սփիւռք-սփիւռքահայ» հասկացողութիւնը, դուն գիտե՞ս, արբարիկ: Չնեղանաս: Ես իմ պատկերացումը ըսեմ քեզի:

Ուսողութեան, mathématique-ի բնագիտութեան բաժնին մէջ ծանօթ տեսութիւն՝ théorème մը կայ: Մի զարմանար, արբարիկ, նոր եմ սորված մաթէմատիկոս մտերիմ բարեկամէ մը: Աչքիդ առջև ունեցիր փոքր կամ մեծ, կարևոր չէ, ջուրով լեցուն, խաղաղ մակերեսով աւազան մը, որուն կեդրոնին քար մը որ

նետես՝ գիտե՞ս ինչ կը պատահի. քարին մեծութեամբ օղակ մը կը գոյանայ, որ տատանուելով կը ծալալի և «դանդաղօրէն դանդաղօրէն» տարուբերուելով երբ հասնի աւազանի եզերքին, վերջնականօրէն կը մարի՝ կրկին հանդարտեցնելով աւազանին մակերեսը. «երգելով մեռնիլ...» ուզողի մը պէս:

Ահա՛, արբարիկ, սփիւռք և սփիւռքահայ կոչեցեալ հասկացողութիւնը. «մարող տատանում» մըն է, որ այսօր կայ, բայց վա՞ղը, դուն ըսէ 50 տարի ետք, գրաւի կու գա՞ս, որ յարատե՛հ օտար քաղաքացի, օտարի երկրին վրայ, թէկուզ ատենը մէկ յամառօրէն շարունակուելու ըլլայ՝ Աբեղեանական-Մաշտոցական «տավուլգուռնա»ն...:

Հրաժեշտի ջերմ «պռոշտի» - համբոյրներով՝ եղբայրդ:

Հովիվուտ

Սփիւռքի Հեռաւոր Բարեկամ

Սփիւռքի հեռու հեռաւոր բնակավայրի մը մէջ ծուարած իմ տարեց բարեկամ, յոյսով եմ թէ չես մոռցած մեզ եւ յաճախ կարօտով կը մտաբերես մեր գիւղը, որ որքան ալ փոքր՝ գոյնգոյն դեղձանիկներու մեծ ու փոքր բոյներով լեցուն է: Ողջ մնան: Կրկես չունինք. գոնէ այդ բացը գոցելու համար պակաս չեն մենակատար զուարճաբանները: Վատ բան չեմ մտածեր իրենց մասին: Երկար ապրին: Գոնէ ատենը մէկ առիթ կը ստեղծեն դեղձանիկի մը գեղգեղանքը մտիկ ընել տալու: Նման պատահուածիկները չեմ փախցներ: Կը շալկեմ սրունքներս, ո՛չ, աւելի ճիշդը՝ սրունքներս կը շալկեն զիս ու կը տանին այդ բոյներէն մէկուն սրահը եւ համեստ անկիւն մը գրաւել կու տան ինծի: Ճիշդ է թէ յաճախ կը դժուարանամ կուլ տալ *fausse note* (սխալ հնչիւն) մը, բայց ատոր համար ալ «տէրտ» ընողը չեմ: Անտարբերօրէն կ'ունկնդրեմ, կը ծափահարեմ եւ տուն կը վերադառնամ մտմտալով:– Կծու թէ լեղի՝ մեր այգիին ազոխն է, որ հասունալիք չունի:

Քանի մը օրէ ի վեր, իր տեսակին մէջ հազուադէպ, ափիս մեծութեամբ փաթիլներով կը ձիւնէ եւ գէրոյէն վար ցուրտը անխղճօրէն կը սառեցնէ գետնի լճակները: Տանս մէջ բանտարկուելէ զգուած, երէկ երեկոյ, դուրսի ձիւնին եւ մարդու ուղեղն անգամ սառեցնող ցուրտին դէմ պաշտպանուած, գետնի սառոյցին վրայէն չսայթաքելու մեծ զգուշութեամբ, մի կերպ հասայ սրահ եւ խուլ անկիւն մը գրաւեցի՝ կրակարանէն եւ բեմէն մի քիչ հեռու: Այդ գիշեր պիտի գեղգեղէր քեզի ծանօթ խոզի վզով երէց դեղձանիկը, որ սակայն գեղգեղելու փոխարէն փչեց, այո՛, փչեց, այն ալ այնքան եւ այնպէս, որ ինծի թուեցաւ թէ որոշած էր իր հոգին զովացնել՝ սրահը շփոթելով մակաղատեղիի մը եւ ունկնդրող հասարակութիւնը՝ ոչխարազուլիներու հաւաքածոյի մը հետ:

Փչոցին նիւթը տարիներէ ի վեր անխնայօրէն ծեծուող «Հայ Դատ»ն էր. այս անգամ յաւելուածով մը՝ «ծագումն ու զարգացումը»: Կը տեսնե՞ս թէ ինչքան մեծ կը բրդենք մեր կոկորդէն վար չսահող պատառները...:

Բայց, եկո՛ւր կատակը մէկ կողմ թողունք: Դուն ալ գիտես թէ մանաւանդ այս օրերուն խիստ այժմէական եւ հրատապ հարց մըն է «Հայ Դատ»ը, որ ցաւօք սրտի էգ փիղին յղութենէն ալ աւելի երկար տեւեց եւ հաւանաբար դեռ երկար ալ մնայ հոն,

ուր որ էր տասնամեակներէ ի վեր: Տարակոյս ալ չկայ թէ քայլ մը առաջ կարենայ երթալ, այնքան ատեն որ չկայ երանելի միասնական, ամբողջական համախմբում մը, որ առանց իրար հրմշտկելու տէր կենայ հրեղէն «եաթաղան»ին տակ պառկած այդ անբախտ «դատ»ին: Ինչ փոյթ թէ ո՛չ դատարանն է յայտնի եւ ոչ ալ ՄԱՐԴ դատաւորը, որ Վիլսընեան մատիտը ձեռք առնէ եւ մէկ հարուածով գծէ Հայոց Հայրենիքին սահմանները –բացի Կիլիկիայէն– որոնք, մեր մէջ ըսած, արդէն հայութենէ պարպուած, մաս մը Թուրքիա, մաս մըն ալ Քիւրտիստանի են վերածած մեր «կիզգէլիմ» Արեւմտահայաստանը՝ իր վեց «վիլայէթ»–ներով, իսկ մենք՝ իրար բզքտելով...:

Քանքարաւոր դեղձանիկը, սակայն, ինչե՛ր ըսես չփորձեց խոթել մեր կոկորդէն վար, նոյնիսկ աճուկալաթի վերածուած ի՛նչ դաշնագիրներ չհրեց մեր մինուճար ականջներուն, որոնցմէ մէկը խցկուեցաւ, կանգ առաւ, յամառեցաւ եւ չուզեց շարունակել իր առաքելութիւնը եւ ստիպեց ներկաներէն մէկը, որ տեղն ու տեղը ճշդում մը կատարէ՝ տեղի եւ թուականի շուրջ, ազնիւ քրքջոցի մը առիթ տալով: Գեղգեղող դեղձանիկը ի՛նք ալ ժպտաց, բայց շարունակեց: Ճիշդ հոս է ահա համն ու հոտը monologue–իային (մենակատարութեան): Պարոն դեղձանիկը, առանց չփոթելու, վեհանձնութիւնը ունեցաւ եւ... 1915–ի Եղեռնը փաթկեց բոլոր կուսակցութիւններու եւ ազատամարտիկ Ֆէտայիներու չարչարած վզին ու գոռաց.– «հէ հէ՛յ... հայ ժողովուրդ «Հայ Դատ»ը բարենորոգումներու հարց մըն էր, որ անկասկած արդիւնաւէտ կերպով կը դասաւորուէր, եթէ զինեալ ապստամբութիւններու չդիմէինք՝ օտար, բարոյագուրկ, մեծ ու փոքր cynique (լիրբ) տէրութիւններու ապաւինելով...»: Եւ ձայնին «տէմպ»ը կրկնակիօրէն հզօրացնելէ առաջ, կում մը ջուր խմեց, թեթեւօրէն հազաց, թոքերը լեցուց առատ շունչով, աջ թեւը երկարեց՝ ցուցամատն ալ հետը, միեւնոյն ատեն մոռնալով որ ախոռի մը մէջ չէր, եւ սրահը ցնցելու աստիճան կատաղօրէն մոռնեց. «Ես կը դատապարտեմ...», եւ աջն ու ձախը, մեծն ու փոքրը նոյն պղտոր ջուրով լուալէ ետք, մասնակիէն անցաւ հաւաքականի եւ մեռած թէ ողջ հայութիւնն ամբողջ խաչ հանեց ու լռեց...:

Տեսա՞ր թէ ձիւնն ու սառնամանիքը, երբ ձեռք ձեռքի տան, ինչե՛ր միայն չեն կատարեր տարեց թէ մօրը կաթին բոլրը դեռ բերնին մէջ յամեցող monologiste–ները հայ սփիւռքին...:

Ծափահարութիւնը բաղաձայն եղաւ:

Ուրբի ելայ եւ սրունքներս զիս տարին ելքի դուռը, ուր դէմքիս զարնուող պաղ ալիքը քանդակեց դառն ժպիտ մը, որ

յուշիկ յուշիկ վերածուեցաւ ծիծաղի: Եւ ես քալելով շարունակեցի ծիծաղիլ՝ ձիւնին, ցուրտին, սառած գետնին, շրջապատիս գէրոյէն վար ըլլալուն, սփիւռքահայերուս դեղձանիկներու հտպիտութիւններուն, վատաբոյր փչոցներուն եւ յատկապէս պատէ պատ անխնայօրէն զարնուող «Հայ Դատ»ի խորշոմած դէմքին, եւ կաթիլ կաթիլ արցունք թափելով մեր անբուժելի յաւակնութիւններու ունայնամտութեան վրայ, տուն հասայ...:

Հալէպ, 1 Մարտ 1965

1937-ի Չմեռն Էր

1937-ի ձմեռն էր, թերեւս Յունուար ամիսը: Տարիքս՝ տասնութի սեմին, հաստն ու բարակը մանելու դեռ անկարող, թերհաս պատանի մը տակաւին՝ բանակ գացի: Կամաւոր: Գաղութային Ֆրանսայի վարձկան զինուոր՝ թնդանօթածիգներու վաշտին, Ալեքսանտրեթէն Հալէպ՝ «թրքական» զօրանոց:

Նորագիր շատերու նման, Հալէպին անծանօթ, մինչեւ պարտադիր նինջ ձմրան կանխամուտ իրիկուններու ժամերը սպաննելու համար, զինուորական զբօսարանն էր ինծի պէս զօրանոց մնայլու դատապարտուածներուն ժամադրավայրը:

Բացի ֆրանսացիներէն՝ մենաշնորհեալները գաղութատիրութեան՝ հոն էին ափրիկեան ցեղերու կարգ մը ներկայացուցիչներ: Մեծամասնութիւն կը կազմէին մարոքցիներ, ալճերիացիներ եւ թոււուզցիներ: Քիչ էր թիւը սեւամորթներուն, որոնց նիստ ու կացը, կենցաղը եւ ընկերային յարաբերութիւնները հիմնովին տարբեր, չըսելու համար խորապէս բարի էին՝ համեմատած արաբախօս ափրիկեցիներուն, որոնք, առհասարակ աղմկարար, յաճախ կռուազան էին, մանաւանդ քանի մը շիշ գարեջուրէն ետք:

Նորագիրներս՝ հայեր, քրիստոնեայ եւ իսլամ արաբներ, կը խուսափէինք անոնց հետ սեղանակից ըլլալէ: Նոյնիսկ կը հեռանայինք մեր գրաւած սեղանէն, եթէ աներեսութիւնը ունենային մեր մօտ նստելու: Նման պատահութիւններէն մէկուն էր որ գարեջուրին շիշը հետս առած մօտեցայ ածուխի պէս սեւամորթ, միայնակ նստած երիտասարդ սպայի մը.

– Կրնամ ընկերանալ ձեզի,– ըսի ֆրանսերէնով, գուցէ իրեն համար անբնական թուացող մաքուր առողջանութեամբ մը:

– Հաճոյքով...,– եղաւ պատասխանը, գրաւիչ ժպիտ մը դէմքին:

Նստեցայ իր դէմ: Սկսանք խօսիլ: Որքան կը յիշեմ, անուններու փոխանակում մը տեղի չունեցաւ մեր միջեւ: Կարիքն ալ չզգացուեցաւ: Ինք՝ սպայ. ես՝ շարքային զինուոր: Անհրաժեշտ ալ չգտայ ներկայացնել զիս իրեն, թէ ես հայ եմ եւ իմ հայրենիքին անունը Հայաստան է: Բայց իմ ու սեւամորթ սեղանակիցիս միջեւ (աստիճանով՝ տեղակալ) տեղի ունեցող զրոյցը այնքան հաճելի եւ մտերիմ ըլլալու էր, որ ինծի համարձակութիւն տուաւ հարցնելու:

– Մօն Լիեօթընան, չէի՞ք փափաքիր ճերմակամորթի մը հետ ամուսնանալ եւ փոփոխութեան ենթարկել ձեր սեւ գոյնը:

Անտեղի, պատշաճութենէն դուրս եւ քիչ մըն ալ շատ մանկական հարցում մը, որ սակայն չբորբոքեց իմ սեւամորթ սեղանակիցիս ցեղային արժանապատուութիւնը: Ընդհակառակը, բարութեամբ մը ժպտեցաւ ու պահ մը ետք, հանդարտ, մեղմ ու քաղցր ձայնով մը ըսաւ.

- Սիրելի երիտասարդ, այս գոյնը (երկու մատով բռնեց միւս ձեռքին մորթը) եթէ ամօթ, կամ Աստուծոյ անհաճոյ էր, իմ մեծ հայրս, մեծ հայրերուս հայրերը չէին փոխանցեր իմ հօրը եւ իմ հայրը՝ ինծի...:

Տեղակալին խօսքերուն շարունակութիւնն ա՛լ չեմ յիշեր ես այսօր: Բայց, աւելորդ է ըսել, իմ անփափկանկատութիւնը ո՞ր գոյնով ներկեց իմ պատանեկան այտերը -կը ներէք- շատ լաւ կը յիշեմ:

Անցան տարիներ: Յեղամոլութեան դէմ ո՞ր աստիճան հակառակորդ մըն եմ ես, այդ մէկը չեմ ուզեր մեկնաբանել: Յեղամոլութեան ալ չեմ վերագրեր սեւամորթ տեղակալին արտայայտութիւնը: Սակայն մարդկօրէն խորունկ, իսկ հայօրէն շատ աւելի իմաստալից դաս մը, խորհուրդ մը փոխանցեց ան ինծի, որ մինչեւ այսօր չեմ մոռցած, ոչ ալ պիտի կարենամ մոռնալ, յատկապէս սա օտար ափերուն վրայ կայք հաստատած հայու նոր սերունդին պատճառաւ, որ, ցաւ ի սիրտ, ո՛չ միայն կորսնցնելու վրայ է, այլ արդէն իսկ կորսնցուցած է իմ սեւամորթ տեղակալին ազգացեղային արժանապատուութեան ազնուագոյն յատկանիշը:

Ափսոս...:

Եղեռնի 80-ամեակին առիթով՝ փողով-թմբուկով, թերթերով ու բեմերով, եթէ ոչ տարի մը ամբողջ, գէթ վեց ամիս շարունակ ծաւալած հարայ-հրոցին աղմուկը եկաւ իր երեք հազար կամ հազար հինգ հարիւր կասկածելի թիւերով փաստելու թէ - «...ամենաշուտը կը վերածուինք անասունի, երբ մեր մէջ դադրի վիշտը...», ցաւագինօրէն ծիծաղելի դառնալով օտարներուն, յատկապէս թուրքերուն առջեւ:

Կրկին անգամ, ափսոս...:

Հոլիվուտ, 15 Յունիս 1995

Մոնոթեալի Կարօտը

Մոնոթեալի կարօտը կրկին հոն տարաւ իմ հոգին եւ զգլխիչօրէն գերող գարնան եւ ամրան յաջորդող անվերջանալի ձմեռը, գետերն անգամ սառեցնող ցուրտն ու թիթեռնիկներու պէս դեղեւումներով տեղացող ձիւնը փնտռել տուաւ ինծի՝ իրենց առինքնող հմայքով։ Ու յիշեցի մանաւանդ իմ մենատունը՝ Կուէն Ուէսթ պողոտան եզերող խաչմերուկին մօտ, Շալթօ Էմի շէնքին մէջ, որ իր դառնանուշ ապրումներով դեռ կը փայփայէ իմ ներաշխարհը։ Յիշեցի յատկապէս փոքրիկ պատշգամբիս վարը, գետինը, ուր իմ նետած հացի փշրանքներուն վրայ կը խուժէին վայրի աղանձները, անմեղունակ կերպով իրար հրմշտկելով։ Ուտելիքի համար անոնց մղած պայքարը, յաճախ, քիչ մը շատ դառնօրէն կը վերակենդանացնէր իմ հօրաքոյրը՝ Արուսեակը, որ եղեռնի դաժան օրերուն –աղանեակ մը տակաւին– իր փոքրիկ, հիւժած մատներով ընտրած է ջորիներու թարմ թրիքներուն մէջէն չմարսուած գարիի հատիկներ եւ... կերած։

Վայրի աղանձներ կերակրելու իմ այդ զբաղումը, մորմոքող յուշերով հանդերձ, իմ միայնակեացի կեանքը լիցքաւորելու բնոյթը ունէր։ Գոնէ կենդանութեամբ շրջապատուած ըլլալու պատրանքը կը թողուր վրաս՝ թէկուզ կարճատեւ ժամկէտով։ Եւ իրօք, հազիւ պատշգամ ելլէի, ուր որ էին, մէկը միւսին ետեւէն կու գային, կը խռնուէին իրարու մէջ, իրարու քով եւ հարցական նայուածքին ինծի ուղղած, խելօք կերպով կը սպասէին իմ նետելիք հացի փշրանքներուն։ Սովորութեան վերածուած այդ պահերէն մէկուն, աղանձի մը, անջատուելով խումբէն, քաջու-թիւնը ունեցաւ գալու եւ ինձմէ քայլ մը անդին, պատշգամիս բազրիքին թառելով, սիրունիկ կտուցը ինծի ուղղելու։ Գրաւ-չութիւն մը ունէր այդ վայրի աղանձին այդպէս մօտս, շատ մօտս կեցած ինծի նայելու ձեւը։ Կերը դիտումնաւոր կերպով պատշգամիս հարթակին վրայ նետեցի։ Թէեւ բազրիքէն վար իջաւ, քաշուելով մօտեցաւ հացահատիկին, կտցեց, բայց ետ ետ նահանջեց՝ վախուորած կերպով։ Յաջորդին՝ նոյնպէս։ Կրկնուող իմ ընթացքը, սակայն, վախի զգացումը մասամբ փարատեց իր մէջէն. բայց երբ թեւս իրեն երկարեցի՝ մատներուս միջեւ գտնուող կերը կտցել տալու իրեն, փախաւ։ Անկասկած չվստահեցաւ իմ բարեմտութեան։

Բարեմտութի՛ւն... մարդկային բարեմտութիւն. նոյնիսկ վայրի աղանձին չի վստահիր մարդու անշահախնդիր բարեմտութեան...:

Բայց այդ վայրի աղաւնին, անկասկած վարուժան մը՝ դուն-դունալու իր ուրոյն ոճէն դատելով, շատ չանցած թողուց բազ-րիքին վրայ թառելու սովորութիւնը եւ սկսաւ ուղղակիօրէն իջնել պատշգամիս հարթակին եւ հոն սիւռուած կերը կտցել՝ առանց մրցորդի, միշտ զգուշանալով ինձմէ: Եւ սակայն, իրարու յաջորդող օրերը օգնեցին հաւանաբար որ իմ վայրի աղաւնին դառնայ աւելի համարձակ: Յանդգնութիւնը հասաւ աստիճանի մը, որ երբ իմ սենեակին դուռը գոց գտնէր, պատուհանիս եզերքին թառած, իր գեղեցիկ թեւով կը թափահարէր՝ «կեր տուր» ըսելու ինքնուրոյն ոճով:

Սկիզբի օրերուն, բացուող դուռին առջեւէն խոյս տուաւ: Զուշացաւ սակայն համոզելու ինքզինք, թէ այդ բացուող դրան հետ էր պայմանաւորուած իր անօթութեան յագեցումը, յատկա-պէս երբ ձիւնը ծածկեց մարգագետիններն անգամ: Ու անտե-սելով կենդանական վախի բնագլը, ձիւնին վրայ սիւռուած իմ հացահատիկները կլլելէ ետք, տոտիկ տոտիկ մօտեցաւ ու մտաւ նաեւ սենեակէս ներս՝ անտեսելով իմ ներկայութիւնը:

Ուրախ կ'երեւէր իմ աղաւնին: Հիմա ցորենի հատիկներ կը կտցէր տախտակամածին վրայէն: Ենթադրելով թէ ընտելացեր էր ինծի, արագ շարժումով մը բռնեցի զինք: Իմ միտքը սիրել, փայփայել էր միայն: Սխալեր էի: Անհանգիստ կերպով թպրտաց, աղերսագին դունդուններ արձակեց, տազնապեցաւ եւ կարծէք աղաչեց որ վերադարձնեմ իրեն իր ազատութիւնը: Սիրելու, փայփայելու միտքէն հրաժարեցայ: Զեռքերուս աքցանը հագիւ թուլցուցած, խուճապահար թեւածումներով նետուեցաւ բաց դռնէն դուրս եւ անհետացաւ՝ արհամարհելով տախտակամածին վրայ իրեն համար սիւռուած ցորենի հատիկները:

Երկար ատեն ո'չ ինք եւ ո'չ ալ որեւէ աղաւնի մօտեցաւ իմ պատշգամին: Վայրի աղաւնին –ա՛յ ի'նչ խօսք հայ մարդուն-կ'ենթադրեմ թէ անունդէն աւելի գերադասեց ազատութիւնը: Տասնեակ մը օրեր ետք, երբ ձիւնի սաւանը քիչ մը աւելի հաս-տօրէն փռուած, գետերն ու ծառերուն ճիւղերն իսկ սառեցուցած էր արդէն, անակնկալօրէն թափահարում մը լսեցի պատուհանիս ապակիին վրայ: Իմ ծանօթ աղաւնին էր: Նախկինին նման եկեր, թառեր էր նոյն անկիւնին վրայ եւ թափ կուտար ապակիին՝ ընդմիջումներով: Ուրախացած եւ ապշած նոյն ատեն, զգուշօրէն, թեթեւ կերպով բացի սենեակիս դուռը եւ ձեռքիս հացի փըշ-րանքները նետեցի ձիւնին վրայ: Սաստիկ սովածի մը աճապա-րանքով յարձակեցաւ կերին վրայ, արագ արագ կտցեց, կուլ տուաւ եւ խիզախ ոստումով մը օդ բարձրացաւ ու աշխոյժ թեւահարումներով հեռացաւ իմ պատշգամէն:

Յաջորդող օրերուն եւ գրեթէ նոյն ժամերուն շարունակեց գալ, անօթութիւնը յագեցնել, բայց իմ փաղաքշական կանչերէն չդիւթուեցաւ. մնաց հեռու. չմօտեցաւ նաեւ իմ բաց թողած դրան: Միայն կտցեց իր հասողութեան վրայ գտնուող կերը եւ գնաց: Յաւ մը, խորունկ ցաւ մը զգացի թէ այդ անբան թռչունը, համեմատած հայ մարդուն, որքան շուտ դադրեցաւ վստահելէ մարդու բարեմտութեան: Կարծէք արցախցի հայն ըլլար, որ շատ սուղ գին վճարելէ ետք միայն, վերջապէս հրաժարեցաւ վստահելէ թուրքին եւ յատկապէս Սուլկայի/թներ սարքող ատրպէյճացնի թուրքիկ ճիւղին:

Հոլիվուտ, 8 Յուլիս 1995

Օրօ՛րը

Օրօ՛րը...: Մօրս օրօրը...:

Երգչուհի մը չէր մայրիկս: Գուցէ բացառիկ ձայն մըն ալ չունէր. բայց ինծի համար մեղրահամ քաղցրութիւն մը ունէր մօրս ձայնը, որ գերող յուզականութեամբ մը կը լեցնէր իմ մանուկ հոգին, մանաւանդ երբ մեղմօրէն սկսէր երգել իմ ծանօթ օրօրը. «Դա չապիկն է՛...»:

Ի՞նչ էր այդ չապիկը, որո՞ւն կը պատկանէր այդ չապիկը, որ այդքան վշտահար ապրումի մը թարգմանը կը հանդիսացնէր մայրիկս՝ այրի տիկին Հռիփսիմէն, յատկապէս անոր իւրայայտուկ մեկնաբանութեան ընթացքին:

Ընդհանրապէս ես կ'ըլլայի դրդողը զինք, ամառ կէսօրներէ ետք, երբ կը ջանար քանի մը ժամ քնացնել մեզ՝ իր երեք որբերը:

- Եթէ երգես «Դա չապիկն է...» կը քնանանք,- կ'ըսէի եւ առաջինը ես կ'երկնայի տախտակամածին վրայ, իր քովը:

Եւ իրօք, մեզ քնացնելու սիրոյն, յատուկ քնքշութիւն մը մոծեցով իր ձայնին մէջ, կը սկսէր. «Դա չապիկն էր այն քաջ մարդուն, բալա ճա՛ն...»: Այնպէս մեղմ, այնպէս դիւթիչ ելեւէջներով, որ իրապէս կը քնանային եղբայրս՝ Ալիշանը, եւ քոյրիկս՝ Անուշիկը, դեռ երգը չաւարտած:

Անշուշտ, այն ատեն ես անկարող էի ըմբռնելու հրաշքի համագոր հիպնոսացումին աղբիւրը այդ օրօրին. բառերն ալ մեծ բան չէին ըսեր ինծի: Մեղեդիին ջերմ յուզականութիւնն էր, թէ՛ մեր սերունդի մայրերուն անսահման բարութեան ու նուիրուածութեան իւրայայտուկ արտայայտութիւնը՝ համեմատած մեր օրերու մանկիկին գլխավերեւը կախուած անյոյզ ճնկլտոցի զսպանակաւոր գործիքին: Նոյնպէս չէի ըմբռներ երգին երաժշտական արժէքը եւ ոչ ալ երգուող բառերուն թաքուն խորհուրդը: Իմ ուզածը առիթ տալ էր իմ մայրիկիս, որ օրօր երգէր մեզի համար: Ու կը յիշեմ թէ կ'երգէր, յաճախ կ'երգէր իմ մայրիկը, գուցէ անգիտակցօրէն, բայց ամրօրէն քանդակելով իմ մէջ այդ օրօրէն բխող հմայքը՝ առաւելաբար:

Տարիներ ետք, երբ պատահաբար լսեմ ձայներիգէ մը տաւածուող այդ օրօրը, ի՛նչ փոյթ թէ օտար երգիչի մը ձայնով, ինծի կը թուի թէ հեռունեքէն, շատ հեռունեքէն կու գայ ան ու կրկին կ'ողողէ զիս իմ մայրիկիս առինքնող ձայնը, որ հուժկու յուզականութեամբ մը կը սեղմէ կոկորդս՝ փղձկալու պատրաստ

մանկիկի մը նման, եւ աչքերս կը լեցնէ այրող արցունքի կաթիլներով:

Այդ պահերուն, անվերականգնելի ապրումով մը՝ ունկնդրելով օտար երգիչի քաղցրահնչիւն ալեկոծումը, տարերայնօրէն կը տարուիմ մտածելու թէ ինչո՞ւ մօրս ձայնը տարբեր երանգով թելադրական բիրտ խաղերու կը վերածուէր, երբ հասնէր սա տողերուն.

«Դե՛հ մեծացիր, շուտ պոյ քաշիր, բալա ճա՛ն...

«Թուրքի արիւն ծծել սորվիս, բալա ճա՛ն...»:

Մանկութիւն, իմ հեռաւոր մանկութիւն...:

Տարիներ, տարիներ՝ ետք, յատկապէս այսօր, երբ արդէն յուշ է դարձեր իմ մայրիկը եւ իրեն հետ հայուն օրօրը՝ հայու տուններէն, իսկ ես՝ ալեւորած, «թուրքի արիւն ծծելու» միտքն անգամ զարհուրանք կը պատճառէ ինծի, հակառակ անոր որ հայ մօր, այդ ալ թուրքի եաթաղանի զոհ, այրիացած հայ մօր օրօրը իր մանկիկին՝ մեղադրելի ոչինչ ունէր իր մէջ: Բայց... բայց «մեծացող» հայ մանկիկը – հայ մարդը – երբ դէմ յանդիման գտնուի անխուսափելիին – թէկուզ մօր կաթին հետ սնած ըլլայ ատելութեան աւիշով – պիտի կարենա՞յ արիւն ծծել, նոյնիսկ եթէ «թուրքի արիւն» ըլլայ ատիկա: Արիւն ծծելու համար թո՛ւրք ծնելու է, աւելի ճիշդը, թո՛ւրք ծնած ըլլալու է:

Իմ թանկագին, իմ անո՛ւշ մայրիկ, ճիշդ է թէ մենք՝ զաւակներդ, «մեծացանք», ընտանիք կազմեցինք, թոռներ ու ծոռներ տուինք քեզի, բայց հայօրէն, մարդկօրէն չկրցանք, չէինք կրնար հետեւիլ քու օրօրիդ պատգամին:

Ներէ՛, ներէ՛ մեզի, մայրիկ, իմ չքնա՛ղ մայրիկ...:

Հոլիվուտ, 17 Սեպտեմբեր 1995

Բարեկիրթ Հաւերը

Բարեկիրթ կենդանիներ էին մօրս հաւերը: Դրացիներուն նեղութիւն չէին տար: Անամօթաբար չէին սլքտար անոնց դռներուն առջեւ: Մեր տան բակի սահմաններէն չէին հեռանար: Նոյնիսկ մեր գեղեցիկ աքլորը բծախնդրօրէն կը հետեւէր այդ անգիր օրէնքին եւ բացի սահմանազանցութեան մը պարագայէն, չէր աղմկեր: Դրացիներու հաւերուն վրայ աչք չունէր, անտեղիօրէն չէր կտցահարեր, չէր չարաչահեր իր հովանիին ներքեւ գտնուող հաւերուն տկարութիւնը: Իսկ եթէ հատիկ մը, կամ սողուն մը գտնէր, ինք չէր ուտեր, աշխոյժ կտկտոցներով կը կանչէր իր սիրելիները եւ անոնց կը թողուր որ ուտէին: Ի՛նչ մեղքս պահեմ, կ'ելլէր միայն անոր կռնակին, որ սիրայօժար եւ ինքնամատոյց համակերպումով մը կը պզգէր իր առջեւ: Անգերազանցելի էր մանաւանդ գիշերուան եւ ցերեկուան յատուկ ժամերուն, երբ իր սօփրանօ-քոլորաթուրա կուկուլիկուն գեղգեղէր՝ իւրայատուկ դաշնութեամբ, որուն հեռաւոր թաղեցիներն անգամ կ'ունկնդրէին մեծ բաւականութեամբ:

Ցեղական էր մեր աքլորը: Բարեձեւ հասակ, երկար վիզ, սիրուն գլուխ եւ այդ գլխուն վերեւ ուղղահայեաց, սովորականէն մեծ՝ հռովմէական պատերազմիկի սաղաւարտին նման վեհապանծ բբուկ մը -արեան պէս կարմիր- ազնուականի տպաւորութիւնը կը թողէին զինք դիտողին վրայ: Մարմինին եւ միշտ ցցուն պոչին ոսկեգոյն, հայելիի պէս փայլուն փետուրները՝ սեւ կէտկիտումներով երանգաւորուած, առինքնող հմայք մը կու տային իր քալուածքին: Ամբարտաւան ճեմեւածեւ մը չէր ատիկա, այլ պատկառանք ազդող քալուածք մը, որմէ կ'ակնածէին իր հաւերը: Բոցացայտ նայուածքը միշտ չրջապատին վրայ սեւեռած, վայն էր եկեր այն օտար աքլորի գլխուն, որ կը համարձակէր ո՛չ թէ իր կանանոցին, այլ անցանկապատ մեր բակին սահմանը բռնաբարելու անխոհեմութիւնն ունենայ: Նախ յատուկ կտկտոցով կ'ազդարարէր եկուորին իր օրինազանցութիւնը: Բայց երբ անխոհեմը արհամարհէր այդ ազդը եւ շարունակէր յառաջանալ, մերը մարտական ճիչեր կ'արձակէր, արագօրէն կը կտկտար, կարշնեղ տոտիկները ուժգին թափով գետին կը քսէր քանի մը անգամ ու վզին փետուրները սիրամարգի պոչին պէս ուռեցնելէ ետք, կատաղի ոստումով մը կը սլանար ամբարիշտին վրայ: Բախումին հզօրութենէն գետին կը տապալէր զայն եւ իր կտուցին հուժկու աքցանին մէջ սեղմելով անոր բբուկը, կը

սկսէր ետ ետ երթալ ու սաստկած առնետի մը նման գետնի երե-
սին քաշքշել՝ աստենը մէկ զոյգ տոտիկներու հարուածներով: Քաշ-
կուտուող աքլորին աղիողորմ ճշոցին վրայ կը հասնէր տիրուհին,
որ մեր աքլորին մօտենալու վախէն կը սկսէր. «Քը՛՛՛... քը՛՛՛...քը՛՛՛...
վայ սաստկելիք, քը՛՛՛...», ու շարունակելով իր քըշքըշները,
միեւնոյն աստեն կը կանչէր. «Տիկին Հռիփսիմէ՛... քա սա վայրենի
աքլորիդ խօսք չհասկցնենս... քը՛՛՛»:

Մայրս, բարի ժպիտը դէմքին, բակ կու գար, կը հեռացնէր
մեր gladiator-ը (մենամարտիկը) ու ծիծաղելով կը դիմէր
դրացուհիին.

- Աման քա՛... աքլորի մը համար կ'արժէ՞ բարկանալ:

- Բարկացած չեմ... բայց աքլորդ անխիղճ է, կը սաստկեցնէր
կոր մերինը:

- Հոգիդ ողջ ըլլայ... աքլորը ի՛նչ է որ... այդ ալ -չնեղանաս
եա- ծեծուող աքլորը.- եւ շարունակելով պահել իր բարի ժպիտը,
դրացուհիին թեւին կ'անցընէր իր բազուկը եւ մեղմ մեղմ
զրուցելով տուն կը հրաւիրէր.- Հէյէ եկուր սուրճ մը խմենք...
վիզերը փրթին աքլորներուն.- եւ հաշտարար բառերով անուշի
կը կապէր միջադէպը:

Դրացուհիին մեկնելու պահուն, սակայն, վայրկեան մը թեւէն
բռնած կը կեցնէր եւ խորհրդաւոր նայուածքով մը կը հարցնէր՝
կիսաձայն.

- Այդ չէ եա... դրացուհի... ծեծուող աքլորը կը սիրուի՞...:

Ապշահար, դրացուհիին վարդի պէս բացուած ժպիտը
յանկարծ կը վերածուէր բարձրագոյ խնդուքի մը եւ անապարող
քայլերով կը հեռանար մօրս քովէն՝ շառագունած այտերով:

...Հետաքրքրական է գիտնալ, թէ Ատրպէյճան այցելող օտար
լրագրողները նկատա՞ծ են արդեօք, որ ազերի պարմանուհիներն
ու հարսերը արցախցի հայերուն առջեւէն ծեծուած աքլորի նման
փախչող իրենց նշանածը կամ ամուսինը սիրելու քաջութիւնը
ունի՞ն տակաւին...:

Հոլիվուտ, 21 Սեպտեմբեր 1995

Հին Բայց Միշտ Նոր

ՌԱԿ-Ի 76րդ Տարեդարձին Առիթով

Մայրամուտին թեքող ապրումներով արելո՞ծ իմ հոգին դարձեալ զիս կը տանի Հալէպ այս պահուն: Տասնամեակներով ետ կ'երթամ նորէն ու յիշատակներու ովկեանին վրայ ծփացող իմ կեանքի յոգնած մակոյկը կը դիտեմ: ՌԱԿ-ի օրկան «Ճիւրատ» օրաթերթին կ'աշխատակցիմ թարգմանութիւններով եւ հատ ու կենտ ինքնագիր երգիծական բնոյթ ունեցող կարճ գրութիւններով:

Ազիզիէ թաղամասին ոստիկանատան ճիշդ դիմացի շէնքին գետնայարկին մէջն էր «Ճիւրատ»-ի խմբագրատունն ու տպարանը այն ատեն, երբ դեռ հրդեհուելու բարբարոսական պատիւին չէր արժանացած՝ հայանուն ահաբեկիչներու կողմէ: Բազուկի ուժով դարձող նախնադարեան տպագրական մամուլը սրահանման տարածութիւնը գրաւած էր առանձինն: Մետրապեան տառերու արկղակալները յենած էին մամուլի թիկունքի պատին: Գրաշար-գրաշարապետ-էջադրող Գէորգն էր ու անոր օգնակա-նուհին՝ երկէջանի օրաթերթը շարող-տպող անձնակազմը:

Ներկայ սերունդին համար անհաւատալի այդ սարքաւորու-մով, խմբագիրին ռոճիկ տալու անկարող «Ճիւրատ»-ին գոյու-թիւնը երկու տասնամեակներէ ի վեր -աղքատ ազնուականի մը ծաղրանկարը պարզապէս- հրաշքի համագօր երեւոյթ մը ունէր թէեւ, բայց մնացած էր ու կը շարունակէր մնալ տակաւին պատնէշի վրայ՝ կրկնակիօրէն գաղթական հայուն հոգեկան սնունդ ջամբելու իր սրբազան առաքելութեանը մէջ, նոյնիսկ Բ. Աշխարհամարտի դաժան տարիներուն: Ծիշդ է, կքած էր ծա-լալով, բայց չէր կքած լրագրութեան ծանր գերանը ուսին, եւ հրդեհին անգօր ճիրաններէն ողջ մնացած մամուլը շալկած՝ կը համարձակէր փոխադրուիլ Մոնշիէի հանրային փոքրիկ պար-տէզին դիմաց, երկյարկանի հին շէնք մը: Ու փոխադրուեցաւ: Տպարանը ունեցաւ իր բաժինը՝ գետնայարկը: Խմբագիրը՝ իր սենեակը: Հերեան ակումբը՝ իր նեղլիկ սրահը: Իսկ ՌԱԿ-ի Շրջանային Վարչութիւնը, թէկուզ սեղմ ծաւալով, բայց փողոցին նայող պատուհանի մը պերճանքով իր առանձնասենեակը՝ եր-րորդ յարկին վրայ, աղքատիկ կահաւորումով:

Այդ օրերուն համար շռայլութիւն մը գուցէ, սակայն իր անկախութեան դեռ նոր տիրացած Սուրիոյ, յատկապէս հայահոծ

Հայէպի մէջ, անհրաժեշտութիւն մըն էր «Եփրատ»ն ու Ռամկա-
վար Ազատական Կուսակցութիւնը տեղադրել իրենց արժանաւոր
բարձունքին վրայ: (Ո՞վ պիտի գրէ պատմութիւնը Հայէպի ՌԱԿ-
ին, ո՞վ...): Վերածաղկումի նոր շրջան մըն էր թեւակոխած
գաղութը: Փոքրաքանակ հաւատաւոր նուիրեալներու արգասիքն
էր այդ տեղափոխութիւնը, որուն պաշտօնական բացման հանդի-
սութեան առիթով, Պէյրութէն եկած էր երիտասարդ իրաւաբան
Մեթր Հրաչեայ Սեդրակեանը: Անծանօթ անուն մը ինծի համար՝
այն ատեն: Բայց այսօր, ոչ միայն ինծի, այլ նաեւ փիլոսօփ մէկ
ծանօթ, անձնագոհութեան ու նուիրումի սակաւաթիւ տիպարնե-
րէն, որ անտեսելով իրաւաբանի իր փայլուն ապագան, անգէն
Ֆէտայի մը անկրկնելի նոխազը եղաւ ՌԱԿ-ի ողջակիզման
սեղանին վրայ...:

Արդ, այդ յիշարժան առիթով, ՌԱԿ-ը հզօրացնող
նորագիրներու ուխտառութեան արարողութեան առաջարկը ես
ալ ընդունեցի սիրով՝ առանց տեղեակ ըլլալու անոր ծրագիր-
կանոնագիրին: Պէտքն անգամ չգզացի: Մօրս զարմիկին՝ Միհրան
Տէր Ստեփանեանին (Դաւիթ) ոգին բաւեց իմ կողմնորոշումին:
Ինծի համար, յատկապէս երգիծանքի մուրճին տակէն ելլող ու
«Պարսատիկէն»ով նետած իր իւրաքանչիւր «քարով», պատեհա-
պաշտութիւնն ու պատեհապաշտները ճգմող անգերազանցելի
հսկան էր ան, որ կը գտնուէր ՌԱԿ-ի շարքերուն մէջ: Նորահա-
տատ Հերեան ակումբի համեստ սրահին մէջ, անշուք ու պարզ
երկար սեղանին շուրջ, թերեւս տասնեակ նորագիրներ գրաւած
էին արդէն իրենց տեղերը: Ովքե՞ր էին անոնք: Մեծաւ մասամբ
անծանօթներ, որոնք, վստահ եմ, խրախճանքի մը համար չէին
գտնուեր հոն: Անոնց աչքերուն մէջ սրբազան իտէյալի մը
ծառայելու հուրը կար: Իսկ անպաճոյճ երկար սեղանին գլխավե-
րեւը, օրուան հիւրի կողքին, տեղ էին գրաւած տարեց ընկերներ՝
Նշան Տէկիրմէնճեանը, Գուրգէն Համալեանը, Լեւոն Ֆապրիքաճ-
եանը, Մկրտիչ Ղազարեանը եւ ուրիշներ, որոնց անունները, մօտ
հինգ տասնեակ տարի ետք, մոռացումի թանձր մառախուղը
ջնջած է իմ յիշողութեան պաստառին վրայէն:

Երեսուն էր իմ տարիքը այն ատեն: Ինծի համար նորութիւն
մըն էր ժողովականութիւնն ու կուսակցական օժուելու խոր-
հրդաւոր պահը: Առաջին անգամ ըլլալով, երիտասարդ ուսերուս
վրայ ոգեղէն ծանրութեան մը զգացումը լրջացուցած էր գիւս:
Հիւսիսային պայծառ աստղին պէս, հրաբորբ ուղեցոյցի մը
առջեւ գտնուելու անմեկնելի հմայքը կլանած էր իմ հոգին:
Քաղցր, բայց ծանր պարտաւորութեան մը վախը դեռ սրտիս մէջ,
ընկ. Ֆապրիքաճեանը ոտքի ելաւ եւ վստահութիւն ներշնչող

ձայնով մը սկսաւ.– «Ընկերներ...» ու կատակաբանի իր ուրոյն ոճով, նստած աթոռին վրայ բարձրացաւ, ընկ. Մեթրէն խնդրեց ոտքի կենալ ու անհամեմատօրէն կարճ իր հասակը հաւասարեցնելով անորինին, հաւաքոյթը բացուած յայտարարեց՝ ընդհանուր ծիծաղի մը առողջ պոռթկումին տակ:

Թէ ի՞նչ ելոյթ ունեցան մեր երէց ընկերները, կամ ի՞նչ եղան մե՛ր, նորագիրներուս արտասանած խօսքերը, ոչինչ կը յիշեմ հիմա: Սակայն երէկուան պէս դեռ կը լսեմ՝ «Առաւօտ լուսոյ, արեգակն արդար, առ իս լոյս ծագեա՛ւ...» մը որպէս, ընկեր Մեթր Հրաչեայ Սեդրակեանին թելադրած երգման պատճէնին իւրաքանչիւր բառը, որ մենք կրկնեցինք՝ հաւատացեալի մը վերամբարձ յափշտակութեամբը դիւթուած...:

Տարիներ, տարիներ ետք, արդէն ալեհեր, ամէն անգամ որ առիթը կ'ունենամ ներկայ գտնուելու նորագիրներու ուխտառութեան արարողութեան, հպարտութեան անանուն յուզում մը կ'ողողէ հոլթիւնս ամբողջ եւ պատուի կեցնել կու տայ զիս՝ ՌԱԿ-ի հիմնադիր, պայծառատես ռահվիրաներու անմար ու պանծալի յիշատակին առջեւ...:

Հովիվուտ

Այդ Ամառ

Այդ ամառ, մալարիայի մանրէներուն վարակումէն փախուստ տուինք Ալեքսանտրէթի ամէնէն մօտ ամարանոցը՝ Պէյլանի գեղածիծաղ եւ զովասուն բարձունքը ելլելով: Օրօն, որ մեզ պիտի տանէր, տեղափոխուող գնչուներու էջերուն արդիականացած երեւոյթը առաւ, երբ անկողին-վերմակի հակերը ամրացան իր աջ ու ձախ կողերու ոտնակոխան մասերուն, մինչ խոհանոցային մեծ ու պզտիկ առարկաներուն արկղները՝ տանիքին եւ յետնամասին վրայ: Իսկ մենք, մայրս ու երեք անչափահասներս, ներքնամասին մէջ ծուարած՝ մօրս սիրասուն հաւերուն զոյգ կողովները գետեղած էինք մեր գիրկերուն:

Աչք գոցել բանալու չափ երկար չտեւեց մեր ճամբորդութիւնը եւ մենք հասանք Պէյլանի մեր վարձու բնակարանի մուտքին: Հազիւ հակերն ու արկղները բեռնաթափուած, մօրս առաջին գործը եղաւ իր պատուական հաւերը տեղաւորել. դուք ըսէ՛ք՝ բանտարկել փոքրիկ, տձեւ հաւնոցի մը մէջ:

Յաջորդ առաւօտ, իր հաւերուն պարկեշտութեան վրայ չափազանց փստահ, միեւնոյն ատեն ազատական սկզբունքներու տէր իմ մայրս, հաւնոցին դուռը բացաւ եւ անցանկապատ բակին մէջ կերակրելէ ետք զանոնք, թող տուաւ որ ազատօրէն վայելէն շրջապատին բարիքները՝ համոզուած ըլլալով, թէ իր քնքոյշ ձայնով ճո՛ւ... ճո՛ւ... ճո՛ւ կանչը հազիւ լսած, ուր որ էին պիտի վազնէվազ գային եւ, աքլորին մեծահոգութեան շուրջ բոլորուած, կտցէին իր սփռած կերը:

Մօրս ազատականութենէն դժգոհ չերեւցան մեր հաւերը, որոնք, սկիզբի շրջանին, առհասարակ հաւնոցին մէջ տեղաւորւած կիսակողովներուն մէջ ածեցին իրենց հաւկիթը: Շատ չանցած, սակայն, անիշխանականութեան մը դրսեւորումը նկատեց մայրս: Հաւնոցին կիսակողովներուն մէջ ածուող հաւկիթներուն քանակը սկսաւ նուազիլ՝ մօրս ազատական վերաբերմունքին լախտի հարուած մը տալով: Հաւերէն ոչ մէկը բացակայ էր. բոլորն ալ իրիկնամութին հետ օրօրալով շորորալով կու գային ու կը մտնէին Ալեքսանտրէթի հաւնոցներուն հետ չբաղդատուող այս անշուք հաւնոցին մէջ գիշերելու: Կասկածը խլրտաց մօրս հոգիին մէջ եւ քանի մը օր յաջորդաբար քննեց անոնց սրբանները, մտքով հաշուելով կիսակողովներէն վերցնելիք հաւկիթները: Արդիւնքը վհատեցուցիչ եղաւ: Մայրս ու ես մեր բնակարանին մէկ մասը եզերող իմ 12 տարեկան հասակէն բարձր

ու խիտ մացառներուն ստորոտները փնտռեցինք եռանդով: Ապարդիւն: Մօրս ազատական, բարի վերաբերմունքին հիմերը ցնցուեցան: Կասկածը համոզումի վերածուեցաւ իր մէջ, թէ իր օրինապահ հաւերը ոչ միայն անպարկեշտութեան, այլ նաեւ անիշխանականութեան ուղին էին բռնած՝ ապերախտօրէն:

Առաւօտ մը, աման մը աղ հետը առած. «Ճանօ՛, հետս եկուր», ըսաւ: Ընկերացայ իրեն մինչեւ հաւնոցին դուռը:

- Զգո՛յշ, մէկ առ մէկ հանէ եւ ինծի տուր, հրահանգեց:

Ես մէկը միւսին ետեւէն յանձնեցի իրեն: Ինք, սովորականին պէս շօշափելէ ետք իւրաքանչիւր հաւուռն սրբանը, մատերովը նուշի մեծութեամբ աղ վերցնելով պնակէն՝ փառաւոր կերպով աղեց անոնց յետոյքները եւ ազատ արձակեց՝ «Ճանօ՛, հետապնդէ՛...» պատուիրելով:

Աղոտուած սրբաններով հաւերը, շատ չանցած, աղին կսկըծանքէն անհանգստացած, սովորականէն տարբեր ձայնով կըտկտալու սկսան եւ խելագարի նման ուժ տուին իրենց տոտիկներուն եւ աջ ու ձախ վազվզեցին: Մեծ մասը մացառուտին մէջ կորսուեցաւ՝ իմ ուշադիր նայուածքին տակ: Սպասեցի: Երկար չտեւեց: Սուր, աղիոգորմ կտկտոցներու բարձրագոյն ճիւղերով, մէկը միսին ետեւէն դուրս եկան՝ կանխահասօրէն ածող մեր հաւերը: Իւրաքանչիւրին էլքէն ետք, հերոսաբար սողոսկելով նոյն ուղղութեամբ, երեք-չորս վայրի մէջ գտայ հաւկիթներուն հաւաքածոները: Իմ ու մօրս ուրախութիւնն ու զուարթ բացազանչութիւնը դեռ կը մնան իմ յիշողութեան մէջ՝ անջնջելիօրէն:

Տարիներ շարունակ, մօրս արարքը բռնատիրութեան վերադրեցի, նոյնիսկ մեղադրեցի անոր գործադրած բիրտ միջոցառումը իր հաւերուն նկատմամբ: Կեանք մը ամբողջ աստեցի ես բռնատիրութիւնն ու բռնատէրերը՝ անգիշող կերպով: Բայց երբ սովետի ստրկական մականէն հազիւ անկախութեան տիրացած մեր ժողովուրդէն մաս մը ամենաշուտը մոռցաւ մեր դարաւոր երազին փառաւոր յարութիւնը, ոտնակոխեց կարգապահութիւնը եւ ծնունդ տուաւ անիշխանական, բարոյականութենէն զուրկ հաւաքներու, նոյնիսկ խափանարարական չարագուշակ ձեռնարկներ կազմակերպող տմարդի տարրերու, ես ոչ միայն արդարացուցի իմ մայրն ու իր բռնատիրական արարքը, այլ նաեւ անսահման երկիւղածութեամբ օրհնեցի իր յիշատակը եւ իմ տարեց մարդու կերկերուն ձայնը բարձրացնելով, գոռացի.

- Ապերախտներ... սովետի հաւնոցին յատուկ տականքներ..., անկախութեան եւ ազատութեան սրբութիւնը պղծող խրտուխլակներ, արդեօք մօրս բռնատիրական արարքին կարիքը չունի՞ք, քիչ մը զգաստանալու համար...:

Տասնութը Տարին

Տասնութը տարին լրացուցած չէի տակաւին, երբ բանակ գացի: 1936 Դեկտեմբերի սիգըներուն էր: Այդ ատեն, Սուրբան իր Ալեքսանտրէթի Սանճաքով Փրանսական հոգատարութեան ներքեւն էր: Տեղացի գանազան համայնքներէ բաղկացած հարիւրեակ մը վարձկաններ էինք բոլորս՝ տասնեակ մը Փրանսացի եւ տեղացի սպաներէն մինչեւ տասնապետները: Ութը-տասը օր էր որ համազգեստաւորուած էի... պատանի գլխուս սիրուն մազերուն երկարութիւնը գոհել տալով:

Առաւօտեան հաւաք մըն էր: Տեղացի կիսազրազէտ յիսնապետը, մեզ՝ շարքային գինուորներս, իրարու քով շարելով՝ կիսաբոլորակ կազմել տուաւ, Փրանսական գաղութայինի տարազին տակ ծուարած հարիւրապետ թուրք Ալաէտտինի այցելութեան առիթով: Հազիւ կիսաբոլորակը կազմուած, զօրանոցի երկրորդ յարկի աստիճաններուն վրայ երեւցող վերոյիշեալ սպային ի պատիւ, յիսնապետը գոռաց. «Թնդանօթաճիգներ... պատրաստ»:

Վարժուած էի այդ կոչին: Բոլորին նման ես ալ արձանացայ, երբ սպան հասեր էր մեր բոլորակի կեդրոնը: Հարիւրապետը գինուորական բարեւէ մը ետք, իր կարգին հրահանգեց. «Գլխարկները վար...», եւ դանդաղօրէն սկսաւ յառաջանալ շարքային գինուորներու առջեւէն, իւրաքանչիւրի գլխու մազերուն երկարութիւնը քննելով, աչքի չափով՝ անշուշտ:

Զիս նախորդող քանի մը գինուորներու «ալա պրօս» թելադրեց՝ խիստ շեշտով: Հերթը հասաւ ինծի: Սիրտիս տրոփիւնը արագացաւ ակամայ: Առաջին անգամն էր որ բարձրաստիճան գինուորականի մը հետ դէմ յանդիման կը գտնուէի: Անհանգստանալու պատճառ մը չունէի թէեւ: Առաջին օրերուն իսկ գինուորական կօշիկի կոշտ խոզանակի մը մազերուն պէս կարճ էին իմ գլխուս մազերն ալ: Եւ սակայն երբ կանգ առաւ իմ դիմացս, անողոքօրէն ինծի ալ ուղղեց իր անգուլթ «ալա պրօս»ը:

Քանի մը օր ետք, վարսավիրին անհոգ մկրատը կրկին կատարեց իր անագնիւ աշխատանքը: Երկու շաբաթ հազիւ անցած, պարբերական նոյն հաւաքին դարձեալ ստացայ «ալա պրօս» հրահանգը: Հաւատալիք բան չէր. այդ որքա՛ն արագ կ'երկարէին իմ խեղճ մազերը: Կրկին գացի վարսավիրին եւ իմ հէգ գլուխը յանձնեցի մկրատին: Անօգուտ: Երրորդ հաւաքին, սովորականէն աւելի խիստ շեշտով, նորէն «ալա պրօս» գոչեց անաստուածը՝ քառասմբակ տրոփել տալով իմ մինուճար սիրտը:

Սիրտիս անբնական այդ տրոփիւնը, նորութիւն մը չէր ինծի: Մանկութեան շրջանէն հին ծանօթներ էինք իրարու: Վախի կամ հոգեկան խռովքի մը պահուն այնպէս ուժգնօրէն կը թմբթմբար անիրաւը, որ ինծի կը թուէր թէ ուր որ էր պիտի դուրս ցատկէր կուրծքիս վանդակէն եւ իյնար գետին:

Թուրք հարիւրապետ Ալաէտտինին երրորդ ազդարարութիւնը –կ'ենթադրեմ թէ ուրիշ պաշտօն մը չունէր ատկէ զատ– շատ վատ ազդեց վրաս: Միակ հայը չէի թնդանօթածիգներու այդ գուրմարտակին մէջ: Բայց միակ հայը եղայ իմ գիտցած ձեւով հակադարձելու թուրք սպային:

Առաջին առիթով գացի վարսավիրանոց եւ հանդարտ վճռակամութեամբ մը նստելէ ետք յատուկ ամփոփին վրայ, «ածիլէ՛ սա գլուխը», ըսի՝ զարմանք եւ ընդդիմութիւն պատճառելով իմ բարեկամ սպիրիչին, որ, սակայն, գուցէ դժկամակելով հանդերձ, սկսաւ օճառել գլուխս եւ իր ածելիի սուր շեղփին անգուլթ փայփայանքին ենթարկեց իմ հէգ, իմ պատանի գլխուս մազերը... արմատէն:

Անցան օրեր: Հոգեկան անհուն խաղաղութեամբ սպասեցի հերթական հաւաքին: Եկաւ անցանկալի պահը: Մերկացող գլուխներէն միայն իմը դուրս եկաւ... դռամի մը պէս կլոր ու ողորկ: Զինուորներէն շատերու դէմքին վրայ զսպուած ժպիտ մը ուր–լազծուեցաւ, մինչ ես, զգաստ ու լուրջ, արձանի մը նման անշարժացած էի շարքին մէջ: Սիրտիս տրոփիւնը դադրած էր իր անբնական թմբթմբոցներէն. հարիւրապետին մօտեցող զանգուածէն սարսափի հետքն անգամ չէի զգար: Վերջապէս հերթը հասաւ ինծի: Ինչ մեղքս պահեմ, արդարօրէն կ'անկնկալէի որ անցնէր երթար իմ առջեւէն առանց «ալա պրօս» հրահանգելու՝ գէթ այս անգամ: Բոլոր ակնկալութիւններս ջուրը ինկան, սակայն: Թուրք հարիւրապետին գիշատիչի նայուածքը սեւեռեցաւ իմ դրամանման գլուխին ու կանգ առաւ իմ դիմաց: Դէմքը, քօպրա օձը վկայ, վայրենիի տեսք մը առաւ եւ ատելալառ շեշտով մը «ըմբոստ» մոլտաց ու հեռացաւ քովէս:

Այդ եղաւ: Յաջորդ հաւաքներուն, հերթը ինծի չհասած, զգալիօրէն արագացող քայլերը եւ հեռացաւ առջեւէս՝ առանց զիս նկատելու, նոյնիսկ այն ատեն, երբ պահանջուած «ալա պրօս»-ին սահմանէն ալ աւելի երկար եղան իմ գլխուն մազերը:

Տարիներ ետք, երբ վարդանման ժպիտով մը կը վերյիշեմ իմ ածիլուած դրամանման գլխուն պատճառած ցասումը թուրք հարիւրապետ Ալաէտտինին, նայուածքիս հորիզոնին դէմ կը կանգնի թուրքիկ ազերիներու անփառունակ ներկան իբրեւ հետեւանք արցախցի քաջամարտիկներու սխրանքին, եւ

*անասման հրճուանքով մը կը լեցուի իմ տարեց, բայց դեռ
ըմբոստ մնացած հայու հոգին...:*

Հոլիվուտ, 2 Յուլիս 1996

Ալեքսանտրէթը

Ալեքսանտրէթը ունէր երկու հրապարակ: Մէկը՝ բոլորակաձեւ, ծովեզերքին մօտ, ուր կը գտնուէր պետական շէնքը, իր բոլոր ստորաբաժիններով, դրամատունը, համեստ տեսքով պանդոկները եւ գլխաւոր շուկան՝ Մահչիկեան եւ Նազարեան դեղարաններով: Միւսը, քաղաքին հարաւային կողմը, Patte-d'oise –սագի տոտիկ– անունով ծանօթ, որուն կնքահայրը Ֆրանսացիներն էին, թէ՛ ո՞վ, չեմ գիտեր, բայց որ սքանչելիօրէն յարմարցուած էր:

Պատկերացուցէք հսկայ սագ մը, որուն պոչը ուղղուած ըլլայ դէպի ծով եւ մէկ թաթին մատիկներէն աջը դէպի փարոս, անոր քովին՝ Պէյլանի ճամբուն, երրորդը՝ Բունար Պաշին, չորրորդը՝ Չայ Մահչիկսի թաղին, որ երկարելով կրնար հասնիլ Այաս, Բայաս, Չորք Մարգպան եւ դե՛ռ...:

Patte-d'oise-ի հրապարակը, երեք կողմով շրջապատուած էր հանրային պարտէզներով, ելքտրական աղմկալի կայանով եւ... ճահիճներով, որոնց մեծ մասը չորցած ըլլալով հանդերձ ամառները, գորտերու կռկռոցը չէր նուազեր, մանաւանդ գիշերները:

Ամէն արեւամուտէն ետք, իրարու հետ դաշինք կնքած, հեռու թէ՛ մօտ, բոլոր գորտերը կը սկսէին իրենց համերգին, որ օրօրի մը տպաւորութիւնը կը թողուր մեր՝ մանուկներու վրայ: Հաւատացէ՛ք, իւրաքանչիւր անկողինին վերեւ կախուած մօեղարգներուն մէջ մտած եւ գլուխնիս բարձին դրած, արդէն խորունկ քունի կ'անցնէինք՝ մինչեւ առաւօտ, նոյնիսկ մօեղարգելի աննշան ծակէն ներս թափանցած մօեղներու խայթոցներուն անտարբեր:

Քաղաքին բնակչութիւնը վարժուած էր իր տեսակին մէջ եզակի այդ vocal համերգին, որուն կը պակսէին միայն բառերը: Պահանջը կը ստեղծէ, կ'ըսեն: Եւ իրապէս, ինծի անծանօթ քերթող մը յօրինած է հիանալի քերթուածը.

- Գորտը գորտին ձայն կու տայ,
- Քեռին մեռե՛ր է, քեռին մեռե՛ր է,
- Ե՛րբ... ե՛րբ...:
- Մէ...կէ...կէ...կա՛լ օրը,
- Մէ...կէ...կէ...կէ...կա՛լ օրը:

Շարունակութիւն ունէ՞ր, թէ՛ ո՛չ, չեմ յիշեր, բայց մեծ ու փոքր, անգիր գիտէինք այդ ոտանաւորը, որուն յատկապէս «Ռ»երը կը հնչէինք յատուկ ուժգնութեամբ մը: Կային տղաք, որոնք այնպէս բնական եւ հարազատօրէն կը կապէին, որ

գորտերն անգամ կը խաբուէին եւ նոյնիսկ իրիկնամուտ չեղած, կը պատասխանէին իրենց միավանկ կռկռոցով:

Վաթսուն տարի է անցեր, որ հեռացեր եմ Ալեքսանտրէթէն: Հաւանաբար չորցուած եւ բնակելի թաղերու են վերածուած ճահիճները: Մեծցած ըլլալու է նաեւ քաղաքը: Թերեւս անհետացեր է կամ իմ երեւակայածէս շատ աւելի սահմանափակուեր է գորտերուն համայնքը:

Patte-d'oe-ի պարագային նոյնը չեմ կրնար ըսել: Գեղա-գիտականօրէն անթերի ըլլալուն համար, անկասկած մնացած ըլլալու է եղածին պէս: Առնուազն վստահ եմ ատոր, որովհետեւ կարելի էր փոքրացնել կամ ծաւալել՝ հայ գաղթօճախներուն նման, որոնք աճեցան, ուռճացան երկրագունդով մէկ, ուր անպակաս են ճահիճներն ու անոնց բնակիչները: միակ տարբերութեամբ մը, սակայն, որ իմ մանկութեան օրերու սիրունատես գորտերուն օրօրոցայինի նմանող vocal համերգը փոխուեր, այլանդակուեր է մանաւանդ վերջին հնգամեակի ընթացքին եւ սկսած է վերածուիլ բուրի կանչին կամ եղերամայրերու կոծին:

Այսուհանդերձ, սովորոյթ դարձած կամ մոլի ծխողներու վերածուած՝ գաղթաշխարհով մէկ, ձայն ձայնի տուած կը կռնչեն կամ կը կռկռան՝ աններդաշնակ, ականջ իսլացնող ճազ միւզիքը գերազանցելու գնով:

- Քեռին մեռե՛ր է, քեռին մեռե՛ր է,
- Ե՛րբ... ե՛րբ...:
- Մէ...կէ...կէ...կէ...կա՛լ օրը:

Ափսոս... իրապէս ափսոս որ հայ սփիւռքի ճահիճներէն պիտի չդադրին կռինչն ու կռկռոցը, մօտ ապագային...:

Հոլիվուտ, 21 Դեկտեմբեր 1996

ԿԼԵՆԱՏԵՂ ԵՄ

Կլենատէյլ եմ: Պատահաբար միտքս ինկաւ «Մինի Մարքէթ»-ի տէր իմ հին ծանօթը: Հայրը մտերիմս էր հոն, հեռով հեռաւոր Հալէպի մէջ: Պարզ այցելութիւն մըն է իմը: Երկար ատեն է չեմ հանդիպած իրեն: Գնորդներով խճողուած պահը չէ: Արդէն ես ալ չեմ սիրեր գործի մարդոց զբաղուածութիւնը խանգարել: Կրպակին դռնէն ներս կը մտնեմ ու հագիւ մօտեցած իրեն, ցուցադրական ջերմութեամբ մը կը դիմաւորէ գիւ: Կ'ողջագուր-ւինք: Քովը գտնուող ազատ աթոռի մը վրայ նստիլ կ'առաջարկէ: Կը նստիմ: Շուրջի գործաւորներուն կը ներկայացնէ գիւ՝ իր հօրը մտերիմը, իւրայատուկ գոհունակութեամբ մը, մինչ իմ ակնարկս կը գրաւէ իր հասողութեան վրայ գտնուող եւ հասակովը մէկ երկարած «Նոր Օր»ը:

Որպէս գրող եւ աշխատակից, ներաշխարհս շոյուած կը զգամ, որ իր յիսուն տարին ետին թողած իմ ծանօթը «Նոր Օր»-ի ընթերցող մըն է եւ հաւանաբար կարդացած կ'ըլլայ նաեւ իմ գրութիւնները: Նոյնիսկ կ'ակնկալեմ որ բերան մը գնահատանք ուղղէ իմ կատարած օգտաշատ աշխատանքին՝ յառաջացեալ տարիքիս: Դիտաւորեալ կերպով ալ զրոյցին ուղղութիւնը կը բերեմ եւ կիսաժպիտով մը կը հարցնեմ.

- «Նոր Օր» կը կարդամ:
- Կը ստանամ:

Չեմ անդրադառնար տուած պատասխանին խորքին ու կը շարունակեմ:

- Անկասկած հանդիպած ըլլալու ես իմ գրութիւններուն...:

Մեղմ ժպիտ մը դէմքին՝ «Գիտէ՞ք, պարոն Ճանօ, ըսի՝ կը ստանամ, կը կարդամ չըսի՝ ես առհասարակ առիթը չունիմ թերթ կարդալու...», պատասխանեց՝ առանց անդրադառնալու իմ հոգեկան խռովքին, եւ գնորդի մը ներկայացուցած առարկաներուն արժէքը սկսաւ արձանագրել հաշուիչ մեքենային վրայ:

Իմ տեղս եղէք ու եթէ կրնաք՝ սառի կտոր մի՛ դառնաք տրուող պատասխանին պաղութենէն: Ես ի՛նչ մեղքս պահեմ, սառի կտորին փոխարէն, ամբողջովին սառէ արձան դարձայ: «Հէ՛յ, վա՛խ,- ըսի ես ինծի,- հայկական բարձրագոյն վարժարանէն շրջանաւարտ սա հայը, հո՛ս, ԱՄՆ-ի մէջ, տակաւին ուղն ու ծուծովը հայ ըլլալով հանդերձ, եթէ հայերէն պիտի չկարդայ, ինչո՞ւ եւ որո՞ւն համար կը ստանայ անհաւատալի երկունքով եւ հսկայական ծախսերու վատնումով ծնունդ առնող թերթը...»:

Չկրցայ խօսիլ: Լեզուս քարացաւ: Լուեցի՝ գլուխս կախած ծունկերուս, ուղեղիս մէջ եռացող ափսոսանքներուն ունկնդիր:

Թերաճի մը ապուշացած տեսքով կը սկսիմ խոկալ: Ու ես ինծի, միայն ինծի համար, մտմտութիւն չիկացած լարը ձեռք կ'առնեմ. «Ի՞նչ իրաւունք ունիմ ես տարբեր բան ակնկալելու սա գործատէրերէն կամ ոեւէ աշխատաւորէ, որուն ամէնօրեայ կեանքին պատմութիւնը կը սկսի առաւօտեան կանուխ ժամերուն.՝ արթննալ, ափ մը պաղ ջուրով սթափիլ, հագուիլ, ինքնաշարժի դեկին առջեւ նստիլ, սուրալ դէպի ազատուղի՝ վայրկեան մը առաջ հասնելու համար իր գործատեղին՝ խճողումի բռնուելէ առաջ: Հազիւ գործատեղիին դուռը բացած, տարերայնօրէն անոր ուղեղը կը կիսուի երկուքի, մէկը՝ եթէ գործատէր է՝ գնել ծախելու յատուկ ճնշումի ենթակայ, իսկ միւսը՝ իրարու ետեւէ հասնող bill-երուն անվերջանալի դէզին տակ տրորուելու մինչեւ տունդարձ, երբ արդէն յոգնած, դադրած, կէս քուն կէս արթուն, ընթրելու ատեն եթէ նստած տեղը քնացած չըլլայ՝ կը նետուի անկողին՝ յաջորդ օրուան դէմ գալու համար կրկին: Եւ ասիկա տարին 365 օր, հանգստեան օրերն ալ մէջը ըլլալով՝ թերեւս...»:

Եւ մտմտութէն չիկացած լարը քիչ մը աւելի հեռուն կը տանի զիս: «Թէքս»ի շրջանին սարսափն է, իրարանցումն է այդ, որմէ փախուստ չունի աշխատաւոր միջին դասակարգը մանաւանդ: Յատկապէս այդ օրերուն է որ տարուան ընթացքին շահածէդ «թէքս», հագածէդ «թէքս», խմածէդ «թէքս», նոյնիսկ agency-էն գնած ինքնաշարժը քչելուդ համար «թէքս», առողջապահական եւայլնի համար «թէքս» ու «թէքս», ուղեղ ճմլող ծանրութեամբ «թէքս» եւ այդ բոլորէն ետք եկուր եւ առիթ ստեղծէ, ժամանակ տրամադրէ հայերէն թերթ կարդալու... եղա՞մ, Աբխաղով աղա, եղա՞մ, կրնա՞մ մեղադրել «ժամանակ չունիմ» ըսող իմ ծանօթը, կրնա՞մ. ես չկրցայ, դուն կրնա՞մ...:

Իմ Հին Ծանօթ

Իմ հին ծանօթ Վահագենց եմ՝ Պըրպէնք:

- Ճանօ, մենք, այսինքն հայերս, կապիկներէն ետ չենք մնար, նոյնիսկ կը գերազանցենք մարդանման այդ բարի կենդանիները:

- Ինչ կ'ըսես:

- Լաւ որ մինակ ենք, տնեցիները ներկայ չեն, թէ չէ ո՛չ միայն «լեռնցի», «յետամնաց», «անտաշ ժայռ» կը դառնայի, այլեւ՝ չերեւակայածդ գլուխս կը թափէին միաբերան:

- Մալէ՛՜... ոչի՛նչ... եթէ գլխուդ վնաս չեն հասցներ:

- Վնասուելիք բան մնա՞ց որ...:

Խնդաց: Խնդացի:

- Այդ պիտի ըսէի, կը վերսկսի Վահագը, անգլերէն գիտե՞ս:

- Փոքր տրցակ մը բառամթերք ունիմ:

- Լաւ, «նէվըր մայնտ», shopping-էն նոր էինք վերադարձեր, shower պիտի առնեմ ըսաւ կինս ու զիս մինակ թողուց սառնարանին մօտ՝ գնուածները դասաւորելու համար: Շատ չանցած, հագուած, շքուած, ելքի դրան մօտ տեսայ զինք: «Ո՞ւր» հարցուցի:

- Ումուլթսուգեանին աղջկան shower-ն է, նուէր պիտի գնեմ, հագիւ կը հասնիմ,- ըսաւ ու դուռը գոցեց գնաց:

Զրոյցին թելը յանկարծ կտրեց Վահագ եւ բան մը յիշողի փութկոտութեամբ:

- Ամա՛ն Ճանօ, շատախօսութեամբ տարուեցայ, sorry, ի՞նչ կը խմես, «վիսքի»...,- եւ առանց սպասելու իմ հաւանութեան, երկու գաւաթ յիշեալ խմիչքէն պատրաստեց եւ մէկը երկարեց ինծի: Պաղ «վիսքի»էն ումպ մը առնելու չսպասեց.- «Շուկայի երթ ու դարձը օթոյով էր. ոչ smoke-ի մէջ մնացինք եւ ոչ ալ քրտինքի: Տեղական մանիա-մոլուցքը կապկելով, իւրաքանչիւր դուրս ելլելէ առաջ եւ վերադարձին shower կ'առնէ իմ կինը: Լոգանքը լաւ բան է, դէմ չեմ, բայց ա՛խ այդ shower-ը, որուն տեսակները շատ են հոս:

Մտիկ ըրէ, shower կայ՝ ցնցուղի տակ առնուող լոգանք է, shower ալ կայ՝ մի՛ գարմանար, խրախճանք է: Այս վերջին տեսակն է զիս կատողեցնողը: Առիթները չեն պակսիր: Սկսած հարսանիքէն, նորածինի մկրտութենէն, հասնելու համար տարեդարձներու, shower հա՛ shower: Պապամ, հարսանիք կ'ըլլայ, կը հասկնամ: Կը հրաւիրուիս, նուէրդ ալ քու ճաշակով եւ կարողութեան սահմանին մէջ կ'առնես, կ'երթաս: Անհասկնալին այն է, որ

տեղական բարքերը կապկելով, հարսնատէրը կ'որոշէ նուէրիդ ձեւը՝ դրամակա՞ն, թէ՛ առարկայ, որուն գնումը կատարելու ես իրենց տուած հասցէով վաճառատունէն:

Կը լռէ: Ապշած երեւոյթով գիս կը դիտէ եւ ումպ մը «վիսքի»ին առիթ տալէ ետք կը վերսկսի.

- Դուն shower-ի մը ներկայ չես եղած: Աղբար, տեղացի-ներուն յատուկ սովորութիւնները քննադատել կամ դրուատել իմ գործը չէ: Միտք ալ չունիմ անոնց ապրելակերպը այսպանելու կամ գնահատելու. ինծի ի՛նչ, իմ խօսքը մեզի՛, հայերուս համար է: Ա՛յ մարդ, հագիւ տասնեակ մը տարի առաջ եկած, ձեռքը բերնին դեռ նոր հասած, սկսեր ենք կապկել տեղացիին նիստ ու կացը, տօները՝ Halloween-էն սկսեալ մինչեւ Thanksgiving Day եւ դե՛ռ..., այնպիսի բարձր որակով, որ մատ խածնել կու տանք խայտաբղէտ օտարներուն:

Ու դառնացած շեշտով մը կ'աւելցնէ.

- Կարծես թէ մենք չունինք մերինը, մեր բարքերն ու տօները...:

Յուզուած կ'երեւի, քիչ մըն ալ գրգռուած: «Վիսքի»ի ումպերը յաճախակիի կը վերածուին: Հանգստացած չ'երեւիր սակայն եւ ինքնիրեն խօսելու պէս կը շարունակէ.

- Մատորիկեանները այսինչ պանդուկի, այնինչ սրահին մէջ են կատարած իրենց աղջկան հարսանիքի shower-ը: Թիթեղեանները ոգնիի նման կը տնկեն իրենց փուշերը. ինչո՞վ պակաս են, կը կազմակերպեն աւելի ճոխ ու շքեղ սրահի մը մէջ: Երկար է շարանը. կարճ կապեմ: Հայաստանէն արտագաղթած իմ հօրաքրորոջս տղան, լա՛ւ լսէ, քսան հագար տալէր ծախսեր է իր տղուն հարսանիքին, քուտանամ, եթէ կը ստեմ: Դեռ աւելին կայ, բարեկամիս ամուսնութեան չեմ գիտեր քանիերորդ տարեդարձի խրախճանքին, - այս ալ ընդհանրացած երեւոյթ մը արդէն, - արեւելեան պորտապարուհի մըն ալ բերին...: Նօ, Ճանօ, it is roo much, too much: Ոսկի բաժակի տիրանալու մրցում մը կայ կարծես: Լուռ ու մունջ, պարզ կնունք մը անգամ չես կրնար ընել: «Ամա՛ն..., ի՛նչ կ'ըսեն քա...»: Պիտի կերցնես, խմցնես, պարեցնես, որպէսզի արժանանաս «Քանքարեանները կնո՛նք մը ըրին, կնո՛նք մը...»ի փառաբանանքին: Տարբերակն ալ կը լսես անկասկած. «Երէկ չէ, այսօր գտան ինքզինքնին, ցուցադրուելու ելեր են»: Պատահի որ չընեն, թնդանօթի բերանն են արդէն. «Ի՛նչ shame... ամօ՛թ..., չունին, չունեւոր են կարծես...»: Հապա եթէ նիւթական միջոցները իրապէս չունին, պարզ է, ո՛չ տղայ կամ աղջիկ կրնան պսակել եւ ո՛չ ալ նորածինը Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ հայաբոյր միւռոնին արժանացնել...:

Դառնութեամբ ողորդուած հայեացքը ինծի ուղղելով, վերսկսաւ.

- Գիտե՞ս, Ճանօ, ամէն մարդ ծամօն կը ծամէ, բայց բոշային աղջիկը յատուկ հմայք մը կու տայ՝ կ'ըսեն: Հոն ենք հասեր: Հալէպ ալ կային ցուցամոլներ, հիմա հոն ալ շատցեր են՝ կ'ըսեն: Մեր շրջանին, մէկ ձեռքի մատերուն համրանքն անգամ շատ էր: Ամօթ կար. ամօթխածութեան զգացումը կար: Կը յիշես, չէ՞, հանրածանօթ, օղի արտադրող, օղիի վաճառականին աղջկան պսակի ծաղրածուական show-ն: My God: Այդ ի՞նչ սնափառութիւն էր, պէ՛...: Նայուածքիս հորիզոնէն դեռ չ'անհետանար Անգլիոյ թագաւորական ձիակառքին կապկումը: Ուրկէ՞ ալ գտեր էին հրապարակէն ընդմիջտ անհետացած «խանդուր»ը, որուն գլխավերեւի ծածկը ետեւ ծալած, գոյգ ձիերը զգեստաւորած, կառքն ու գրաստները բոժոժիկներով պճնած էին բծախնդրօրէն: «Խանդուր»էն ներս, պսակուողները՝ ապսպրուած ժպիտ մը իրենց դէմքին, քով-քովի նստած, մէկ ձեռքով մայթերը խճողող հանդիսատեսները ողջունելու շարժումով եւ զանգակիկներու ճընկըլճունկըլտոցներու ընկերակցութեամբ կ'ուղղուէին Սիւլէյմանիէէն Ազիզիէ, մինչեւ լատինաց եկեղեցի, ուր ձիերէն մէկը, իր ետեւի սրունքները թեթեւօրէն ետ տանելով սկսաւ ջրվիժել, մինչ միւսը՝ դրօշակի նման պոչը վեր տնկած, հանդարտօրէն ապականել... աննախընթաց զուարճութիւն մը պարզեւելով խուռներամ ամբոխին:

«Վիսքի»ին գաւաթը ձեռքին, Վահագը ինծի դիմեց.

- Դուն ըսէ, Ճանօ, կապիկներէն ետ կը մնա՞նք, կապիկները չէ՞նք գերազանցեր...:

Հոլիվուտ, 25 Յունուար 1997

Ճիշդ Վարսուն Տարի Առաջ

Ճիշդ վաթսուն տարի առաջ, թնդանօթներու 3-րդ վաշտին տասնապետի դասընթացքին սկզբնական օրերն էին: Ֆրանսերէն լեզուին ծանօթ մօտ երկու տասնեակ առաւելաբար նորագիրներ էինք: Մեծաւ մասամբ երկչոտ, անհաստականութիւնը դեռ չկազմաւորուած, գրեթէ պատանիներ՝ ես ալ մէջ ըլլալով:

Մեր դասատու յիւնապետը, կոկոզավիգ Ֆրանսացի մը, ուսանողներուս առաջին հաւաքին, իրեն յատուկ ամբարտաւանութեամբ, իր հակիրճ ճառախօսութեան նախերգանքին մէջ բազմաթիւ անգամներ յայտարարեց.

- Վեց ամիս ես ձեր մարմիններուն ճարպը պիտի քամեմ այսպէս,- եւ թաց անձեռոց մը ճմլելու ձեւը ցուցադրելով եզրակացուց.- մինչեւ որ հասնիք տասնապետի աստիճանին...:

Եւ իրապէս, դասաւանդութեան չսկսած, կ'ենթադրեմ թէ իր ըսածը հաստատող նախաճաշակ մը տալու ակնյայտ միտումով, զօրանոցին մէկ ծայրէն միւսը արձագանգել տալու ուժգնութեամբ մոռնեց.

- Ջոկատ, պատրաստ..., գէնքը ուսին..., քայլառաջ օ'ն... եւ հազիւ տասնեակ մը քայլ յառաջացած, գոռաց. Քայլարշաւ վաճք,- եւ սկսաւ չափ տալ՝ un-deux, un deux-ներու իրերայաջորդ կանչերով:

Եւ վազեցինք՝ կշռութաւոր այդ վազքը, որ թէեւ մրցավազք չէր, բայց վերջնապէս ալ չունէր: Կարմրեցան մեր այտերը, քրտնեցան մեր ճակատները, զգալիօրէն տամկացան մեր ներքնաշապիկները եւ սակայն դադար չառաւ՝ գուցէ ժամ մը ամբողջ: Երբ «halte» (կա՛ց) հրահանգը հասաւ մեր ականջներուն, ոտքի վրայ կենալու կարողութիւնն իսկ գրեթէ չունէինք: Մեր յիւնապետը, գոհունակութեան ժպիտ մը դէմքին, մօտեցաւ հեւացող տասնապետներուս, իր աչքերուն գիշատիչի նայուածքը մխրձեց իւրաքանչիւրիս աչքին եւ վերջապէս տուաւ «հանգիստ»ի պատգամը, անկասկած հասկցնելու համար թէ ինչ վերապահուած էր մեզի յառաջիկայ օրերուն՝ ամիսներ շարունակ:

Առաջին օրուան առաջին վազքի արարը եզակի չմնաց: Դասաւանդութեան հետ զուգընթաց, մինչեւ կէսօր, քանի մը անգամ եւս կրկնուեցան վազքերը, միշտ միեւնոյն cynisme-ով (լրբութեամբ): Եւ ասիկա տեւեց օրեր:

Չօրավար Արամ Գարամանուկեանը, այդ օրերուն դեռ տեղակալ, տասնապետներու ջոկատին վերակացուն էր: Ատենը

մէկ, զօրանոցին պատշգամէն, իր նիհար բայց պերճահասակ կեցողածքով կը հետեւէր մեր դասընթացքին եւ հաւանաբար ականատես կ'ըլլար յաճախականութեամբ կրկնուող մեր վազքին:

Չեմ յիշեր քանիերորդ օրն էր, երբ պարբերական վազքի մը ընթացքին յանկարծ յիշեցի իմ սիրտը, որ սովորաբար հասարակ մահկանացուներէն շատ աւելի արագ կը թմբթմբար. ա՛յ երեւակայեցէք թէ վազելու պահուն ո՛ւր կը հասնէր անօրէնին տրոփիւնը: Մեղքը ի՞մա էր, եթէ այդպիսի սիրտով էի ծներ տարագրութեան օրերուն...:

Վազքի եռուն միջոցին, դուրս եկայ շարքէն եւ մէկ ծունկս գետին դրած, վար առի գէնքը ուսէս եւ աջ ափս սեղմեցի կուրծքիս վանդակին ձախ կողմը՝ մորթուած հաւու նման թպրտացող սրտիս վրայ: Յիսնապետը գազանային երեւոյթով մը մօտեցաւ ինծի եւ գոռաց.

- Ինչո՞ւ դուրս ելար շարքէն:

- Mon coeur (սի՛րտս),- ըսի՝ կտրտուած ձայնով մը:

Ծռեցաւ. ինք ալ ափը դրաւ ճիշդ սրտիս գտնուած վայրին վրայ եւ

- Mais... c'est incroyable... (անհաւատալի է),- մըմնջեց:

Դարձեալ շօշափեց կուրծքիս վանդակը եւ այլայլած նորէն կրկնեց իր շուարած զարմանքը: Զոկատին վազքը չէր դադրած: Սրտիս տրոփիւնն ալ խաղաղելու նպատակ չունէր, երբ զինուոր մը վազելով եկաւ, պատուի կեցաւ եւ.

- Le Lieutenant vous demande... (Տեղակալը ձեզ կ'ուզէ),- ըսաւ՝ մատով պատշգամը ցոյց տալով:

Դասատու յիսնապետիս դէմքին գոյնը փոխուեցաւ: Զիս լքեց իմ դիրքիս մէջ, ետին դարձաւ եւ արագ քայլերով ուղղուեցաւ դէպի պատշգամ:

Անշուշտ, չեմ գիտեր թէ տեղակալ Գարամանուկեանը ի՞նչ հարցուց, ի՞նչ ըսաւ մեր յիսնապետին: Վազող ջոկատն ալ հանգիստ տուած էր ինք իրեն, երբ գլուխը կախ վերադարձաւ մեր դահլիճը: Բա՞ն չգտաւ ըսելիք, թէ՛ չուզեց ըսել: Գոռոզ Ֆրանսացին շչմած երեւոյթ մը ունէր: Կարելի՞ բան էր, որ տեղացի սպայ մը դիտողութիւն ընէր իրեն՝ Ֆրանսացիին:

Թէեւ ենթադրութիւն մըն էր իմը, բայց վատահաբար այդպէս եղած ըլլալու էր, որ պահ մը դիտելէ ետք զիս՝ «toi... tu ne couriras plus... (Դուն յետ այսու չես վազեր...)», ըսաւ եւ զիս թողելով եղած տեղս, ջոկատին հրամայեց կրկին վազել, որ սակայն երկար չտեւեց: «75 միլլիմանոց» թնդանօթին շուրջ հաւաքեց մեզ եւ անոր գործածութեան վարժութիւններուն սկսաւ ծանօթացնել՝ գրեթէ անտրամադիր կերպով:

Այդ օրէն սկսեալ, դասաշրջանի մնացեալ տեւողութեան, երբ հազուադէպօրէն եւ պատահական sadism-մէն (հիւանդագին այլաւերումէն) մղուած՝ վազքով պատժելու ըլլար ջոկատը, «Toi, Kara! sortez du rang... (Դուն, Գարա, շարքէն դուրս)», կը գոռար, իսկ մնացեալին կը հրամայէր վազել՝ թէեւ կարճատեւ պահ մը, աչքը պատշգամին սեւեռած միջոց...:

Վաթսուն տարի ետք, երբ Զօրավար Արամ Գարամանուկեանին մոխրացած աճիւնը կիսուած, երկուքի բաժնուած հանգչելու է Հայաստան եւ Սուրիոյ Հալէպ քաղաքի գերեզմանատանը մէջ, իմ յիշողութեան հորիզոնին վրայ կրկին կը պատկերանայ սուրիական նորակազմ բանակին անզուգական անհատականութեան տէր, թնդանօթաձգութեան անգերազանցելի սպան, որուն համար իւրաքանչիւր գինուորը թանկ էր, անկասկած, իր անձին չափ, չըսելու համար՝ աւելի...:

Յաւերժական հանգիստ իր հոգիին:

Թոռնուհիիս

Թոռնուհիիս՝ Ճանինին հետ, նպարավաճառ Յովհաննէսին, «Ռիօզ-Մարքէթ» խանութին մէջ եմ: Գնումներ ունիմ ընելիք: Armenian cucumber՝ «խթա»ի անտուկին մոտ կեցած, կ'ընտրեմ նուազ ծուռերը եւ նոյնքան նուազ հաստերը: Հոս, ամէն բան ծուռ է արդէն, գոնէ, կարելիի սահմանին մէջ, «խթա»ին ուղիղը ըլլայ իմ տուն տանելիքը:

Հէ՛յ Armenian cucumber..., որքա՛ն նման է անուղղայ հայուն ծուռ ու մուռ անցեալին, ծուռ ու մուռ ներկային եւ շատ հաւանաբար ծուռ ու մուռ ապագային: Արդեօք կու գա՞յ օրը, որ իմ հայ ազգն ալ քալէ ուղիղ, մտածէ ուղիղ եւ գործէ ուղիղ...:

Մտորումներ, որոնց թելը յանկարծ կը կտրէ մեծ մայրիկի մը մեղմօրէն «պաս» ձայնը.

- Հայերէն խօսիր... մենք հայ ենք...:

Աչքիս ծայրովը կը նայիմ ձայնին ուղղութեամբ: Միջին Արեւելքի՝ յատկապէս Լիբանանի կամ Սուրիոյ պայծառ արեւին չողը կայ դէմքին վրայ: Հաւանաբար նորեկ մըն է, կամ այցելու մը: Իր քովի եօթը-ութը տարեկան մանչուկը, թոռնիկը ըլլալու է:

- Մի՛ յոգնիր, տիկին, հայերէն պիտի չխօսի, կ'ըսեմ:

- Կը ծեծեմ...:

- Չես կրնար. ոստիկան կը կանչէ:

- Չի կրնար:

- Կը կանչէ՛... հաւատա՛, կը կանչէ:

Եւ ցուցամատս ուղղելով խանութի մուտքին, խելապատակէս դուրս կու տամ.

- Տիկին, հոն, ձեռնակառքին մէջ նստող մանկիկը, երկու տարեկան թոռնուհիս է: Զիչն անգամ կը բաւէ սարսափեցնելու համար մեզ՝ անբաղձալի ոստիկանի մը յանկարծակի այցելութենէն: Դեռ չի բարբառիր: Բայց մենք հայերէն կը խօսինք հետը: Վերջերս միայն սկսաւ «հաց» ըսել. վաղը կրնայ «ջուր» ալ ըսել: Անկասկած, թէկուզ քիչ քիչ, բայց կ'ենթադրեմ թէ հայերէնով պիտի արտայայտէ իր անմիջական պահանջը մօտ ատենէն, եթէ մանկատունը չխոչընդոտէ մեր ճիգերուն: Գիտէք որքա՛ն ուրախութիւն պատճառեց մեզի «հաց» արտաբերելու իր կարողութիւնը: Ինք ալ ուրախացաւ: Ծափեցինք: Բայց որքա՛ն պիտի տեւէ մեր ուրախութիւնը. մէ՞կ տարի, երկո՞ւ տարի, յետո՞յ: Հայկական մանկապարտէ՞զ. հայկական վարժարա՞ն: Գեղեցիկ

ցնորք...: Շատերու համար անմատչելի սակ, հեռաւորութեան հարց: Ուստի հազարաւոր ամերիկահայերու նման, դժկամօրէն, նոյնիսկ արցունքոտ աչքերով մենք եւս պիտի ստիպուինք հայկական մանկապարտէզի, հայկական դպրոցի փոխարէն, քար դնելով մեր սրտերուն վրայ, տեղական ուսումնարան ճամբել իմ թոռնուհին: Հայկական ճաշ պիտի չտանի հետը: Տեղական «հէմ»ը, «չիզ»ը պիտի ըլլան իր ուտելիքը: Տեղական լեզուով ալ պիտի խաղայ, անով ալ պիտի զգուրուտի եւ ամէն օր քիչ մը աւելի տեղական բառ պիտի բերէ հետը տուն: Պիտի չկարենանք արգելել. նոյնիսկ պիտի ուրախանանք- «Օ՛, լսեցի՞ր, հացին «պրէտ» ըսաւ աղջիկդ...»:

Կը դադրիմ բարբաճելէ: Նպարավաճառին խանութը անյարմար տեղ է ճառախօսելու: Կը վերադառնամ «խթա»ի ընտրութեան: Բայց միտքս, իմ բորբոքած միտքս չի լռեր: Կը խօսի անշշուկ. «Համբուրելի մեծ մայրիկ,- կ'ըսէ,- դուն շարունակէ թելադրել, ստիպել թոռնիկիդ, որ հայերէն խօսի: Դուն մի՛ դադրիր յիշեցնելէ իրեն, թէ մենք հայ ենք, ի՛նք ալ հայ է, պէտք է խօսի հայերէն, գոնէ տարրականը քեզի հետ, ամէնուր: Պահանջոտ չեմ, սիրելի մեծ մայրիկ: Դուն ալ մի՛ ստիպեր հայերէն ճառ խօսիլ իրեն: Բանաստեղծութիւն ալ թող չքերթէ. այդքան վերերը ելլելու կարիք չկայ: Քեզի համար, անկասկած, հայերենիքէն դուրս ալ յաւերժական է հայը, անմահ է նաեւ հայոց լեզուն: Մանկութենէդ սկսեալ քու հաւատամբդ է եղած այդ: Զեմ ալ կասկածիր թէ նոյն ոգին է ապրողը քու մէջ՝ այսօր եւս: Բայց քաղցր մեծ մայրիկ, սրտիդ մի՛ մեծցներ, հոս, ԱՄՆ-ի սա հսկայ խառնարանին մէջ, թոռնիկդ հայերէն խօսելու առհասարակ առիթ պիտի չունենայ՝ նոյնիսկ եթէ հայկական ուսումնարանէ շրջանաւարտ ըլլայ: Կեանքը դաժանօրէն պիտի ստիպէ այդ: Իրապաշտ եղիր, իմ թանկագին մեծ մայրիկ, բայց քանի դեռ փոքր է թոռնիկդ, դուն մի՛ հրաժարիր յուշելէ իրեն, թէ մենք հայ ենք, ի՛նք ալ հայ է: Փառաւոր անցեալով եւ հարուստ մշակոյթով հին ազգ է հայը: Այդքանն ալ կը բաւէ, որ քու քնքուշ ձայնիդ արձագանգը իր անդրադարձը պահէ եւ ապրի անոր հայու ազնիւ հոգիին եւ մտքին հզօր արմատներուն վրայ՝ մի՛շտ:

Հոլիվուտ, 1997

Քանի Մը Ամիս Առաջ

Քանի մը ամիս առաջ, «Նոր Օր»-ի 3-4 յաջորդական թիւերով Փրոֆ. Լեւոն Խաչերեան ազդանշանը տուաւ՝ ուղղագրութեան վերաբերեալ տքնաջան աշխատասիրութիւն մը հրամցնելով ի սփիւռւս աշխարհի սակաւաթիւ հայ տարեց ընթերցողներուս: Կ'ենթադրեմ թէ չափազանցած չեմ ըլլար, եթէ ըսեմ թէ նոր եւ միջին սերունդը բնաւ չհետաքրքրուեցաւ տարիներէ ի վեր մահաքունի մէջ գտնուող այդ թնճուկին վերածնունդով:

Ո՛չ ոք կը մեղադրեմ սակայն: Ա՛յդ է պակաս, երբ ո՛չ սփիւռ-քին իրավիճակն է բարելաւուած եւ ո՛չ ալ մանուկ Հայաստանի-նր: Ու չէ մնացած, բան չէ մնացած, աղուորդ ուղղագրութեան հա՛րցն է մնացած...:

Փրոֆ. Խաչերեանին ազդանշանը, սակայն, հասած է իր նպատակին եւ,- գոնէ առայժմ,- գտած է արձագանգողներ՝ ի դէմս յարգելի մտաւորական Հայկ Նազգաչեանի, Դոկտ. Մինաս Գոճայեանի եւ Արտաշէս Մարտիրոսեանի, որոնց «ձայն բար-բառոյ յանապատ»-ին առիթ տուաւ ինծի յիշելու մոռցուած հետեւեալ երգը՝ իմ մանկութեան օրերէն:

«Ակորիի մեծ կերասին

Ժողով եմ հոն կազմեր.

Մէկն այս կ'ըսէ, մէկն այն կ'ըսէ

Կը բացուի լոյսն առտու...», եւայլն:

Սխալ չհասկցուիմ: Իմ միտքը միասնական ուղղագրութիւնը դատաւիտել չէ: Քսան-քսանհինգ տարի առաջ, «Զարթօնք» օրա-թերթը իր էջերը տրամադրեց. ուղղագրութեան բնագաւառին մէջ իրենց տեսակէտը ունեցող մտաւորականներուն: Մէկը միւ-սէն հետաքրքրական բանաձեւեր տպուեցան: Դոկտ. Մ. Գոճայ-եանը քաջատեղեակ ըլլալու է վերոյիշեալ,- ներեցէք,- demagogie-ի (զգացումներ հրահրող ամբոխավարութիւն) արչաւին, ինք եւս մասնակցած ըլլալով անոր: Որքան կը յիշեմ, ո՛չ ոք նկատի ունեցաւ Սովետական Հայաստանի մէջ, Աբեղեանական ուղղա-գրութեամբ գոյութիւն ունեցող հսկայական գրականութեան մը ճակատագիրը:

Այդ օրէն ի վեր, ո՛չ արեւելահայ ուղղագրութենէն եւ ո՛չ ալ արեւմտահայերէնէն բան փոխուեցաւ: Ոչինչ ալ կրնայ փոխուիլ անհատական ուժերով՝ Արտաշէս Մարտիրոսեանը վկայ: Արդէն, իմ եւ իմ տարեկիցներուս հոգն է թէ շան հաջոցն ու մարդուն յաջող գործարքը «Հ»ով պիտի գրէ արեւելահայը: Յետոյ, ինչո՞ւ

էք իրար անցեր, այ՛ մարդիկ, թողէ՛ք որ այդպէս ալ գրէ, գոնէ հայերէն տառ է, թէկուզ հայերէն լեզուի ուղղագրութիւնը «Պոթոմպոլ օյգոթ» (զէյթունցիերէն՝ լքեալ գոյք) չըլլայ, մանաւանդ մեր այս օրերուն, երբ անկախ պետութիւն ունինք, լեզուաբան գիտնականներ ունինք եւ կարիքը չունինք «մէկն այս կ'ըսէ, մէկն այն կ'ըսէ...»ի ժամավաճառութեան:

Հետեւաբար, իմ եւ իմ տարեկիցներու անունով կ'աղաչեմ, կը պաղատիմ մեր ուղղագրութեան իմաստուն այրերուն, որ վայրկեան մը իրենց հայեացքը նախ կեդրոնացնեն հետեւեալ աղէտալի հետեւանքներով հարուստ՝ անգլերէն տառերով հայերէն գրելու ահաւոր երեւոյթին վրայ, որ հերոսաբար տպած է «Լոյս» շաբաթաթերթը իր թիւ 031, «Յուլիս 3-10, 1998, էջ 22, «Հ» ումոր եւ «Ժամանց» սիւնակին մէջ, որ առանց ընդվզելու եթէ կարենաք կարդալ, հրամեցէ՛ք, զարգացէ՛ք հետեւեալ զոյգ պատճէններով:

Armenian Jokes

Artsate Dz@knik@ (Արածթե ձկնիկը)

Mi angam mi mard dzuk brnelis a linum, u ira bakhtits mi hat artsate dzuk a brnum.

Et dzuk @asum a.

- Dz@knors akhper, ete indz bats toghes, ko mi khndrank@kkatarem.

Dz@knors@patasakhanoum a:

- Vor aydpes a Karapagh@hayerin tur.

Dzuk@asum a:

- Eti shat djvar ban a. Menak voske dz@knik@kara ani. Undz ourish ban asa.

ANKUN Mard@ (Անքուն մարդը)

Mi mard chi karoghanoum kni, gnum a bjshki.

- Inch anem knem, bjishk jan?

- De minchev yerek@hashvi, kknes.

- Vonts, vseyo minchev yerek@?

- Maximum minchev chorsits 15 pakas.

Գուցէ ըսողներ գտնուին, թէ եղածը երգիծանք է: Միթէ մայրական կաթը սեւ գոյնով ներկայացնե՞լն ալ երգիծանք է:

Հասկցողին ՇԱՏ բարեւ...:

Հոլիվուտ, 14 Յուլիս 1998

Հայ Մէյրէմը

1941-ի գարնան էր: Տէր Զօրի եւ Հասէքէի (Հասարճէ) միջեւ գտնուող Շէտտէտէ գիւղն էի փոխադրուած պաշտօնով: Մաք-սաստան պաշտօնակիցս, որ տարեկան արձակուրդով պիտի բացա-կայէր քանի մը շաբաթով, միանձնեայ պահականոցէն, առանձին մնացած ըլլալու տպաւորութիւնը չլքելու համար վրաս, սկսաւ զիս ծանօթացնել գիւղապետին, ապահովութեան ոստիկաններուն եւ կարգ մը արաբ ծառայասէր բարի գիւղացիներուն:

Մեր կարճատեւ շրջագայութեան աւարտին, մարդահասակ բարձրութիւն ունեցող խրճիթի մը դիմաց կանգ առնելով.

- Հաւանաբար չես գիտեր, թէ այս գիւղին մէջ չորս կամ հինգ հայ կիներ կան, կ'ուզե՞ս ծանօթացնեմ քեզի...:

- Հայ կիներ... հո՞ս,- զարմացայ պահ մը, բայց ուրախութեան փոխարէն, սարսուռ մը անցաւ իմ էութեան մէջէն եւ թողեց զիս չփոթած:

Նորահաս ու դիւրագգած երիտասարդ մըն էի տակաւին: Տարագրութեան մուայ դրուագներ շատ էի լսած, բայց այդպէս յանկարծակիօրէն եւ ուժգնօրէն չէի ցնցուած բնաւ, որքան հայ կիներու գոյութիւնը իմանալով՝ սուրիական անապատի այդ փոքրիկ գիւղին մէջ, որ տասնեակ հազարաւոր հայ տարագիր-ներու դէպի սպանդ առաջնորդուելուն լուռ վկան էր եղած եղեռնի անիծեալ օրերուն:

Չէ, ի՛նչ մեղքս պահեմ, հակառակ եղած բարեմիտ առաջար-կին, ես մերժեցի ծանօթանալ արաբացած հայ կիներուն, մանա-ւանդ ի՛ր, օտարի ներկայութեան:

Յաջորդ օրերուն, մէկ առ մէկ հանդիպեցայ ես՝ վտիտ, կտած այտերով այդ հայ կիներուն: Դժուար էր հաստատել անոնց հայութիւնը:

Ո՛չ հագուստն էր հայկական եւ ոչ ալ կենցաղը: Միայն մէկը, անորոշ տարիքով, բայց դեռ առոյգ կազմով Մէյրէմն էր, որ չէր մոռցած հայու ոսկեղնիկ լեզուն եւ չէր կորսնցուցած վիպական վեհութիւնը հայ կնոջ:

- Ինչո՞ւ մնացեր ես այստեղ,- հարցումիս՝ հայ Մէյրէմը հե-ռաւոր անապատին մէջ հայու մը հանդիպած ըլլալու հրճուանքը կորսնցուց յանկարծ եւ լճացած աչքերով թոթովելու սկսաւ՝ այտերը ցոյց տալով ինծի:

- Այս դէմքով ո՞ւր երթայի... Հարազատներուս բոլորը սա դիմացի բլրահարթակին՝ ճիպիւտին վրայ մորթեցին անխնայօ-

ըէն... Իր կեանքին գնով ազատեց զիս Մահմուտը...,- եւ լռեց՝ գլուխը կախելով կմախացած կուրծքին:

Յետոյ, աչքերուն արցունքը սրբելով՝ վզին կապած լաչակով, յուզումը զսպելու բացայայտ ճիգով շարունակեց.

- Նախընտրեցի մնալ իմ հարազատներուն եւ տասնեակ հազարաւոր հայերու բազմաչարչար աճիւններուն մօտ: Յաճախ առիթ կը ստեղծեմ եւ ուխտաւորի մը նման այցի կ'երթամ ես անոնց, որոնք ինծի այնպէս կը թուի թէ կ'ուրախանան իմ ներկայութենէն, մանաւանդ երբ հայերէն բառերս կը լսեն ու ինծի հետ ալ կը սկսին երգել՝ «տուր աշխարհիս խաղաղութիւն, ազգիս հայոց սէր միութիւն...»:

Ու վերացած, անէացած՝ պահ մը ներկայէն, հայ Մէյրէմը աչքերը լայն բացած, թեթեւ ժպիտ մըն ալ դէմքին, ինքնավստահ կերպով բացազանչեց.

- Հաւատա՛ ինծի, անոնք կը լսեն զիս...

Աւելին ունկնդրելու հոգեկան ուժը չունեցայ ես: Յուզումը խեղդած էր զիս. մշուշոտած աչքերով հեռացայ հայ Մէյրէմի մօտէն՝ անապատը հրկիզող արեւին տակ:

Այդ օրէն անցեր է արդէն 55 տարի եւ սակայն աճած, ուռճացած, համեմատաբար բարգաւաճած սա անծայրածիր հայ սփիւռքի ո՛ր անկիւնն ալ գտնուած ըլլամ Ապրիլ ամսուան 24-ին, տարերայնօրէն կը զգամ, թէ իմ հոգիս կ'երթայ հեռո՛ւ-հեռաւոր այդ սպանդանոցը բիւրաւոր նահատակներուն, եւ ինծի այնպէս կը թուի թէ կտածուած դէմքով Մէյրէմը իրաւունք ունէր հաւատալու թէ կը լսէր անոնց յաղթական կանչը, զոր կարծէք ես ալ կը լսեմ.

- ՄԵՌԱՆՔ... ԲԱՅՑ՝ ԶԿՈՐԱՆՔ...

Մանկապարտեզի Երազային Աշխարհ

Մանկապարտեզի երազային աշխարհէն չեմ անցած: Եթէ անցած ալ եմ, ոչինչ կը յիշեմ: Տղաներս, սակայն, անցան այդ դիւթական հանգրուանէն: Զորսն ալ թոթովեցին «նապաստակ, նապաստակ» քերթուածը: Իմ տարեկիցները, անկասկած, դեռ կը յիշեն իրենց զաւակներուն, նոյնիսկ թոռներուն արտասանութեան առինքնող այդ պահը, երբ աղաչանք պաղատանքէ ետք, թոթով թոթով բլբլացեր են անոնք: «Նապաստակ, նապաստակ, իմ աղուորիկ նապաստակ, մի վազեր այդչափ արագ, թաթիկներդ կը յոգնին...», եւայլն, եւ որուն համար ծափեր ենք, ուրախ բացազանչեր ենք, գրկեր, համբուրեր ենք՝ յաճախ մեր կոպերուն ծայրամասին վրայ լճացած արցունքի կաթիլով: Երանելի օրեր...:

Անցելապաշտ մը չեմ, բայց անցած գացած իմ ժամանակաշրջանին քաղցրութեան հանդէպ անտարբեր ալ չեմ: Այն ատեն, հեռու հեռաւոր Արեւելքի արաբ ժողովուրդներուն մօտ, մեր՝ հայերուս վայելած մենաշնորհեալ դիրքին հետեւանքով կառուցած վարժարանները ունէին մանկապարտեզներ՝ եռամեայ տարեշրջանը բնորոշող «Ծիլ», «Կոկոն», «Ծաղիկ», հոգեհմայ անուններով: Ալեքսանտրէթի Նուպարեան, ապա Ազգային Նուպարեան վարժարանն ալ ունէր իր մանկապարտեզը, որուն աշակերտ-աշակերտուհի մանուկները ունէին իրենց տարազը՝ կարմիր գոգնոցը: Ունէին նաեւ չափի, կշռոյթի գիտակցութիւնն ու մանկական չարութիւններու սահմանին ճանաչումը:

Հէյ վա՛խ, հեռաւոր անցեալ, որո՞ւն միտքէն կ'անցնէր, թէ օր մը, Միացեալ Նահանգներու, յատկապէս Լոս Անճելըսի տարածքին վրայ գտնուող Մերտինեանէն սկսեալ, գուցէ բոլոր հայ վարժարաններէն ներս, «Ծիլ», «Կոկոն», «Ծաղիկ»ը պիտի վերածուէր «կարմիր դասարան», «դեղին դասարան»ի, ճմլելով իմ ու իմ տարեկիցներուն յոգնած սիրտերը:

Զափազանցութիւն է ըրածս, գիտեմ: Ըսողներ ալ պիտի ըլլան. «Այ մարդ, կեանքը արդիականացումի, փոփոխումի դրոյթով կը թաւալի...»: Առարկողը չեմ. «կարմիր» եւ «դեղին» դասարաններն ալ միջավայրին հետ առնչուող վիճակ մը ըլլալու է: Բայց ինչպէ՞ս ըսեմ, որո՞ւն ըսեմ թէ իմ կոտտացող հոգիս համար շատ է, քիչ մը շատ, շատ է՝ թէկուզ փոքրիկ, շատերուն համար աննշան, ուշադրութիւն անգամ չգրաւող բառ մը, միտք մը՝ երբ ելլէ իմ դէմ ու իր ծիծաղելիութեամբը ծաղրածուի վերածէ իմ մէջ ապրող հայ մարդը: Այդպէս ալ եղաւ:

«Հայ Կեանք» շաբաթաթերթին Յուլիա 9-22-1998-ի թիւ 38-ն ստացեր էի bénévollement (անվճար): Ա. եւ Բ. էջերուն վրայ փռուած ճոռումաբանութեան գլուխ գործոց յօդուածը ուշադրութիւնս գրաւեց: Վերնագիրը՝ Հրամմեցէք. «Եթէ ոչ մենք, հապա ո՞վ, եթէ ոչ հիմա, հապա ե՞րբ», հասնելու համար գոհար միտքի մը արգասիքը եղող սա պատճենահանուած տողերուն:

ԱՅՍՕՐ ԵՒ ՈՉ ՎԱՂԸ

Գիւմրիէն Մեղրի, Սարդարապատէն Աղտամ, Գորիսէն Գետաշեն: Վաղը՝ Գանձակէն Կուր, Կուր գետէն Եփրատ եւ Տիգրիս: Եւ մինչեւ պատմական Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի կերտումը:

Անլրջութիւնն ալ չափ ունի՝ կ'ըսեն: Դժբախտաբար սակայն. «Հայ Կեանք»ի խմբագրութեան կազմէն ներս, նոյնիսկ «անկուսակցական» Հ. Սիմոնեանը չէ միջամտած՝ ըսելու համար. «Չա՛փ, չա՛փ, Պըն. յօդուածագիր, մի՛ վազեր այդչափ արագ, խնայէ՛ թաթիկներուդ եւ եղած չեղած ափ մը անօթի, շուարած՝ հայաստանցի հայութեան...»:

Ատենին, «Ստամպուլը պիտի լինի արեան ծով...» էր:

Եղա՞ւ..., կ'ըլլա՞յ..., այս ի՛նչ hysteria է (անհակակշռելի զգայնութիւն), Աստուած իմ...:

Հոլիվուտ, 15 Օգոստոս 1998

Ասք Մատիտի Մասին

Մատիտը...: Լման կամ կէս, նոյնիսկ մատնաչափ մատիտը...: Ստեղծագործ մատիտը: Ա՛խ սա մատիտը՝ գետին նետուած մատիտը, որուն երբ հանդիպիմ, բոյնէն ինկած, թւածելու անատակ թռչնիկի մը տպաւորութիւնը կը թողու վրաս: Չեմ կրնար անտարբեր անցնիլ քովէն: Տարեց սիրտս կը ցաւի: Քայլերս կ'արգելակեմ: Երկիւղածութեամբ կը ծռեմ մէջքս և իբրև թանկագին գանձ՝ կը վերցնեմ, մատերովս կը փայփայեմ նախաւոր նուրբ մարմինը ու ափիս մէջ՝ թռնիկս կուրծքիս սեղմելու պէս կը գրկեմ և կը շարունակեմ իմ երթը:

Տուն որ հասնիմ, գուրգուրանքով կը գետեղեմ իր ընկերներուն քով՝ յատուկ ամանի մը մէջ: Տասնեակներ կան հոն՝ երկար, միջակ, կարճ, որոնց ներկայութենէն կարծէք արբեցած, հրճուանքով կը գիրկընդխառնուի անոնց հետ՝ գոհունակութեան երջանիկ ժպիտ մը պարգևելով ինծի: Ես ալ, պահ մը վերացած, զմայլանքով դիտելու ատեն իմ հաւաքածոն, անանուն յուզումով կը վերյիշեմ իմ առաջին մատիտը, որ դէպի մայրամուտ թեքւող իմ տարեց հոգիին լուսեղէն թւեր անցուցած, յուշիկ յուշիկ կը տանի զիս իմ մանկութեան քաղցր օրերուն:

Բայց այդ ո՞ր քաղցրութեան մասին է խօսքը, Աստուած իմ, երբ ո՛չ ես էի դպրոցականի վայել հագած, ո՛չ ալ տախտակաշէն աղքատիկ Նուպարեան վարժարանն էր վարժարանի նման, ա՛յդ ալ Ալեքսանտրէթի ճահիճներու եզերքին, կրկնակիօրէն բռնագաղթած հայերու հապճեպօրէն կառուցանած հիւղաւան «քէմբ»ին կից: Նուպարեան վարժարան...: Քաղաքի միակ հայ վարժարանը, ուր հեռաւոր թաղերէն հետիտան կու գային թերևս մանուկներն անգամ, փեթակ վերադարձող մեղուներու պէս:

Բայց այդ ե՞րբ է որ քարէ տախտակին և քարէ գրիչին փոխարէն մատիտ ունեցայ ձեռքիս մէջ, հաւատացէ՛ք, չեմ յիշեր: Մինչդեռ լաւ կը յիշեմ իմ համբերատար դաստիարակուհին, որ ճիգ ու ջանք չխնայեց սիրել տալու մատիտը և սիրելով գրկելու նոճիի պէս սէգ մարմինը անոր՝ բթամատիս, ցուցամատիս և միջնամատիս միջև, գրելու արուեստին դեռ չսկսած: Ու կը յիշեմ մանաւանդ իմ քնքուշ օրիորդիս ձեռքի գծափայտին ցաւցնող հարուածները՝ ցուցամատիս և միջնամատիս հայկական կոր քիթին պէս անհնազանդ սապատներուն վրայ, մինչև որ ըմբռնէի թէ մատիտն ալ հոգի ունէր, զոր պէտք չէր ցաւցնել՝ արջին քոթոթ գրկելուն պէս...:

Այդ երբ էր, սակայն, որ առաջին անգամ իմ աչքերով ունկնդրեցի մատիտիս ծիծեռնակի կտուցէն հատիկ հատիկ ծնող Մեսրոպեան հոգեհմայ տառին ու վանկին մեղմ, սիրտ գերող մեղեդին: Յատկապէս այդ երբ էր, որ բառն ու բայը իրարու զօդելով երգել տուաւ մանուկի իմ առաջին թոթովանքը՝ իմ մատիտի սև սաթէ՛ լեզուն:

Պատանի էի տակաւին, երբ իմ առաջին սիրոյ բիւրեղեայ յոյզերը նուազել տուաւ ինծի իմ մատիտի անտաշ լեզուն: Ի դէպ —հիմա յուշ դարձած— իմ սերունդին այդ ո՞ր ամօթխած պատանին կամ աղջնակը կրցած է խուսափիլ մատիտի գրգռիչ դաւադրութենէն և դողդողացող մատերուն միջև չէ սեղմած գողտրիկ մարմինը անոր ու ձիւնաթոյր էջ մը թուղթը չէ ողողած՝ կաթիլ կաթիլ թորելով իր սիրտին թերհաս հուրը՝ մատիտի քնա՛ր լեզուն: Ո՞վ կրնայ ուրանալ —դարձեալ հիմա յուշ դարձած— պանդուխտի լեռնակուտակ կարօտին ու պապակած սիրտի կանչին արձագանգող մատիտի կռու՛նկ լեզուն:

Ի՞նչպէս չափսոսալ —հիմա տարագրուած— հայու տուն թէ խրճիթէն ներս սոխակի պէս դայլայլող պարմանուհի մօր օրօրին բառն ու տաղը յօրինած սա մատիտի տաւի՛ղ լեզուն:

Առասպելական Ծովանուշի նման հմայիչ է մատիտի բոցեղէն լեզուն: Կը բաւէ որ դիւթէ իր գոհը՝ բանաստեղծը, վիպասանը, երգահանը, աշուղը և այլք, որպէսզի «այրող մորենի»-ի այլա-կերպէ և անմահութեան արևաշող թւերով յանձնէ դարերուն մատ մը մատիտի ջութակեայ լեզուն:

Դարե՛ր են անցեր, հող են դարձեր Մաշտոցի, Խորենացիի, Եղիշէի, Նարեկացիի և բազում նուիրեալ այրերու մաշած, հիւծած մարմինները թէև, բայց մեր մէջ են, մեզի հետ են, կ'ապրին, վկա՛յ անոնց երկնած մատեանները բիւրաւոր՝ եղեգնեայ գրիչով թէ մատիտի մեղրածո՛ր լեզուով:

Կարելի՞ է չխոնարհիլ համաշխարհային բառ ու բանքով ծնունդ առած ու տիեզերական իմաստութեան գազաթները նուաճած մատիտի անգուգական դայեակի լեզուին առջև: Ափսո՛ս միայն, որ վատի ձեռքին մէջ ակամայ չարացած, աւերնե՛ր է գործած ու կը գործէ տակաւին մատիտի անմե՛ղ լեզուն...:

Բայց եկ, ծերուկ, եկ ու անտարբեր անցիր —եթէ կրնաս— շուայլութեան սա՛ երկրին մէջ անխղճօրէն գետին նետուած լման կամ կէս մատիտին քովէն ու մի՛ փորձուիր վերցնել, գրկել ափիդ մէջ ու տանիլ տուն՝ տառին ու բառին, գիրին ու գիծին յաղթերգը շարունակել տալու անոր, իր հիասքա՛նչ լեզուով...:

Հովիվուտ

Թռչնազգիներու Մէջ

Թռչնազգիներու մէջ կկու կամ կուկու անունով փետրաւորը սովորական թռչուն մըն է՝ լորի մեծութեամբ: Թւեր ունի. կը թռի: Նաև կը քալէ հաւերու նման: Մագլցողներու տարատեսակէն է: Առահասարակ միջատակեր է: Իր անունով ժամացոյց կայ: Ատենին երկանիւ փոքրիկ փոխադրակառքը ևս կուկու կոչեր են: Զայնաւոր չէ. երգացանկ չունի: Եղած-չեղածը «կու-կու-կու» մըն է, որմէ արդէն առնուած է իր անունը:

Բոլոր թռչունները, արծիւէն մինչև oiseau-mouche (ճանճ-թռչուն), բոյն կը շինեն, բոյն կ'ունենան: Կուկուն՝ ո՛չ: Ուրքան ծանօթ եմ, բոլոր թռչունները ընտանիք կը կազմեն: Էգն ու արուն իրարու կ'օգնեն թէ՛ բոյն շինելու, թէ՛ թուխսի նստելու, թէ՛ ճուտեր մեծցնելու ատեն: Կան նոյնիսկ իրարմէ անբաժան զոյգեր: Կկուն այդպէս չէ: Եւ սակայն կը բազմանայ անիրաւը, և այդ ալ ինչպէս...:

Սովորաբար երկու կամ չորս հակիթ կ'ածեն թռչունները: Էգ կուկուն մեծ քաղաքներու մայթադիճներէն ալ անբարոյ է: Հանդիպած արուին հետ կ'արգասաւորուի ու կ'ածէ հա՛ կ'ածէ՝ թերևս հաւերէն ալ աւելի. բայց... օտարի բոյնին մէջ՝ մէկական հատ: Պատահի որ նեղը մնայ և գետնին վրայ ածէ, չէլէք խաբկանքը ունենաք թէ հոն ալ կը լքէ իր վիժուկը: Բնա՛ւ երբեք: Լայն կզակով կարճ կտուցը առաւելագոյն չափով կը բանայ, կը վերցնէ, լեզուին տակ՝ տուրակի նման մաշկին մէջ կը տեղաւորէ և հօփ, կը բարձրանայ օդն ի վեր, կը փնտռէ յարմար բոյն մը՝ մէկ կամ երկու հակիթով, և անոնց քով կամ միջև տեղաւորելով իրենինը... «խաղրէք, մա'սասէլէմէ» (բարի երթ): Այդքան միայն:

Խորամանկ է կկուն: Գիտէ՛, վստա՛հ է թէ բոյնին ունայնամիտ զոյգը բնաւ պիտի չանդրադառնայ ինքնեկ, ծաւալով քիչ մը մեծդի կամ թիւով մէկ աւելիի պարագային: Ապահով ալ է թէ իր վիժուածք սերունդը աճեցնող, խնամող, մեծցնող պիտի ըլլայ՝ առանց իր մասնակցութեան:

Եւ իրօք, մայր թռչունը երբ վերջացնէ իր հակլթապաշարը, գուրգուրանքով կը գրկէ բոլորը և արուին հետ փոխն ի փոխ թուխս նստելով, ինչպէս իրենիններէն՝ այնպէս ալ ապօրինի հակիթէն դուրս կը հանէ ճուտերը: Բոյնին աղտոտ կճեպները հազիւ մաքրած, էգն ու արուն կը լծուին իրենց ճիտի պարտքին: Մեծ եռանդով կը թռին, կ'երթան, կու գան, սնունդ կը բերեն ու կը կերակրեն բոլորը: «Բիճ» կուկու ճուտիկը, արդէն մարմնեղ,

առաջին իսկ օրէն, հասնող կերին մեծ մասը կը յափշտակէ ու կ'ուտէ՝ նոյնիսկ իր եղբայրացուներու կտուցներէն խլելով անոնց բաժինը: Եւ նզովեալը արագօրէն կ'աճի, կը ծաւալի, ու որքան ծաւալի՝ այնքան նեղ կու գայ բոյնը իրեն: Նեղութեան չի գար կուկու վիժուկը: Ու դեռ աղուամագոս՝ հուժկու թաթերով կը հրէ, կը հրմշտկէ փոքրամարմին բնիկներն ու մէկը միւսին ետեէն վար կը նետէ գանոնք, գրաւելով թէ՛ բոյնը և թէ՛ մատակարարուող ամբողջ սնունդը՝ զարմանալու անկարող զոյգին աչքերուն առջև:

Երբ լրիւ կը փետրաւորուի «բիճ» կուկուն ու իր կարճ տոտիկներով քալելու վստահութիւնը կ'ունենայ, զինք խնամած, սնուցած զոյգին ներկայութեան իսկ, արհամարհելով անոնց տաքնապահար ճճւոցները, ապերախսութիւնը կ'ունենայ դուրս գալու բոյնէն և վեր վար մագլցելով կ'իջնէ գետին՝ թռիչ սովեցնելու սրբազան հաճոյքէն զրկելով իր խեղճ խնամակալները:

Մինչև հոս թուշնաբանութեան զեկոյց մը եղաւ գրութիւնս: Կը ներէք: Դիտաւորութիւնս այդ չէր սակայն: Կուկուն պարզ օրինակ մըն էր՝ մատնանշելու համար կուկույական գործելակերպով, մէկ օրէն միւսը ազգ ու հայրենիք կերտելու ձգտող վաչկատուն և սինքլոր մարդկային խլեկները: Հեռուն չերթանք: Առնենք զոյգ ամերիկաները: Գոլոմպոս կամ Ամերիքօ այս հողերուն վրայ ոտք չկոխած՝ կար ժողովուրդ մը, բնիկ ժողովուրդ մը, որ ունէր մշակոյթ. ինգաները վկայ: Ո՞ւր են անոնք հիմա: Որո՞նք են ներկայ բնակիչները: Մարդակերպ կուկուներէ կը տարբերին: Նոյնն է պարագան ազերի կոչեցեալ թուրքիկներու վոհմակին: Ո՞ւր էին անոնք, ըսենք ութսուն կամ առաւելագոյն հարիւր տարի առաջ: Որո՞նք էին Նախիջևանի բնիկները: Ո՞ւր են հիմա: Ի՞նչպէս հայաթափուեցաւ այդ սրբազան մասունքը: Ի դէպ, այդ որքա՛ն բազմացեր է, Աստուած իմ, կուկու ազերին, որ եթէ թաթարածին Լենին կոչեցեալի խելապատակէն ծնած չըլլալիք «եղբայրական սովետ»ը յարատէէր, յիսուն կամ հարիւր տարի ետք հայ կը մնա՞ր Արևելահայաստանի կամ Լեռնային Ղարաբաղի տարածքներուն վրայ, դո՛ւք ըսէք, կը մնա՞ր:

Արդ, չի՞ք չարիք առանց բարիքի, կ'ըսեն: «Ղարաբաղը մերն է»-ով ծնունդ առած ասեղ պայթիւնը, իր ասաւոր հետեանքներով հանդերձ, գոնէ կուկու ազերիներէն մաքրուելու շնորհը պարգևեց մեզի, որպէսզի համեմատաբար անաղարտ փոխանցուի գոնէ փոքրիկ Հայաստան մը գալիք սերունդներուն, եթէ հայ կուկուները հանգիստ մնան... գէթ այս անգամ:

Հովիվուտ

Սանթա-Մոնիքա

Սանթա-Մոնիքա-էճմոնտ խաչմերուկին վրայ, նպարավաճառ թափաքեանին խանութն է: Ատենը մէկ, իմ թաղէն՝ Gower-էն, մարդատար DASH-ով հոն կ'երթամ գնումի: Senior-ի «քարդ»ը ողջ մնայ. կը տանի, կը բերէ, վրան ալ վարորդին Good day մաղթանքը «բէշֆէշ»՝ ելքի պահուն: Երջանիկ senior-ութիւն...:

Երէկ ալ, գնումներս ըրած, իմ հերթին DASH բարձրացայ: Խճողում կար: Մի կերպ տեղաւորուեցայ: Վերջին ելլողը՝ չնորհքով հագուած երիտասարդ մը, շուրջը զննեց. ազատ նստավայր մը չգտածի երևոյթով ոտքի մնաց և վարորդին ետին, երեք նստատեղիով ավտոին դիմաց կանգնեցաւ՝ մէկ ձեռքով ապահովութեան ձողը բռնելով: Մինչդեռ տեղ կար. կրնար ըլլալ, եթէ երկար նստարանին աջն ու ձախը գրաւող այր ու կինը իրենց գնումներուն տոպրակները անբարեհաճօրէն տեղաւորած չըլլային երրորդ անձի յատուկ վայրին վրայ: Անկասկած, մթերքով լեցուն տոպրակներուն վայրը ուղևորին յատկացուած նստատեղին չէր:

— Ամա՛ն պէ... հասարակ երևոյթի մը պոչին կը կպիս յաճախ, պիտի ըսէր իմ համերկրացի Սեդրակը, եթէ մօտս ըլլար:

Ծակ գլուխութիւն է ըրածս. գիտեմ. սակայն շարունակեմ:

Ուղևորները, մեծաւ մասամբ մեքսիքացիներ, արդէն սկսած էին չոր փայտ կտրատելու պէս արագ արագ ճաթուտացնել իրենց լեզուով, երբ DASH-ը շարժեցաւ: Բնա՛ւ չզգացի թէ ի՞նչպէս հասանք Fountain փողոցը, երբ տակաւին իմ ուշադրութիւնս չէր անջատուած տարեց, պարարտ կովը յիշեցնող կինէն, որուն զոյգ աչքերուն խոշոր գունդերը ակնակապիճներէն քիչիկ մը դուրս ցցուած՝ նայուածքը ուղղուած կը մնար իր դիմաց ոտքի կանգնող երիտասարդին, առանց կոպերը թարթելու:

— Բան-ման չե՞ս մոռացել... լսեցի յանկարծ լոս-անճելրսեան ընդհանրացած մեր մայրենիով, նոյն նստարանին երրորդ նստատեղը գրաւող և իմ ուշադրութեան կեդրոնին մէջ գտնուող՝ կնոջ կազմով այր մարդուն խոսքի ձայնը:

— Համարեա... պատասխանը կէս մնաց: Normandie-ի խաչմերուկին վրայ քիչ մը բրտօրէն արգելակուող հանրակառքը ցնցեց ուղևորներս: Կանաչ լոյսին յանկարծակիօրէն յաջորդող կարմիրը ըլլալու էր վարորդը չփոթութեան մատնող պատճառը: Կը պատահէր: Ոտքի կանգնած երիտասարդը, հակառակ ապահովութեան ձողին ամրօրէն կառչած ըլլալուն, նստածներէս

աւելի զգալի կերպով առաջ ու ետ տարուբերեցաւ՝ ծրարները մէկ թևով գրկած անբարեհամբոյր կնոջ անայլայլ նայուածքին տակ:

Ճամբորդներէն ո՛չ ոք գանգատեցաւ պատահարին համար, բացի «բան-ման» հարցնող այրէն, որ քաջութիւնն ալ ունեցաւ արտայայտելու իր տպաւորութիւնը կողակիցին, քիչ մը շա՛տ լսելի շեշտով.

— Էշի պէս ա քշում... Հի ասում ներսը մարդ կայ...

Ի՛նչ բախտաւորութիւն. վարորդին և առ հասարակ ԱՄՆ-ի օտարազգիներուն համար հայերէնը չինարէնի պէս բան մը ըլ-լալուն՝ արձագանգող մը չգտաւ ան:

Թէ ուրիշ ի՞նչ դուրս տուաւ իմ ազգակիցը իր մշուշոտ ուղեղէն, խաթարուած յիշողութենէս հեռու մնաց: Աւելի ճիշդը՝ չուզեցի լսել: Ուշքս իր ծրարներուն վրայ գուրգուրացող կնոջ անփոփոխ նայուածքին և իր հաւասարակշռութիւնը վերագտնող երիտասարդին վրայ էր: Այդպէս ալ մնաց: Բայց իմ ներաշխարհիս մէջ խլրտաց մենախօսութիւն մը, միայն ինծի համար.

— Հէ՛յ մարդ, վարորդը «էշ»-ի նմանցնելէ առաջ, քու և կողակիցիդ՝ «մի տան ծառից երկու բոբոլ (սնամէջ ընկոյզ)»-ի մէջ փնտռելու չե՞ս իրականը... Եւայլն, ևայլն: Ու այսպէս, մինչև Sunset պողոտայի կանգաւոր, նոյնիսկ մինչև այն ատեն, երբ բարեկիրթ երիտասարդը դուրս եկաւ DASH-էն, կրկնեմ, պառաւ կովու խոշոր աչքերով կնոջ անայլայլ նայուածքին ներքեւ...:

Հովիվուտ

Իւրաքանչիւր Տարեց

Իւրաքանչիւր տարեց ինքնուրոյն պատմագիրք մըն է անցեալի յատկանշական դէպքերու և դէմքերու, թէկուզ ցիրուցան պատառիկներով: Երբ առիթը ներկայանայ, առիթները չեն պակսիր, յատկապէս մեր այս օրերուն, մաղմաղ մոխիրին տակէն դրուագ մը գլուխը կը ցցէ և «եթէ այդպէս չըլլար... եթէ այնպէս ըլլար... այսօր այսպէս չէր ըլլար...» ըսել կու տայ մեզի:

Այդ է որ պատահեցաւ վերջերս ինծի և զիս տարաւ հեռո՛ւ հեռաւոր անցեալին: Բուն տարին չեմ յիշեր: Հանգուցեալ Մեթր Հըրաշեայ Սեդրակեանը —այն ատեն ՌԱԿ-ի երիտասարդ գործիչ— Հալէպ կը գտնուէր: Սեղմ շրջանակի մէջ, մտերիմ գրոյցի մը ընթացքին, խօսքը գնաց եկաւ ու կանգ առաւ Ազգային Գաւառական Ժողովի երեսփոխանական ընտրութիւններուն հրատապ նիւթին վրայ: Խօսողը Մեթրն էր. «Մտահոգիչ երևոյթ մըն է որ իւրաքանչիւր ընտրութեան, ՀՅԴ-ի թեկնածուներն են ակնարկէ գրաւողները: Այս թափը եթէ շարունակուի, Ազգային Գաւառականի միահեծան տէրը պիտի դառնայ Դաշնակցութիւնը (իր հնչումով՝ Դաշնակսութիւնը) իր յոռի հետեւանքներով...»:

Մեթրին մարգարէութիւնը խօսքի ծիրին մէջ երկար չմնաց: Կիլիկեան Աթոռի ծերունագարդ Կաթողիկոս Գարեգին Ա. Յովսէփեանցի ողջութեան օրով, գուշակ ըլլալու կարիքը անհետեւ թուրքերէն դարձաւ: Գաւառականը իր չափախախտ մեծամասնութեամբ ՀՅԴ-ի ակին մէջ կեդրոնացաւ:

Ու դէպքերը գահալիժեցան...:

Ծագումով կովկասահայ կիլիկեան կաթողիկոսը անտեղեակ էր, թէ տեղեակ չուզեց ըլլալ արեւմտահայութեան ներքին կեանքի հակասութիւններուն, երբ մերժեց նախընթաց ունեցող ակնարկիցի մը առաջարկը և հիմը դրաւ պարզ «իմզաճի»ութեան: Հետեւա՞նքը... Դաշնակցութեան աչքին փուշը՝ Բերիոյ Թեմի առաջնորդ Արտաւազդ սրբազանը հեռացուեցաւ Հալէպէն և փոխարինուեցաւ Զարեհ վարդապետով: Ախորժակը ուտելով կը բացուի, կ'ըսեն: Անթիլիասէն նետուող կարթը, բացի Դամասկոսէն, ներգրաւեց բոլոր առաջնորդարանները: Ծայր առաւ՝ խորան քանդելու կատաղութեամբ՝ բազմաթիւ եկեղեցիներ բռնագրաւելու և ՀՅԴ-ի իշխանութեան ներքեւ անցընելու արշաւը:

Ազգային վարժարաններն ալ առաջնորդարաններու —իմա՝ ՀՅԴ-ի— մականին ենթարկելու cynique-ութեան ցնցիչ տագնապը, որ առհասարակ չյաջողեցաւ թէև, ահաւոր կերպով երկփեղ-

կեց արևմտահայ սփիւռքը՝ էջմիածնական-Անթիլիասական պիտակով:

Գարեգին Ա. Վեհափառին վախճանումէն ետք, տղմախրումը դարձաւ լրիւ: Խնդ սրբազանին տեղապահութիւնը երկարեցաւ՝ դիտումնաւոր կերպով: Զարեհ վարդապետը դարձաւ եպիսկոպոս ու «այնէք պի այնէք» (բռնադատեալ) ընտրուեցաւ և օծւեցաւ կաթողիկոս՝ ասորի Սեպեթիոս եպիսկոպոսի մը զաւեշտական մասնակցութեամբ: Յաջորդող ողբերգութիւններուն ծանօթ են իմ և միջին սերունդը: Չ'արժեր մանրամասնել՝ դժուարի համ չտալու համար:

Սփիւռքահայ նոր սերունդին ըսելիք չունիմ: Հատ ու կենտ ծաղիկներով գարուն չի գար: Այդ սերունդը արդէն Հայաստանի քոնեակի գործարանին պէս ապառիկ ծախած է անցեալն ու, անկասկած, ապագան:

Բայց կարելի չէ անտարբեր անցնիլ հետեւեալ հարցադրումին քովէն. «Բայց ի՞նչպէս հասանք այս օրերուն»:

Մեթր Սեդրակեանին յայտնութեան մէջ ըսուած է թէև, բայց թող վկայէ ՀՅԴ-ի երբեմնի «Ֆիւհրէր»-ը: 91 թէ՞ 92 թուականին —հիմա չեմ յիշեր— Մոնթրէալի Ահարոնեան սրահին մէջ ելոյթի ատեն, քմծիծաղով մը «ընտրութիւն է եղել, մենք ենք տարել...» յայտարարեց՝ ուղղակի պատասխանելով վերևի «ի՞նչպէս»-ին:

Իրողութիւնն ալ այդ է արդէն: Ընտրութիւն է եղեր, իրենք ալ յաղթեր են: Չ'ըսուիր որ ըսես. «Այո՛, տարեր էք... բայց ահաբեկելով, սպառնալիքներով, անխոստովանելի դաւերով և... եւայլններով»:

Այդպէս էր անցեալին. այդպէս ալ մնաց հետագային: Վկայ Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահ Ռոպերթ Քոչարեանի ընտրութիւնը:

40-45 տարի առաջ սփիւռքի էջմիածնական հայուն ջաղացքը՝ սանձագերծ, յաճախ կատղած հեղեղը տարաւ: Հիմա «չախ-չախ»-ը կը գտնուի՞. դուք ըսէք, կը գտնուի՞:

Ըսել չեմ ուզեր, սակայն, թէ էջմիածնական ճակատը ճիգ չթափեց, չպայքարեցաւ այդ մոլախոտին դէմ: Պայքարեցաւ. այդ ալ ինչպէս...: Թոներով թուղթ ու մեղան վատնեց «թերի և անընդունելի» բնաբանով՝ Զարեհի Կաթողիկոս ընտրութեան դէմ: Զուրով լեցուն սանդէն կարագ կ'ելլէ՞: Չեւաւ: Ի յառաջագունէ կորսուած դատին պաշտպան հսկաները գացին: Այսօր, դեռ գոյատևող տարեց արևմտահայերը —ես ալ մէջն ըլլալով— դուրս ելած ենք՝ Տօն Քիչոթին պէս, հողմաղացին դէմ նիզակ ճօճելու ժամանակավրէպ խաղէն:

Հետևաբար, «հետիքըլ դէյմ ճէպ հէլ մաթար» (այդ ամպը բերաւ այս անձրևը) ասացուածքէն մեկնելով՝ էջմիածնական արևմտահայերէս ո՛չ ոք թող սրտին մեծցնէ, եթէ մօտակայ ապագային էջմիածնի գահին վրայ բազմի նոր կաթողիկոս մը —ինչո՞ւ չէ, Արամ Ա.ը— և վեհափառավայել կոնդակով մը վերջ տայ աւելի քան կիսադարեան աքլորակութիւն և տիրանայ —Կիլիկեան Աթոռը վկայ— ո՛չ միայն բոլոր թեմերուն, այլ նաև անոնց շարժուն և անշարժ կալուածներուն ու... էջմիածնականներս ալ վրան աղանդեր:

Կ'ապրինք կը տեսնենք:

Մինչ այդ, սակայն, թող ներուի ինծի և իմ տարեկիցներուս, եթէ շարունակենք դուրս տալ մեր խելապատակէն՝ գուցէ օթեկցած մեր յանկերգը. «եթէ այդպէս չըլլար... եթէ այնպէս ըլլար... այսօր այսպէս չէր ըլլար...»:

Հովիվուտ

Ընթացիկ Տարուան

Ընթացիկ տարուան Սեպտեմբերի վերջերուն, Գալիֆորնիոյ Լոս Անճելըսի երկնակամարին տակ, արևմտահայերէն և արևելահայերէն երկու բարբառներով դարձեալ չարաչար հոլովուեցաւ վերացական, ծանօթ «միասնականութիւն» բառը: Ա՛յ վեղարաւոր կ'ըսես, աշխարհական կ'ըսես, «համայն հայութեան նախագահ» կ'ըսես, նախարար ու հիւպատոս կ'ըսես, «զուռնաճի» թէ գոս (մեծ թմբուկ) թմբկող կ'ըսես, մարդ չմ'նաց ու... քաշեցին, քաշքշեցին՝ «միասնականութեան» ցրտահար շողգամը եղած տեղէն մատ մը անգամ առաջ չչարժեցին: Ո՛չ գոռգոռացողները հաւատացին և ո՛չ ալ ունկնդրողները: Ականջ խլացնող այդ «թամթամ»ի աղմուկին մէջ սակայն —գարմանալի՛ բան— ես յիշեցի իմ հեռաւոր, իմ քնքուշ քոյրը:

Այցի էր եկած ինծի, Հոլիվուտ: Համով հոտով զրոյցը իմ ծննդավայր Հալէպի ազգային-ընկերային կեանքին շուրջ թաւալեցաւ: Քոյրս էր խօսողը.

— Ճանօ՛, չքեղ ընդունելութիւն մը տեղի ունեցաւ Կիրիկիոյ Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա.ին Հալէպ կատարած այցելութեան առիթով: Խուռներամ բազմութեամբ ներկայ եղանք Վեհափառի ելոյթին: Բացառիկ կիրքով խօսեցաւ: Բազմաթիւ անգամ կրկնեց «միասնականութիւն» բառը: Խանդավառուեցանք: Սրահը թնդաց ծափահարութեան ուժգնութենէն: Հաւատացինք: Ուրախացանք: Սակայն քանի մը օր ետք, մենք մեզմէ ամէցանք: Անթիլիաս վերադարձի ճամբան շեղելով, Կաթողիկոսը Դամասկոս գացեր է: Թերթերէն իմացանք: Դուն ալ լսած կ'ըլլաս: Անկասկած, Դամասկոսի առաջնորդարանը տեղեակ չէ պահած: Տեղւոյն Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցիին չէ մօտեցած, կարծես թշնամիի աղօթավայր մը ըլլար: Սուրիական պետութեան աւագանիին հետ տեսակցեր է՝ Դամասկոսի թեմին անթիլիասական առաջնորդ մը նշանակելու աշխատանք տանելով: Թերթերը գրեցին թէ գոհացում չէ տրուած իր փափաքին և դամասկահայութիւնը անտեսելով, մեկներ է իր նստավայրը: Իրեն փոխարէն մենք պզտիկցանք: Խորտակուեցան մեր հոգիները: Միասնականութիւն փառաբանող կաթողիկոսին չվայելցուցինք: Մեղք...

Ըսողներ պիտի ըլլան. «Աման պէ՛... քոյր ու եղբայր նստեր և ձեր գլխէն վեր հարցերու մէջ խրեր էք ձեր պոլրուշմուշ (խուսնացած) քիթը...»:

Չեմ հակառակիր:

Իմ ու քրոջս ինչի՞ն էր պետք «մենծ»երուն ճիշդ կամ սխալ արարքները մեր սրտին մեծցնել: Նոյնիսկ եթէ քոյրս հոս՝ Լոս Անճելըս ըլլար և ականատես դառնար ափ մը հայութեան, զոյգ մը կաթողիկոսներուն, ՀՀ-ի նախագահին և աշխարհականներու գոռում գոչիւնին, կ'արժէ՞ր միթէ մեղք ըսել: Աւելին, քրոջս ու իմ ինչի՞ն էր պետք կարծիք յայտնել, երբ «քաղաքավարութեան գոհ» ՌԱԿ-ի ու ՍԴՀԿ-ի հերոսներն ալ ձայն ձայնի տուած կը մասնակցէին բեմադրուած այս գաւեշտախաղին:

Հէյ վա՛խ միասնականութիւն, դեռ ինչե՛ր պիտի ցուցադրես իմ միամիտ, անուշով Անուշիկ քոյրիկիս և բիւրաւոր քոյր ու «աղբար»ներուն՝ սփիւռք կոչուող հոգիւր գլանին տակ ամէն օր քիչ մը աւելի անգլթօրէն տրորուող և սակայն յամառօրէն իրա՛ւ միասնականութիւնն որոնող արեւմտահայութեան:

Աբրահամ Լինքըլն, եթէ իմ տարեցի յիշողութիւնը չի դաւաճաներ ինծի, ըսած է. «Ժողովուրդ մը ատենուան մը համար կրնաս խաբել: Այդ ժողովուրդէն մաս մըն ալ կրնաս երկար ատեն խաբել: Բայց ժողովուրդ մը ամբողջ տեականօրէն չես կրնար խաբել...»:

Հասկցողին շատ բարե...:

Հոլիվուտ, 1998

Իմ Համերկրացի

Իմ համերկրացի «Թոփճու» Թորոսին տղան՝ Յակոբը,— հեռու տուններէն,— լուսնոտ էր: Հագուադէպ հիւանդութիւն մը, որուն lunatic կ'ըսեն անգլիախօսները: Հին ատեն, մեր կամ այլազգիներու նախահայրերը զայն լուսնի փոփոխութիւններուն վերադրելով յօրինած են «լուսնոտ»ը: Հիներուն սնոտիապաշտութիւնը ձեռք առնել չէ իմ միտքը: Եթէ մենք ըլլայինք իրենց տեղը, հաւանաբար նոյնը ընէինք: Հետաքրքրական է, սակայն, թէ ինչո՞ւ հասնողը ուրիշ բան չէ գտած և լուսնի պոչին է կալած: Լուսնաբնակը ձեզի օրինակ, կարծէք թէ լուսնին վրայ բնակիչ ըլլար: Եւ իրօք, փաստօրէն նման էակ չկայ հոն: Կը կասկածի՞ք. հարցուցէք աստղանաւորդներ Արմսթրոնգին և Ալտրիին, որոնք լուսնի իջան, պտտեցան և վերադարձան՝ առանց լուսնաբնակին հանդիպելու: Արդէն եթէ միայն ատոր համար ըլլար, այդքան հեռուները երթալու կարիք չկար: Հոս, սա աղուոր Երկիր մոլորակին վրայ, հրամներ էք, լուսնաբնակին խօսքը կ'ըլլայ: Որքա՞ն ուզէք՝ կան, յատկապէս մեր, ըսել կ'ուզեմ՝ սիրասուն հայ ժողովուրդին մէջ:

Տասնամեակներ առաջ, լուսնաբնակները քիչ էին. շա՛տ քիչ: Հիմա, սակայն,— Աստուած ինծի և իմ նմաններուն օգնական,— քիչ մը շատ, շա՛տ բազմացեր են, մանաւանդ առանց բացառութեան՝ ափիւռքահայ մամուլի էջերու լայնքին ու երկայնքին վրայ: Կիսագրագէտ էգ թէ արուէն սկսեալ, մինչև փրոֆեսոր տիտղոսաւորներուն թիւը անհաշուելի համեմատութիւններու հասեր է: Ինծի պէս տարեցներուն լացը կու գայ յաճախ, երբ իւրաքանչիւրի միտքին արգասիքը դառնա՛յ, դառնայ և առօք֊փարօք բազմի՛ դժմագլուխ թուրքին, 15-ի Եղեռնին, եօթնամեայ անկախութեան տէր Հայաստանի Հանրապետութեան հրաժարեալ թէ «համայն հայութեան» նախագահներու վտիտ ուսերուն վրայ: Տարաբախտ ընթերցողները լուսնոտութենէ կը վարակուի՞ն թէ ոչ, իրենց համար «հէջ» է:

Սփիւռքով մէկ, փափուկ ու տաքուկ բազմոցներու վրայ նըստած, չնաշխարհիկ առաջա՞րկ կ'ուզէք, հաւկուրի բանաձե՞ւ կ'ուզէք, տո՛ւր հա տո՛ւր: Զէ՞ք հաւատար: Խնդրեմ, եկէ՛ք միասին կարդանք բազմազան յօդուածներէն մէկուն սա պճրլիկ հատուածը.

«... երբ խոհեմութիւնը ունենայ (թուրքը— Գ.Գ.) ճանաչելու 1915-ի ոճիրը, վերադարձնի մեր բռնադրաւուած տարածքները՝ մեր Արարատն ու Վանը: Ապա Կիպրոսից դուրս բերի իր զօրքը

և հասկանայ, որ քիւրտ ժողովուրդի պահանջը արդար պահանջ է...», եւայլն:

Իեւ՛, լուսնաբնակ որոնելու յոգնութիւնը յանձն կ'առնէ՞ք:

Թողունք որ պարզ Ֆրանսացին, նման առիթով և քթին տակէն ծիծաղելով, անպայման պիտի ըսէր. «t'as du culot...» մեծամիտ ես-ի իմաստով:

Քիչ մը շա՛տ օթեկցած վերևի ճամարտակութիւնը միակը չէ: Աւելի խայտաբղէտներն ալ կան: Միտք չունիմ ճապարհելու: Բայց արդարութեան սիրոյն՝ նմոյշ մը ևս, որ կը վերաբերի Երևանի քոնեակի գործարանի վաճառքին.

«... Մեր պահանջն է (և ոչ թէ բաղձանքը) որ ետդարձ մը կատարուի... ազգայինն ու պետականը վերապահել պետական հսկողութեան», եւայլն (Արամ Սէփեթճեան, «Նոր Օր», 12-3-1998):

Իմ համերկրացիներէս «Մազգագլը»ներուն «տուգճու» Կարա-պետը եթէ ողջ ըլլա՛ր՝ «աշշա՛ա իտարէ էդմէզ, կը վնասէ» պիտի ըսէր: Դուք չէ՞ք ըսեր: Այս ի՛նչ մեծամտութիւն. Աստուած իմ: Հարցնող մըն ալ չկայ. «Ո՛ւր կ'ապրիք, պարոնա՛յք յօդուածագիրներ...»:

Բայց եկէք ինծի ներեցէք որ դարձեալ յիշեմ իմ մանկութեան օրերը:

Ամրան, հնճուած ցորենի արտին մէջ բոյս մը կար: Բուսաբաններուն ծանօթ ըլլալու է անունը: Երբ քաշէինք ու հանէինք գետնէն, կաթի պէս ճերմակ հիւթ մը —քիչ թէ շատ— կը ծորէր արմատէն և չորնալով ծամօնի կը վերածուէր: «Ապտալ սաքըզը» (գնչուի ծամօն) կը կոչուէր: Կային ծամողներ, որոնք այնպէ՛ս կը ճաթրտացնէին անիրաւը, որ անհանգստութիւն կը պատճառէր շուրջիներուն: «Երանի՛ իրենց սնունդը անձայն ծամողներուն» կ'ըսէի՞ն թէ ոչ՛ հիմա չեմ յիշեր:

Արդեօք լուսնաբնակ յօդուածագիրէն կարելի չէ՞ խնդրել որ երկիր իջնէ, ինչքա՛ն կ'ուզէ թող ծամէ իր ուղեղէն ծորող «ապտալ սաքըզը»ն, միայն թէ,— ի սէ՛ր մարգարէներուն,— անաղմուկ, ամերիկացիներուն պէս...:

Հովիվուտ

Հոլիվուտ Բնակելէս Ի Վեր

Հոլիվուտ բնակելէս ի վեր, առ հասարակ առաւօտեան ժամերուն, հայերէն լեզուով անվճար թերթ առնելու համար հայ նպարավաճառատունէ մը ներս կը մտնեմ, կը մօտենամ ձրի ընթերցողներու յատուկ սեղանին կամ դարակին և ինչ որ գտնեմ կը վերցնեմ ու տուն կը վերադառնամ: Փառք «Ալլահ»ին, Լոս Անճելըսի հայկական մամուլը թէ՛ տեսակաւոր է և թէ առատաձեռն: Շաբաթուան ընթացքին, նամակատան ցրուիչն ալ քանի մը հատ կը բերէ իմ բնակարանի հասցէին: Անուն-մական-նուն. ի՛նչ խօսք որ ես չեմ: Այսքան բարեսիրութեամբ, հաւատացէ՛ք, հայկական որևէ գաղութ կարելի չէ համեմատել մերինին: «Ողջ մնայ լոս-անճելըսեան հայ մամուլը» չե՞ս ըսեր:

Ձրի թերթ կարդացողներու թիւն ալ շատ է: Ընդհանրապէս միջին տարիքէն վեր ու ինծի նման կիսատ պրատ գրաճանաչ, անզբաղ մարդիկ են, որոնք օրուան ժամերուն մէկ մասը սպաննելու լաւագոյն միջոցը ընթերցանութեան մէջ կը գտնեն, եթէ «պըս»ի կանգառի նստարանին բազմած՝ ազգ, հայրենիք ու Ղաւրաբաղ իրար խառնելով չեն փշրեր-թափեր... հիասքա՛նչ միտքեր: Այդուհանդերձ, հայ մամուլի հրատարակիչները գոհ մնալու են որ հայերէն թերթ կարդացողներ կան տակաւին:

Լոս-անճելըսեան — իմա՛ Գալիֆորնիոյ հայկական տարածքին վրայ— մենք, այսինքն արևմտահայերս, փոքրամասնութիւն կը կազմենք: «Աղբար»ներն ու «հայ»երը մեծամասնութիւն են: Լոյս տեսնող մամուլն ալ, բացառաբար քանի մը հատէն, առ հասարակ արևմտահայուն համար գրեթէ անհասկնալի արեւելահայերէն եւ արեղեանական ուղղադրութեամբ է կամ խառն ի խուռն: Մեղաւորիս կամ քանի մը ձեռքի մատներուն վրայ համրուողներուն համար, Noeud Gordien (Գորդեան Հանգոյց) չեն անոնք: Տասնամեակներու վարժութիւնը ունինք, կը կարդանք: Օրինակի համար ես, համեստս, քիչ մըն ալ կովկասահայերէն կը հասկնամ: Եթէ պատահի որ թէյատան մը մէջ սպասեակը կամ սպասեակուհին, թէյնիկը ձեռքին, գաւաթս ցոյց տալով հարցնէ. «Ածե՞մ»:

— Ածէ՛, ցաւդ տանեմ, ածէ՛...,— կրնամ ըսել, կ'ըսեմ:

Բայց եկէք և միասին կարդանք սա «մինինիկ» պարբերութիւնը.

«...Արևմտաւերոպական պոէզիայում, պոէմի ժանրը խիստ իւրայատուկ բնոյթ ստացաւ Հայնէի մօտ, վերածուելով դեսպոտիզմի դէմ ուղղուած ռևոլյուցիոն սատիրական պամֆլետի, որը

ռէալիստական է, չնայած իր ֆանտաստիկային...»:

Եւ կամ՝

«... "a" տոնիկայով դիդիմեան դիատոնիկ քառալարի ձայների յարաբերակցութիւնները...», Լայլն: Ի՞նչ հասկցաք, արեւմտահայ իմ տարեց բալիկներ՝ չհարցնեմ:

Կարժէ՞ երկարել, թէ կը բաւէ...:

Եղած չեղածը քանի՞ բառ է ու անոր քանի՞ հատը հայերէն՝ մէջբերուած charabia-ներէն (անհասկնալի լեզու), կը կրկնեմ, կիսագրագէտ արեւմտահայուն համար:

Յօ՞ կ'երթանք, պիտի ըսէր իմ ընկեր Վահանը, եթէ քովս ըլլար: Մայրս, սակայն, լոյս իջնէ գերեզմանին, եթէ կարենար գլուխը բարձրացնել իր հողակոյտէն դուրս, անկասկած առիթը պիտի չփախցնէր հետեւեալ դրուագը կրկնելու, քաղցր ժպիտը դէմքին.

— **Չէօք-Մէզմէնի (Չորք Մարգպան-Տէօրթ Եօլ) մեր նախահայրերէն մէկուն կովը կը կորսուի: Փնտռելու ատեն, թուրքի մը կը հանդիպի: Կը բարեւէ. «սելամ» կ'ըսէ: Թուրքը կը կենայ: Կովատէրը կը սկսի. «Հէմէնի (բարեկամ), երկար պարան վզընտա, պիւր կով կէշտիմի (անցա՞ւ) սանկընտա...»:**

Պիշ-պիշ իրեն նայող թուրքէն անպատասխան մնալով, կը կրկնէ միեւնոյն նայուածքով դիմացը կեցող գիւղացիին: Ճարահատ, քիչ մըն ալ դժգոհ, «Հէյ մարդ, թուրք ես, թուրքերէն չես գիտեր...», կ'ըսէ ու ապուշ կտրած թուրքը թողելով, կը շարունակէ իր փնտռտուքը:

Մեկնաբանութեան կը կարօտի՞մ. դուք ըսէք, կը կարօտի՞մ:

Արդեօք սակաւաթիւ ընթերցողներս մեզմէ առաջ գերեզման տարուող հայու լեզուին դիակը տեսնելու ողբերգութեան «տարոսի՞ն» ենք հասեր: Մեղք...:

Սրտառուչ բարև՝ կաթիլ մը խիղճ ունեցող հայ մամուլի խմբագիրներուն:

Հովիվուտ

Այս Քանի Տարի Է

Այս քանի տարի է Հոլիվուդ կը բնակիմ: Գրեթէ ամէն քայլափոխիս ինծի պէս տարեց հայու մը կը հանդիպիմ: Ծանօթ անծանօթ չեմ ըսեր, կը բարեւեմ, ու եթէ բախտէս «աղբար» հայու մը հանդիպիմ, քաղցր զրոյցի մը կը բըռնուիմ հետը և կը սկսինք խօսիլ առ հասարակ Հայէպէն, Պէյրուսէն: Կարճ խօսքով՝ անցած գացած հին օրերու լեղի-անոյշ յուշերէն՝ շունչ մը քերովութիւն փնտռելով:

Ճիշդ է թէ եղած չեղածը մեծ բան մը չէ, բայց քիչ մը հայութեամբ կը լիցքաւորեմ իմ միայնակ մարդու հոգին՝ ինչ փոյթ թէ կարճատև պահ մը և կուտ կորկոտ չունեցող հայախօսութիւնը ներաշխարհիս մէջ ամբարած կը վերադառնամ իմ մենաստանը և թող կու տամ որ օրը թաւալի՝ նուազագոյն չափով թեթեւցած:

Անկասկած, և հաւանաբար, անհասկնալի թուի իմ և իմ հասակակիցներուն անցելապաշտութեան հանդէպ ունեցած տկարութիւնը՝ նորելուկ երիտասարդներուն: Մեղադրելի չեն: Մենք ալ զիրենք չենք հասկնար: Թէև մեր չափը գիտենք. հայախօսութեան սիրոյն համար ձաքուտութիւն ալ չենք սիրեր. գէթ ես...:

Բայց այս քաներորդ անգամն է որ սիրունատես տղայ թէ աղջիկ կամ տիկին, աւետարանչութեան արհեստը չալկած, կը թակեն իմ դուռը՝ սկիզբը «Քինկալի» փողոցը եզերող մայթին վրայի, իսկ հիմա Կավըր թէ Կէվուր,— կարևոր չէ,— փողոցի իմ տան: Յաճախ պատահած է որ ծիծաղելու տրամադրութիւն չունենալով, կոպտօրէն փակեմ իմ դուռը իրենց —կը կըրկնեմ— սիրունիկ երեսին: Գտնուած են նաև պնդերես վարձկաններ, որոնք ամօթի, նոյնիսկ յարգանքի տարրական զգացումը ոտքի տակ առած, չեն ուզած նկատի ունենալ իմ գլխուս ձիւնի պէս ճերմակ մազերը և յամառօրէն թախանձած են ինծի գնել տալ իրենց աննիւթական և անշօշափելի ապրանքը:

Այս ըսելով, ոչ ոք թող կարծէ թէ իմ միտքը վատաբանել է աւետարանիչները: Քա՛ն լիցի: Արհեստներու շարքին, արհեստ մըն ալ այ՛դ է: Բոլոր արհեստներն ու արհեստաւորները կը յարգեմ ես: Ո՛չ մէկուն խորթ աչքով կը նայիմ: Նոյնիսկ կը սիրեմ արհեստներն ու արհեստաւորները, ինչ փոյթ թէ մրոտած դէմքերով ու սևցած ձեռքերով ըլլան անոնք: Իմ տեսանկիւնէն՝ աւետարանչութիւնն ալ արհեստ մըն է՝ լաւ կամ վատ, որ ո՛չ կը քերմացնէ և ոչ ալ կը սառեցնէ զիս: Ազատութեան երկիր է հոս...:

Անցեալ Կիրակի առաւօտ, մենաստանիս մէջ, շատ բնական և հասկնալի ազատութիւն տուած ես ինծի՝ սուրճն ու «սիկարէթ»ը մեծ բաւականութեամբ վայելելու պահուն, դուռս թակուեցաւ: Ելեքտրական զանգ չունի իմ տունը: Միտքէս չանցաւ թէ օտար մը կրնար ըլլալ թակողը: Բացի: Ո՞վ կ'ուզէք որ գտնեմ դիմացս: Զոյգ մը սիրունիկ կիւն, թէ՞ աղջիկ,— այդքան նրբութիւն փնտռելու անփափկանկատութեան կարիքը չզգացի:

— Պարե ծեզ,— ըսին՝ գրեթէ միաբերան:

— Պարե...:

— Մենք աւետարանիչներ ենք,— ըսին՝ արեւելահայ հնչիւնով: «Ներս հրամեցէք» հրաւերէս, կը ներէք, զոյգ մը քուռակի նման խրտչեցան: Մերժեցին՝ ականարկնին սևեռած իմ... չապրնկերին:

— Օ՛... excuse me... օդը տաք է... հոս Ամերիկա է...— ըսելու չմնաց, կրկին՝

— Մենք աւետարանիչներ ենք,— ըսին:

— Ուրախ եմ... Ես ալ, փառք Տիրոջ, քրիստոնեայ մըն եմ, լուսաւորչական ծէսով մկրտուած, մեռոնուած, Սուրբ Գիրքին ալ ծանօթ...:

— Ներեցէք... Դուք Աստուծոյ անունը գիտէ՞ք...:

Միշտ ոտքի՝ դրան սեմին, ապշած դէմքով և պզտիկ ժպիտ մըն ալ վրան. «Այդ ալ խօսք եղաւ, արդէն դուք ըսիք...: Հայերէնով՝ Աստուած, անգլերէնով՝ «Կատ», արաբերէնով՝ «Ալլահ», քրտերէնով՝ «Խոտէ», Փրանսերէնով...»:

— Կը տեսնէ՞ք թէ չէ՞ք գիտեր,— ընդմիջեց զիս հասակաւորը և պատրաստուեցաւ ձեռքին գիրքը բանալու:

Պզտիկ ժպիտս լայնցնելով, «Հապա ի՞նչ է», հարցուցի՝ միա-մտութեան դիմակ անցնելով դէմքիս:

— Եհովա է...,— ըսաւ թէ չէ, դէմքիս ժպիտը անհետացաւ, ձայնիս խազը բարձրացաւ, ականջներըս փակեցի (արդէն լաւ չեմ լսեր) ու բերանս բացի Կիրակի առաւօտեան այդ օրհնեալ ժամուն: Թէ ի՞նչ դուրս ելաւ հայերէն, արաբերէն և յատկապէս թրքերէն բառամթերքէս, Աստուած թողութիւն շնորհէ ինծի:

Սիրունատես զոյգը չապանց իմ լեզուազարութեան աւարտին: Թիկունքնին ինծի դարձուցած, արագօրէն հասան փողոցի անկիւնին ու ես իրենց ետեւէն... առանց անդրադառնալու,— մեղա՛յ, մայրիկ, մեղա՛յ,— թէ չապրնկերով էի մայթին վրայ:

Թէ՛հ, ի՛նչ ըսեմ, իմ ԱՄՆ-աբնակ հայ բարեկամ, ծանօթ, ազգական, տեսա՞ք թէ ուր կրնան հասցնել ինծի պէս «մոլորեալ» գառը՝ Հայաստանէն արտագաղթած հայ եհովայականները՝ անզգամաբար...:

Ծաւալով Մեծ

Ծաւալով մեծ, արտաքինով շքեղ պահարան մըն էր, որ վեր-
ցուցի նամակատուփէս: Տօնական օր չէր: Զեռագիր հասցէն իմն
էր սակայն: Ճամբողն ալ ծանօթ էր: Բացի: Հարսանեկան
հրաւիրագիր էր: Արդէն գուշակեր էի: Պարունակութիւնը
կարդալէ առաջ, երկծալ լաւաշ հացը յիշեցնող տեսքը դիտեցի:
Զմայլեցայ. բայց չզարմացայ: Ամերիկա ըսէ ու անցիր... մեղայ:
Down town-ներու երկնաքերներէն սկսեալ, ամէն բան մեծ —ի՛նչ
կ'ըսեմ— հսկայ է հոս: Հարսանեկան հրաւիրագիրին մեղքը ի՞նչ
է որ ետ մնայ անոնցմէ:

Օտարներուն պարագան չեմ գիտեր. բայց չար լեզուները
կ'ըսեն թէ մենք, այսինքն արդիականացած ամերիկահայերս և
ինչո՛ւ չէ նաև պէյրութահայը կամ հալեպահայը, ամէն ինչին
մեծը սիրող դարձեր ենք: Զո՛ւտ բամբասանք: Ենթադրենք թէ
բարեմտօրէն ըսուի. «Եօթը միլիոն ՀԶՕՐ ազգ ենք», մեծխօսի-
կութիւն սիրո՞ղ կ'ըլլանք: Ի՛նչ կայ որ, միթէ դեռ չենք
«գոռում».— Հերոս մոնչեց, սուլթան դողդաւց...:

Այնպէս որ, իբրև սովորական երևոյթ, հարսնքատէրը
չայպանեցի ես՝ ծաւալով մեծ, արտաքինով շքեղ հրաւիրագիրով
պատուելուն համար զիս, մանաւանդ երբ փոքրիկ, սիրունիկ
պահարան մը ևս գտայ՝ ետ դարձի անաղարտ դրոշմաթուղթը
վրան, պսակէն ետք տեղի ունենալիք ճաշկերոյթ-խրախճանքին
յատուկ առաջարկով:

Ըսելիք չունեցայ: Պսակ է: Տարեցներու ըմբռնումով,
կեանքի մէջ մէկ անգամ պատահելիք հանգրուան մըն է: Ով որ
կարողութիւնը ունի, թող շքեղագոյնը սարքէ՝ հիասքանչ այդ
ծէսին, որ զիս յաճախ կը տանի հեռո՛ւ-հեռաւոր անցեալին,
թէկուզ փշոտ գիրկը...:

Աննախանձելի իմ և բիւրաւորներու մանկապատանեկան
օրերուն, երբ դեռ աքսոր կը բուրէր չորսդին և չքաւորութիւնը
կը յամենար անողոքօրէն, պսակուող հերոսներ կային իսքէնտէ-
րունի մէջ ալ: Առհասարակ ամրան կը գուգադէպէր այդ հանդի-
սութիւնը: Հիմա յուշ դարձած, նոր սերունդին համար ալ անհա-
ւատալի ժամանակաշրջանին, հրաւիրագրի պերճանքը չկար:
Փեսացուն էր որ անձամբ կ'երթար և խրճիթ առ խրճիթ, իւրա-
քանչիւր ազգական-բարեկամին լուր կու տար՝ կարմրելով, թո-
թովելով: Ծաշկերոյթ-խրախճանք... որո՞ւն միտքէն կ'ընար անց-
նիլ: Օղին կար սակայն՝ արբեցողներուն բարձր թիւէն դատելով:

Կը բաւէր որ պճեղ մը ուրախութիւն ըլլար, ալաթուրքական եղանակներով անհատ պարող մը ըլլար՝ «տօն... տօս»ներով և «լը... լը՛»ներով համեմուած:

Կիրակիներուն յատուկ էր այս «երջանիկ» ծիսակատարութիւնը: Փեսացուին տուն-խրճիթի մուտքին անցքը՝ քանի մը մեթր լայնքով, կը փակուէր: Հեռու-մօտիկ երկսեռ հրաւիրեալ թէ ոչ, կը հաւաքուէին հոն, առհասարակ ոտքի: Երիտասարդները, աստենը մէկ բարձրացնելով իրենց ձայնը, կը գոռային. «էչք իլէ (սիրով) ռապպի՛..., տօն... տօս», որուն կը յաջորդէր կանացի սուր զլոցը՝ «Լը... լը... լը՛...», մինչև որ փեսացուին հագցնէին համեմատաբար անկարկտան կիրակնօրեայ հագուստը և հանէին դուրս՝ խաչեղբօր հետ, կրկնակիօրէն աշխուժացող «տօն... տօս»ներով և «լը... լը՛»ներով երթալու համար հարսնացուին տուն-խրճիթը ու անկէ՛սլ՝ եկեղեցի:

Անցած գացած վա՛յ օրերուն, դէպի եկեղեցի և եկեղեցիէն փեսին տուն-խրճիթ երթ ու դարձը «Քատիլաք»ով չէր անշուշտ: Ոտքով էր, նոյնիսկ եթէ պսակուող զոյգին չար բախտէն, ծովեզերեայ իսքէնտէրունին երկինքը դաւաճանէր և պարանի պէս անձրև տեղար: Ուշագրաւն ու զաւեշտականը, սակայն, այն էր՝ որ դէպի եկեղեցի ուղղուելիք թափօրը տեղէն չէր շարժեր, մինչև որ «Ուտ»ճը Գէորգը «ուտ»ով, Մազզազ Մաթուկը ջութակով և թմբկահարը՝ թմբուկը կողին սեղմած, երթի ազդանշանը տային. «Լուսին չկար, մութ գիշեր էր...»ի եղանակը հնչեցնելով աշխուժօրէն:

Խեղճ «Լուսին չկար...»: Միայն նուագարաններէն չէր թնդար օրհնեալը: «Քէմբ»ին լաճերը կարծէք ատոր կը սպասէին: Հագիւ թէ առաջին ձայնանիշը տարածուած օդին մէջ, թրքերէն բառերով թափ կ'առնէր. «Պիզիմ սըչան էվլէնէճէք...» Լայլնը այնպէս ներդաշնակօրէն, որ չէիր կրնար զանազանել հայերէ՞ն էր, թէ՛ թրքերէն, որ թարգմանաբար կը նշանակէր հետեւեալը.

«Մեր մուկն ուզեց տուն-տեղ դառնալ

Եւ պսակուիլ առօք-փառօք.

Դրամ չունի, ի՞նչ թող ընէ

Պարտք վերցնել ձեռքէն կու գայ:

Ջաղացպանէն ալիւր առաւ

Խանութպանէն կարագ-պանիր...» Լայլն:

Ափսոս միայն, որ շարունակութիւնը չեմ յիշեր պատմութեան անցած այդ օրերու չքաւորութիւնն ու պսակուող զոյգին խիզախութիւնը պատկերող տաղասացութեան: Բայց որ կը պսակուէին այդ պայմաններուն տակ ու պսակուեցան՝ թերևս անդիտակցօրէն, թէ իրենց յաջորդելիք սերունդներուն ոտքին

տակի գետինը կ'ամրացնէին, որպէսզի անոնք չքեղ հրաւիրագիրներով, ճերմակ «Քատիլաք»ներով, փառաւոր ճաշկերոյթ-խրախճանքներով և նկարահանուած ժապաւէններով առիթը ունենան —ինչո՞ւ չէ՝— օր մը աղբիւրի պէս կարկաչելով քրքջացող թռուներուն հետ դիտելու և վերապրելու իրենց Սուրբ Պատկին հմայիչ ծէսը, որ, ի՛նչ ըսեմ, կոտորակուած հայութեան վերածումին սաստարող փեսացու նոխազներուն խնկելի յիշատակը կ'արթնցնէ իմ մէջ և լալու չափ կը յուզէ զիս այս պահուն...:

Հոլիվուտ

Լեռնային Ղարաբաղի

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նախագահ Արկադի Ղուկասեանին Լոս Անճելըս այցելութեան և Արցախեան շարժումին 11-րդ տարեդարձի զոյգ առիթներով, Փաստափնայի Civic Auditorium սրահին մէջ կայանալիք ժողովրդային հաւաք-տօնակատարութեան ներկայ գտնուելու համար, Կիրակի՝ Փետրուար 28, կէսօրէ ետք ժամը 3ին, դուրս ելայ իմ բնակարանէն և ոտքով ուղղուեցայ Vine փողոցը եզերող Սուրբ Յովհաննու Կարապետ եկեղեցին, որ մօտ է ինծի:

Թերթերու ծանուցումէն տեղեակ էի որ անձնական փոխադրամիջոցէ գուրկ իմ նմաններուն երթ ու դարձը՝ զանազան շրջաններէն, կազմակերպիչ երեք կուսակցութիւնները, զնահատելի կարգադրութեամբ մը, ապահովելու էին իրենց յատկացնելիք bus-երով: Թէ՛հ, եկուր ու մի երթար:

Արդ, կամաց կամաց, ձեռնափայտիս յենելով հասայ հաւաքավայր: Ամայութիւն մը դիմաւորեց զիս: Մարդ չկար: Կանուխ եկած ըլլալու ենթադրութիւնը թեթեւօրէն մխիթարեց զիս: Սկսայ եկեղեցիին շուրջը դառնալ: Երկաթեայ գեղեցիկ ցանցով շրջապատուած փոքրիկ բակին մէջ, երեք տղամարդ տեսնելով, ես ալ մտայ ներս և անկիւնի նստարանին վրայ բազմեցայ ու ծխախոտի գլանիկ մը վառեցի: Ծխելէ հազիւ դադրած էի, երբ երեք տղամարդիկը միասնաբար դուրս ելան փողոց և սկսան հեռանալ՝ հարցական «արդեօք»ներու մէջ թողելով զիս: Զարմացայ թէ՛և, բայց վստահ ըլլալով որ չեմ սխալած, որոշեցի սպասել՝ նոյնիսկ մինակ, մէն մինակ: Այսուհանդերձ, տարակոյսն ու կասկածը ատեն մը կուուեցան իմ մէջ: Զանձրոյթն ալ ճնշեց վրաս:

Թե՛ւ ժամացոյցին անիծեալ սլաքները կարծէք ուխտ ըրած էին՝ սովորականէն աւելի դանդաղ յառաջանալու համար: Ժամանակը սպաննելու միտքով, ուժ տուի քայլելուն: Կրկին ու կրկին անգամ դարձայ եկեղեցիին շուրջը: Ես եմ ու ես՝ միայն: Ժամը չորս եղաւ: Հիասթափուելու վրայ էի, երբ դպրոցական նարնջագոյն մարդատար մը կանգ առաւ եկեղեցիի մուտքին դիմաց՝ մայթի եզերքին: Հաւատալի չէկաւ թէ՛և, բայց փոխադրակառքին խցիկէն դուրս ելլող օտար վարորդը, խօսքը ինծի ուղղելով, հարցուց ամերիկերէնով.

— Ո՞ր են մեկնողները...:

— I am alone... պատասխանեցի՝ անգլիագէտի մը հովեր առած:

Վարորդին ապշած նայուածքէն մղուած. «Արդեօք կանոնիս եկած էք», հարցունքին ամբողջ հմտութիւնս օգտագործելով:

Ժպտաց և ժպտելով ալ ուղեգիրը ցոյց տուաւ ինծի: Սխալ-մունք չկար: «Ժամը 4ին, եկեղեցիին առջևէն մեկնում» գրուած էր: Շուրջս դիտելէ ետք, տեսուր չեշտով «only me» մը ևս ըսի, որ վարորդին վրայ ոչ պաղ և ոչ ալ տաք ազդեցութիւն մը ըրաւ: Նոյնիսկ կատարեալ պաղարիւնութեամբ հասկցուց թէ մարդատարը լեցուն կամ մէկ ուղևորով՝ ինք իր վարձքը գիտէ:

Ինչ ըսէի. ինչ կրնայի ըսել: Մարդը իր իրաւունքին մէջն էր: Եւ լրիւ անտարբերութեամբ մը, խուլերու զրոյցին նմանող խօսակցութեան մը թափ տուաւ հետս, որ տեւեց մօտաւորապէս քառորդ ժամ: Յանկարծ, ուշադրութիւնս գրաւեցին եկեղեցիին բակէն մեկնող երեք տղամարդիկը, որոնցմէ մէկը արագօրէն, թւին մէկն ալ վեր բարձրացուցած, փոխադրակառքին ուղղութեամբ կը յառաջանար: Հասան: Դուրս եկաւ որ հաւաք-տօնակատարութեան գացողներ են: Վարորդը, ցուցադրական ժպտով մը, մեզ՝ չորսս, հրաւիրեց տեղաւորուիլ bus-ին մէջ ու սպասել մայթին վրայ ոտքի կենալու փոխարէն:

Այդպէս ալ ըրինք: Ժամը 5ի մօտ էր, երբ քահանայի օճիքով տարեց մը ևս ժամանեց՝ մտքիս մէջէն երգել տալով ինծի՝ մանկապարտէզեան հետեւալ խաղերգը. «Մէկ հատ ալ եկա՛ւ... եղանք հինգ՝ հաւու ձագ, հաւու ձագ...», որ հազիւ աւարտած, շնչահատ, սեւազգեստ տիկին մըն ալ հասաւ «Փաստինա, Փաստինա...» հեւլով:

Հանդարտաբարոյ վարորդը, խիստ գոհունակ չեշտով «yes, yes» ըսաւ ու հրաւիրեց ներս՝ մեր մօտ: «Եղանք վեց...» չերգեցի սակայն: Արդէն ժամը 5ը անցեր էր, երբ 40 հոգինոց մարդատարը Հոլիվուտէն ուղղութիւն վերցուց դէպի հանդիսավայր, ինչ մեղքս պահեմ, վեց արցախասէր հայ տարեցներով...:

Յուցանէ առակս.

Հսկայական Հոլիվուտ...

Տասնեակ հազարաւոր հայութիւն...

Civic Auditorium-ին սրահը կէս ժամ ուշացումով հազիւ լեցնող՝ առհասարակ հայհայր գացած, վայվայը մնացողներով տօնակատարութիւն...

Եւ տիկի պէս կուրծք ուռեցնելով չեմ գիտեր ո՞ր կռուի մէջ «կոփուած՝ հա՛յ եմք մեմք...»:

Հապա՞, Մաճար օղլու Արիս, անդենականէն դիտելով չե՞ս խնդար մեր «համամասնական» յոխորտանքներուն վրայ...:

Հոլիվուտ, Մարտ 1999

Ցերեկները

Ցերեկները, երբ իմ սենեակին առանձնությունը կապարի պէս ծանր կը ճնշէ հոգիիս վրայ, փողոց ելլելու և Սանսէթ պողոտայի մայթերու երկայնքին քալելու անգուսպ պահանջ մը կը զգամ: Անրնկեր կեանքը գոփող մը եթէ գտնուի, մի՛ հաւատաք: Միայնակությունը հաճելի չէ: Փողոցին մէջ գոնէ շարժում կայ, երթևեկ կայ, անցնող դարձող կայ. կարճ խօսքով, կեանք կայ: Ժիշդ է թէ իմ պարագային ձեռնափայտին յենելով կաղն ի կաղ քալելն ալ համ հունի, բայց նախընտրելի է չորս պատերու միջև ինքզինքիդ հետ կուռելէն: Յոգնեցա՞ր, bus-ի կանգառին նստարանը կայ. կը նստիս, կը հանգչիս ու կանաչ-կարմիր-նարնջագոյն լոյսերուն գեղեցիկ յաջորդականությունեան խաղը կը դիտես՝ յատկապէս խաչմերուկի մը պարագային:

Հիանալի համադրում մը ունին այդ լոյսերը: Ատենին, Հալէպի կամ Պէյրուսի «շրթաթ սէյր»ի ոստիկաններն էին,— և հաւանաբար դեռ կը մնան անոնք,— երթևեկը կանոնաւորող այդ պաշտօնին վրայ: Շնորհալի ծառայությունն են՝ խելագարօրէն սուրացող օթօ-ի վարորդը մանուկի մը նման հնազանդեցնող և հաշուի առնել տուող հոն՝ ոստիկանները, հոս՝ մեքենականօրէն վառող-մարող լոյսերը: Մարդկային ստեղծագործ միտքին առջև չեն խոնարհիր...:

Երէկ, bus-ի կանգառի նստարանին վրայ հանգչելու պահուն, «Նոր Հայաստան» օրաթերթի Մարտ 5, թիւ 38-ին վերնագիրները աչքէ անցնել ուզեցի: Առաջին էջի խմբանկարը ուշադրությունս գրաւեց: Հայաստանեայց Եկեղեցիի զոյգ կաթողիկոսությունն երկու եպիսկոպոսներու, Կաթողիկէ հայ վարդապետի և Աւետարանական պատուելիի մը միջև սեղմուած, Արցախի նախագահն ու անոր արտաքին գործոց նախարարուհին են, որոնց ելոյթներուն ներկայ եղած էի Փաստօրնայի Civic Auditorium սրահին մէջ: Որքան կրցայ յիշել, հոն առնուած նկարի մը չէր նմաներ: Խմբանկարին ներքև, աչքառու տառերով հետևեալն էր տպուած. «Յարգանքի ճաշկերոյթ ի պատիւ Արցախի նախագահ Արկադի Ղուկասեանին»:

Զգարմացայ: Ուրախացայ: Պիտի զարմանայի, եթէ նման ձեռնարկի մը չարժանացնէին մեծարգոյ հիւրերը: Նոյնիսկ աններելի ամօթ պիտի ըլլար Լոս Անճելըսի հիւրամեծար մեր ժողովուրդին համար: Հպարտացայ մանաւանդ՝ ձեռնարկին Շերեթըն Եռնիվըրսըլ պանդոկին գլխաւոր ճաշարահին մէջ

տեղի ունեցած ըլլալուն համար: «Զիւնքի», գիտէ՞ք ինչ, աւելի համեստ վայր մը պատիւ չի բերեր մեզի՝ հայերուս:

Մինչև տուն երթալու համբերութիւնը չունեցայ: Նոյնիսկ կանաչ-կարմիր լոյսերով կարգաւորուող օթո-ներու երթևեկին հանած աղմուկը նկատի չառի: Կարդացի: Ի պատիւ յօդուածագիրին անաչառ բծախնդրութեան, գլխուս բուրդէ գդակը հանեցի: Հարագատօրէն արտագրած էր նախագահին ճառախօսութեան հետեւեալ հատուածը, ըսելով.

— Նախագահը ընդգծեց նաև, որ այս վերջին տասնամեակին Արցախ սթափեցուց հայութիւնը և միացուց զայն: «Եւ... կը վստահեցնեմ ձեզ, ըսաւ ան, որ Արևմտեան Հայաստանի ճամբան Արցախով է լուծուելու...»:

Յանկարծ, գլուխը կորսնցուցած և հզօր թափով սուրացող օթո-ի մը վարորդին պինդ արգելակումին հետևանքով, չորս անիւներուն գետին քսուող սուր «ճըճ»ը ընդհատեց իմ ընթերցումը...:

Կարմիր լոյսը ըլլալու էր մեղաւոր...:

Հէ՛յ կիտի կարմիր լոյս, հէ՛յ: Արդեօք հայ démagogue-ի մը (հայերէնը դո՛ւն ըսէ, Ակիպ էմմի) ուղեղի փողոցներուն վրայ պիտի հաստատուի՞ն կանաչ-կարմիր լոյսերու սիւները՝ ուշակորոյս արշաւող չնաշխարհիկ փչոցները զսպելու համար և ե՞րբ, ե՞րբ...:

Հովիվուս

Եօթանասուն Տարի

Եօթանասուն տարի, թէ՛ աւելի, հայ գաղթօճախներու ամբողջ տարածքին վրայ, առաւել կամ նուազ չափով և օտարներու ծաղրին ենթարկուելու գնով յաճախ, «Եռագոյն դրօշ կը պարզես», «Եռագոյն դրօշ չես պարզեր»-ի անգիջող յամառութեամբ, կատղած ցուլերու նման, ո՛չ միայն իրարու կոտոր ցոյց տուինք, իրարու ոսկոր կրծեցինք, այլ նաև չխորչեցանք հայը հայուն խնկաբոյր արիւնը հեղելէ՝ «օտար ամայի ճամբեք»-ի ներած մայթերուն վրայ:

Մանուկ չէի, երբ Տէլի Պորանեանին արիւնյուլայ անշունչ մարմինը վերցուցին Ալեքսանտրէթի «Քէմբ»-ին ապականած ցեխաջուրին մէջէն՝ իր համերկրացի, «գաւաթի ընկեր»ով՝ Փաշա Օղլուի ատրճանակէն արձակուած փամփուշտէն զգետնուած: Եզակի դէպք մը չեղաւ սակայն այդ քստմնելի ոճիրը: Հաշիւը մօտաւ չէ: Տէլի Բալթա Իսկէնտէրին հարցնելու է: Բայց այդ զոհը այնպէս մղկտացուցած է իմ հոգին, որ մինչև այսօր դեռ կ'այրէ իմ չորք-մարգպանցիի տարեց սիրտը:

Հէյ վախ մատիտ՝ «իմ բարեկամ սրտագին», այդ ուրտեղերը տարիք զիս կրկին, մանաւանդ պատմական սա օրերուն, երբ ազգովին հպարտութիւնը ունինք, որ միեւնոյն եռագոյն դրօշն է, որ Ազատ Անկախ Հայաստան աշխարհի պետական կառոյցներու ճակտէն սկսեալ մինչև ՄԱԿ-ի, բազմատասնեակ հիւպատոսարաններու, կրօնական թէ՛ աշխարհական հաստատութիւններու, դրպրոցներու և քաղաքական թէ՛ բարեսիրական հիմնարկներու մեծ ու փոքր դահլիճներու բեմերուն վրայ կը ծածանի՝ զեփիւռի նման զովացնելով ահելին ու ճահելին ատրուշան դարձած ներաշխարհը:

Այդպէս ալ եղաւ նաև անցեալին: Հազիւ ծնած, կովկասահայուն հետ միասին արևմտահայն ու կիլիկեցին, առասպելական Վահագնի ծնունդը աւետելու ինքնուրոյն ձևով բարձրացուցինք վեր, վեր՝ տիեզերքի ամենակալին գոց արտեանունքները բանալ տալու ցնծութեամբ:

Ափսոս որ արևմտահայուն ու կիլիկեցիին երկրորդ և վերջնական աքսորին հետ համընթաց, պարտադրաբար գաղթեց նաև մեր մանուկ եռագոյնը իր բնաշխարհէն ու միացաւ՝ վերածնող հայկական անշուք թէ՛ շքեղ գաղթօճախներուն, որոնք բազմացան, տարածուեցան ու կազմեցին նախանձելի սփիւռքը՝ իր բազմակողմանի երեսներով և... «Եռագոյն կը պարզես,

եռագոյն չես պարզեր»ի իրարատեացութեամբ, գուցէ անուղղակի բայց մեղադրեալի փշոտ աթոռին վրայ բազմեցնելով անմեղ զոհը՝ եռագոյն դրօշը:

Հիմա, անցած դացած տխուր հակամարտութիւններու մասին ըսի-ըսաւներով զբաղիլը բոլորովին անտեղի է թէև, բայց մէկ ծայրայեղութենէն միւսին դիմելն ալ տգեղ, շատ տգեղ երևոյթ մը կը պարզէ ինծի նման տարեց, կեանքի մթնշաղիին դիմաց դեռ ոտքի կեցող հայերուս: Ո՞վ և որո՞նք կոտորչ ցոյց տալու կարիքը ունի հայ մարդը այսօր: Եւ ի՞նչ է իմաստը սա «պելս ոլորելու» ցուցամոլութեան: Ազգային դրօշը սրբազնագոյն խորհրդանիշն է ազգին. ինչո՞ւ պիտի չպահենք զայն իր ճիշդ բարձունքին վրայ: Զբաւեց արժեմ-չարժեմի դազադին ծածկոյթ ծառայեցնելու անհեթեթ սովորութիւնը: Իսկ հիմա, տեղի անտեղի «դրօշակի արարողութիւն» սարքելով, ինչո՞ւ գրգռել դիւրագգած սրտով հայ յօդուածագիրը և պոռթկալ տալ անոր՝

— ... Յայտագրի սկիզբը տեղի ունեցաւ դրօշակի արարողութիւն: Ճաշկերոյթի ընթացքին յարմար չէ որ դրօշակի արարողութիւն տեղի ունենայ: Թողունք որ այդ մէկը կատարուի հանդիսաւոր տօնակատարութիւններու ընթացքին:

Արդար ըլլանք. սխալ է «Նոր Հայաստան»ի յարգարժան յօդուածագրին դիտողութիւնը. դո՛ւն ըսէ, Տէլի Բալթա Իսկէնտէր, սխալ է...:

Հովիվուս

Ներկայ Հայաստանի

Ներկայ Հայաստանի անկախութեան հռչակումէն ասդին, անցնող 7-8 տարիներու կարճ ժամանակաշրջանին մէջ, ես ըսեմ 50, դուք ըսէք 60-70 կուսակցութիւն ծնաւ, ամօթ է ըսել, բազմա-ծնութեամբ ծանօթ կենդանին՝ խողը, գերազանցելով: Եկէք խօսքն անգամ չընենք դրսեցի, ըսել կ'ուզեմ սփիւռքի երկու ըն-կերվարական և մէկ ռամկավար ազատական կուսակցութիւններուն, որոնք «քէլէքիր»էն (ալան-թալան) ապրանք փախցնելու փութկոտութեամբ կարճ կամ երկար փէշերուն առջևի ծայրը ակռաներով սեղմած՝ «պէտէվի» անվարտիք արաբ տղոց նման, մեծ թափով խուժեցին իրենց համար բոլորովին անծանօթ կրկէսէն ներս...:

Արդ, ԱԻՄ թէ ԻՄ, կ'ըսէք. Երկրապա՞հ թէ ԱԺՄ, կ'ըսէք. Շամիրա՞մ թէ Հայրենիք, կ'ըսէք. ո՞ր մէկը թուեմ: Եւ սակայն, եղածներուն հիներէն յիշենք Հայաստանի Հանրապետական Կուսակցութիւնը՝ գլխաւորութեամբ պաշտպանութեան նախարար Վազգէն Սարգսեանի, եւ եկէք բոլորին համար «Ալլահը հետեր-նին...» մաղթենք ու բան մըն ալ վրան աւելցնենք: Իսկ եթէ անհրաժեշտ ըլլայ, թեւ-թեւի տանք ու պարենք՝ յիշատակը համբուրելի մեր գուսան Շերամին (եթէ չեմ սխալիր) պարերգով.

«... Ախպէր ճան, քեզ դուրպան,

Դու ես դո՛ւ մեր կիւման...»:

Ձարմանալու ի՞նչ կայ որ: Օտարի՞ հողին վրան են: Եւ յետոյ ի՞նչ է տարբերութիւնը հսկայական ԱՄՆ-ին, որ պաշտօնական երկու կուսակցութիւն ունի, եւ ափ մը տարածքով ու ափ մը ժողովուրդով Հայաստանի մը: Ազատ անկախ չե՞ն հայաստանցի-ները, որոնք «եթէ ուզեն...», 60-70-էն զատ հարիւր կուսակ-ցութիւն եւս կրնան հիմնել, չուզողին աչքն ալ հանել:

Մեզի, ըսել կ'ուզեմ արեւմտահայ տարեց սփիւռքիներուս համար, շա՛տ շատ քթի տակէն խնդալ մը կ'իյնայ և... յաջողու-թիւն, ուժ ու կորով մաղթել:

Ես ալ այդպէս պիտի ընէի, եթէ Պրն. նախարարին հիասքանչ ելոյթէն սա փոքրիկ հատուածը աչքիս չգարներ.— «Ձի կարելի չէշտել նաև այն մեծ դերը, որ Դաշնակցական կուսակցութիւնն ունեցաւ սփիւռքի պահպանութեան գործում...: Եւ չի կարելի դա չգնահատել և չի կարելի չօգտագործել Դաշնակցութեան, յիշաւի, համաշխարհային կառոյցը», այնպէ՛ս ինքնավստահ ու «պուաւօ»ի մը արժանի:

— Իե՛ս'..., ամմա անըջողն է եղեր հա՛'...,— պիտի ըսէր սակայն իմ համերկրացի «Կամըչ» (եղեգ) Մայրամբ և տախտակի պէս տափակ կուրծքը ուռեցնելով պիտի աւելցնէր,— Գտա՛ւ մեղը քաղելիք ծաղիկը...:

Ահա ճիշդ այդ է որ «ղալաթ» էք ըրեր, Պրն. Նախարար: Իմ կարծիքով — չա՛տ կը ներէք— Դաշնակցութիւնը, նոյնիսկ առանց իր «համաշխարհային կառոյց»ին, ձեզ և տասնեակներով ձեր նմանները եթէ ի՛նք չօգտագործէ և տաքատին ետևի գրպանը չդնէ, մե՛ղք՝ աւելի քան հարիւրամեայ իր գոյութեան, երէկուան «չօճուխ»է (պատանի) մը օգտագործուելիք դիւրին պատառի վերածուելուն համար... մէկ օրէն միւսը:

Կ'ապրինք, կը տեսնենք...:

Հոլիվուտ, 4 Մարտ 1999

Լոս-Անճելըսեան

Լոս-անճելըսեան կեանքիս սկզբնական շրջանին, անգլերէն համեստ բառամթերքիս վրայ աւելցող «մատրըն» (modern) բառին համար լալու հափ ուրախացեր եմ: Յաճախ լսեր եմ ու դեռ կը լսեմ: Առիթները չեն պակսիր: Հետաքրքրական բառ է. կարճ, կտրուկ և դիւրահնչիւն: Ինչո՞ւ նեղութիւն քաշենք և մեր ոսկեղինիկ լեզուին քիչ մը երկար ու բազմամական «արդիական»ը գործածենք, քանի կայ «մատրըն»ը: Փառք ստեղծողին, արդէն ԱՄՆ-ի ամբողջ տարածքին վրայ ապրող այր թէ կին,— սեւ, ճերմակ, դեղին,— բոլորն ալ «մատրըն» են: Ոմանք՝ ի ծնէ (pédéraste-ն ու արուագէտն ալ միասին): Ակամայ «մատրըն» եղողներ ալ կան: Խօսքս տասնամեակ մը առաջ եկող հայերու մասին է: Ի՞նչ մեղքս պահեմ, փոքր ի շատ ես ալ վարակուած եմ, հակառակ արեւելեցիի յատուկ immunity «ախտազերծում»ի պատւաստին:

«Մատրըն» երեւնալու համար գերբնական ճիգի կարիք չկայ. կը բաւէ որ տեսածդ չտեսնելու տաս և վերջ: Օրինակի համար, բոլորովին նոր ծանօթացող այր մը, եթէ աչքերուդ առջեւ կինդ գրկէ և զոյգ այտերէն շափ-շուփ համբուրէ, իսկ դուն փոխանակ բռունցքի երկու մուշտի տալու քթին-բերնին, բնական երեւոյթ նկատես և թէկուզ դառն՝ ժպտիս, խօսք չ'ուզեր, «մատրըն» ես:

Տեսակները շատ են «մատրըն» կոչումին արժանանալու համար:

Ըսենք թէ տասնվեցին նոր թեւակոխած, կամ աւարտած աղջկանդ,— զոյգ օդերով տղաներուն խօսքը չըլլար,— «տրայվըր-լայսընդ» առնել տաս և, ինչո՞ւ չէ, car մըն ալ գնես, առաջնակարգ «մատրըն» ես և կամ, երկու մատ լայնութեամբ «մինի-քինի»յով և նոյնքան մինինիկ կրծկալով շրջագայող պարմանուհիներ որ տեսնես՝ զբօսայգիի կամ ծովափին վրայ և յայրատ նայուածքով չդիտելու գաս, դարձեալ խօսք չկայ, հիանալի «մատրըն» ես:

«Քալէճ» ուսանող տղան կամ աղջիկը, եթէ իր «կըրլ» կամ «պօյ» ֆրէնտը տուն բերէ —նոյնիսկ սեւամորթ— և դուն խեթ-խեթ նայելով հանդերձ, թեթեւօրէն ժպտիս ու անոր «հայ»ին (բարեւին) փոխադարձես «հայ»ով, բացառիկ «մատրըն» ես:

Ինծի և իմ սերնդակիցներուս համար թէեւ խորթ կը թուի, բայց երբ պարմանուհի աղջիկը «միքօ-ճիւփ» հագած, ուսերը կամ պորտը մերկ —յաճախ երկուքը միասին— իրիկնամուտէն ետք, իր car-ով դուրս ելլելու պահուն, մօրը՝ «մամ», հօրը՝ «տէտ,

ես գացի» ձայնէ ու դուն կմկմալով և հազիւ լսելի. «մի՛ ուշանար» մը եթէ ըսես, աննման «մատըրն» ես:

«Մատըրն» ու թեան փառապատկին ալ կայ: Եթէ ուսանողուհի աղջկանդ ուսումնարանին մօտ մէկ ննջարանով բնակարան մը վարձես, ապրուստն ալ հոգաս, հաւատա՛, «մատըրն» ու թեան մագիստրոսութիւնը իսլած կ'ըլլաս:

Մօտիկ ծանօթիս տունն եմ. այրեր ու կիներ կը գրուցենք: Աւելի ճիշդը, ժայռի պէս միտքեր կը ջարդենք: Արեւելք, արեւմուտք, ընտանեկան սրբութիւն, տարեց հայու յատուկ բարոյական ըմբռնումներ և այլն, և այլն, իրար կը խառնենք, երբեմն ծայրայեղութեան հասնելու աստիճան: Տան տիկինը, չափահաս աղջիկներու մայր, բացայայտօրէն պարտկելու համար իր և իր նմաններուն ձեռնթափութիւնը — այլ կերպ ըսած՝ անկարողութիւնը — ջրախառն քացախ ժպիտ մը դէմքին՝ կ'եզրակացնէ. «Պարոն Ճանօ, մենք մատրոն ենք հիմա, մեր աղջիկներուն ազատութիւնը չենք ուզեր կաշկանդել...»:

Թերաճի մը նման ապո՛ւշ, ապուշ կը դիտեմ համակրելի տիկինը և միայն միտքէս, ես ինծի համար «այդ էր պակաս...» կ'ըսեմ:

Այդքան միայն. միայն միտքէս, քանի որ չեմ կրնար, ո՛չ ոք կրնայ ըսել. «Ա՛յ տիկին, ինչու կրնա՞ս համարձակիլ աղջիկներուդ ազատութիւնը բռնաբարել, նոյնիսկ եթէ անոնց ձմերուկի նման կլորցած որովայնը տեսնես...»:

Ու հայեացքս հեռուներուն սեւեռած, դադրող գրոյցին ծանրութեան տակ կքած, լերան գագաթէն ծաւալելով թաւալող ձիւնագունդին ներքեւ մնացողի մը նման կ'արձանանամ «մատըրն» նկատուելու, «մատըրն» երեւնալու, «մատըրն» դառնալու սիրոյն ոտնատակուող հայուն յատուկ բարոյական ըմբռնումներուն, սրբութիւններուն առջեւ ու գլուխս կախ, տխո՛ւր տրտում կը մտածեմ եղբունի օրերուն գետ կամ անդունդ նետուող հայու իզական սեռին խնկաբոյր Առասպելին...:

Հոլիվուտ, 9 Յունիս 1999

Ալեքսանտրէթին

Ալեքսանտրէթին, այլապէս Իսկէնտէրունին գարունը կանոնէի կը սկսէր, թէ՛ ինծի՞ այդպէս կը թուի այսօր, ի՞նչ իմանամ: Վստահ եմ, սակայն, թէ գարնան աւետաբեր ծիծեռնակներէն առաջ, արաբ խաշնարածներն էին, որոնք, արեւը դեռ Ամանոսի լեռի գագաթին ոտք չդրած, քաղաքին հեռու մօտիկ բոլոր թաղերէն կը բարձրացնէին իրենց քաղցրահնչիւն կանչը. «Հալիւ, հօփ հալիւ»: Հսկայ գարթուցիչի մը նման այդ ժխորէն, որ փոքրեւս կ'արթնցնէր առաւօտեան մեր անուշ քունէն, գանգատող մը չկար: Ընդհակառակը, կաթնամանը ձեռք առնող տան տիկինը փողոց կ'ելլէր և անմահական բոյրով ու համով այդ անաղարտ կաթով կը վերադառնար՝ նախաճաշ պատրաստելու:

Զուգադիպութիւն կամ ոչ, նոյն շրջանին ալ երեւան կ'ելլէր մեր տան կաթի հայթայթիչը՝ տէօրթ-եօլցի Պէպէկ Էմմին: Յիսունը անց, եղէգի պէս նիհար, բարտիի պէս հասակաւոր և զգալիօրէն կանացի նուրբ ձայնով մարդ մը, որ, դարձեալ վստահ եմ, սարսափելիօրէն պարզամիտ և ահաւորօրէն անցելապաշտ մէկն էր: Իւրայայտուկ «Հալի՛...ի՛ եսփ, հալի՛-ի՛... եսփ» մըն էր իր կանչը՝ առաւօտները, երբ կաթ կը ծախէր, իսկ կէսօրուան մօտերը, արաբերէն «լէպէն»ին փոխարէն՝ «Պէպէմ... պէպէմ» մը:

Չեղաւ, չսորվեցաւ կաթին «հալիւ», մածունին «լէպէն» ըսել: Եւ հակառակ թրքախօս ըլլալուն, վիզն ալ կտրելու ըլլային, թրքերէնով չէր կանչեր իր ապրանքին անունը: Արդեօք կ'ատէ՞ր այդ լեզուն, թէ վրէժ լուծել էր միտքը՝ նախընտրելով աղաւաղուած արաբերէնը, անմեկնելի մնաց ինծի ու կը մնայ տակաւին մինչև այսօր:

Արեւածագին հետ կը հասնէր մեր տան մուտքին ու բարալիկ ձայնով կը կանչէր.

- Հայտէ, Հռիփսիմէ հանրմ, «չօճուք»ները թէյով թող չերթան դպրոց,- կ'ըսէր և ամէնօրեայ գրոյցը ձեռք կ'առնէր.

- Այսօրուան կաթը, Հռիփսիմէ հանրմ, մեղր է օրհնեալը, մեղր... ամմա՛, մեր Տէօրթ-Եօլին կաթը տարբեր էր, տարբեր:- Ու կը սկսէր տէօրթեօլապատումի մը և այնպէս կը տարուէր անով, որ յաճախ կը մոռնար իր առևտուրը: Մայրս, կարճ կապելու և վիպապաշտ մարդը իր գործին ճամբելու փափկանկատութեամբ մը, կ'ընդմիջէր զինք՝ հարց տալով. «Այդ չէ ես, Պէպէկ Էմմի, ե՞րբ պիտի վերադառնանք Տէօրթ-Եօլ»:

- Հա՛, քիչ մնաց, Հռիփսիմէ հանրմ, քիչ մնաց,- կը պատաս-

խանէր՝ խորունկ հաւատքով և իր բեռը վերցնելով կը մեկնէր՝ գրեթէ ամէն քայլափոխին ճշալով։ «Հալի՛րեալ... հալի՛րեալ»։

Տարիներ տեւեցին Պէպէկ էմմին «հաւատով խոստովանիմք»-ի նմանող «Հա՛, Հռիփսիմէ հանժմ, քիչ մնաց... պիտի վերադառնանք»ները։

Տարիները անցան։ Մանուկներս եղանք պատանի և շատերս կեանքի ասպարէզ մտնելու մօտալուտ շրջանին, տեղի ունեցաւ Ալեքսանտրէթի «Սանճագ» հաստատուած, տուն տեղ եղած հայութեան բռնադատեալի համազօր, թիւով երրորդ գաղթը։

Դարձեալ, տարիներ ետք, պատահամբ, Պէյրութի Պուրճ Համմուտ շրջանին մէջ տեսայ Պէպէկ էմմին քիչ մը աւելի ալեւորած, բայց դեռ աշխատունակ, «քարթօնճի» Միհրան Տինքճեանի գործատեղիին մէջ, անկասկած բարեսիրաբար՝ բանուորի թեթեւ աշխատանքով։ Եղէգի պէս նիհար այդ մարդուն ինչն էր մնացեր, որ աշխատաւոր ըլլար...։

Նոյն նուրբ ձայնով և անհաւատալիօրէն պարզամիտ մարդն էր մնացեր։ Ինք չյիշեց զիս. բայց ես հարցուցի։

- Այդ չէ ես՝ Պէպէկ էմմի, ե՞րբ պիտի վերադառնանք։

- Հա՛, «եալորմ» հա՛, քիչ մնաց։- Ըսաւ նոյն հաւատքով և իր կանացի նուրբ ձայնով։

Բարի, պարզամիտ, խեղճ Պէպէկ էմմի...։

Պէյրութ կատարած պարբերական հանդիպումներէս մէկուն, երբ ներգաղթի անփառունակ կարաւանները վերջ էին գտած շատոնց, պատահաբար իմացայ անբուժելի ցնորքով ապրած պատուական այդ մարդուն մահը։ Տխրեցայ։ Նոյնիսկ յուզումով լեցուած մտածեցի։- Արդեօք վերջին շունչին հետ դարձեալ կրկնե՞ց «Հա՛, քիչ մնաց, պիտի վերադառնանք»ը։

Բայց ո՞ր, Պէպէկ էմմի, ո՞ր, երբ քու ծննդավայրդ դարձեր է թուրքի արդիական քաղաք, ուր չկան քեզի ծանօթ նարնջատանները, հետքը չկայ խրճիթիդ, չկայ Կիլիկիա, չկայ Արևմտահայաստան, եղած չեղած ափ մը քարաստան հայու հայրենիքէն ալ փախ փախ մըն է միլիոնով...։ Տարեկիցներդ հասուն թուրքի պէս թափուելով հետեւեցան քեզի՝ «պիտի վերադառնանք»-ի զառացանքը գրկած իրենց բիւրեղեայ հոգիներուն մէջ։ Ուրքի վրայ մնացողներս ալ երթալիք ենք։ Իսկ մեզի և մեր զաւակներուն յաջորդող ներկայ սերունդը պիտի պահէ՞ (ամօթ է ըսել) իշու յամառութեամբ տոկացած մեր պաշտելի հաւատքը ու «վերադարձող» պիտի մնա՞յ, դո՛ւն ըսէ՞ Պէպէկ էմմի, դուն ըսէ, կը մնա՞յ... օտար, բայց հիւրընկալ սա ափերուն վրայ...։

Հոլիվուտ, 24 Յուլիս 1999

Կիրակի Է

Կիրակի է: Օդը՝ մեղմօրէն զով: Ուշ ելայ անկողինէն: Կանուխ ելլեմ ի՞նչ ընեմ: Սովորական չորս պատերն են ու ես. բարի լոյս ըսող չկայ. լսող չկայ: Դեղւեկով մօտեցայ լուացարանի խուցին մուտքի դրան, ուր ամէն առաւօտ գիս կը դիմաւորէ Աբրահամ Ալիքեանին սա քառեակը՝ իր շրջանակին մէջէն.

«Գիւղի մի ծալքին, մենակ, մեն-մենակ,

«Սոսկալի մենակ մի լոյս է վառում.

«Մինչև առաւօտ նա կը դիմանա՞,

«Այսքան միայնա՞կ, այսքա՛ն խաւարում»:

— Բարի լոյս, Աբիկ,— ըսի.— ես եմ, նոյն մենակեացը: Այսօր ալ «մինչև առաւօտ» դիմացաւ իմ կեանքին լոյսը: Վաղն ալ կը պլպլա՞յ...— մըթմըթալով քանի մը ափ պաղ ջուր սրսկեցի դէմքիս ու անձեռոցիս հետ զբաղելով խոհանոց մտայ:

Մինչև սուրճին ջուրը եռայ, պատառ մը նախաճաշ ուղարկեցի ստամոքսիս և բուրումնաւէտ, տաք, լեցուն սրճեփին կոթը մէկ ձեռքով, միւսով մեր Արևելքի յատուկ փոքրիկ գաւաթը շալկած, T.V.-ին՝ անթելացոյցին առջև բազմեցայ՝ «le charbonier est maître dans sa maison» (ածխագործը տէր է իր տան մէջ) ասացուածքին պէս, «Հայկական Ժամը» դիտելու:

«Հայկական Ժամ...»: Ժամ մը գլուխ —նոյնիսկ քաչալ գլուխ— արդուկող զանազան և զարմանազան, մինչև իսկ ծծկերներուն «մընտրելիք» թուղթէ յատուկ չորերուն ծանուցումները ունկնդրելու, թէկուզ բռնաբարուելու գնով:

Բայց ա՛խ սա հայերէնը, ա՛խ...: Morpion-ի (ցայլքոջիլ) նման կառչած է իմ և անկասկած իմ տարեկիցներէն շատերուն ուղեղին վրայ և պոկուելիք չունի: Կը բաւէ որ հայախօսութիւն ըլլայ, անանուն երջանկութիւն մը կ'ողողէ մեր հոգին, նոյնիսկ Անհունն ու Երկիր մոլորակը մերը կ'ընէ, ի՛նչ փոյթ թէ լուծք պատճառեն յայտարարուող ծանուցումները...:

Պատահականօրէն յստակացող կայանը հետաքրքրութիւնս գրաւեց ու —թէև դժկամօրէն— հրաժարեցայ «Հայկական Ժամ»էն:

Ցուցադրութեան հանուածները Քոսովօ-ի Ալպան թուրքիկ գաղթականներու լեղի-կծու տեսարաններն էին, երբեմն մարդկօրէն յուզիչ մասերով: Ուշագրաւները, սակայն, հսկայ բռնատար օդանաւերուն էջքն ու ելքը, վրանաքաղաքը, անդաբաշխումը և... ամերիկացի խօսնակ մըն էին, որուն «ասէկօսէ»ները

կը վերջանային՝ խորապէս pathétique (խռովիչ)։- «Please help» (Խնդրեմ օգնեցէ՛ք) կրկնումներով։

Ի՛նչ մեղքա պահեմ, ամերիկերէնս այնքան խղճալի է, որ «ասէկօսէ»ներէն գրեթէ բան չհասկցայ։ Հասկնալու կարիքն ալ չգգացի։ «Լէպիպ պիֆֆֆէմ մին իշարա...» (ուշիմը ականարկով ալ կը հասկնայ) կ'ըսէ արաբ անգուգականօրէն ազնիւ ժողովուրդը։ Արդէն ամէն բան պարզ էր։ Օտարի հաշուոյն «հիսսքանչ» մուրացկանութեան ձեռնարկ մըն էր եղած չեղածը, որ սակայն զիս տարաւ մօտիկ անցեալին գիրկը, որ նոր քաղուած «խընար»ի պէս թարմ է տակաւին։

Ակնարկս օտարներուն միջամտութեամբ Եուկոսլավիոյ կազմէն բրտօրէն անջատուած Պոսնիա-Հերձեկովինային է ուղղուած։ Այն ատեն ալ անթելացոյցէն դիտեր էի կատարուող անխոստովանելի աւերումները, մարդկային զոհերը և յատկապէս պոսնիացի թուրքիկներու դրացնութեամբ ապրիլ չուզող հպարտ սերպերուն գաղթը իրենց պապենական հողերէն կրակի տալով սեփական տունն ու մրգաստանը...։

Միջանկեալ ըսեմ, թէ մենք՝ արեւմտեան և կիլիկեան հայերս ալ, 1921 թուականին, գրեթէ նոյնը ըրինք ու հեռացանք դրախտավայրերէն՝ միևնոյն ատելութեամբ և արգահատանքով։

Որքան գիտեմ, մեզի նման, Պոսնիա-Հերձեկովինայէն սերպերուն հեռացումը ՆԱԹՕ-ական մեծ ու պզտիկ պետութիւններէն որևէ մէկուն մօեղի տգգոցին չափ անհանգստութիւն չպատճառեց։ «Մարդասիրական» կեղծիքի սիրոյն «Please help»ի մուրացկանութիւն մըն ալ տեղի չունեցաւ, ինչպէս տեղի կ'ունենայ, ահա՛, ալպան խաժամութիւն համար։ Արդեօք քոսովօ-ի թուրքիկները մարդ, մինչ սերպերը այծի ջուլի՞ր էին...։

Մխացող սիկարէթին կրակէն կիզուած մատս սթափեցուց զիս իմ խոհերէն և դառնութեամբ մը յիշել տուաւ ինծի իմ համերկրացի Պամպըլ Փանիս-ին խորիմաստ խօսքը։- «Տավչանա կա՛չ, թազը-եա՛ տութ» (Նապաստակին՝ վազէ՛, բարակին՝ բռնէ՛)։

Այդպէս էր անցեալին։ Այդպէս է նաև այսօր։

Եկէ՛ք խոստովանինք, մենք՝ հայերս ալ, մեր դարաւոր հայրենիքին մէջ տարտղնուած, չնչին փոքրամասնութեան վերածուած, «նապաստակ»ի դերին մէջ չգտնուեցա՞նք և մերօրեայ ՆԱԹՕ-ականներու նախորդներուն կուրնալիք աչքերուն առջև ցեղասպանութեամբ չտուժեցի՞նք։ Սերպերուն ձեռքէն Օսմանեան թուրք թափթփուկները Պոսնիա-Հերձեկովինային չտիրացա՞ն։ Քոսովօ-ի՞ն է հերթը...։

Յաւ մը, խորունկ ցաւ մը զգացի։ Անտեսանելի ձեռք մը սկսաւ ճմլել իմ՝ հայ մարդու սիրտը և արիւննեց, արիւնեց իմ

Հոգին: ՆԱԹՕ-ական ինքնակոչ «ոստիկան»ներու վայրագութիւնը ընդվզեցուց զիս և «Please help» սարքել տուող ճիւղներուն երեսին թքելով, անջատեցի ես T.V.-ն:

«Հարամ» եղաւ Կիրակին ինձի, Աբի'կ...:

Հոլիվուտ, 7 Օգոստոս 1999

Ատենէ Մը Ի Վեր

Ատենէ մը ի վեր, սփիւռքի հայկական մամուլին մէջ հրատապ նիւթ է դարձած Հայրենիք-Սփիւռք, այլ խօսքով համահայկական խորհրդաժողովի մը կայացումը՝ յառաջիկայ Սեպտեմբերին, Երևանի մէջ: Մեծ մեծ յոյսեր սնուցանողներուն թիւը կ'ենթադրեմ թէ քիչ չէ: Վերապահութիւն ունեցողներն ալ քիչ չեն: Ձեռնարկը գովելի է, սակայն, խօսք չունիմ: Արդէն ես ո՛ւր, դատումներ ընելու մարդը՝ ուր...: Բայց, սատանային դրդումով, կեանքիս 3/4 դարեան անցուղարձերէն ստացած տպաւորութիւններս գրի առնել կ'ուզեմ՝ ամփոփ գիծերով:

Արդ, յիշեալ համագումարին, շատ հաւանաբար, մասնակցողները պիտի ըլլան առհասարակ տօքթորական տիտղոսաւոր երևելի անձեր, այլ խօսքով կանխաւ ջրիկցող չեզոքներ և անապագայ սփիւռքեան կուսակցականներ՝ բոլորն ալ:

Սկիւմ ՀԲԸՄ-ՀԵԸ-ական մտայնութեամբ չէզոքներէն, որոնք ընդհանրապէս ինքնուրոյն տեսակէտ չեն ունեցած և չունին: Առաւելաբար՝ «ինծի չդպչող օձին հազար ապրի»-ի յեղյեղուկ վերաբերմունքի տէր, միշտ խուսափած են և կը խուսափին ՀՅԴ-ի ահաբեկիչներէն և գրեթէ միշտ հեռու կեցած են ու կը կենան՝ ազգային կեանքի խռովեալ մէկ պահուն գործնականօրէն կողմ բռնելէ:

ՄԴՀ կուսակցականները, այսինքն Գերցէնի «կոկոլ»ականները, որքան որ կրցեր եմ ճանչնալ, առերևոյթ հակադաշնակցական դիմակի տակ եղած են ու են, բայց սփիւռքահայութիւնը յուզող ճակատագրական մէկ պահուն, յանկարծ միացած են իրենց հօրեղբօրորդի ՀՅԴ-ին — թէկուզ «խորհրդական»-ի համեստ ակթոռով — միշտ պատճառաբանելով թէ ազգային կառոյցներու մէջ ներկայութիւն մը անհրաժեշտ է...:

ՀՅԴ-ն, իմա «սոյուզ ռուսկիի (հասկցէք հայ) ռևոլուցիոններօֆ»ը, որ ծնած օրէն եղած է ու է՝ համայն հայութեան գլխուն պատուհաս՝ միահեծան իշխանութեան մը աղիտալի ձգտումով, որուն անտեղեակ, անծանօթ հայ մը — նոյնիսկ խանձարուրի մէջ — չկայ այսօր: Վերջին «հերոսութիւն»ը, Սարգիին ձեռքէն 24 ժամեայ անթելացոյցին կայանը յափշտակելու բռնակալական ամօթալի արարքն է:

Ռամկավար Ազատականներու պարագան եղած է և է՝ անշահախնդիր և բարեմիտ համագործակցութիւն մը՝ բազմակարծիք հասկացողութեամբ. ան դատապարտած է ու կը դատա-

պարտէ միշտ բռնութիւնն ու բռնատիրական ոգին, և հեռու մնացած է ու կը մնայ աժան ամբոխավարական ելոյթներէն:

Ամփոփ գիծերով այս է եղած և դեռ է՝ իմ ճանչցած սփիւռքահայը և այս հայն է, որ Սեպտեմբերին պիտի երթայ Երևան՝ Հայրենիք-Սփիւռք համագործակցութեան մը հիմը դնելու, կամ, աւելի պարզաբանելով միտքս, ըսեմ՝ բազի, խեցգետինի և ձուկի համագործակցութեամբ, տիղմի մէջ խրած «թոմպուր արապա»ն դուրս հանելու չնաշխարհիկ յոյսով:

Թէև չուզողը, բարի յաջողում չկամեցողը չեմ: Բայց..., ահա՛ այս «բայց»ին մէջն է թաղուած շան գլուխը: Լրագիրներու էջերէն քաղուած հատ ու կենտ խոհեմ և անոպայ արտայայտութիւններու մէջբերումներով, թող պիտի տամ, որ ընթերցողները իրենք գտնեն — հաւանական անյաջողութեան պարագային — թէ իսկապէս ո՞ւր է թաղուած շան գլուխը:

Ուրեմն սկսիմ. մէջբերում Ա. «...որքան որ իտէալական է ազգի մը բոլոր ուժերուն համախմբումը, նոյնքան անգործնական է այդ մէկը, երբ ամէն մէկ ուժ նախ և առաջ հետամուտ է իր հատուածական շահին ու ապա միայն հայրենիքի ընդհանուր շահին», («Մասիս», Յունիս 19, 1999):

Բ. Դարձեալ «Մասիս»էն. «ՀՅԴ-ի գերագոյն մարմնի փոխներկայացուցիչ՝ Արմէն Ռուստամեան, առանց բառերը ծածմելու կը յայտարարէ. «Թերեւս, մեզ համար կարևորը Աժ-ում պատգամաւորների թիւը չէ, եթէ մեծամասնութիւն չենք, ապա էական չէ...», որ կը նշանակէ Յ. Տ. Դաւիթեանի խօսքով՝ «աթոռ տուր՝ կ'օգնեմ, չես տար՝ չեմ օգներ»:

Գ. Հրայր Մարուխեանի դուստրը՝ Շաղիկ, «Երկիր» թերթի խմբագիրը, կը գրէ՝ ակնարկելով Հայաստանի Հանրապետութեան վերջին ընտրութիւններուն. «այսքան անբարոյականութիւն, այսքան պոռնուր երկրում չի կարելի» («Երկիր», 1 Յունիս 1999): Եւ կը շարունակէ. «Դաշնակցութիւնն իր ստացած տոկոսներով չգիտեմ ինչ կ'անի: Կը բողոքի՞, թէ...» և չի պարզեր իր միտքը, որովհետեւ և անկասկած՝ Ռոլանտ Շառոյեանը կ'ուզէ ստուերի տակ պահել:

Յիշեալ պըն. Նախարարը «տասնեակ հազարաւոր տղարարժող ինքնաշարժ կը քչէ, երկու զարմիկները, քենեկալը և քրոջ ամուսինը կը տեղաւորէ պատասխանատու պաշտօններու վրայ՝ հրաժարեցնելով նախորդները և ասիկա ներկայ իշխանաւորներու աչքերուն առջև, ընդվզեցնելով Իսազուլեանը, որ կ'ընէ հետեւեալ կանխատեսութիւնը. «կախելու, ջարդելու մանտա՞ղ (հրովարտակ) պիտի տիրէ»:

Եղա՛, «տայը օղլու» Մելիտոս, եղա՛...:

Ու այս մտայնութեամբ ՀՅԴ-ն պիտի մասնակցի և պիտի գործակցի առնուելիք —թէական— շինիչ որոշումի մը հետն անգամ՝ պատահի որ իր արգանդին ծնունդը եղած չըլլայ այդ...:

Վերևի մէջբերումներուն նմաններով խճողելու միտք չունիմ իմ գրութիւնը: Ախորժակ ալ չունիմ: Համով կամ անհամ, որևէ բան ուտել, ստամոքսէն կախում ունի՝ կ'ըսեն:

Այս բոլորէն ետք, բոլորովին այլ բանէ է նաև, թէ հայաստանցի հայր ի՞նչ գիտէ սփիւռքահայուն ամէնօրեայ մաքառումներու մասին, որ ի՞նչ ունենայ ըսելիք, ընելիք: Նոյնիսկ պետական այրերը ի՞նչ գիտեն իրենց քիին տակ, օր ցերեկով գործադրուող սպանութիւններու համատարած «ակա»յութիւններու, կաշառակերութիւններու և յատկապէս պետական կառոյց՝ մաքսատան մէջ կատարուող սանձարձակութիւններու մասին: «Ճամպրուկի մը համար՝ 200 տոլար, ձեռքի փոքրիկ ծանրոցի մը համար՝ 50 տոլար: Երկու դէպքերում էլ ոչ մի ստացական: («Նոր Օր», Յուլիս 24, 1999):

Եկէք չխորանանք: Սեպտեմբերին իրարու քով հաւաքւողները «ըստըֆըլ» թող ըլլան: Անկասկած, ներդրումի հարցն ալ պիտի բերուի սեղան: Այս առթիւ, առիւծին խոտակեր դառնալու փչոցին պատմութիւնը ընելու միտք չունիմ: Սփիւռքահայ դրամատէրը Նեվատա-ի աւագներուն վրայէն չէ հաւաքած իր ստացուածքը: Իրապաշտ ըլլանք, ներդրում-մերդրումի ցնորքը վրաս գրէ՝ իմ մանկութեան ընկեր՝ Թանկապաքեան Հայկազուն, նոյնիսկ եթէ —հայաստանցիի լեզուով— 100 տոկոսով երաշխաւորութիւն խոստացուի անոր:

Արդ, ներեցէք իմ խելապատակէն ժայթքող ձաբռտութիւն որ, անխուսափելիօրէն անարդիւնաւէտ՝ ջուր ծեծելու նմանակով ծախսուելիք հսկայական Դրամ-ը եթէ այժմէն յատկացուի հայաստանցի գիւղացիներուն սերմնացուին, հաւատացէք ինծի, հայեր, մեծագոյն բարիքը ըրած կ'ըլլաք տակաւին հոն ապրելու դատապարտուած մեր անզուգական ժողովուրդին...:

Հոլիվուտ, 14 Օգոստոս 1999

Ամրան Կիզիչ

Ամրան կիզիչ, անանձրև երկար օրերէն ետք, երբ «բարեգութ» երկինքը կը զլանար կուտակուած ամպերուն մանրագոյն ծորակն անգամ բանալու և աշնանացանը ջրելու շնորհը, գիւղի մէջ թէ քաղաքի, պարզամիտ բնակչութիւնը իրար կ'անցնէր: Կրօնական պետերը ձեռք ձեռքի տուած, դաշտ կամ բլուր կ'ելլէին և իւրաքանչիւրը իր հասկեցած ձևով անձրև կը մուրար երկնաւորէն:

Փոքրերուն խումբ մը տղայ-աղջիկի համար զուարճանալու առիթ կը ստեղծէր այդ սնոտիապաշտութիւնը, երբ «Չէօմէ Կէլին» Ծերեւի Հարս-ի խրտուկակին փայտեայ թւերէն բռնած, պոռչտալով կը պտտցնէինք տունէ տուն՝ իւրաքանչիւրի մուտքին կայնած, փոխասացութեան մը նման կանչուրուտելով.

- Ծերեւի Հարսը ի՞նչ կ'ուզէ.

- Ծերեւի մը ջուր մի միայն.

Եւ բոլորը միաբերան կը գոչէին.

- Տուողը մանչ ունենայ

Մերժողն աղջիկ մը տգէ՛ղ...:

Այն Արաբ, ՀԲԸՄ-ի «Նալպանտեան» վարժարանին տնօրէնութեան սկզբնական շրջանին, երաշտի նախապաշարումէն սարսափած, Մոլլաներն ու Քահանաները, ոստիկանական թէ կառավարական բարձրաստիճան պաշտօնեաները առջևէն, ես ալ անոնց հետ, իսկ մահմետական թէ քրիստոնեայ պատկառելի ամբողջ մեր ետևէն, սկսանք բարձրանալ քաղաքին մօտակայ բլուրը: Հասանք և Աստուծոյ քիչ մը աւելի մօտ եղած ըլլալու յաւակնութեամբ, սկսանք պաղատիլ անտարբեր բարձրեալին, յատկապէս ամպերուն, որպէսզի գլխային ոչխարամիտներուն և բանային իրենց մեծ ու պզտիկ ծորակները և թրջէին արտ ու անդաստան:

Հաւատաք կամ ոչ, կրօնական արարողութեան յաջորդող քանի մը օրերէն ետք, կայծակ-որոտում իրար խառնուեցան ու այդ տարուան ձմեռն ամբողջ յորդառատ անձրևներէն զատ - եզակի երևոյթ- կէս մէթրի չափ ալ ձիւն տեղաց հաւատքի հզօր հեղեղով ողողելու համար բնակչութեան բոլոր խաւերուն դիւրահաւատ հոգիները:

Սնոտիապաշտութիւն մը գովերգել չէ միտքս: Եղած չեղածը պարզունակ սովորութեան մը մասին է, որ հաւանաբար կը շարունակուի տակաւին անհամար բնակավայրերու մէջ: Նպատակ

ալ չունիմ պարծենալու նորահաս սերունդին առջև թէ՛ տեսէ՞ք ինչքան հզոր էր մեր հաւատքը...:

«Չէօմչէ Կէլին»-ի զուարճապատումը հաւանաբար չյիշէի՝ եթէ Հայաստանի սա վերջին անկախացումէն ասդին, անցնող 7-8 տարիներու ընթացքին կատարուած զանազան ընտրութիւններուն փրցուած հարայ հրոցէն -ճիշդ մեր՝ մանուկներուս նմանակով- սկսած՝ ստորագրութիւն հաւաքելու նորածին գիւտէն - իր տեսակին մէջ եզակի- մինչև ձայն մուրալու, ձայն զնելու, կամ «զատավիտ»ով՝ բռնաբարումով քուէի տիրանալու տգեղութիւններէն դուրսուած չըլլայի:

Մի՛ զարմանաք, լալու հափ զուարճալի ցանկ մը կայ՝ Նոր Օր-ի աւագ աշխատակից Գրիգոր Քէօսէեանի յօդուածին մէջ: Այդ ի՛նչ խեղկատակութիւն է՝ Աստուած իմ..., բացի «Միասնութիւն»էն և «Համայնավար Կուսակցութիւն»էն, որոնք ի պատիւ իրենց, ներկայացուցած ստորագրութիւններէն աւելի քուէ են ստացած: Մնացեալները -չատ կը ներէք- անճարակ աղբահաւաքներու տպաւորութիւնը կը ձգեն: Ափսոս չէ՞ր, որ տղայական իմ օրերուն, «Չէօմչէ Կէլին» պտտցնողները, առնուազն իրենք ևս կը թրջուէին... մաքուր կերպով: Ի՛նչ ըսել սակայն ՀՌԱԿ-ի պեխաւոր մանուկ Միրզախանեանին, Կարապետեանին և Աւետիքեանին, որոնք ամօթը կամ նուազագոյն ամօթխածութիւնը չե՞ն ունեցած, չունի՞ն՝ որ մայիթերէն հաւաքած 190,500 ստորագրութեան դիմաց քաղեր են՝ 7,374 քուէ...:

Հէյ վախ, Պարսում էմմի, հէյ, եթէ ողջ ըլլայիր «Պիր չէօմչէ սու» (Շերեփ մը ջուր) պիտի չըսէի՞ր հեգնանքով, որ վերևի երրեակէն միայն մէկուն մրոտ դէմքը լուալու չի բաւեր:

Կէսդարեայ շարքային Ռամկավար Ազատականիս ինչի՞ն է պէտք, թէ ՀՅԴ-ն ՀՌԱԿ-ի նման փալաս դուրս չէ եկած, հէ՛, դո՛ւն ըսէ՛ Պրն. Օճառագործ և թող վերջանանք փառաւոր անցեալով հարուստ մեր հաւատամքի վէմին հասցուած չարիքներէն, համոզուելով թէ «Չէօմչէ Կէլին» պտտցնելը ամօթ է՝ գէթ մեր օրերուն ...:

Հովիվուս

ԳԱՄՓՈԲԷՆ

Գամփոր.– Տախտակի ծակ: Թրքերէն «պօղում»: Ծառի բունէն ծլած խեժոտ ճիւղ, որ չորնալով կը կծկուի, կ'իյնայ և կ'ըլլայ կլոր ծակ:

Վարքի Նիշ

Ուսանողական կեանքիս իմ առաջին քայլերը Գրքախանի մէջ առի: Ալեքսանտրէթէն Հալէպ երկարող ճամբու կէսին, հին քաղաք մը, ուր Փրանսացի կղերականները, անոր արեւմտեան կողմի թեթեւ բարձունքին վրայ, հսկայ ծառերով շրջապատուած գեղեցիկ ովասիսի մը նմանող վանք մը ունէին, քովն ալ ընդարձակ սենեակ մը, որ թէ՛ չափահասներուն եւ թէ՛ մանկահասակներուն համար կը ծառայէր իբրեւ դասարան: Ունէինք մէկ ուսուցիչ՝ գեղադէմ, բարձրահասակ հայ երիտասարդ մը, որ իր ամպիրոնէն կը յաջողէր անդորրութիւնը պահել՝ երկուքէն երեք մեթրնոց եղեգի մը շնորհիւ, առանց տեղէն ելլելու: Աշակերտութեան թիւն ալ երեսունը չէր անցներ:

Դասաւանդութեան նիւթերը, հայերէն ընթերցանութեան մը կողքին, առաւելաբար Փրանսերէն էին: Զբօսանքներուն, սակայն, խօսակցական լեզուն միմիայն Փրանսերէն էր: Անխախտելի կանոն մը, որուն զանցառուները կը պատժուէին զանազան ձեւերով, բացի ծեծէ: Առաջին օրերուն խիստ ողբերգական էր իմ վիճակս: Խոլ ու համրի մը նման էի:

Մեր տան մէջ Փրանսերէն խօսող չկար: Պատիժէն խուսափելու համար, սակայն, ամէն օր քանի մը բառ աւելի իւրացնելով, կարճ ժամանակի մը մէջ կըրցայ հայերէն խօսելու մեղքէն ձերբազատուիլ մասնակիօրէն:

Կարծեմ տարի մը յաճախած ըլլալու եմ այդ դպրոցը, որ երբ կրկին փոխադրուեցանք Ալեքսանտրէթ, Նուպարեան վարժարանի առաջին դասարանի դասագիրքերը ընթերցելու փոխարէն, անգիր կ'արտասանէի թէ՛ հայերէնը եւ թէ՛ Փրանսերէնը՝ ուսուցչուհիս հիացումին եւ գնահատանքին արժանանալով: Ասոր կողքին, սակայն, իմ բարի եւ անսահմանօրէն համբերատար ուսուցչուհիս գլխուն պատուհասն էի իմ անգապելիօրէն կենսունակ, վառվռուն տղու անհանդարտութիւններով: Որպէս պատիժ, իր մօտ ոտքի կեցուցած կ'ըլլար զիս յաճախ իմ քնքոյշ ուսուցչուհիս, որուն արարքը չէր վրիպեր Պրն. տնօրէնին ուշադրութենէն: Ու ասիկա տեւեց ամբողջ տարեշրջան մը:

Նուպարեան վարժարանի ամալերջի հանդիսութիւնը եզակի նշանակութիւն մը ունեցաւ ինծի համար: Գրքախանի դպրոցը այդպիսի սովորութիւն մը չունէր: Ծնողներուն ներկայացուող աշակերտական առաջին հանդէսն էր, որուն պիտի մասնակցէի նաեւ ես՝ իմբապարով:

Երկսեռ զոյգեր էինք: Մանկական քմայքէ տարուած, ինծի ընկերակցող աղջնակին հետ մերժեցի պարել: Աչքս ուրիշի մը վրան էր: Հիմա, տարիներ ետք, երբ դիմագիծն անգամ չեմ յիշեր պարընկերուհիս, անասելի յուզումով կը տեսնեմ տակաւին զոյգ մը սիրունիկ աչքեր՝ աղերսող նայուածքով: Անոր մանուկ սիրտը փշուր-փշուր ընելու աստիճան յամառեցայ իմ մերժումիս մէջ: Ճարահատ, պարուսոյց օրիորդը զիս համոզելու իր ուրոյն եւ կտրուկ միջոցին դիմեց... ապտակեց եւ բռնի ուժով կեցուց զիս պարընկերուհիս կողքին՝ ափիս մէջ դնելով անոր փոքրիկ, փափուկ ձեռքը: Սրտովս չեղաւ թէեւ, բայց արդիւնքը եղաւ պարել, այդ ալ ինչպէս:

Աշակերտական հանդէսին յաջորդող օրը, վիճակացոյցներու բաշխումը տեղի ունեցաւ: Դասարան փոխողներու ուրախութեան պոռչտութիւն խառնուեցաւ կրկնողներուն լացի մեղեդին: Պրն. տնօրէնը, բոլորովին անտարբեր տիրող հոգեվիճակին, շարունակեց իր անուանակոչերը եւ յանձնեց ճակատագրական թղթիկը՝ իւրաքանչիւրին:

Յանկարծ, երկվայրկեանի մը համար, Պրն. տնօրէնը դադար տուաւ իր անուանակոչերուն: Վիճակացոյցի թղթիկ մը ձեռքին, թեւը պարզեց առաջ, քանի մը անգամ թափահարեց այդ թղթիկը պարապութեան մէջ եւ տուաւ իմ անունը:

Ձուարթ դէմքով մօտեցայ իրեն եւ կեցայ իր դիմաց: Առանց ինծի նայելու, Պրն. տնօրէնը ծամածռում մը տուաւ դէմքին, ձայնին չեղտը ծաղրականի վերածեց եւ սկսաւ խօսիլ.՝ Սիրելի աշակերտներ... այս պարոնը, ցուցամատը անգամ մը եւս դէմքիս ուղղելով կրկնեց,՝ այս պարոնը, դասարանին գերազանցիկն է... եռամսեայ երեք սիւնակներն ալ զարդարուած են տասներով. բայց դուք գիտէ՞ք, թէ ի՞նչ է իր վարքին նիշը:

Համատարած լռութեան մէջ սրահին, մեծ ու փոքր աշակերտները սպասեցին զգայացունց յայտնութեան: Պրն. տնօրէնը պահ մը եւս յապաղելէ ետք, կրկին խօսեցաւ.

- Չէ՛ք գիտեր... վե՛ց է... վեց... այդ ալ դաստիարակ ուսուցչուհիին թախանձանքին որպէս շնորհք, որովհետեւ, այդ վեցին ալ արժանի չէ այս պարոնը:

- Ինչո՞ւ...,- հարցնող անգամ չեղաւ:

Ես ալ, վարքը վարունգէն զանազանելու դեռ անատակ, Պրն. տնօրէնին վերամբարձ մատնանշումէն ոչինչ հասկնալով, զսպուած ժպիտով մը առի այդ թղթիկը եւ ինչ սուտ խօսիմ-տասներով հպարտ, տարի տուն:

Միշտ մտածումներու մէջ թաղուած, անժպիտ դէմքով հայրս գտայ աթոռի մը վրայ նստած՝ մեր միակ սենեակ-ննջարանի

փողոց նայող պատուհանին քով եւ վիճակացոյցս իրեն երկարեցի՝ ներքին անսքող ուրախութեամբ մը: Ձեռքէս առաւ, ծունկին դրաւ, թիթեղեայ տուփէն հանեց իր ակնոցները, քթին վերեւ զետեղեց եւ հագլիւ ականարկ մը նետած ձեռքի թղթիկին՝ «Թո՛ղ... դուն մարդ չես ըլլար...», ըսելն ու վրաս նետելը մէկ եղաւ:

Մանկութի՛ւն... իմ անդա՛րձ մանկութիւն: Տասերով զարդարուած սիւնակները ոչինչ ըսած էին հօրս, որ վիճակացոյցի առաջին գիծին վրայ գտնուող «վարք»ն ու անոր դիմաց նշանակուած միակ վեցն էր նկատի առած, կարծէք միմիայն ատոր համար գացած ըլլայի ես դպրոց...:

Այսօր, սակայն, եօթանասուն տարուայ անջրպետէն, երբ հայեացքիս առջեւ կը պատկերանայ իմ հայրս՝ իր դաժան վճիռով (որ դեռ կը ծակծկէ իմ ականջներուս թմբուկները), սրտիս խորէն կ'օրհնեմ իր յիշատակը եւ կը խոնարհիմ վարքին հանդէպ իր ունեցած անգերազանցելիօրէն խորիմաստ արժէքին առջեւ... ԱՄՆ-ի տարածքին վրայ գտնուող դպրոցականներուն սահմուկեցուցիչ վարքին -դուք ըսէք- սանձարձակութեան հետ համեմատած...:

Հոլիվուտ, 25 Նոյեմբեր 1995

Ամրան Վերջերուն Էր

Ամրան վերջերուն էր: Մաքսատան պաշտօնէութենէն հեռացած, անգործ էի: Տարրական ապրուստէն զուրկ ու անել վիճակի մէջ եղած միջոցիս, հալէպցի մտերիմներու քաջալերանքով, ուսուցչութեան դիմեցի:

Թրքական սահմանին վրայ գտնուող Սուրիոյ հեռաւոր Այն Արապ գիւղաքաղաքին ՀԲԸՄ-ի Նալպանտեան Վարժարանին տնօրէնութիւնը առաջարկեցին ինծի: Ընդունեցի: Համաձայնեցայ: Պայմանագիրը ստորագրեցի: Կանխավճար մըն ալ ստացայ եւ ուրախ տրամադրութեամբ տուն դացի:

- Դպրոցի տնօրէն նշանակուեցայ,- ըսի տղաներուս մօրը՝ Պերճուհիին:

Թերահաւատօրէն դիտեց զիս: Թեթեւ ժպիտ մըն ալ ունեցաւ:

- Ո՞ւր:

- Այն Արապ...:

- Ես գիւղ չեմ երթար,- արձակեց իր վճիռը, կտրուկ կերպով, եւ տխրութիւն մը սեւ ամպի պէս իջաւ իր արբիաւառ դէմքին վրայ:

Համոզելու փորձն անգամ չըրի: Օգուտ պիտի չունենար: Յաջորդ օրը մեկնեցայ Այն Արապ:

Բնակարան մը վարձեցի ու քանի մը օր ետք վերադարձայ: Ունեցած չունեցածս հաւաքեցի, ծրարեցի եւ թթուած ու մուսլլ դէմքով կիսն ու անչափահաս զոյգ մանչերս հետս առած, ճամբայ ելայ:

Ճամբայ ելանք...:

Դժգոհութեան կուպրը ո՛չ թէ կաթիլ կաթիլ, այլ հեղեղի պէս հոսելէ չէր դադրեր քովս նստող կնոջս դէմքէն: Ճամբու ընթացքին ոչ մէկ խօսք, ո՛չ մէկ բառ բարեհաճեցաւ արտաբերել իր վարդաբոյր շրթունքներէն:

Ժամերը գլորեցան մարդատարի ցնցումներով, թաւալող անիւներուն բարձրացուցած անհոգի փոշիին ամպերով եւ դեռ հրկիզելու կարողութեան մէջ գտնուող արեւին անբարեխիղճ գուրգուրանքով:

Ճարապուստ գիւղաքաղաքի ելքին, մեզ փոխադրող խոշոր մարդատարը Եփրատի ջուրերուն վրայէն լաստով փոխադրուեցաւ միւս ասի՜ր կնոջս դժգոհութեան վրայ բարդելով ջրամոյճ ըլլալու սարսափին յաւելեալ քացախութիւն:

Փոշեթաթախ, քրտնթոր եւ տղաներուս մօրը լեղի-պղպեղ դիմագիծով հասանք Այն Արապ:

Պարոն տնօրէնիս առ ի յարգանք, գտնուեցան կամաւորներ եւ մարդատարի տանիքէն վար առին գոյքերս ու բերին շարեցին բնակարանիս մուտքին:

Գետնայարկ, մէկ սենեակնոց, զոյգ մը լայն ու բարձր պատուհաններով այդ բնակարանը, գիւղաքաղաքի մը համար անպաճոյճ ոչինչ ունէր: Աղիւսաշէն, մարդահասակ շրջաբակին մէջն ալ կային քանի մը թութի ծառեր, գոյնզգոյն վարդենիներ, ջրհոր մը եւ անմիջական գործածութենէ դադրած, աւելորդ իրերու ախոռանման մառան մը, ուր կարելի էր նաեւ հաւ պահել: Գանգատելու պատճառ մը չէի գտներ, նոյնիսկ գոհ էի: Այդ տրամադրութեամբ ալ, լուութեան սառոյցը փշրելու համար, մեղրածոր ժպիտով մը հարցուցի՝ միշտ թթուած դիմագիծերով տղաներուս մօրը:

- Ինչպէ՞ս գտար...:

Չպատասխանեց: Շարունակեց լռել՝ նոյնութեամբ պահելով դէմքին ամրացուցած մրմուռը:

Հոգիս ամբարշտ մէջ սեղմած, սկսայ քակել ծրարները: Ճակտէս ինկող քրտինքին կաթիլները քանի մը անգամ սխալեցան, շեղեցին իրենց ուղղութիւնը եւ կամացո՛ւկ մը սահեցան կոպերէս ներս: Գուցէ ակամայ, բայց լրիւ անփափկանկատութիւն մըն էր անշուշտ անոնց ըրածը: Անկասկած կրնային խնայել ու չկծել իմ աչքերը, գէթ այդ պահուն, երբ տղաներուս մայրը փոխանակ օգնելու ինծի, աթոռակի մը վրայ նստած, բոլորովին անտարբեր, չէր ուզեր դիտել իմ աշխատանքը: Շաղկաւրատելու ալ սիրտ չունէի արդէն: Գուցէ ճամբորդութեան ցնցումներէն յոգնաբեկ, տակաւին չէր գտած իր անդորրը:

Սենեակի կահաւորումին մեծ մասը աւարտած, բակ ելայ ու սիկարէթ մը վառեցի: Դանդաղ, բայց խորունկ շունչով լեցուցի նիքոթինին ծուխը թոքերուս մէջ եւ գոհունակութեամբ մը փչել ուզեցի թունաւոր մուխը դէպի երկինք: Գլուխս թեքեցի կունակիս ուղղութեամբ եւ դէմքս ուղղեցի երկնակամարին:

Արեւամուտը մօտ էր: Թոքերս դեռ չէի պարպած, երբ հսկայածաւալ ծծիչի մը պէս, խելագար ոլորումներով աշխուժացած հողմայոյզ մը տեսայ դէպի երկինք բարձրացող, որ Այն Արապի անագնիւ փոշին հաւաքած, հոլի պէս ինքն իր վրայ դառնալով կու գար դէպի մեր բնակարանին ուղղութեամբ: Դէմքս քարացած մնաց՝ ուղիղ երկինքն ի վեր:

Եղեռնի ճամբաներուն վրայ ծնրադիր, հարիւր հազարաւոր հայերուն նման, գերբնական ուժի մը աղերսելու, պաղատելու

բոլորն փափաքը յանկարծ ծնաւ իմ մէջ: Նոյնիակ շէնջացի. «Աստուած... Աստուած...»: Ո՞ւր էր սակայն այդ գերբնական ուժը՝ ըլլայ եղբունի օրերուն, թէ անկէ առաջ կամ ետք, որ լսէր զիս եւ հեռու պահէր հողմայոյզին դառն բաժակը ինձմէ՝ այդ պահուն...:

Նայուածքս միշտ սեւեռած՝ գետնէն անկուշտօրէն փոշի ծծող հողմայոյզի ոլորումին, դադրեցուցի իմ ծխելը: Փոշեսիւնը սակայն շարունակեց անկասելի յառաջխաղացքը. եւ եկաւ... եկա՛ւ... ու զարնուելով մեր բնակարանի որմին, ընդոստ կորսնցուց իր թափը եւ ամպի պէս խիտ հաւաքուած փոշին կուտակեց ճիշդ մեր բնակարանին վերեւ եւ... յուշի՛կ, յուշի՛կ եկաւ մաղել մեր տան, բակին, ներկաներուն եւ իմ տանջահար հոգիիս վրան՝ շուայլօրէն:

Մղձաւանջէ արթնցողի մը ապուշ կտրած դէմքով եւ կուրացնող փոշիի ընդմէջէն, վախկոտ ակնարկս ուղղեցի աթոռակին վրայ դեռ անշարժ կծկուած տղաներու մօր՝ պերճուհիի երեսին: Ստեպղինի ջուրը քամող ճմլիչին ուժգնութիւնը զգացի սրտիս վրան: Փոքրիկ, սիրուն, փափուկ ափերով ծածկուած անոր աչքերէն, անխօս, տոգունած լուսնի նման ալտերէն վար կը սահէր զոյգ մը պղտոր առուակի դառն հոսքը...:

Դպրոցական ամբողջ տարեշրջանին, տղաներուս մօր անվերջանալի եւ գրեթէ ամէնօրեայ տրտունջին հետ համեմուած, առաջին օրուան հողմայոյզը շարունակեց հետեւիլ ինծի՝ իր տարբերակներով, որոնցմէ ամենատաժանելին, տգէտ, անտարբեր հոգաբարձուներու ցուցմունքով, տարեթոշակի հաշուոյն հացագործի աշակերտէն՝ հաց, մսագործինէն՝ միս, նպարավաճառինէն՝ նպարեղէն գանձելու կարգադրութիւնն էր:

Նուազագոյնը երկու ամսավճար գանձելի մնալով Հ.Բ.Ը.Մ.-էն, ցեխոտած հոգիով ես հեռացայ ուսուցչական ասպարէզէն... մուրացկանութենէն:

Հոլիվուտ, 1995

Կը Պատմուի Թէ

Կը պատմուի թէ Հօճա Նասրէտտինը, առաւօտ մը գիւղին վարի թաղին ծայրը գտնուող իր տնակին առջեւ, քարէ «սէ-տիր»ին վրայ ծալապատիկ նստած, անփութօրէն տէրողորմիային, դուք ըսէ՛ք՝ վարդարանին, հատիկները մէկը միւսին ետեւէն շխշխկացնելու ատեն, դիմացէն անցնող համագիւղացիի մը ձայն կու տայ.

- Ուլան Մէմէտ, վերի թաղի հրապարակին վրայ «հաճը»էն վերադաձող ուխտաւոր մը մատաղ պիտի բաշխէ բնակչութեան: Զլսեցի չըսես...:

Արդ, եղած չեղածը անվնաս խօսք մը, գուցէ կատակ մըն է, որ Հօճան ըրած է ու շարունակած իր համրիչին հատիկներուն հետ խաղալ՝ միեւնոյն անտարբերութեամբ: Մատաղի մասին լսող գիւղացին, սակայն, Հօճային աչքէն կորսուելէ կարճ ատեն մը ետք, ետ կը դառնայ եւ հանդիպած ծանօթին ու անծանօթին հաղորդելով աւետիսը, կ'ուղղուի գիւղին վերի թաղին հրապարակը:

Շատ չանցած, վարի թաղին տղամարդիկը իրարու ետեւէ «Մէլամ ալէքիւմ, Հօճա» բարեւելով կ'ուղղուին վերի թաղին հրապարակը: Գացողներուն թիւը բազմանալով, Հօճային միտքը կը պղտորի: Կասկած մըն է որ կը սկսի խլրտիլ իր ալ ուղեղին մէջ եւ ծաւալելով կը վերածուի իրաւանման հոգեվիճակի մը, որ յանկարծ ոտքի կը հանէ գինք: «Ուլան Հօճա, պէլքի տողրու տըրը» ըսելով, ինք եւս քայլերը կ'ուղղէ դէպի վերի թաղին հրապարակը...:

Ինչո՞ւ սկսայ Հօճա Նասրէտտինին anecdote զուարճապատումով: Պարզեմ միտքս: Անցնող տասնամեակներուն, հաւանաբար գալիքներուն եւս, իւրաքանչիւր Ապրիլ ամսու սկիզբէն մինչեւ վերջը գոնէ, ջանասիրութեամբ գրեցինք, կը գրենք եւ պիտի շարունակենք գրել -մեղմ ըսած- քիչ մը շատ երազային խորքով, ամբոխավարական հետեւեալ բնաբանը՝ «Պահանջատիրութիւն՝ Զեղասպանութեան համաշխարհային ճանաչման, նիւթական արդար հատուցումի եւ պապենական հողերու վերադարձին՝ իր օրինաւոր տէրերուն»:

«Պահանջատիրութիւն»ը վատ բան չէ. պահանջենք: Արդէն, հայ մամուլի էջերուն վրայ գրողներուն ձեռքը բռնող չէ եղած, չկայ եւ պիտի չըլլայ, ներառեալ՝ բեմերու վրայ թէ յուշակոթողներու պատուանդաններուն առջեւ, օդի մէջ բռունցք

ճօճելու ազատությունը: Անպատեհություն մըն ալ չկայ որ ո՛չ միայն ներկայ սերունդը, այլ նաեւ գալիք սերունդները իբրեւ ճիտի պարտք -եթէ պէտք ըլլայ- 85 տարի եւս անխոնջ հետապնդեն եւ մեծ ու փոքր տէրութիւնները հանգիստ չձգեն, գիտնալով հանդերձ թէ անոնց հաշուոյն եթէ գար, կամ եթէ գայ, օհօ՛, շատոնց լուծած կ'ըլլային, կամ կը լուծէին Հայոց Յեղասպանութեան շատ պարզ եւ սակայն աղաղակող հարցը, որ ազգովին եւ առանց տարիներու թաւալքին հետ ճիգ ու ջանք խնայելու 24 «քարատ» ոսկիի նման փայլեցնելով ցուցադրած ենք ո՛չ միայն մենք մեզի, այլ նաեւ օտարներուն՝ մեր վիշտին բոլորովին անհաղորդ այլազգիներուն:

Արդիւնքը: Եկէք շարունակենք. ուրացողին աչքը դուրս գայ. քիչըմ բան խլրտացուցինք 85 տարուայ մէջ, ի՛նչ փոյթ թէ հատուկենտ պետութիւններ եւ քանի մը տասնեակ խորհրդաւորանքներ ըլլան անոնք: Շտապելու կարիք չկայ: «Շտապող շունը փակ աչքերով լակոտ կը ցնկնի» կ'ըսեն: Ներկայի համեմատութեամբ, անհաւանական չէ նաեւ, որ յառաջիկայ տասնամեակներուն եւս գտնուին Հայոց Յեղասպանութեան անժխտելի իրողութիւնը ընդունողներ:

Ուստի, այսպանելի ոչինչ կայ մեր «Պահանջատիրութեան» մէջ: Նոյնիսկ անհրաժեշտ է պայքարի՝ աշխարհին ծանօթացնելու ազգ մը ամբողջ բնաջնջելու ծրագրուած եւ գործադրուած քստմնելի ոճիրը, յատկապէս եւ գլխաւորաբար թուրքին միջոցներու մէջ խտրութիւն չդնելը: Անհրաժեշտ է ճիշդ նախորդներու նման ցոյցի ելլել, թէկուզ նօսրացող մասնակիցներով, «մեր հողերը» պոռալ եւ թուրքի հիւպատոսարաններու փակ դուռներուն առջեւ թուրքի դրօշը հրկիզել եւ...:

Կար ժամանակ, սակայն, երբ քիչ մը համեստ էինք մեր «Պահանջատիրութեան» նկատմամբ: Գիտէինք կշռել մեր խօսքերուն իւրաքանչիւր բառը՝ ցրի ամբոխավարութենէ հեռու, ու մանաւանդ գիտէինք զանազանել, կարելիին եւ զաւեշտականին միջեւ սահման դնել: Կարելին, ի՛նչ խօսք, որ ցեղասպանազէտ Վահագն Տատրեանին եւ իր նման հայ թէ օտարներուն ըրածն է՝ գրիչով եւ խօսքով: Զաւեշտակա՞նը՝ ծաւալող մեր անլըջութիւնն է: Այսինքն, ո՞վ, թո՞ւրքը թէ՛ Յեղասպանութիւնը ընդունի եւ թէ՛ նիւթական հատուցումին հետ հողային տարածք շնորհէ մեզի՝ միլիոններով բազմացած թուրք բնակչութիւնը ծով թափելու գնով. բան մը, որուն Տէօրթ-Եոլ-ի իմ համերկրացի Պամպըլ Փանիսն անգամ -եթէ ողջ ըլլար- կարելի պիտի չըլլար համոզել՝ յատկապէս աշխարհն հայոցէն մնացած կտոր մը Հայաստանէն հայաթափումի սա տխուր օրերուն:

Այսուհանդերձ, «հաւատքը լեռներ կը շարժէ» կ'ըսեն: Այդ հաւատքով ալ շարունակենք գրիչով, ճառերով եւ մասամբ նորիններով եւ Հօճա Նասրէտտինի նման – «պէլքի տողը ու տըր» (թերեւս ճիշդ ըլլայ) ըսելով վազել անզուգական ցնորքի մը ետեւէն...:

Հոլիվուտ, 10 Յունիս 2000

Մանկապատանեկան Իմ Օրերուն

Մանկապատանեկան իմ օրերուն, Ալեքսանտրէթի մէջ, տա-
րին անգամ մը, 1915-ի զարհուրելի նախճիրին առիթով, տխուր
հանդիսութիւն մը տեղի կ'ունենար՝ Ապրիլ 24-ին: Այն ատեն,
որքան ծանօթ է ինծի, սգահանդէս կը կոչուէր այդ հաւաքը:
Մասնակցողները՝ արեւմտահայ եւ կիլիկեցի՝ անխտիր, նոյնինքն
անոնք էին՝ բանակ մը գերդաստանէն հրաշքով վերապրած
փոքրաթիւ նշխարներ, որոնց հոգիներուն եւ դէմքերուն վրայ
անջնջելիօրէն դաջուած ահաւոր վիշտն ու ողբը դեռ կը մխային
անմխիթարօրէն:

Այդ հին թուականներուն, կը շեշտեմ, իւրաքանչիւր Ապրիլ
24-ին, իմ ու իմ տարեկիցներու հայրերուն համար կսկծալի յու-
շերով սուգի օր էր: Առանց բացառութեան, քաղաքի ամբողջ հայ
բնակչութիւնը՝ կարուակէն, դուք ըսէ՛ք՝ հնակարկատէն, սկսեալ
մինչեւ օրապահիկի կարօտ հայն ու յատկապէս լուծալափոխ
Մարթայեան եղբայրները, կը դադրեցնէին իրենց ափին մէջ
գտնուող կոյտ մը «մեծիտիէ»ներու իւրայատուկ երաժշտու-
թեամբ շխշիկօցը: Ի՛նչ ըսեմ, մորմոքող սիրտերուն սուգի օրն
էր. կը մեծարէին սրտառուչ մեղամաղձոտութեամբ: Սգահանդէսը
ե՞րբ վերածուեցաւ Շղեռնեան Յուշահանդէսի, չեմ յիշեր: Արդէն
երիտասարդ էի, երբ անմեղ նահատակներուն սրբազան յիշատա-
կը մեծարելու շարժառիթը փոխակերպուեցաւ տգեղ իրարատե-
ցութեան՝ յատկապէս կովկասեան ծնունդ -չըսելու համար՝
ռուսական- կովկասէն Արեւմտահայաստան եւ Կիլիկիա թափան-
ցած -առանց հրաւերի- գոյգ քեռորդի ընկերավարական կու-
սակցութիւններուն «միանշանակ» գործելակերպին լարախաղա-
ցութիւններովը:

Եւ իրօք, գրեթէ ամէն Ապրիլ 24-ին, ի՛նչ տգեղութիւններ,
իրարու քիթին խնդալու ի՛նչ հտալիտութիւններ, համագործակ-
ցութեան լաշակին ներքեւ ի՛նչ աղուէսութիւններ, եւ ինչ-ի՛նչ
«ապտալ սաքըզը»ն «չըթչըթ»ացնելով ծամէլներ՝ աղաւաղելով
օրուան հմայքը, կարծէք թէ մէկուն կամ միւսին լքեալ գոյքը
եղած ըլլային Շղեռնը եւ Շղեռնին բիւր բիւրաւոր ողջակիզ-
եալներուն դեռ յամեցող ածիւնափոշին տէր-գօրեան անապատին
անգգայ աւազուտքին վրայ:

Ճիշդ թուականը չեմ գիտեր, կարիքն ալ չունիմ գիտնալու,
թէ ե՞րբ ջուրին երեսը ելան կրկին Խրիմեան Հայրիկին թուղթէ
շերեփին նմանակով «Հայ Դատ»ն ու «Արմինիըն էսեմալին»,

որոնք դուռ չմնաց որ չթակեն,- յատկապէս բոլոր անոնց, որոնց տէրերուն ձեռքին վրայ դեռ կտածուած կը մնայ հետքը հայու կարմիր արեան,- իրենց բաժինը անկոտորում յամառութեամբ ակնկալելով եւ յուսալով որ օր մը կ'արթնցնեն անոնց կուրծքին տակ կոշկոռ կապած «մարդկայնութիւն»ը եւ ճանչնալ կու տան անցեալ դարու առաջին ցեղասպանին՝ թուրքին իր կատարած վայրագ նախճիրը:

Յամենայնդէպս, Եղեռնի անունով կատարուող ու կատարւելիք տոնքիշոթութիւնները վատաբանել չէ միտքս: Ո՛չ ալ անոր փոշայականացուելուն համար արցունք թափելը: Մոնթէպելլոյի յուշարձանը ապաստփականացնողներուն խայտառակութեան ալ ըսելիք չունիմ: Իսկ բոլոր անոնց, որոնք պիտի շարունակեն հոս-հոն ներկայ գտնուելով ունկնդրել բազմիցս յեղեղուած եւ նոյն կաղամբապուրին համն ու հոտը տոռող «տաւուլ-գուռնա»ին, ալլահը հետերին:

Բայց եկէք պարզ խօսինք:

Երկու տարի, կամ քիչ մը աւելի առաջ, Ֆրանսայի Ազգային Ժողովը, մեր Յեղասպանութեան ճանչցուելուն ի նպաստ թուք մը թքեց՝ «թոն»երով հռետորութիւն, ծափահարութիւն եւ գոռում գոչումի պճնազարդումով: Տարի մը կամ աւելի ետք, նոյն «ասպետական» պետութեան ծերակուտականները ետ լզեցին այդ թուքը, առանց որ ո՛չ ոք անհանգստանայ: Մինչ մենք՝ հայերս, գիտնալով հանդերձ թէ այդ ծերակուտականներուն համար «լաւագոյն ողորմութիւնը իրենց անձէն կը սկսի», զորս դու պատուիրեցիր ձեռով, ո՛չ միայն չափէն աւելի ջրիկցանք, այլեւ մեր սոփեստութեան եղէգնեայ «կաւալ»ը, դուք ըսէք՝ «տիւտիւկ»ը փչեցինք հա՛ փչեցինք, կարծէք թէ մեր Յեղասպանութեան ճանաչումին մագաղաթեայ վկայականը դրուած ըլլար մեր գրպանին մէջ:

Ճիշդ է թէ ճակատամարտ մը եւս կորսնցուցինք եւ ո՛չ թէ պարտուեցանք. եկէ՛ք տեսէք, սակայն, որ այդ օրուան դեռ չհասած, մենք մեր ձեռքով պայթեցուցինք ազգերու պատմութեան անծանօթ, ծանրագոյն հետեւանքներով լեցուն, աղիտալի ումը մը, արգահատանքի սիւնին գամելով Յեղասպանութեան ճանաչումը հետապնդող Սփիւռքի յամառ հայութիւնը:

Անցնող տարուան Հոկտեմբեր 27-ին, Հայաստանի Հանրապետութեան Ազգային Ժողովի դահլիճին մէջ անզգամօրէն ցուցադրեցինք՝ զարգացած եւ յետամնաց օտար ժողովուրդներուն, քստմնելի սպանդ մը, եւ ահա տասնեակ ամիս է որ սանդի մէջ ջուր ծեծելու նմանակով կը սպասենք Հայաստանի արդարադատութեան գոյացնելիք «կարագ»ին...:

Հէյ վա՛խ, էմմի օղլու Հեթում, հէյ եւ դուք՝ սփիւռքցի իմ տարեկից ճիւնազլուիս բալիկներ, ինչո՞ւ լուռ էք կեցեր, երբ ասեանն է ձայն-ձայնի տալով ընկերակցելու անմահ Պէշկէօթլուրեանին:

«...Երգե՛նք ու լա՛նք, լա՛նք ու երգե՛նք, տը՛րտ... մա՛գին»:

Եղեռնէն Վերապրողներու

Եղեռնէն վերապրողներու շարքին, չորք-մարզպանցիներուն մնացորդացն ալ վերադառնալով իր ծննդավայրը, արագօրէն սկսած է բնականոն հունի մէջ դնել իր առօրեան՝ ոսկեգոյն երազներով: Սունկի պէս բուսած են դպրոցները: Զոյգ եկեղեցիներուն զանգերը ղօղանջեր են նոր թափով: Քէլէկեան եւ Սիսուան որբանոցներուն դռները բացուած են՝ որբ-որբուհիներուն առջեւ: Եռանդազին աշխատանքի է լծուած քաղաքապետարանը՝ իր հովանիին ներքեւ հիմնելով երկրորդ դեղարանն ու դարմանատունը՝ Տոքթ. Թաթարեանի գլխաւորութեամբ, չքաւորներուն համար, կազմակերպած է ոստիկանութիւնը եւ Փրանսականին հետ բարձրացնելով Արեւելեան Հայաստանի անկախութեան դրօշը՝ եռագոյնը, որպէս համայն հայութեան պետական խորհրդանիշ:

Ետ չեն մնար եւ ոտքի կ'ելլեն քաղաքական կուսակցութիւններն ու մշակութային կեանքը: Միեւնոյն դրօշի ներքեւ եւ նոյն յարկի տակ կը հաստատուի լսարանի մը դրութիւնը, ուր ամէն Կիրակի, պատարագէն ետք, համագործակցաբար տեղի կ'ունենան քաղաքական եւ ընկերային հարցերով ելոյթներ՝ գեղարուեստական բաժինով: Երանելի օրեր...:

Անցեալի զոյգ ինքնապաշտպանութիւններէն ալ փորձառութիւն քաղելով, դարձեալ համագործակցաբար, չորք մարզպանցիք ձեւը կը գտնեն եւ մեծաքանակ գէնք կը ներածեն Պուլկարիայէն՝ ելթէ չեմ սխալիր՝ եւ գիշերով կը փոխադրեն ծովեզերքէն քաղաք՝ ձեռքէ-ձեռք փոխանցելով, Փրանսական իշխանութեան քթին տակ: Զինեալ ջոկատներուն կազմաւորումը ինքնավստահութեամբ կը գօտեպնդէ բնակչութիւնը: Եւ ասիկա կը տեւէ մինչեւ 1921 թուականը, երբ Արեւելեան Հայաստանը կ'իյնայ սովետի տիրապետութեան տակ, իսկ Փրանսան կը համաձայնի քեմալականներուն հետ՝ Կիլիկիան յանձնելու թուրքերուն:

Մինչ այդ, Կիլիկիոյ բազմաթիւ բնակավայրերու ինքնապաշտպանութեան խիզախ մարտնչումները կը խեղդուին արեան ճապաղիքներու մէջ՝ Փրանսական ներկայութեան չորնալիք աչքերուն առջեւ եւ իր դաւադրութեամբ: Հակառակ այդ բոլոր իրողութիւններուն, Չորք Մարզպանի առաջնորդները միասնաբար քաջութիւնը կ'ունենան յայտնելու Փրանսական հրամանատարութեան իրենց ծննդավայրէն չհեռանալու որոշումը, որուն պատասխանը կ'ըլլայ սպառնալիք՝ թուրքէն առաջ ուղղել Փրանսա-

կան թնդանօթներուն երախը Զորք Մարգպանի բնակչութեան:

Ստոյգ կոտորածէն խուսափելու համար, մեր ղեկավարները ուրիշ ելք չեն ունենար, բացի լքելէ իրենց ծննդավայրը եւ ապաստանելէ երեսուն քիլոմէթր հեռաւորութեան վրայ գտնուող Ալեքսանտրէթի ճահճահոտին շուրջ՝ յամառօրէն եւ միամտօրէն յուսալով թէ հաշտութեան դաշնագիրին ստորագրութեան պահուն իրենց ի նպաստ փոփոխութիւն կը կրէ սահմանագիծը:

Այդ իրավիճակին մէջ, մաս մաս մեկնողներու ժամանակամիջոցին եւս, լսարանային հաւաքները չեն դադրիր: Թերեւս վերջին հաւաքին է որ ճառախօսները իրարու յաջորդելով, կոկորդ պատուելու աստիճան կը գոռգոռան՝ չնաշխարհիկ յոյսերով օրօրելու համար ունկնդիրները: Հերթը կը հասնի ՀՅԴ-ի ներկայացուցիչ դեղագործ Ալեքսանին, որ իր ելոյթը կը վերջացնէ՝ բացազանչելով. – ...Մենք պիտի երթանք մեր հայրենիք՝ մեր մէջքէն կախուած սուրին քիթը «ճանկը՛ր ճունկը՛ր» գետին քսելով:

Վերջին խօսողը կ'ըլլայ երիտասարդ մտաւորական, նորակազմ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան անդամ՝ Միհրան Տէր Ստեփանեանը, ապագայ «Պարսատիկէն» Դաւիթը, որ իր ելոյթը կ'աւարտէ մեղմօրէն չեչտելով. – ...Այո՛, մենք պիտի երթանք մեր հայրենիքը, բայց առանց մեր մէջքէն սուր կախելու եւ անոր քիթը «ճանկը՛ր-ճունկը՛ր» գետին քսելու...:

Տասնամեակներ են անցեր վերոյիշեալ դէպքէն: Դեղագործ Ալեքսանն ու «Պարսատիկէն» Դաւիթը մեր մէջ չեն այսօր: Անոնք, մէկը՝ Գահիրէ, միւսը՝ Պէյրութ, օտար հողի տակ, կը ննջեն: Կիլիկիոյ եւ Արեւմտեան Հայաստանի վերապրողներն ու անոնց յաջորդող սերունդները դարձեր են սփիւռքահայ՝ քիչ քիչ ուծացող իրենց հայեցի բարքերով եւ կործանիչ հատուածականութեան մը աղիտալի հետեւանքներով:

Եկէ՛ք, անգամուկայ մը համար անկեղծ ըլլանք: Ներկայ իրավիճակը նկատի ունենալով, սփիւռքահայութեան եթէ ո'չ բոլորը, գոնէ 99.99 առ հարիւրը հայրենիք գացողը չէ, ո'չ այսօր եւ ո'չ ալ ապագային: Նոյնիսկ սուրը մէջքին ու անոր քիթը «ճանկը՛ր-ճունկը՛ր» գետին քսող պոռոտախօսները հայրենիք գացողը չեն: «Հէ՛յ կարաւան, ջա՛ն կարաւան» երգելով ներգաղթողներէն բազմահազար վերադարձողներն ալ հեռացողը չեն ստուարացած սփիւռքէն եւ պաղ թանը փչելով կը խմեն: Արդ, լացող սիրտս ասիրուս մէջ սեղմած, իմ ու ինծի նման ալեւորներուն անունով կ'աղաղակեմ. «Ափսո՛ս, հազա՛ր ափսոս՝ ճանկը՛ր-ճունկը՛րով Հայաստան երթալ երազող անհետացած սերունդին. ափսո՛ս...»:

Հոլիվուտ, Մայիս 2000

Արեւը Բարձրացեր Էր

Արեւը բարձրացեր էր, երբ բացի աչքերս: Դժկամակելով ելայ անկողինէն: Ի՞նչ ընելու. ի՞նչ կրնայ ընել սա տարեց, միայնակ ապրող՝ անընկեր մարդը: Դեղեկելով բաղնիք մտայ: Քանի մը ափ պաղ ջուր սրակեցի դէմքիս: Սթափեցայ ու գացի խոհանոց:

Այսպէս կը սկսի իմ առօրեան, ամէն օր: Գանգատողը չեմ սակայն, «պէթէրին, պէթէրն ալ կայ» (վատին, վատը) կ'ըսեն: Ինձմով հետաքրքրողներուն, տկար կողմս ցոյց չեմ տար. «երկաթի պէս եմ» կ'ըսեմ: Լաւ յատկութիւն ունի երկաթը. թէ՛ կը ծռի եւ թէ՛ կը շտկուի: Պողպատին պէս չի ճաթիր:

Այլապէս ալ, ժամերուն յաջորդականութիւնը անտեսելու համար, փառք Ալլահին, գրելու շնորհը ունիմ, կը գրեմ: Ինչ փոյթ թէ գրածս նմանի՝ իր առանցքին վրայ դարձող հոլին,՝ դուք ըսէք պիլիլիկին,՝ որ իմ տղայ օրերուն, մեր սիրած խաղն էր ու մարզանքը՝ նոյն ատեն: Ափսոս որ այդ ալ պատմութեան անցուցած է TV-ին:

Սրճեփը լուալու ատեն, մի՛ զարմանաք, բուռն փափաքը կ'ունենամ երգելու. «Մոռանա՛լ, մոռանա՛լ ամէն ինչ, ամէն բան» կամ «Պտրտուի՛ր, պտրտուի՛ր գարուսել, ես քո երգը վաղուց եմ լսել»: Բայց իմ սուրճը եփելու ատեն, ուրկէ՛ ուր, յանկարծ, միտքս ինկաւ գորտիկներու պայքարի մը մասին լսած իմ մէկ անէքթոտը (մանրապատումը): Պատմեմ, տեսէք:

Բոլորս ալ գիտենք թէ գորտը ձուկ չէ, ըսել կ'ուզեմ ջուրին մէջ բնակող կենդանի չէ: Երկակենցաղ է, տարբերութեամբ մը միայն, որ կոկորդիլոսն ալ հետը, երկար ատեն կրնան ջուրին մէջ մնալ առանց շնչելու: Էգ գորտը ճահիճին կամ գետի ծանծաղուտին մէջ կ'ածէ իր հաւկիթները, իսկ կոկորդիլոսը, գետեզերքի աւազին մէջ:

Գորտին հաւկիթէն դուրս ելլողը հին օրերու կանանց լաթ լուալու թակին մանրանկարը կը յիշեցնէ. խոշոր գլխով գնդասեղը՝ ձեզի օրինակ: Գլխամասը անելով կը ծաւալի, կը կլորնայ եւ օր մը, երբ դառնայ գորտիկ, գինք բանտարկող նուրբ մաշկը կը պատռէ եւ դուրս կ'ելլէ ջուրէն:

Ալեքսանտրէթը չրջապատող բազմաթիւ ճահիճներէն, գարնան օրերէն օր մը, անթիւ անհամար գորտիկներ կ'ողողէին քաղաքին փողոցները, ու ճգմուելէ, ոտնակոխան ըլլալէ փրկուողները կը մտնէին տնամերձ ծաղկանոցներու, նոյնիսկ գետնայարկ

հիւղականերու մէջ, ճանճորսութեամբ իրենց սնունդը հոգալու համար:

Ակամայ գորտաբանութիւն եղաւ մինչեւ հոս գրածս: Կը ներէք: Հիմա գանք իմ լսած անէքթոտիս:

Ճահիճի մը մօտ գտնուող հիւղակի մը կովատէր կինը, բա-
կին մէջ դրուած խոշոր տաշտին մէջ մածունը թանի վերածելէ
ետք, փոխանակ կարագը հանելու, անհոգութիւնը կ'ունենայ
տնակի ներքին գործերով զբաղելու: Ծիշդ այդ միջոցին, ջոկատ
մը գորտիկներ, մածունի բոյրէն եւ ճանճերու առատութենէն
դիւթուած, կը շրջապատեն թանով լեցուն տաշտը եւ մեծ
ոստումներով, մէկը միւսին ետեւէն կը մտնեն տաշտին մէջ:
Խնդճ գորտիկներ. ճահիճի ջուրէն փախած, դարձեալ կ'իյնան
ջուրի մէջ: Պատկերացուցէք թանով լեցուն տաշտին մէջ գրտ-
նուղներուն օրհասական պայքարը՝ կրկին դուրս գալու համար:
Ոստոտել փորձելու ի գուր ճիգեր, լողալու անկարողութիւն, եւ՝
այդ բոլորին հետ՝ գերլարուածութիւն մը, որ բնականաբար իր
լրումին կը հասցնէ դիմադրութիւնը եւ յոգնողները իրարու
ետեւէ կը սուզուին տաշտին յատակը: Գորտիկ մը, սակայն,
տէօրթ եղցի թոմպուկեաններու համբաւաւոր յամառութեամբը
օժտուած, վերջին ճիգով մը, թանին մակերեսին գոյացած
կարագի փոքրիկ ice-berg-ին (սառնալեռ) վրայ կը մագլցի, կը
բազմի, եւ իր խոշոր աչքերով կը դիտէ իր շուրջ:

Ի՛նչ սուտ խօսիմ, համեմատեցի զայն սփիւռքահայերուս
հետ...: Ծիշդ այդ գորտին յամառութեամբը զինուած, ըրինք
չըրինք, տասնամեակներ շարունակ՝ երբեմն իրարու հետ
կռուելով, երբեմն ալ համերաշխ, բայց ի վերջոյ յաջողեցանք
մասամբ հասնիլ մեր նպատակին՝ ճանչցնել տալով 1915-ի մեր
ցեղասպանութիւնը Ֆրանսային, Իտալիային, Վատիկանին եւ
շարք մը այլ տէրութիւններուն: Եւ դե՛ռ, հաստատակամօրէն
պիտի շարունակենք մեր պայքարը մինչեւ վերջ: Հոլիվուտի
Լիթլը Արմենիայի շրջապատին մէջ տեղի ունեցող Ապրիլ 24-ի
ուսանողական քայլարշա՛ւը վկայ:

Հոլիվուտ (Լիթլը Արմենիա), Յունիս 2001

Յամի Տեառն 2001

Յամի Տեառն 2001, Յունուար 18-էն 19-ի լուսցող գիշերուան ժամը մէկէն երկուքի միջեւ, Ֆրանսական Ազգային Ժողովի սրահին մէջ, 577 պատգամաւորներէն 51 թէ՛ 53 ներկաներու միաձայնութեամբ, աշխարհի չորս ծագերուն յայտարարուեցաւ՝ 1915-ին, Թուրքիին գործադրած Հայոց Ցեղասպանութեան իրողութեան ճանաչումը: Դահլիճին մէջ, թէ՛ դուրսը, հսկումի մէջ գտնուող հայերու խուռներամ բազմութիւնը անասելի ցնծութեամբ թնդացուցեր է «Մարսէյց»ը:

Այդքանն ալ չընէին: Ես ալ, եթէ հոն եղած ըլլայի, ներկաներէն ետ չէի մնար, այդ ալ ինչպէ՛ս, թէկուզ տարեց մարդու ձայնով: Ճիշդ է թէ դիւրաւ խանդավառուող ու միամիտ ժողովուրդ ենք ազգովին, բայց ապերախտ չենք: Եւ սակայն, որքան ալ յարգարժան անձեր ըլլան ներկայ Ֆրանսայի Ազգային Ժողովին ներկայացուցիչները, ոեւէ մէկուն գարշապարն ալ համբուրելու ստիպուած չենք: Աքսորի ծնունդ ենք՝ գէթ ես եւ իմ տարեկիցներն ու մեզմէ 5-10 տարիով մեծ, Եղեռնը ճաշակած արեւմտահայ ու կիլիկահայ վերապրողներս: Եւ յետոյ ինչո՞ւ այդքան նուաստանանք, երբ անցնող դարաշրջանին պատմութիւնը գրուած է երկաթեայ ամուր տառերով: Խանձարուրի մանուկն անգամ գիտէ թէ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմին «փոքր դաշնակից» հայկական լեգէոնը մաս կազմեց Ֆրանսական զօրաբանակին՝ կիլիկեան ազգային օճախի մը շլացուցիչ եւ շուայլ խոստումներէն հմայուած:

Չնաշխարհիկ երազ, թէ՛ անգուգական խաբկանք, հայ լեգէոնականները կռուեցան անսահման հաւատքով: Մասնակցեցան Արարայի ճակատամարտին եւ իրենց վստահուած դիրքը պաշտպանեցին խիզախօրէն՝ տալով 18-էն 20 անվեհեր զոհեր, բոլորն ալ իրենց ճակատին ստանալով Թուրքիին պիղծ փամփուշտը: Ու քայլեցին անոնք՝ «փոքր դաշնակից» մեր լեգէոնականները, միշտ դէպի առաջ՝ իրենց առջեւէն առնէտներու նման, խուճապահար նահանջող Թուրք վոհմակները հալածելով՝ մեծ դաշնակից բանակայիններն անգամ իրենց ետին թողած: Եւ հասան անոնք Ատանա՝ զգլխիչ յոյսերով, սակայն, շատ չանցած, անձնուրաց լեգէոնականները գինաթափուեցան՝ խոստումնադրուծ Ֆրանսական հրամանատարութեան կողմէ, փոխանակ տեղադրուելու Կիլիկիոյ զանազան շրջաններուն մէջ, ուր սկսած էին վերադառնալ մահուան դժոխքէն վերապրող հայերը:

Դարձեալ «ասպետակա՛ն» Ֆրանսայի հրամանատարութիւնն էր, որ իր խաժամուժային բանակայիններու սուխներով, Ատանայի «Սէյրայ»էն դուրս վտարեց Կիլիկիոյ անկախութիւնը հռչակող Տամատեանն ու իր անձնակազմը:

Խեղճ կիլիկեցիներ...: Անհեռատես կիլիկեցիներ, հակառակ Ֆրանսական բացայայտօրէն նենգաւոր «նէյնիմ»ներուն, քաղաք առ քաղաք դիմեցին ինքնապաշտպանութեան, միշտ միամտօրէն ակնկալելով, որ «Խաչապա՛շտ» Ֆրանսային բանակայինները թիկունք կը կենան իրենց: Եւ սակայն տեղի ունեցաւ երկրորդ Եղեռնը՝ նոյն Ֆրանսայի հրամանատարութեան անզգամ ու կուրնայիք աչքերուն առջեւ: Եւ հայաթափուեցաւ Կիլիկիան ամբողջովին, մեծաւ մասամբ ապաստանելով նորակազմ Սուրիոյ Ալեքսանտրէթի Սանճաքին տարածութեան վրայ:

Ատով ալ չգոհացաւ մարդկայնականութեան քղամիդով սոնքացող Ֆրանսան: Հազիւ 17 տարուայ կարճատեւ ժամանակաշրջանէն ետք, կրկին տեղի ունեցաւ հայաջնջումի ծրագրուած վերջին արարը՝ Ալեքսանտրէթի Սանճաքին հայաթափումը, որուն ականատես վկան՝ Փոլ Տը Վէյու, իր - «La tragédie du Sandjak d'Alexandrette» գիրքին մէջ անաչառօրէն կը պատկերացնէ իր իսկ երկրին՝ Ֆրանսայի, պետական այրերուն թրքամէտ ու բռնաւարակ անսքող մեղսակցութիւնը, որուն, աւելի լայնածաւալ փաստագրական ուսումնասիրութիւնով կ'արձագանգէ Փրոֆ. Ալիշան Պայրամեան...:

Արդ, ճիշդ է թէ նորութիւն մը ըսած չեղայ՝ անցեալի դէպքերը կրկին ու կրկին անգամ յիշատակելով: Նոյնիսկ առիթ տուած եղայ իմ համերկրացիներուս ասացուածքին. «Մեռելը, որ շատ լուցնես՝ «օսուրկան» (տտրան) կ'ըլլայ»: Այսուհանդերձ, եկէք հարցում մը ուղղեմ արեւմտահայ, թէ՛ կիլիկահայ սփիւռքացած իմ ազգակիցներուս. «Ֆրանսան մեզ շատ սիրելուն համար է, որ կատարեց Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչումը, թէ՛ իր կասկածելի խիղճին վրայ ճշող հակայ անպատուութեան մը մեղքը չափէն աւելի ամբարտաւանացած Թուրքիոյ վզին փաթթելու ոչ պատուաբեր արարք մը ուզեց ընել՝ ո՞վ գիտէ ինչ-ի՛նչ հաշիւներէ տարուած...»:

Հէյ վա՛րս, տէօրթ-եօլցի չըջուն «պէրպէր» Միսաք (Յակոբեան), լոյս իջնէ գերեզմանիդ: Եթէ ողջ ըլլայիր, մշտագուարթ քու բնաւորութեանդ խորունկներէն եւ շատ լրջօրէն պիտի չառաջարկէիր. «հայտէ կիւլէք» (խնդանք), vive la France գեղգեղողներու աչքերուն ուղղելով քու ծիծաղկոտ նայուածքը...:

Հոլիվուտ (Լիթըլ Արմենիա), 9 Փետրուար 2001

Իմ Համերկրացիները

Իմ համերկրացիները, ըսել կ'ուզեմ Տէօրթ Շոլի հին սերունդը, թրքախօս դարձած է՝ անկասկած պարտադրաբար: Օսմանեան ճնշումով եւ հայախօսութեան դէմ գործադրուող արգելքով, ապա նաեւ բնակչութեան սակաւութեամբ այդ օրերուն, անշուշտ թէ Պոլսոյ թաղերէն մէկը չէր կրնար ըլլալ մեր բուրումնաւէտ նարնջաստանը: Հօրս սերունդը, հաւանաբար 1860-70-ի միջեւ ծնած մեծցածները, հայ կամ թուրք օսմանագէտ «խոճա»ներէն ուսանած են օսմաներէնը: Անոնք, թուրքէն աւելի ուշիմ ըլլալով, պետական պաշտօններ գրաւած են: Փոքր տարիքէն իմացեր եմ անոնցմէ գէթ երկու հատին մասին:– Իմ հայրը, 1915-էն առաջ եւ 1919-էն ետք, մեր բնակավայրին քաղաքապետը եղած է. իսկ Ա. քիսաչեան Սարգիսը, աչքի չզարնող մարմնական կազմով եւ միջինէն վար հասակով, բայց 11 տղայ եւ մէկ աղջիկի իբրեւ հայր, Այաս կամ Բայաս մարդաշատ կեդրոնին մէջ եղած է դատաւորի քարտուղար: Օր մը, կալուածային դատի մը ընթացքին, երբ թուրք դատաւորը աչք ծակող անարդարութեամբ հայուն կալուածը անոր ձեռքէն խլելով ի նպաստ թուրքին արձակած է վճիռը, այս պատուական տէօրթ ետլցին, ընդվզումով մը ոտքի ելած եւ խօսքը դատաւորին ուղղելով՝ իրմէ հակնկալուած զայրոյթով մը աղաղակած է.

– Ես այս գրիչը կը կոտրեմ ահա՛ այսպէս եւ չեմ արձանագրեր ձեր անարդար վճիռը...:– ու քալեր է դէպի ելքի դուռը, անգամ մըն ալ չվերադառնալու համար հոն՝ լքելով իր բազմանդամ ընտանիքին ապրուստի միակ աղբիւրը՝ իր պաշտօնը...:

Հէյ վա՛խ, իմ ու իմ տարեկիցներուն հայրերու սերունդ, ինչպէ՞ս ալ նիւթէս չեղել տուիք ինծի...:

Հա՛, այդ կ'ըսէի, անբնական ոչինչ կար, եթէ վերոյիշեալ սերունդը,– աւելի հեռուները չեմ ուզեր երթալ,– տէրունական գրաբար աղօթքէն եւ բերանացի սորված՝ դարձեալ գրաբար եւ անհասկնալի շարականներէն զատ ոչինչ գիտցած էր հայերէնի եւ հայու մասին, կամ առհասարակ առիթ չէր ունեցած ճանչնալու Մեսրոպ Մաշտոցին հրեղէն այբ, բեն, գիմը, մինչեւ այն բարեպատեհ առիթը, երբ Տէօրթ Շօլ ապաստանած էր հնչակեան յեղափոխական «մօրուք» Ժիրայրը, որ բացառիկ գաղտնիութեամբ, իրեն տարեկից կամ աւելի կրտսեր երիտասարդները հաւաքելով իր շուրջը, մկրտած էր հայու յատուկ պատմական նոր անուններով (որպիսին էր իմ հօր՝ Յովհաննէսի

փոխակերպումը խոստովի, որ այդպես ալ մնաց մինչեւ իր մահը) եւ աչքէ հեռու վայրերու մէջ ձեռնարկած էր հայերէն գրել կարողալու հետ միասին անոնց ծանօթացնելու հայոց պատմութեան պանծալի էջերը:

Որքա՞ն տեւած է այդ գաղտնիութիւնը, առիթը չեմ ունեցած հետաքրքրուելու: Ինը տարեկան էի երբ հայրս մեռաւ: Այդ տարիքին կամ աւելի ետք, հօրս «արաբ օղլու ինճիր»՝ սեւ թուզ ծախող դասընկերոջը՝ Վահրամ «տայը»ին ալ չէի կրնար հարցնել: Բայց այսօրուայ առումով, կենթադրեմ թէ Օսմանեան կայսրութեան քայքայումի սկզբնական շրջանին, հայերուն դէմ ճնշումը կը մեղմանայ եւ բազմաթիւ հայ բնակավայրերու նման, Տէօրթ Եոլի աւազանին ալ կը ձեռնարկէ հայոց լեզու դաստաւանող դպրոց հիմնելու, եւ կը հիմնէ: Ատանայէն կը բերեն տնօրէն մը, որ զգալի արդիւնք չկարենալով տալ, յաջորդ տարեշրջանին համար, Ժիրայրին մեծահասակ աշակերտները զգուշաւոր աւագանիին վրայ ճնշելով կը պարտադրեն իրենց ուսուցիչը, որ իր հերթին բերել կու տայ իր քոյրը՝ աղջկանց բաժնին իբրեւ կերակացուհի:

Տղայ թէ աղջիկ, անհաւատալի կիրքով կը լծուին հայերէն լեզուն իւրացնելու... Ժամերու արագութեամբ, խթանուած տնօրէն Ժիրայրին հաստատած օրէնքէն. «հայերէն խօսիլ ո՛չ միայն դպրոցի շրջապատին մէջ, այլ նաեւ ճամբու մէջ թէ տուներէն ներս, այլապէս՝ իւրաքանչիւր թուրքերէն բառին համար մէկ մէթէլիք տուգանք»:

Ծնողներուն երջանկութիւնը սահման չի ճանչնար: Իրենք ալ, իրենց զաւակներէն ու թոռներէն, բառ բառի վրայ դնելով, երբեմն արիւն քրտինքի մէջ մտնելով, թէկուզ բառ մը հայերէն, երկու՝ թրքերէն, բայց հայերէն խօսելու հոգեկան գոհունակութիւնը կը վայելեն:

Լսած եմ,– հեքիաթ չէ,– թէ աւագանիէն անուանի տարեց մը, պարզապէս զուարճանալու համար, առաւօտ մը դպրոց կ'այցելէ եւ տեսչարանէն ներս հազիւ մտած, դիմացը գտնուող տնօրէն Ժիրայրը դիտումնաւոր կերպով սապէս կը բարեւէ. «Սապահընդ խէյր օլսուն, խոճա»:

Տնօրէնը, առանց բառ մը արտասանելու, ամենայն լրջութեամբ բաց ափը կ'երկարէ դիմացինին, որ բաճկոնի գրպանը խոթելով մատերը, դուրս կը հանէ «տէօրթլիւք-սէքիլլիք» արծաթէ դրամներ ու հաստատուած օրէնքին համաձայն, մէկ կողմէն տուգանքը կը վճարէ, միւս կողմէն կը շարունակէ իր թրքերէնը: Երբ տնօրէնին ափը կը լեցուի արծաթեայ մանր դրամներով, իմ տարեց համերկրացիս, ուրախութեան բամբ

խնդուք է մը ետք. «բարի օր, պարոն տնօրէն...», կը մաղթէ հայերէնով ու դուրս կ'ելլէ տեսչարանէն...:

Երանելի⁶, թէ՛ նախանձելի այդ հին, երազ օրերուն ալ, դպրոցներու նիւթական բացը գոցելու համար եղած են դրամա-հաւաքներ: Պատկառելի տարեցներէ բաղկացած հանգանակիչ մարմին մը, համեստ տնտեսութեան տէր տէօրթ եղցիի մը դուռը կը զարնէ ու կը մտնէ ներս: Բարեւ-Աստծոյ բարինէն ետք, հանգանակիչ մարմնին աւագը, կէս թրքերէն-կէս հայերէնով կը պարզէ իրենց այցելութեան նպատակը: Տանտէրը քսակը կը բերէ, ափը «մէճիտիէ»ներով եւ մանրութներով խառն լեցնելէ ետք, կը պարպէ ներկայացուող տոպրակին մէջ՝ ամօթխած ժպիտ մը դէմքին և «կուսուրիս աֆ էտիմիզ»,¹ աղքատին լուծասը հաշ-ւեսէք...»² կը կակազէ յուզուած: Հանգանակիչ մարմնին մեկնումի պահուն, տան տէրն ալ ոտքի կ'ելլէ եւ իր հայախօսութիւնը ցուցադրելու միամտութեամբ, թողներէն սորված քանի մը բառերով կը թոթովէ. «Պարոն էֆէնտիներ, չօք մէսրուրմ... պատիւ վերտիմիզ պիզէ.³ պաշքա միմասսիպէթլէ,⁴ ոմանք ոմանք կիմէ⁵ այսելեսէք մեզի...»:

Ոչ ո՛ք թող կասկածի յիշուած դրուագներուն ճշմարտութեան. այդպէս է եղած աւելի քան հարիւր տարի առաջ իմ համերկրացիներուս վերաբերմունքը հայերէն լեզուին ու դպրոցին հանդէպ:

Բայց հէյ վա՛խ, թրքախօս սերունդի անհետացած իմ համերկրացիներ, պաղատելով կը պաղատիմ՝ Տէօրթ Եռլի ձեր հետքը կորած գերեզմաններէն մի՛ վերցնէք ձեր համբուրելի գլուխը, որպէսզի չտեսնէք միլիոններով բազմացած սիրիւ-քահայութեան մեծ մասին արդէն հայերէն խօսիլ չկարենալը, կամ՝ ներկայ ու գալիք սերունդէն մասի մը գուցէ խօսիլ կարենալով հանդերձ, գրելը մոռցէք,՝ հայերէն չխօսելու թափը, ամօթ է ըսել՝ յամառութիւնը:

Լիթըլ Արմենիա, 17 Յուլիս 2001

1 Թերութեանս ներող եղէք

2 Հին թէ հօրս տարիքի սերունդը, Վահան հօրեղբայրս վկայ, ձ-ն եւ ց-ն, «ս» կը հնչէր

3 Երջանիկ եմ, պատիւ տուիք մեզի

4 Այլ առիթով, երբեմն երբեմն ըսելու փոխարէն

5 Դարձեալ

«ԵՒ՛Հ», Վահան, «ԵՒ՛Հ»

Մեծ հօրս՝ Կոճալարըն Կարա Սարգիսին երկրորդ կնոջ խուժք մը տղայ աղջիկ զաւակներէն մէկն էր Վահան հօրեղբայրս: Ե՞րբ էր ծնած, մի՛ հարցնէք. արգիլեալ պտուղի նման գուրգուրանքով պահուող գաղտնիք մըն էր այդ, յատկապէս կանանց ներկայութեան: Ըսի՝ կանանց, որովհետեւ,– ամօթը մէկ կողմ,– հայ քրիստոնեային համար անթոյլատրելի՝ բազմակին եղած է ան. այսինքն, արեւելեան երկիրներու յատուկ ծխամորձին՝ «նարկիլէ»ի ջուրին նման միշտ կին է փոխած. մէկը թողած, ուրիշի մը հետ կենակցած է՝ մաս մը խաչով աւետարանով, մաս մըն ալ առանց որեւէ ձեւականութեան, մինչեւ յաջորդի մը հանդիպումը, իւրաքանչիւրին ցոյց տալով նախաբազուկին վրայ, կռուփէն քիչ վերեւ դաջուած խաչն ու անոր ներքեւի տարեթիւը՝ 1916, իբրեւ ծննդեան հաստատագիր:

Ամա՛ն պէ, Վահան հօրեղբօրս կենսագրութիւնը պատմել չէր միտքս, այլ՝ անոր մանկութեան շրջանէն յատկանշական դրուագ մը, որուն համար աղաչելով կ'աղաչեմ չկայցնել «մտացածին» պիտակը, հաւանաբար հարիւր տարի առաջ պատահած դէպքին վաւերականութիւնը կասկածի տակ առնելով: Պատմեմ, մտիկ ըրէ՛ք. բան չէք կորսնցներ:

Փոքր տարիքէս լսեր եմ, թէ խանձարուրէն դուրս գալէ ետք, երբ շապրնկերը պերճանք էր իմ ծնողներուս ծննդավայրին մէջ, մանաւանդ մանուկներու պարագային, Վահան հօրեղբայրս նեղութիւն չէ քաշած իր բնական մեծ ու փոքր կարիքները հոգալու հո՛ն, ուր յարմար նկատած է՝ ներառեալ անկողինը: Այսուհանդերձ, տարին տարիի ետեւէն գլորելով, ըրածին գիտակցութեան թեւակոխելէ ետք, իր հասակակիցներուն հետ սկսած է յաճախել մանկապարտէզ, ուր բոլոր նորակոչիկներու նման, ինք ալ ունեցեր է իր «այբ–բեն»արանը, յար եւ նման իր դասընկերներուն:

Այս պարագային համար երկու կարծիք չկայ: Երանելի այդ օրերուն, Մեսրոպ Մաշտոցին երկաթեայ 36 տառերը եղած են հատ հատ ուսանելիք առաջին պայմանը: Հարցը, սակայն, միայն տառերուն գծագրութիւնը չէր, այլ՝ իւրաքանչիւրին ուրոյն հընչիւնը, այսինքն՝ «այբ, բեն, գիմ, դա» եւ ո՛չ թէ «ա, պ–ը, կ–ը, տ–ը», ինչպէս է մեր օրերու կովկասահայաստանցի հայուն համար:

Ուրեմն, իմ Վահան հօրեղբայրս, օրերու, գուցէ եւ չաբաթներու տքնաշան ճիգէն ետք, քաջաբար յաջողեր է իւրացնել՝

այբ-ը, բէն-ը, գիմ-ը եւ դա-ն, բայց երբ հասեր է «եէչ»ին, խոփը քարին հանդիպածի պէս, արօրը առաջ տանիլ չէ կրցած ու կեցած է հոն: Օգնած են «եէչ»։ յուշած են «եէչ»։ կրկին ու կրկին անգամ ըսած են «եէչ» եւ սակայն, ամէն անգամ որ եկած հասած է այդ հոգեհամայ տառին, յիշողութիւնն է դաւաճանած, թէ՛ լեզուն չէ դարձած, կարեւոր չէ, փաստը այն է, որ չէ կրցած «եէչ» արտաբերել: Ու պատահեր է անխուսափելին: Մեծ հօրս համբերութեան տարեց բաժակը յորդելով՝ ոտքի ելած, մօտեցած է նստած տղուն ու ձեռքին երկո՞ւ, թէ երեք մատերուն միջեւ սեղմելով անոր ականջը, ուժգնօրէն (անկասկած) քաշած, ոտքի հանած ու տասը հազար նարինջի բերք տուող նարնջենիին հաստ բունը սարսելու աստիճան գոռալով՝ «եէչ», Վահան, «եէչ», «եէչ», տարած կեցուցած է լայն սրահին կեդրոնական սիւնին կից եւ պահանջած... մուրճ ու գամ:

Գամա՞ծ, թէ՛ գամելու սպառնալիքով ալ վերջացուցած է միջադէպը, իմ մեղքը մի՛ առնէք, ես ներկայ չէի, բայց Հայկա-նուշ հօրաքրոջս,- լոյս իջնէ գերեզմանին,- վկայութեամբ՝ գամած է, այդ ալ բլթակէն, կարծէք ականջօղի նման անցնելու համար «եէչ»ը այդտեղ, անդադար գոռալով՝ «եէչ... եէչ... եէչ...», մինչեւ որ թէ՛ հնչել եւ թէ՛ կրկնել տուած է.. «Տէ՛ պազալըմ...¹ պի՛ր տահա... պի՛ր տահա...²» եւ «հայտէ կէթ ունութ...»³ հեւալով յանձնած է իմ Վահան հօրեղբայրս՝ սարսափած մեծ մօրս մայ-րական խնամքին...:

Փշաքաղիչ տեսարանով վերջացող պատումս, որ եթէ յաճախ կրկնելու առիթը ունեցած եմ մինչեւ այսօր, պարզապէս հիա-ցումէ տարուած ըլլալուս համար է մեծ հօրս եւ իր նմաններուն հանդէպ, որոնք քար դնելով իրենց սրտին ու հոգիին վրայ, պահեր ու փոխանցեր են մաշտոցեան աղամանդակուռ ոսկեայ տառերը սերունդէ սերունդ՝ տոկալով Օսմանեան բռնակալու-թեան չորս երկար ու ձիգ դարերուն, ու հասցուցեր են զայն Սփիւռքի ջաղացին, որ ուշ կամ կանուխ պիտի աղայ, պիտի աղայ՝... մեղա՛ մեծ ու փոքր Մասիսներուն, մեղայ՛...:

Լիթըլ Արմենիա, 30 Հոկտեմբեր 2001

1. Ըսէ տեսնեմ

2. Անգամ մըն ալ

3. Գնա՛ մոռցիր

Նոյն Հեղինակէն՝

ՄՐՄՈՒՆՋՆԵՐ, ՊԷՅՐՈՒԹ, 1987
ԱՆԵՐՀԱՅՐՄ՝ ՀԱՅԿԱՐԱՄ ՓԱԾԱՆ, անտիպ